

THE
SIDDHANTA KĀUMUDĪ

OF

BHATTOJĪ DIKSHITA,
TRANSLATED AND EDITED INTO ENGLISH

BY

ŚRIŚA CHANDRA VASU, B. A.

VOL. III.

VAIDIC GRAMMAR.

All rights reserved.

PUBLISHED BY
THE PANINI OFFICE, BHUVANESHWARI ASHRAM,
38-40 BAHADURGANJ, ALLAHABAD.

ALLAHABAD :
PRINTED AT THE MEDICAL HALL PRESS BRANCH.

1905

CONTENTS.

VAIDIC GRAMMAR	Page
Chapter I.—Prepositions in Vedas	3
" II.—Case affix of Div	4
Optional Compounds	7
" III.—Irregular Aorists	9
Vaidic Forms	11
Vaidic Diversity	15
" IV.—Vaidic Subjunctive	19
Vaidic Infinitive	
Vaidic Rules	
ON ACCENTS.	
Chapter I.—Accents	
" II.—Root-accents	
" III.—Affix-accents	103
THE PHIT SUTRAS.	
Chapter I.—Phit Sutras	112
" III.—Affix-accents	126
Accents of Compounds	135
Accents of Verbs	202
ON RULES OF GENDERS.	
Chapter I.—Feminine Gender	221
" II.—Masculine Gender	226
" III.—Neuter Gender	237
" IV.—Masculine and Feminine Genders	245
" V.—Masculine and Neuter Genders	245
" VI.—Common Gender	248

THE SIDDHĀNTA KAUMUDĪ.

VOLUME III.

वैदिकी प्रक्रिया ।

प्रथमोऽध्यायः ।

THE VAIDIC GRAMMAR.

CHAPTER I.

In this volume Bhattoji Dikshita has collected together all the sūtras of Pāṇini which are peculiar to the Vedas. He has arranged them in eight Adhyāyas in the order as they are found in the Aṣṭādhyāyī. The first chapter contains all those sūtras which occur in the First Book of Pāṇini.

३३८७ । कुन्त्सि पुनर्वस्योरेकवचनम् । १ । २ । ६१ ।

द्वयोरेकवचनं वा स्वात् । पुनर्वसुर्नक्षत्रं पुनर्वसु वा । लोके तु द्विवचनमेव ।

3387. In the Vedas, the two stars, Punarvasû, may ally be singular, (and connote a dual).

In the Vedas, the star *punarvasû* which is always *dual* in form, has the singular form and connote a dual meaning. As 'पुनर्वसुर्नक्षत्रं' or 'मदितिर्व्यता ॥' The option is only allowed in the Vedas and not in literature. In the latter, it must be in the dual as, 'मां गताः ॥' 'द्वयः पुनर्वसुः ॥' Similarly when it is not the appellation of an asterism but of a man, there is no option. As 'पुनर्वसु माणवको.'

३३८८ । विशाखयोश्च । १ । २ । ६२ ।

माणवत् । विशाखा नक्षत्रम् । विशाखे वा ।

3388. In the Vedas, the two stars Viśākhâ may optionally be in the singular number.

The word विशाखा is in the dual number as a rule. In the Vedas, it is found sometimes to have the singular form, denoting duality. Thus विशाखा नक्षत्रम् or विशाखे नक्षत्रमिन्द्राग्नी देवता ॥

३३८९ । षष्ठीयुक्तश्चन्दसि वा ६१ । ४ । ९ ।

षष्ठ्यन्तेन युक्तः पतिशब्दश्चन्दसि षष्ठ्यन्तो वा स्यात् । “षष्ठ्यस्य पतिना वयम्” । इह वेति
योगं विभक्त्य् चन्दसीत्यनुवर्तते । तेन सर्वे विधयश्चन्दसि वैकल्पिकाः । “अनुजं चन्दसि”
इत्यादिरस्यैव प्रपञ्चः । “यच्च भम्” । नभोऽङ्गिरामनुयां वत्युपसंख्यानम् । + । नभसा तुल्यं
नभस्यत् । भत्वाद् भत्वाभावः । अङ्गिरस्यदङ्गिरः । “मनुष्यदाने” । “जनेर्हसि” इति त्रिविधं
उचिप्रत्यये । मनेरपि आनुलकात् । दृक् न वस्यप्रयोगः । + । दृक् नर्गुणं वसु यस्य स दृक्पदवसुः । दृवा
अवयो यस्यासौ दृक्पदवसुः । इहान्तर्द्वितीयां विभक्तिमाश्रित्य पदस्य सति नलोपः प्राप्नो भत्वाद्वाच्यते ।
अतएव “पदान्तास्य” इति शास्त्रनिर्देशोऽपि न । “अस्त्रोपासनः” इति अस्त्रोपा न । अनङ्गत्वात् ।

3389. The word *pati* when used in connection with a noun ending in the sixth (or genitive) case is *ghi*, optionally, in the Chhandas (Veda).

The word *pati* is understood in this sūtra from the sūtra *patiḥ samāse eva* (I 4. 8. S. 257). By that sūtra, *pati* would have been *ghi* only in composition. This sūtra makes an exception to that, when this word occurs in the Vaidic literature. Thus *षष्ठ्यस्य पतिना वयम्* (Rig Veda. IV. 57. 1.)

This sūtra may be divided into two, (1) *ṣaṣṭhī yuktāśchhandasi* (2) *vā*. In the latter we shall read the *annuvṛtiti* of *chhandasi*. The sūtra will then mean:—(1) In the Chhandas the word *pati* is *ghi* when used in connection with a word in the sixth case. (2) In the Chhandas there is option. Thus this second rule would make *all* rules optional in the Vedas. In fact, the *bahulam chhandasi*, which recurs so often in Pāṇini would become but a special case of this universal rule *vā chhandasi*.

Note:—The word *pati* being treated as *ghi*, takes *nā* in the Instrumental by VII. 3. 130. S. 214.

Note:—कुलुञ्चानां पत्ये or पत्ये नमः salutation to the lord of the Kulunchas.

Why do we say ‘when used in connection with a noun in the genitive case’? Observe मया पत्या ऊरुद्विष्यच्छासः ।

Why do we say ‘in the Chhandas’? Observe धर्मस्य पत्ये ।

Here we repeat the sūtra *यविभम्* S. 231, for the purposes of certain *vārtikas* which apply to the Vedas.

३३८९ क । यच्च भम् । १ । ४ । १८ ।

3389A. And when an affix, with an initial *य* or an initial vowel, being one of the affixes, beginning with *सु* and ending in *क*, follows, not being *Sarvanāmasthāna*, then what precedes, is called *Bha*.

The word *यच्च* is in the 7th case meaning, ‘when *य* or *अच्* follows,’ and by the last *Vārt.* of Sūtra I. 1. 72, it means; ‘when an affix beginning with *ya* or *ach* follow.’

Vārtika:—The words *नभस्*, *अङ्गिरस्* and *मनुष्य* should be treated as *Bha* when the affix *वत्* (V. 1. 115. S. 1778) follows. Thus *नभस्यत्* ‘like the sky.’ *अङ्गिरस्यत्* ‘like the Angiras.’ *मनुष्यत्* ‘like the man.’ By being *Bha*, the *क्* is not changed into *र्* which it would have been, had it been a *pada* (VIII. 2. 66 S. 162.)

The word मनुस् is formed by the affix उस् of the Unāli sūtra (H. 115) janerusi, by being diversely applied to मन्. The word मनुस् being treated as bha, the sūtra VIII. 3. 59. S. 212 applies, and ष is changed to वः ।

Vart.—The word वृषन् is treated as Bha in the Vedas when the words वसु and वसव follow. Thus वृषवसुः वृषवसवस्य मेने. Here had the word vṛshan been treated as pada, the न would not have been changed into ण (VIII. 4. 37. S. 198); and this न would have been dropped before the affix vasu by VIII. 2. 7. S. 236. Nor does the sūtra VI. 4. 134. S. 234 apply, because the word is not an anga.

In secular language the forms are वृषवसुः and वृषवसवः ।

३३८० । अयस्मयाद्गोनि च्छन्दसि । १ । ४ । २० ।

यतानि च्छन्दसि साधूनि । भयसंज्ञाधिकाराद्यधोऽयं संज्ञाद्वयं बोध्यम् । तथा च वार्तिकम् । उभयसंज्ञानयपीति वक्तव्यमिति । + । “ स सुष्टुभास ऋक्ता गणेन ” । पदत्वात् कुत्वम् । भत्वात्तज्ज्ञाभावः । ज्ञत्वविधानायायाः पदसंज्ञाया भत्वात्तज्ज्ञाभावात् । “ नेन ” द्विवचनस्य चार्जिनेषु । अत्र पदत्वाद् ज्ञत्वम् । भत्वात् कुत्वाभावः । “ ते प्राग्धातोः ” ।

3390. The words like ayasmaya &c., are valid forms in the Chhandas (Veda).

These words being taught here in the topic relating to Pada and Bha show that they have been properly formed in the Chhandas by the application of the rules of Bha and Pada.

Thus we have the following Vārtika—

Vart.—It should be stated that in some places both these Pada and Bha designations apply simultaneously. Thus in the word ऋक्ता formed by ऋक् + वत् the क् is first changed into क् by treating the word ऋक्ता as a Pada. Then the word ऋक् is treated as Bha, and therefore the क् is not changed into क् before वत्. For had it been Pada, the form would have been ऋक्वत् ‘Rigvat.’ These irregularly formed words occur only in the Chhandas of Vedic literature. Thus स सुष्टुभास ऋक्ता गणेन (Rig Veda IV. 50. 5).

Similarly in the sentence नेन द्विवचनस्य चार्जिनेषु (Rig Veda X. 71. 5) the word चार्जिन is formed from चार्ज् + इन (= चार्जा इनः ‘lord or master of speech’). Here चार्ज् being treated as a Pada, the च is changed to ज्; and then being treated as a Bha, the ज् is not changed to a guttural. Similarly अयस् + वसव=अयस्वस्य ‘made of iron.’ Here the word अयस् is treated as Bha and hence the स is not changed into र. Thus अयस्वस्य वर्म ‘iron-made coat of mail.’ अयस्वस्यानि पात्राणि ‘iron vessels.’ The present form of this word is अयोमयः ।

Now we repeat the sūtra A. 4. 80. S. 2230, for the purpose of showing its exception in the Vedas.

ते प्राग्धातोः । १ । ४ । २० ।

3390A. The particles called gati and upasarga are to be employed before the verbal root: (that is to say, they are prefixes).

३३९१ । छन्दसि परेषुपि । १ । ४ । २१ ।

3391. In the Chhandas (Veda) these gati and upasarga are employed indifferently after the verbal root, as well as before it.

* As वायविन्द्रश्च सुव्यत आयातमुपनिष्कृतम् ॥ मन्त्रित्वा धिया नरा (Rig. 1. 2. 6). In this we have आयातमुप instead of उपायातम् 'Vāya and thou Indra, ye heroes, come ye both quickly to the Soma of the worshipper by this sincere prayer.'

३३८२ । व्यवहिताश्च । १ । ४ ८२ ।

‘हरिभ्यां यादोक्तं वा’ ‘वा मन्त्रे रिन्नु हरिभिर्वाहि’ ।

3392. In the Chhandas (Veda) these gati and upasargā are also seen separated from the verb by intervening words.

As हरिभ्यां यादोक्तं वा (for हरिभ्यां आयाहि लोक्तः).

Here वा is separated from the word याहि by the intervening word लोक्तः. So also in the sentence वा मन्त्रेरिन्नु हरिर्वाहि मयूर रोमभिः (Rig Veda III. 41. 1), “O Indra! come (वा याहि) on horses (हरि) which are spirited (मन्त्रेः=मादयिषुभिः) and color of peacock's feather.”

३३८३ । इन्धि-भक्तभ्यां च । १ । २ । ६ ।

आभ्यां परा णिप् लिट् कित् । ‘समीधे दस्यु हन्तमम्’ । ‘पुत्र ईधे चयर्वणः’ । अभूय । इदं प्रत्याख्यातम् । ‘इन्धेचकन्दोविषयत्वाद्भूयो युक्तो नित्यत्वात् ताभ्यां लिट्ः कित्त्वचनानर्थक्यम्’ इति । इति वैदिकप्रकरणे प्रथमोऽध्यायः ।

3393. The Lit or Perfect Tense affixes after the roots indh ‘to kindle,’ and bhu, ‘to become,’ also are kit.

After these two roots the terminations of the Perfect are कित् । These roots have been especially mentioned, because the root इन्धि ending in a compound consonant will not be governed by sūtra I. 2. 5. S. 2242, and the root भू is mentioned because all the terminations of the Perfect are कित् after भू, not excepting the णिप् terminations. Thus the verbs समीधे and ईधे are illustrations of Perfect Tense from the root इन्ध as in the following examples:—समीधे दस्युहन्तमम्, (Rig Veda VI. 16. 15), and पुत्र ईधे चयर्वणः, (Rig Veda VI. 16. 14). Here the nasal of the root is dropped by regarding the affix as कित् ॥ Similarly from the root भू, we have अभूय, अभूविच ॥

This sūtra is considered unnecessary by Patañjali the author of Mahābhāṣya, who says “we could have done without this sūtra. Because the direct application of Perfect affixes to √इन्ध is confined only to the Veda, while in the secular literature the Perfect will be formed by क्त्वा as इन्धा क्त्वा चकार; and so its conjugation would have been irregular, by Vaidic license (III. 4. 117. S. 3435). While भू always takes the augment युक् in the Perfect, for after bhā, the युक् comes invariably whether there be guṇa or there be not-guṇa. So there is no necessity of saying that the Perfect affixes are कित् after these two roots.”

CHAPTER. II.

३३८४ । सुतीया च दोक्तव्यसि । २ । १ । ३ ।

सुतीयाः कर्मणि सुतीया क्त्वा सुतीया च । ‘कदाचिद्विद्वत् सुतीति’ । कर्मिणोऽप्यबन्धोऽप्यबन्धसि वसन्ते । ‘कदाचिद्विद्वत् सुतीति’ । कदाचिद्विद्वत् सुतीति । इति सुतीया च । कदाचिद्विद्वत् सुतीति । कदाचिद्विद्वत् सुतीति ।

3394. In the Chhandas (Veda), the object of the verb जु 'to sacrifice' takes the affix of the third case, and of the second as well.

This ordains the third case-affix; and by force of the word च 'and', the second case-affix is also employed: as यवाग्निहोत्रं जुहोति ।

Here यवाग्नि is in the Instrumental case, though it is the object of sacrifice. The word अग्निहोत्र here means "the oblation," for we find it used in this sense in sentences like this:—यस्याग्निहोत्रमभिहितमनेधमापद्यते । &c. The word agnihotra when in this sense, should be analysed as अग्नये हुयते "that which is sacrificed in honor of, or for the sake of Agni—i. e., an oblation." The sentence यवाग्निहोत्रं जुहोति therefore means "he throws (into the fire) the oblation called yavâgû, offering it in honor of the deity."

Note:—In the above example yavâgû is in 3rd case and agnihotra in the 2nd case. In this case the latter word means हुतिः or oblation. The verb जुहोति in this connection means प्रक्षिपति । The whole sentence means "the oblation in the shape of yavâgû, he throws (into the fire)." Though the two words yavâgû and agnihotra are in different cases, yet they are syntactically one, and refer to one and the same object.

But this sūtra is considered unnecessary by Patanjali. According to him the word agnihotra in the above example means simply "agni or fire." As we find it used in the sentence यस्याग्निहोत्रं प्रज्वलितम् ॥

The word agnihotra, when meaning fire, is analysed as हुयते स्मिन् "Agni in which sacrifice is poured" or "sacrificial fire."

Therefore, when the example is यवाग्निहोत्रं जुहोति, then agnihotra being equivalent to Agni, juhōti means pripana or satisfaction. The whole sentence means यवाग्निं प्रीयति "he propitiates fire with yavâgû (barley)."

But when the sentence is यवागूँ अग्निहोत्रं जुहोति, both words being in the 2nd case, then agnihotra means havis or oblation, and juhōti means prakshepana, i. e., "he throws the yavâgû oblation (into the fire)" i. e., he throws into the fire the materials of oblations called yavâgû.

इदं द्वितीया ब्राह्मणे । २ । ३ । ६० ।

ब्राह्मणविषये प्रयोगे दिवस्तदर्थस्य कर्मणि द्वितीया स्थान् । अस्त्यपवादः । 'नामस्य तद्वहः समायां दीज्युः' ।

3395. The object of the verb दिव् in the sense of 'dealing or 'staking,' takes the second case-affix, in the Brāhmaṇa literature.

This debars the Genitive case require^d by II. 3. 59. S. 620. Ex. नामस्य तद्वहः समायां दीज्युः (Maitr. S. 1. 6. 11) In the Vedic literature, the simple verb दिव् takes the accusative, instead of the genitive. When, however, the root दिव् takes an upasarga, then it may optionally govern the genitive also, by II. 3. 59 S. 620.

इदं द्वितीया ब्राह्मणे । २ । ३ । ६२ ।

बद्धी स्यात् । 'पुङ्गवस्य चन्द्रमसे' । 'गोधा कालका दावांघाटस्ते वनस्पतीनाम्' वनस्पतिभ्य इत्यर्थः । बद्धये वत्तुर्धिति वाच्यम् । + । 'या खर्वेण विक्रति तस्यै खर्वः' ।

3396. In the Chhandas the sixth case-affix is employed diversely with the force of the fourth case-affix.

Ex. पुङ्गवस्य चन्द्रमसे or चन्द्रमसे 'to the moon, a male deer.' गोधा कालका दावां घाटस्ते वनस्पतीनाम् or वनस्पतिभ्यः 'to you lords of the forest, are lizard, kálaka bird, &c.' So also दायुरस्म उवा मन्वत् (R. Ved. X. 136. 7).

Vari:—In the Veda, the 4th case affix is employed in the sense of the sixth: as या खर्वेण विक्रति हस्यै खर्वोजायते 'whosoever woman drinks with a woman in her courses, gets herself in menstrual.'

३३९७. यजेत्तुं करणे । २ । ३ । ३३ ।

यत्तुं कर्त्तुं वत्तुं । यत्तुं यत्तेन वा यत्ते ।

3397. The sixth case-affix is diversely employed in the Chhandas in denoting the instrument of the verb यज् 'to sacrifice.'

Ex. यत्तुं or यत्तेन यजते 'he sacrifices with butter.'

३३९८. वत्तुलं कर्त्तुं । २ । ४ । ३८ ।

अतो यत्तादेशः स्यात् । यत्तां नूनम् । लुकि "मन्वे घञ" इति स्तेलुक् । अङ्भावः । वत्तुलं मे' ।

3398. In the Chhandas (Vedas), घञ् is diversely substituted for वत्तु ।

As यत्तां नूनम् ।

The words वत्तु and घञ् are to be supplied in this sūtra from II. 4. 36; S. 3080, and II. 4. 37. S. 2427. यत्ताम् is the Aorist form of वत्तु; the Aorist sign णि is elided by II. 4. 80. S. 3403. The augment वत्तु is not added, because of VI. 4. 74. S. 2228, read with the वत्तुलं of this sūtra.

But the form यत्ताम् could have been obtained by II. 4. 37. S. 2427 also, for that sūtra also ordains वत्तु substitution for वत्तु. The proper example, under the present sūtra is not यत्ताम्. Hence the other example वत्तुः (Yajur Veda, Yaj S. XVIII. 9), which is free from this objection. The word वत्तुः = वत्तुन 'eating.' वत्तुः "companion in eating." It is formed by adding the affix णि (ति) to the वत्तु; as वत्तु + णि; then वत्तु is replaced by वत्तु by the present sūtra. Thus वत्तु + णि. Then the penultimate व of वत्तु is elided by VI. 4. 100. S. 3550, as वत्तु + णि. Then व is elided by VIII. 2. 26. S. 2281, as व + णि. Then त् is changed to व by VIII. 2. 40. S. 2280. Thus व + णि. Then व is changed to व by VIII. 4. 53. S. 53. The व is considered here as immediately in contact with व though technically speaking there is an elided व between व and व. But this zero is not sthanivat, because VIII. 4. 53. is a वत्तु rule; and the zero elided is not sthanivat for the purposes of वत्तु rule (H. 1. 58. S. 51). Thus we get वत्तु; which with व, a shortened form of वत्तु (VI. 3. 64. S. 1012), gives us वत्तुः.

३३९९. वत्तुलं वत्तुलं वत्तुलं वत्तुलं वत्तुलं । २ । ४ । ३८ ।

वत्तुः प्रत्ययवत्तुः । वत्तुलं वत्तुलं वत्तुलं वत्तुलं वत्तुलं । वत्तुलं वत्तुलं वत्तुलं वत्तुलं वत्तुलं ।

*3399. Of the compounds 'hemantasiśirau' and 'ahorātre' the gender is like that of the first word, in the Chhandas. (Vedas).

This aphorism debars the general rule given in II. 4. 26. S. 812.

Similarly though the vikarapa ञप् is ordained by II. 4. 72 S. 2423, to be elided after the roots of the Adādi class, yet by Vaidic diversity it is sometimes not so elided; as taught in the next sūtra.

३४०० । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ७३ ।

“ वृत्रं हनति वृत्रहा ” । “ अग्निः शयत उपरक् दृष्टिः ” अथ जुक् न । अदादिभिर्ऽपि कृत्स्लुक् । “ त्राध्वं नो देवाः ” । “ कुतोत्यादिभ्यः ञ्लुः ”

3400. In the Chhandas (Vedas) there is diversely the luk-elision of the Vikarapa ञप् (III. 1. 68).

There is elision in other conjugations than Adādi; and there is sometimes even no elision in Adādi verbs. As वृत्रं हनति वृत्रहा 'the Vṛitra-Killer kills Vṛitra,' हन् + ञप् + ति = हनति instead of हन्ति । So also, अग्निः शयत उपरक् दृष्टिः, here शयते instead of शेते (Rig. Veda I. 32. 5.) "The Dragon lies low on earth." In these cases the Vikarapa ञप् has not been elided.

In some cases the ञप् is elided even in conjugations other than Adādi, as त्राध्वम् नो देवाः निजुरः वृक्षस्य (Rig Veda II. 29. 6.) "Protect us, God, let not the wolf destroy us," instead of त्राध्वञ्जस्य ।

Similarly ञ्लु elision of the vikarapa is required by II. 4. 75. S. 2489, in Juhotyādi class. But to this also, there is exception in the Vedas: as shown in the following sūtra.

३४०१ । बहुलं छन्दसि । २ । ४ । ७४ ।

“ दाति त्रियाणि विदुषुः ” । अन्पत्रादि । “ पूर्णां विवर्षति ” ।

3401. In the Chhandas there is ślu-elision of ञप् diversely.

The elision does not take place where ordained, and takes place where not ordained. दाति त्रियाणि (instead of ददाति) विदुषुः (Rig Veda IV. 8. 3) "he gives even treasures that we love." See also Rig Veda I. 65. 4; VI. 24. 2; VII. 15. 12; VII. 42. 4.

Similarly the ślu-elision with its accompanying reduplication takes place in roots other than those of the Juhotyādi class. Thus देवा वो इविणोदाः पूर्णां विवर्षता-सिधम् "The God who gives your wealth demands a full libation poured to him." (Rig Veda VII. 16. 11). Here विवर्षति is from the √वर्ष "to shine." It belongs to the Adādi class, but takes ślu elision. Hence वष् + ञप् + ति = वष् + ञ्लु + ति = वष् वष् + ० + ति (VI. 1. 10. S. 2490) = विवर्ष + ति (the ञ्लु is changed to व् by VII. 4. 76. S. 2490, read with the bahulam chhandasi) = विवर्ष = ति (VIII. 2. 36 S. 294) = विवर्षति (VIII. 4. 41. S. 26).

३४०२ । मन्त्रे वसवश्चरणशृङ्खलाद्वृत् कृगमिजनिभ्यो लेः । २ । ४ । ८० ।

विमिति ऋतेः त्राचां रंदा । यभ्यो लेङ्क स्यात् मन्त्रे । “ अचक्षमीमदन्त हि ” । यस्या देवस्य ‘ वनचन ’ इत्युपधात्तोये त्रासिचक्षीति ऋः । “ मातृमित्रस्य ” “ भूर्तिः शब्दमर्थस्य ” ।

‘नष्टेवां’ इति कुत्वम् । “सुडयो देन जावः” । “मा न जाधक्” । जात् इत्याकारान्मानं यङत्वम् । “जाहा जावाद्युचिवो” । “परात्मभारभूयसा” । “अकवृषातः” । “त्वे रविं जग्वांशो अनुगमन्” । संवत्सवं ब्राह्मणस्याप्युपलक्षकम् । “अहत या अह्य दन्ताः” । विभावापुवत्ते नष्ट । “न ता अम्भुयचक्रनिष्ट हि सः” ।

इति वैदिकप्रकरणे द्वितीयोऽध्यायः ।

3402. In the Mantra portion of the Vedas there is *luk-* elision of the sign of the Aorist (and Perfect), after the verbs चस् ‘to eat,’ हृस् ‘to be crooked,’ कश् ‘to destroy,’ च् ‘to choose,’ ‘to cover,’ दश् ‘to burn,’ verbs ending in long चा, वृच् ‘to avoid,’ कृ ‘to make,’ गमि ‘to go’ and जानि ‘to be produced.’

The word लि is the name given by ancient grammarians to the affixes of the Perfect tense as well as the Aorist, or it might be a common term for all tense-affixes. Thus from चह the substitute of अह we have अहन् in the sentence, अहन् नमो महन्तहि “Well have they eaten and rejoiced.” (Rig. I. 82. 2).

NOTE:—Thus in the Aorist of अह्, there comes चस् (II. 4. 37. S. 2427); the sign of the aorist is elided by this *sutra*. The penultimate अ of चस् is elided by VI. 4. 98. S. 2363; and च is changed to कृ by VIII. 4. 55. S. 121, and वृ is changed to वृ by VIII. 3. 60. S. 2410; thus we get वृ, then we add the augment अह् which with the third person plural affix अन्, gives us अहन् ॥

From the verb वृच् we have माहृर्मेवस्य त्वम् । The माहृर् is the aorist 3rd Pers. Singular, of वृच् । Thus वृच् + लि + ति = वृच् + ० + ति (S. 3402) = हृर् + त् (the elision of वृ is by III. 4. 100. S. 2207). The गुण takes place by VII. 3. 84. S. 2168; and then the त् is elided by VI. 1. 68. S. 242.

From नश्च we have प्रयक् in the following verse मानः शंशो अरच्यो धूर्तिं प्रयक्ष्मस्य । रक्षा योऽन्नमयस्यते । ‘Let not the foeman’s curse, let not a mortal’s onslaught fall on us: Preserve us Brahmanaspati.’ (Rig. I. 18. 3.) The च् of नश्च is changed to कृ by VIII. 2. 63. S. 431.

The word वृ in the *sutra* includes both वृच् and वृज्, as the word देन in the following ब्रह्मं जज्ञानं ममं पुरस्ताद्विना मतः सुडयो देन जावः । वृषुषुषा उपमा अह्य विष्टाः मतश्च योनिमलतश्च विष्टः । (Yajur veda 13. 3).

From दश् we have जाधक् as in हरस्त्वयिभिने । नैवित्व्यो माहृर्मेवस्य ययका मां जाधक् । “Guide us Saraswati to glorious treasure: refuse us not thy milk, nor spurn us from thee.” (Rig. VI. 61. 14).

The word जात् means verbs ending in long चा, as जा ‘to be full.’ Thus, विश्वं देवावापुदगादनेकं अक्षुनिं स्य यवक्ष्मस्यनेः । जाहा जावा द्युचिवो अक्षुनिं सूर्यं जात्मा जगतस्तस्य चक्षुः । (Rig I. 115. 1.) “The brilliant presence of the Gods hath risen, the eye of Mitra, Varuna and Agni. The soul of all that moveth not or moveth; the Sun hath filled the air and earth and heaven.”

The root वृच् gives us वृज्, as in the following verse:—मा नो अस्मिन्महाघने वरा जग्ं भारभूयसा । संजग्ं हरविं जयः । (Rig VIII. 64. 12). “In this great battle cast us not aside as one who bears a load; snatch up the wealth and win it.”

From कृ we have अहन् as in the following verse: अहन्नुवाहोऽनुवाहि ॥ (Rig Veda I. 92. 2.) “The Dawns have brought distinct perception as before.”

From जन् we have जन्मन्; as in the following verse : दृतेव जन्मं जनुभिर्वसवैश्च
स्तेरिषिं जानवांसो जनुमन् । कर्षतमेभिर् दधेर्तं दधेर्तं जयावन्तं विश्वया डीदिवोडं । (Rig Veda
VI. 1.3)."

From जन् we have जन्तु; as जन्तु वा अत्युदन्तः । This is an example from
the Brāhman literature, as the word जन्तु in the sūtra refers also to the Brāhman
literature.

But sometimes, the elision does not take place, because the word "option"
is understood in this sūtra. Thus न ता जनुमन् &c. (Rig Veda. V. 2. 4.) "These
seized him not : he had been born already."

CHAPTER III.

३४०३ । अभ्युत्सादयामजनयां चिकयां रमयामकः पावयां क्रियाद् विदामकश्चि
हन्वसि । ३ । १ । ४२ ।

आद्येषु चतुर्षु लुकि 'जाम्' 'जम्' इत्यनुप्रयोगश्च । अभ्युत्सादयामकः । अभ्युदसीवत्-
चिति लोके । प्रजनयामकः । प्राकीजनदिवर्धः । चिकयामकः । जवेदीति च । जिनोतिराम्निर्वचनं
सुत्वं च । रमयामकः । जरीरमत् । पावयां क्रियात् । पाव्यादिति लोके । विदामकम् । जवेदिवुः ।

3403. The forms अभ्युत्सादयामकः, प्रजनयामकः, चिकयामकः, रमया-
मकः, पावयां क्रियाद्, विदामकम् are irregularly formed in the Ohhandas
with the augment जाम्, and the auxiliary verbs जकृ, क्रियात्, and
जकन् ।

The first two of these and the fourth are the Aorist (जुह्) of the caus-
atives of the roots सद् 'to sit', जन् 'to be born,' and रम् 'to sport;' to which
the affix जाम् is added. The third is the Aorist of the root जि 'to collect,' to
which जाम् has been added after the reduplication and the change of ज into क
of the root. The auxiliary जकः; which is the 3rd Person Singular Aorist of क is
added to all these four. The fifth is derived from the root वृ 'to blow, to purify.'
by adding the causative affix जिङ्, annexing the affix जाम् before the terminations
of the Depedictive (जाञी लिङ्) and then using after the form so obtained, the
Benedictive of क, क्रियात्. The last is the Aorist of विद् 'to know,' to which
जाम् is added and the 3rd Person Plural of the Aorist of क i. e., the auxiliary
जकन् is employed. These are the archaic forms; their modern forms are as
follow :—अभ्युदसीवत्, प्राकीजनम्, जवेदीति, जरीरमत्, पाव्याद्, जवेदिवुः ।

NOTE :—The word अभ्युत्सादयामकः is formed by adding the prepositions
abhi and ut to the Causative root सादि । सादि with जाम् becomes सादयन्, to which
is added जकः the 3rd pers. Singular Aorist of क "to do." Thus क + जि + तिप्
= कर् + जि + त् = कर् + ० + त् (II. 4. 80. S. 3402) = कर् + ० + ० (VI. 1. 68. S. 252);
which with the augment जद् becomes जकृ or जकः । This auxiliary जकृ is added
to all the first four words. When this periphrastic Aorist is formed
with जाम् and जकृ, the special mood-affix of the Aorist is elided by II. 4. 81,
S. 2238. The regular Causative Aorist is अभ्युदसीवत् (सादयामकृ = जसीवत्). The

Causative सदि is shortened to सदि by VII. 4. 1. S. 2314. This is reduplicated before the Aorist affix चङ् by VI. 1. 11. S. 2315. Thus सद्सद्. Then द् is elided by VII. 4. 60. S. 2179. Then applying VII. 4. 93. S. 2316, read with VII. 4. 79. S. 2317, the च is changed to चै. Thus we have सीषद् + चङ् + त् = सीषदत्.

The word क्रियात् is the Benedictive form of कृ 'to do.' The vikarapa उ is not added because of the prohibition III. 4. 116. S. 2215, and then there is रि by VII. 4. 28. S. 2367.

३४०४ । गुपेच्छन्दसि । ३ । १ । ५० ।

एतेष्वङ् वा । 'गृहान् कूगुपतं युवम्' । अगोपित्वर्थः ।

3404. After the verb गुप् 'to protect,' चङ् is optionally the substitute of स्ल in the Chhandas.

This rule applies where the root गुप् does not take the affix चाव (II. 2. 28). As इमान् नो मित्रावरुणौ यत् गृहान् कूगुपतम् 'Mitra and Varuṇa protected these our houses.' The other forms are अगोपितम्, अगोपिटम् or अगोपाविटम्. In the secular literature, the latter three forms are used, but not the first.

३४०५ । नोनयतिध्वनयत्येलयत्यर्दयतिभ्यः । ३ । १ । ५१ ।

एतेष्वङ् न । 'मा त्वायतो जरितुः काममूनयोः' । 'मा त्वाग्निध्वनयीत्' ।

3405. After the causatives of the verbs ऊन 'to decrease' ध्वन 'to sound,' रल 'to send' and अर्द 'to go or to beg' चङ् is not the substitute of स्ल in the Chhandas.

Thus मात्वायतो जरितुः काममूनयोः (Rig Veda I. 53. 3.) मात्वाग्निध्वनयीत् धूमगन्धिः (Rig Veda I. 162. 15.)

Thus we have ऊनयोः in the Vedas; औनित् in the classical literature; so also ध्वनयोत्, रेलयोत् and अर्दयोत्; their classical forms being अदिध्वनत्, ऐलितत् and अर्दितत्. See Rig Veda I. 53, 3, I. 162. 15, and Pāṇini VII. 2. 5.

३४०६ । कृमुदुहृदिभ्यश्छन्दसि । ३ । १ । ५८ ।

एतेष्वङ् वा । 'इदं तेभ्यो करं नमः' । अमरत् । अदरत् । 'यत्सानोः सानुमारुहत्'

3406. After the verbs कृ 'to do,' मृ 'to die,' दृ 'to tear,' and रुह 'to rise,' चङ् is the substitute of स्ल when used in the Chhandas.

Thus अकरत् 'he did'; अमरत् 'he died'; अदरत् 'he tore'; आरुहत् 'he rose'. The classical Aorist of these verbs are अकारीत् अमरत्, अदारीत् and अरुहत्.

Thus 'ये भूतस्य प्रचेतस इदं तेभ्यो स्करं नमः' (Rig. Ved. X. 85. 17). यत्सानोः सानुमारुहद्वयस्यष्टकवर्णम् (Rig. Ved. I. 10. 2).

३४०७ । छन्दसि निष्ठवर्षदेवभूयप्रणीयोक्षीयोच्छिष्यमर्यस्तयोध्ययकन्यकान्यदेव-यज्यापृच्छ्यप्रतिषीष्यस्तवाद्यभायस्ताव्योपचाय्यपृष्ठानि । ३ । १ । १२३ ।

ऊनतेति स्पूर्वात्कापि प्राप्ते रयत् । आद्यन्तयोर्विधयोः निष्ठाः प्राक् च । 'निष्ठवर्षे निष्ठीत यमुकामः' । देववृद्धः ३।१८ मृतेर्भुवोर्तेर्वा कर्त्तव्यं च । 'त्यजं नो वा उ देवभूय' । ३।१८

प्राभ्यां नयतेः क्यप् । प्रणीयः । उचीयः । उत्पूर्याच्छिनेः क्यप् । उच्छिन्नः । 'मृद्' 'सृज्' 'ध्व' शभ्यो घत् । मर्धः । स्तर्था । स्त्रियामेवायम् । ध्वयः खनेयंययती । खन्यः । खान्यः । यजेयः । 'गुन्धध्वं देव्याय कर्मणे देवयज्याये' । आह् पुर्वात्पृच्छेः क्यप् । 'आपृच्छयं धर्क्यं वाज्यवर्ति' । लीज्यतेः क्यप् । प्रतिषीज्यः । ब्रह्मणि वदेत्यत् । ब्रह्मवाक्यम् । लोके तु 'वदः सुवि क्यप्' (२८५४) इति क्यप्यते । भवतेः स्तोतिषच यत् । भाव्यः । स्ताव्यः । उपपूर्याच्छिनातेपर्यवाया-देगश्च एह उत्तरपदे । उपचाव्यपृहम् । ' + हिरण्य इति वक्तव्यम् + ' । उपसेयपृहमेवान्यत् । 'मृद्' सुजने 'एह च' इत्यस्मादिगुणधलक्षणः कः ।

3407. In the Vedas the following words are found which are formed irregularly :—निष्टर्ध, देवहूय, प्रणीय, उचीय, उच्छिज्य, मर्ध, स्तर्था, ध्वय, खन्य, खान्य देवयज्या, आपृच्छय, प्रतिषीज्य, ब्रह्मवाक्य, भाव्य, स्ताव्य and उपचाव्यपृह ।

The formation of the above words is extremely irregular and they are all met with in the Vedic literature only. Thus the word निष्टर्ध is derived from the root कृत् 'to out,' with the preposition निस्, and the affix यत्, instead of क्यप्, which is the regular affix, by III. 1. 110. S. 2859 ; निः + कृत् + यत् = निः + कृत् + य = निष्टर्ध (the root कृत् transformed into कृ by transposition) = निष्टर्ध. As निष्टर्धे चिन्धीत् ययुजामः ।

The above is apparently a guess-work etymology of the grammarians.

So also देवहूय is formed by adding to the root हूयते 'to call' or 'हू' 'to invoke,' the affix क्यप् and the upapada देव; the vowel of the root is then lengthened and the augment त् (VI. 1. 71) is not allowed, देव + हू or हू + क्यप् = देवहूयः । Thus स्पर्धन्ते वाइ देवहूये (Rig. Ved. VII. 85. 2). So also घ + नी (to lead) + क्यप् = प्रणीयः ; उत् + नी + क्यप् = उचीयः ; उत् + शिज् (to leave) + क्यप् = उच्छिज्यम् ; मृ (to die) + यत् = मर्धः ; स्तृ (to cover) + यत् = स्तर्था ; it is always feminine. धृ (to bend) + यत् = ध्वयः ; खन् (to dig) + यत् = खन्यः ; खन् + यत् = खान्यः ; देव (God) + यज् (to sacrifice) + यत् = देवयज्या ; always used as feminine. Thus in गुन्धध्वं देव्याय कर्मणे देवयज्याये । आ + पृच्छ (to ask) + क्यप् = आपृच्छयः । Thus आपृच्छयं धर्क्यं वाज्यवर्ति (Rig. Ved VII. 107. 5). प्रति + सीज (to sew) + क्यप् = प्रतिषीज्यः ; ब्रह्मण्य + वद (to speak) + यत् = ब्रह्मवाक्यः, in secular literature both क्यप् and यत् come after this word (III. 1. 106. S. 2854.) भू (to be) + यत् = भाव्यः ; स्तृ (to praise) + यत् = स्ताव्यः ; उप + चि (to collect) + यत् + पृह = उपचाव्यपृहम्. *Vari*:—This last word is formed then only when the word पृह follows : and when the sense is that of 'gold.' When it does not mean 'gold,' the form is उपसेयपृहम् । The root पृह is read along with मृह in the Tudādi class and means "to please." To this root is added the affix क (III. 1. 135. S. 2897).

३४०८ । छन्दसि वनसनरत्निमथाम् । ३ । २ । २० ।

शभ्यः कर्मण्युपपदे इत्यस्यात् । 'ब्रह्मवनि' स्या ब्रह्मवनिम् 'उत् नो गोवणिं धियम्' । 'दे वनां परिहरयः' । अतुरन्ता परिहरी । 'इतिर्मयीनामभि' ।

3408. In the Vedic literature, the affix इन् comes after the verbs वन् 'to honor' सन् 'to worship' रत् 'to protect' and मृ 'to agitate,' when the object is in composition.

Thus *ब्रह्मवर्णि* 'त्वा ब्रह्मवर्णिम्' (Vaj. San. I. 17., V. 12., VI. 3); इत मे गोवर्णि (Rig. Ved. VI. 53. 10), यो ते इवानो ब्रह्मवर्णि (Rig. Ved. X. 14. 11) ब्रह्मा वातुनाम-
भवत् पाराशरो ब्रह्मवर्णिनाम् (Rig. Ved. VII. 104. 21).

३४०९ । छन्दसि सहः । ३ । २ । ६३ ।

विषः स्यात् । एतनावाद् ।

3409. In the Chhandas, the affix *सिह* comes after the verb *सह* 'to bear' when it is in composition with a word ending in a case affix.

The words '*upasarga*' and '*supi*' are understood here. As एतन् + सह + विष = एतनावाद्; nom. sing. एतनावाद् 'a name of Indra.' The dental स is changed into cerebral ष by VIII. 3. 56, and the ह into ट by VIII. 2. 31. The final ण of एतन् is lengthened by VI. 3. 137. See Rig. Veda. I. 175. 2, III. 29. 9, VI. 19. 7, IX. 88. 7, X. 103. 7.

३४१० । वहह्व । ३ । २ । ६४ ।

प्राग्वत् । द्वित्वाद् । योगविशेष उत्तरार्धः ।

3410. The affix *विह* comes after the verb *वह* 'to carry,' in the Chhandas, when a word ending with a case-affix is in composition with it.

As प्रष्टवाद् 1st sing. प्रष्टवाद् 'carrying a *prashtha* measure;' so, द्वित्वाद् ।

The division of this sūtra from the last is for the sake of the subsequent sūtras, into which the anuvritti of वह only is carried and not of ह्व. See Yajur Veda, XIV. 10, XVIII. 26.

३४११ । कव्यपुरीषपुरीष्येषु ड्युट् । ३ । २ । ६५ ।

व्यु वसेव्युद् स्याच्छब्दः । कव्यवाहनः । पुरीषवाहनः । पुरीषवाहनः ।

3411. In the Chhandas, the affix *ड्युट्* comes after the verb *वह* when it is in composition with the words *कव्य* 'oblation of food to deceased ancestors,' *पुरीष* 'faeces' and *पुरीष्य* 'water.'

As कव्यवाहनः पितृणाम् (Yajur Ved. II. 29) 'fire that carries the oblation to the *pitras*;' पुरीषवाहनः 'carrier of water;' पुरीष्यवाहनः (Yaj. Ved. XI. 44). The feminine of these words is formed by adding long षे ।

३४१२ । हव्येनन्तःपादम् । ३ । २ । ६६ ।

अग्निर्वा हव्यवाहनः । पादमध्ये तु 'वहवत्' इति विभक्त्यै हव्यवाहनिरन्तरः पितृ नः ।

3412. The affix *ड्युट्* comes in the Chhandas, after the verb *वह* 'to carry' when it is in composition with the word *हव्य* 'an oblation to gods,' provided that, the word so formed does not occur in the middle of a śloka (fourth part of a stanza).

As अग्निवह हव्यवाहनः 'fire, the carrier of oblation to the gods,' Yajur Veda I. 44. 2.)

When this word occurs in the middle of a pāda, or at the beginning, the form is **वृषवः**; which is derived by adding the affix **विष्** (sūtra 3110). As **वृषवाहनिर्गुरुः पितरं नः** 'the never-decaying Agni or fire that carries oblation to the gods, is our father.' (Rig Veda. III. 2. 2.)

३४१३ । जनसन्जनकमगसो विट् । ३ । ३ । ६७ ।

'विट्'—(३६८३) इत्यात्मम् । जन्मानोजाः । 'गोषा इन्द्रो नृषा अग्निः' । 'सन्तो-
तेनः' (३६४५) इति शब्दम् । 'एवं सुस्तेभिर्दिनकादवावजन्' । 'आ दधिकः अवसः कण्ठीः' । अनेन ।

3413. The affix **विट्** (the whole of which is elided) comes in the Chhandas after the verbs **जन्** 'to be born,' **सन्** 'to bestow,' **जङ्** 'to dig,' **जम्** 'to pace' and **गस्** 'to go,' when a word ending in a case-affix is in composition, and the final nasals are changed into long आ ।

The words **जन्वसि** उपसर्गे and **सुपि** are understood in this sūtra. The verb **जन्** includes two verbs meaning 'to be born' and 'to happen,' so also **सन्** means both 'to give' and 'to worship.'

Of the affix **विट्** the latter **ट्** is indicatory, and is qualifying, as in VI. 4. 41. S. 2982, by which rule the final nasal of **जन्**, **सन्** &c., is replaced by long आ when the affix **विट्** follows, and the whole affix is elided by VI. 1. 67. S. 375.

As **जद् + जन् + विट् = जङ्गाः** (Rig Ved. VII. 34. 16), 'born in water' (VI. 4. 41. S. 2982); **जन्जः** 'born in the heaven i. e. God' (Rig. Veda IV. 40. 5). So also from **सन्**—**गोषा** 'acquiring or bestowing cows' (VIII. 3. 108. S. 3645); **गोषा इन्द्रो नृषा अग्निः** 'O Indra! bestower of cows! thou art lover of mankind' (Rig Veda IX. 2. 10). From **जङ्**—**दधिकः** 'digger of lotus stalk'; **कूपजः** 'digger of well.' From **जम्**—**दधिकः** 'who gets milk' as, **आ दधिकः अवसः कण्ठीः** (Rig Veda. IV. 38, 10 and 40: 5). From **गस्**—**अनेनः** उन्नेतव्यम् 'the leader.'

३४१४ । मन्त्रे ज्वेतवहोवस्यस्युरोहासो विवन् । ३ । २ । ७१ ।

'ज्वेतवहादीनां इत्यदस्यति वसत्यम् + यन् पठन्तीति तच्च विवन्तोऽपवादे इत्यतश्च क्त्यर्थः । ज्वेतवाः । ज्वेतवाही । ज्वेतवाहः । उवद्यानि उवद्येव शंसति उवद्यया वसमानः । उवद्यवाही । उवद्यवाहः । पुरोः दावपते पुरोहाः ।

3414. In the Mantra the affix **विवन्** comes after the words **ज्वेतवह**, **उवद्यवस्** and **पुरोहास्**॥

The above words contain both the verb and the upapada; the 'fact of their being so given indicates that there is some irregularity in the application of the affix.

Thus the affix **विवन्** comes after the verb **वद्** preceded by the upapada **ज्वेत** as denoting an agent, while the force of the whole word so formed denotes an object. As **ज्वेतवा वन् वसन्ति** = **ज्वेतवाश्च** nom. sing. **ज्वेतवाः** 'a name of Indra' (whom white horses carry). See VIII. 2. 67. S. 3416.

The affix **विवन्** is applied to the verb **वद्** 'to praise' when preceded by

the word उक्त्व as object or instrument; and then the nasal is irregularly dropped. As उक्त्वानि उक्त्वेर्वा ऋतं = उक्त्ववाह, nom. sing. उक्त्वयाः (Rig Veda II. 39. 1.) 'a reciter of hymns, the name of the sacrificer.'

The यिञ् is applied after the verb दाह् to give, preceded by पुरो, and ह is changed into इ, the force of the whole word denoting an object. As पुरो दाहयन्ति हन् = पुरोडाह, nom. sing. पुरोडाः (Rig Veda III. 28. 2) 'an offering.'

Vart :—The augment इस् is added to the words ज्वेतवाह &c., when the *pada* affixes follow. Thus before *pada* terminations ज्वेतवाह becomes ज्वेतवस्. Therefore its Instrumental dual is ज्वेतवोभ्याम्, pl. ज्वेतवोभिः.

The augment इस् is not applied before सर्वनामस्थान and ३३ terminations. As ज्वेतवाहो, ज्वेतवाहः. The whole declension this of word is given below :—

	Sing.	Dual.	Plural.
Nom.	ज्वेतवाः	ज्वेतवाहो	ज्वेतवाहः
Acc.	ज्वेतवाहम्	Do.	Do.
Ina.	ज्वेतोहा	ज्वेतोहाभ्याम्	ज्वेतोभिः
Dat.	ज्वेतवाहे	Do.	ज्वेतवाभ्यः
Abl.	ज्वेतवाहः	Do.	Do.
Gen.	Do.	ज्वेतवाहोः	ज्वेतवाहाम्
Loc.	ज्वेतवाहि	Do.	ज्वेतवःसु
Voc.	ज्वेतवाः or ज्वेतवः		

३४१५ । अवे यज्ञः । इ । २ । ७२ ।

अवयाः । अवयाहो । अवयाजः ।

3415. In the Mantra the affix यिञ् comes after the verb. यज् 'to sacrifice' when in composition with the word अव्.

As अवयाज्, nom. sing. अवयाः (Rig Veda I. 173. 12) 'the name of a Vedic priest;' as त्वं यज्ञे वरुणस्यावया अहि 'Thou art the priest of Varuṇa in the sacrifice.'

The division of this aphorism from the last in which it could have been included, is for the sake of the subsequent sūtras in which the *anuvṛtti* of यज् only runs. This word is thus declined :—

	Sing.	Dual.	Plural.
1st.	अवयाः	अवयाहो	अवयाजः
2nd.	अवयाहं	अवयाहो	अवयाजः
3rd.	अवयाजा	अवयोभ्याः	अवयोभिः

३४१६ । अवयाः ज्वेतवाः पुरोडाहव । ८ । २४ । ६७ ।

अवे संयुजोः अतदीर्घा निपात्यन्ते । वाहुवचनः ।

3416. The इ substitution of VIII. 2 66 S. 162 takes place for the final of the Nominatives and vocatives of अवयज्, ज्वेतवाह and पुरोडाह giving the irregular forms अवयाः, ज्वेतवाः and पुरोडाः.

They are so exhibited here, for making them long in the Vocative singular also. For they could not have been lengthened in the Vocative singular, be-

cause VI. 4. 14 does not apply to it. Thus *वे अवेतवाः, वे पुरोडाः* : By force of *अ* in the sūtra, we form *उक्थय्या* also similarly.

३४१७ । त्रिषुपे छन्दसि । ३ । २ । ७३ ।

उप उपपदे यजेदिच् । उपपद ।

3417. The affix *विच्* comes after the verb *यञ्* when *उप* preceeds, in the Chhandas.

As *उपयज्यभिर्धै वहुनि* 'they carry it up with the उपयज् formulas,' उपयज् is the name of eleven formulas at a sacrifice.

३४१८ । आतो मनिन्कनिष् वनिपश्च । ३ । २ । ७४ ।

सुपुपसर्गे षोपपदे आदन्तेभ्यो धातुभ्यश्छन्दसि विषये मनिनादयस्त्वयः प्रत्ययाः स्युः । आदिषु सुदामा । सुधीया । सुपीया । भूरिदाया । दत्तपाया । विच् । कीनालयाः ।

3418. The affixes *मनिन्* (मन्), *कनिप्* (वन्), *वनिप्* (वन्) and *विच्* come in the Chhandas, after verbs which end in long *आ*, when a case-inflected word or an upasarga is in composition.

The force of 'and' is to include *विच्*. Thus *सुदा + मनिन्* = *सुदामन्*, 1st sing. *सुदामा* (Rig. VI. 20. 7) 'one who gives liberally'; *सुधी + कनिप्* = *सुधी + वन्* (VI. 4. 66 = *सुधीवन*, 1st sing. *सुधीवा* 'having good understanding'; *सुपा + कनिप्* = *सुपीवन*, 1st sing. *सुपीवा* 'a good drinker,' *भूरि + दा + वनिप्* = *भूरिदावन*, 1st sing. *भूरिदावा* (Rig. II. 27. 17) 'liberal'; *दत्तपावन* 1st sing. *दत्तपावा* (Yaj. VI. 19) 'ghee-drinker.'

The affix *विच्* is also included in this aphorism. As *कीनाल + दा + विच्* = *कीनालया* (Rig. X. 91. 14) 'nectar-drinker.'

३४१९ । बहुलं छन्दसि । ३ । २ । ८८ ।

उपपदान्तरेपि दन्तेर्बहुलं क्तिप्स्यात् । मत्सृष्टा । पितृष्टा ।

3419. In the Chhandas, the affix *क्तिप्* diversely comes after the verb *हन्* 'to kill' with the sense of past time, even when the word in composition with it is other than those mentioned in III. 2. 87. S. 2998.

This aphorism ordains *क्तिप्* in cases which are not governed by the restrictive rule contained in III. 2. 87. S. 2998. As *मात्सृष्टा सप्तमं नरकं प्रविशेत्* 'may the matricide enter the seventh bell; 'so also *पितृष्टा* 'patricide.'

Diversely we find also *मात्सृष्टातः* and *पितृष्टातः* :

The Past participle *Nishṭhā* is generally formed by *त्त*, but in the Vedas, it is formed by the affixes of the Perfect tense also, and the Perfect itself is formed sometimes by the affixes *कानच्* and *क्षु* as already taught in the sūtras III. 2. 105 S. 3093; III. 2. 106 S. 3094; III. 2. 107 S. 3095. They are repeated here again.

३४१९ क । छन्दसि लिट् । ३ । २ । १०५ ।

भूत उमान्ये । 'अर्हं व्यावापृष्विही आतताम' ।

3419 A. In the Chhandas, the affix *लिट्* comes after a *कानच्*, with the force of Past participle, and Past tense in general.

As **अहं व्यावर्ध्वी जामेताम** 'I stretched the heaven and the earth.' Here the word **जामेताम** has the force of *nishṭhā*.

३४१९ अ । लिट् : कान्तवा । ३ । २ । १०६ ।

3419 B. In the Chhandas the affix **लिट्** is optionally replaced by the affix **कान्तच्** i.e., the affix has the force of the Perfect.

As **अग्निं विज्वानः** 'he consecrated the fire,' **दोमं सुषुवीकः** 'he pressed the soma juice.'

This affix comes after those verbs only which take *Atmanepada* terminations. See I. 4. 100. **सुसुजान** (Rg Veda I. 3. 6).

३४१९ ग । कसेरुच । ३ । २ । १०७ ।

कन्दसि नि : **कान्तस्सुवा स्तः** । 'कान्ताया वृष्टि' । 'यो नो जग्ने जरिवौ जघायुः' । 'हृन्दस्यशब्दात्परं कान्तायां क.उक्तत्वात्' । 'कान्तस्सुमे' (३१५०) । उक्तत्वात् : स्व तु । जघायुः । 'परजधिकारे जघायौ हृन्दसि वाच्ये' । 'कान्तस्सुमे कः' । 'देवस्य रजितुः सवे' ।

3419 C. In the Chhandas the affix **कसु** is optionally the substitute of **लिट्** i.e., the *kvasu*-formed word has the force of the Perfect.

As **अक्षिग्रस्ते** 1st sing. **अक्षिवान्** 'eaten' (Yaj. VIII. 19); **परिवस्ते** 1st sing. **परिवान्** 'drunk.'

Thus **कान्ताया वृष्टि** **पेक्ष्यम्** (Rig Veda VIII. 7. ३३).

यो नो जग्ने जरिवान् जघायुः (Rig Veda I. 147. 4).

Here the word **जरिवान्** is formed from the root **रि** 'to give,' with the affix **कसु** having the force of Perfect. The Negative Particle **अ** is added. Thus **रि + कसु** = **रि रि + वस् = रि रि + वद + वस्** (VII. 2. 67 S. 3096) = **ररिवस्**. The Nom. Sing. is **ररिवान्** "a generous man." **जरिवान्** "a miser, an enemy."

By S. III. 1. 8. S. 2657, the affix **कञ्** is added to a noun in order to denote a *wish for one's own self*. The following *vārtika* makes an exception in the Vedas.

Vart :—In the Vedas, the affix **कञ्** is added after the word **अथ**, even when the wish is with regard to another. As **मा स्ता युक्ता जघायवो विदन्**. Here **जघायु** (pl **जघायवः**) is formed by *kyash*, **उ** being added by III. 2. 170. S. 3153, and **का** is added by VII. 4. 37. See Rig Veda I. 120. 7. Thus **अथ + कञ्** = **अथ + व + उ** (III. 2. 170. S. 3153) = **अथा + यु** (VII. 4. 37. S. 3590.)

By sūtra III. 3. 56. S. 8231, the affix **कञ्** is added to roots ending in **ह** or **हृ**, but in the Vedas this affix is added even after roots in **उ** or **ऊ** by the following *Vārtika*.

Vart :—The words **जय** and **सवे** are formed by the affix **कञ्** and they occur in the Vedas. As '**ऊर्वरस्तु मे जयः**.' **देवस्य रजितुः सवे** (Rig Veda V. 82. 6.)

These roots **जु** and **सु** would have otherwise taken the affix **कप्**. The form would have been the same, but there would be difference of accent. See Rg. I. 112. 21, and Yaj. XI. २.

३४२० । मने दुषेवपयमजविदुभवीरा उदासतः । ३ । ३ । ८६ ।

दुषादिभ्यःतिङ्श्यात् । उ बोधात् । 'दुषि' दिक् । 'दुषामि' धे । 'दुषावती' क्त । 'दुषं ते जयसी मतिः' । जितः । भुतिः । 'जग्ने आ जग्निं वीतये' । 'शस्त्री जगामोभवात्' ।

3420. In the Mantra literature, 'ktin' acutely accented comes after the following roots, forming words in the feminine gender, denoting a mere action :- 'vrish' (to rain), 'ish' (to wish), 'pach' (to cook), 'man' (to think), 'vid' (to know), 'bhû' (to be), 'vi' (to go, to consume) and 'râ' (to give).

The construction of this sūtra is anomalous. Instead of the bases being put in the ablative case, they are put in the nominative case. Thus वृष्टिः 'raining'; इष्टिः 'wishing'; पक्तिः 'cooking'; मतिः 'thinking'; विक्तिः 'knowing'; भूतिः 'being'; वीतिः 'consuming'; रातिः 'giving'.

As "स नो वृष्टिं दिवः" (Rig Veda II. 6. 5).

सुसमिष्टये (Rig Veda VI. 70. 4).

पचात्यक्तीकृत (Rig Veda IV. 24. 7).

मय्यसी मतिः (Rig Veda VIII. 74. 7).

भूतिमूढिमः (Rig Veda I. 161. 1).

अग्न आयाहि वीतये (Rig Ved. VI. 16. 10).

रातिं स्वामोभवासः (Rig. Ved. VII. 1, 20).

३४२१। कृन्दसि गत्यर्थेभ्यः । ३ । ३ । १२९ ।

ईवदादिषूपपदेषु गत्यर्थेभ्यो धातुभ्यश्च कृन्दसि युज्यात् । खलोऽपवादः । सूपसदनोऽग्निः ।

3421. The affix 'yuch' comes in the Chhandas, after roots having the sense of 'to go', when the word 'ishad' &c. meaning 'lightly' or 'with difficulty' are in composition with such verbs.

This debars the affix खल् of III. 3. 126, 127 S. 3305 and 3308. Thus सूपसदनोऽग्निः । सूपसदनमन्तरिक्षम् । See T. S. 7. 5. 20. 1.

३४२२। अन्येभ्योऽपि दृश्यते । ३ । ३ । १३० ।

गत्यर्थेभ्यो येन्ये धातवस्तेभ्योऽपि कृन्दसि युज्यात् । 'सुवेदनामकणोद्ग्रहणे गाम्' ।

3422. The affix 'yuch' is seen to come in the Vedas, after other verbs also, than those meaning 'to go'.

Thus सुवेदनाम कणोद्ग्रहणे गाम्; so also सुवेदनाम कणोद्ग्रहणे गाम् ॥ (Rig Veda X. 112, 8).

३४२३। कृन्दसि लुङ्लङ्लिटः । ३ । ४ । ६ ।

धात्वर्थानां संबन्धे सर्वकालेष्वेते वाच्यः । पक्षे यथास्य गत्यर्थः । लुङि । 'देवो देवेभिरागमत्' । लोट् । 'इदं तेभ्योऽहं नमः' । लङ् । 'अग्निमथा ह्येतारमश्नीताय यजमानः' । लिट् । 'अथा ममार' । अथ निघट् इत्यर्थः ।

3423. In the Vedas, the Aorist, Imperfect and Perfect are optionally employed in all tenses, in relation to verbs.

The words धातुसम्बन्ध and कृन्दतरस्याम् are understood here also. By saying 'optionally', other tense affixes may be similarly employed.

Thus देवो देवेभिरागमत् (Rig. I. 1. 5). 'O God Agni I came hither with the gods'. Here the Aorist आगमत् has the force of the Imperative. ये भूरस्य इषेतस इदं तेभ्योऽहं नमः 'I make salutation &c. &c.' (Rig. X. ८५. 17). Here अहं is Aorist (लुङ्) and has the sense of the Present.

So also अग्निमन्त्रो वातारमवृणीताय यजमानः । Here लङ् is used instead of लट् ।

So also अथा ममार = अथा म्रियते । Here लिट् is used instead of लट् ।

NOTE:—अगमत् is formed with the affix अङ् of the Aorist because the root गम्लृ has an indicatory लृ in the Dhātupāṭha and belongs to Pūshādi class.

अकारम् here छि is replaced by अङ् by sūtra VII. 2. 13. S. 2293. Thus क + अङ् + स. Then there is guṇa by VII. 4. 16 S. 2406. With the augment अ we get अकारम् “I did.”

अवृणीत from वृञ् ‘to choose’; add लङ्, and क्ता विकारणा because the root belongs to Kṛyādi class. Then there is long ई by VI. 4. 113. S. 2497. Thus we have अवृणीत ॥

३४२४ । लिङर्थे लेट् । ३ । ४ । ७ ।

विध्यादौ हेतुहेतुमद्भावादौ च धातेर्लेट् स्याच्छन्दसि ।

3424. The affix ‘Leṭ’ is optionally employed in the Vedas, wherever the Potential can be used.

The formation of लेट् is shown in the subsequent sūtras. In the first place, the vikaraṇa सिप् is sometimes added between the Personal-endings and the root. Secondly, the Personal-endings themselves lose their व thus ति becomes त्, सि becomes स् । Thirdly, the word takes the augment अट् and आट् between the Personal-endings and the root. Fourthly, the सिप्, vikaraṇa sometimes causes Vridhhi also.

३४२५ । सिष्णुलं लेटि । ३ । १ । ३४ ।

3425. सिप् is diversely the affix of a verbal root when लेट् follows.

३४२६ । इतश्च लोपः परस्मैपदेषु । ३ । ४ । ९७ ।

लेट्सिष्णुमते लोपो वा स्यात्परस्मैपदेषु ।

3426. In the Parasmaipada affixes the ‘i’ is optionally elided in the Subjunctive.

The वा of the preceding Aṣṭādhyāyī sūtra III. 4. 96. is understood here also.

३४२७ । लेटोऽडाटो । ३ । ४ । ९८ ।

लेटः ‘अट्’ ‘आट्’ एतावागमौ स्तः । तौ च पितौ । ‘+ सिष्णुलं शिष्टान्तव्यः +’ । वृद्धिः । ‘उ वा आयुषि तारिषत्’ । ‘सुपेशस्कारति जोषिषत्’ । ‘आ साविददशेनानाय शब्द’ । सिप् वलोपस्य चाभावे । ‘पतति विद्युत्’ । ‘प्रियः सूर्ये प्रियो अग्ना भवति’ ।

3427. The‘augment’ ‘aṭ’ and ‘āṭ’ are added to the personal endings of the Vedic Subjunctive.

The augment’ अट् and आट् are पित् and are not to be added at once, but by turns. Thus जुष् + सिप् + अट् + त् = जोषिषत् ; तारिषत्, मान्दिषत् ; similarly वत् + आट् + ति = पतति; व्यावर्षति । See III. 1. 34 for the addition of सिप् in the above.

Vṛtt :—The vikaraṇa सिप् is treated as शिप् and therefore causes Vridhhi. Thus from the root वृ we have तारिषत्, as वृ + तिप् = वृ + सिप् + तिप् = वृ + वृट् + सिप् + तिप् = तार + वृ + ति + ति = तारिषत् । Thus वृ वृ आयुषि तारिषत् ।

Similarly जोषिषत् from जुषी प्रीतिवचनयोः ; as in सुपेशस्कारति जोषिषत् ।

Similarly **अवाचिषत्** from **दुप्रसवेष्टव्येति**, as in the following—
आ साविषदर्शनाय ऋक् (Rig Veda X. 99. 7.)

But when there is no **सिष्** added, and the **च्** of the Personal-endings is not elided, then we have forms like **पताति दिव्युत्** and **प्रियः सूर्येप्रियो अनाभवाति** (Rig Veda V. 37. 5)

In fact **लेट्** is a composite Mood, and may be considered to have six tenses as shown below :—

I.—Present.—लेट्

I. भवति	भवतः	भवन्ति
भवति	भवातः	भवान्ति
II. भवसि	भवथः	भवथ
भवसि	भवाथः	भवाथ
III. भवामि	भवावः	भवामः
	भवाव	भवाम

II.—Imperfect.

I. भवत्	भवतः	भवन्
भवत्	भवातः	भवान्
II. भवः	भवथः	भवथ
भवाः	भवाथः	भवाथ
III. भवाम्	भवावः	भवामः
	भवाव	भवाम

III.—Present Conditional.

I. भविषति	भविषतः	भविषन्ति
भविषति	भविषातः	भविषान्ति
II. भविषसि	भविषथः	भविषथ
भविषसि	भविषाथः	भविषाथ
III. भविषामि	भविषावः	भविषामः
	भविषाव	भविषाम

IV.—Imperfect Conditional.

I. भविषत्	भविषतः	भविषन्
भविषत्	भविषातः	भविषान्
II. भविषः	भविषथः	भविषथ
भविषाः	भविषाथः	भविषाथ
III. भविषाम्	भविषावः	भविषामः
	भविषाव	भविषाम

V.—Strong Present Conditional.

I. भाविषति	भाविषतः	भाविषन्ति
भाविषति	भाविषातः	भाविषान्ति
II. भाविषसि	भाविषथः	भाविषथ
भाविषसि	भाविषाथः	भाविषाथ
III. भाविषामि	भाविषावः	भाविषामः
	भाविषाव	भाविषाम

VI.—Strong Imperfect Conditional.

I. भाविषत्	भाविषतः	भाविषन्
भाविषत्	भाविषातः	भाविषान्

II. भाविषः	भाविष्यः	भाविष्य
भाविषाः	भाविष्याः	भाविष्या
III. भाविषाम्	भाविष्यावः	भाविष्यामः
	भाविष्याव	भाविष्याम

३४२८ । स उत्तमस्य । ३ । ४ । ९८ ।

लेहुनमसकारस्य वा लोपः स्यात् । करवाय । करवावः । टेरेत्वम् ।

3428. The 's' of the first person is optionally elided in the Subjunctive.

As करवाय or करवावः, करवाम or करवामः । The first person is used in the sūtra to indicate that the स् is not elided in any other person.

३४२९ । आत ऐ । ३ । ४ । ९९ ।

लेट आकारस्ये स्यात् । 'सुतेभिः सुप्रयसा मादयेते' । आतामित्याकारस्येकारः । विधि-
सामर्थ्यादाट ऐत्वं न । अन्यथा हि ऐटमेव विदध्यात् । 'यो यजति यजात इत्' ।

3429. In the Subjunctive, 'ai' is the substitute of 'ā' of आताम् and आताम् in the first and second person dual of the Atmanepada.

Thus मन्त्रयेते, मन्त्रयेथे, करत्रेते, करत्रेथे । Why is not the augment आद् changed into ऐ ? Because otherwise the rule enjoining आद् would be superfluous, and the sūtra enjoining आद् ought to have enjoined ऐद् at once.

सुतेभिः सुप्रयसा मादयेते (Rig Veda IV. 41. 3). Here the affix आताम् is changed to ऐते ॥ The regular form यते the आ is changed to ऐ by III. 4. 79. S. 2233.

The आ of the augment आद् is not changed to ऐ as we have already said above, and here we have the forms यजति &c. यो यजति यजात इत् (Rig Veda VIII. 31. 1).

३४३० । वैतेऽन्यत्र । ३ । ४ । ९९ ।

लेट् एकारस्य 'ये' स्माह्वा । 'आत ऐ' (३४२९) इत्यस्य विषयं विना । 'पशूनामीशे' । 'यद्वागृह्यान्ते' । 'अन्यत्र' किम् । 'सुप्रयसा मादयेते' ।

3430. In the Subjunctive, 'ai' is optionally the substitute of 'e', in other places than those mentioned in the last sūtra.

Thus श्ये, ईशे &c, in the following examples :—सप्ताहानि श्ये, ऋतमेव पशूनामीशे, मदया एव वो यद्वा गृह्यान्ते, मत्वेयत्यान्येव वः पात्राण्युद्यान्ते । And in the alternative we have simply ऐ, as यत्र क च ते मने तन्नम दधसउत्तरम ।

NOTE:—ईशे from the root ईश ऐष्यथे । It is the 1st Pers. Sing. The Atmanepada Personal ending इद् of the 1st Pers. Sing. is changed to ऐ । This इ is not elided by. III. 4. 97. S. 3426, because that sūtra is confined to Parasmaipada इ ॥ The इ is changed to ऐ by III. 4. 79. S. 2233, then ऐ changed to ऐ by this sūtra.

गृह्यान्ते from यजि in the Passive. The य of the Passive is added, and then the 3rd Pers. Plural ऋ or अस्ति । The Personal ending takes the augment आद् and becomes आन्ति ॥ The र of यजि is changed to ऋ by VI. 1. 16. S. 2412, and the इ of आन्ति is changed to ऐ by III. 4. 79. S. 2233, and this ऐ is changed to ऐ by the present sūtra.

३४३१ । उपसंवादाशङ्कयोश्च । ३ । ४ । ८ ।

पयावन्ध आशङ्कायां च नन्द स्यात् । 'अहमेव पशूनामीये' । 'नेज्जिह्मायन्ता नरकं पताम' ।
ह्रस्वः षनः शानजो (२५५७) ।

3431. Where a contingent promise (a reciprocal agreement), or where apprehension is implied, the affix 'Let' is employed after a root, in the Chhandas Literature.

The word उपसंवादा means 'reciprocal agreement, contracting to do.' Thus यदि मे भवानिदं कुर्याद् अहमपि भवत इदं दास्यामि 'If you do this for me, I will give this to you.' Agreements like these are called उपसंवादा; while guessing or inferring the result from a cause is called आशङ्का 'apprehension or fear.'

Thus अहमेव पशूनामीये ॥ This is the reply of Râtra, when he was solicited by the Devas, to conquer Tripurâ. The word पशु means "bound souls, jivas treading the round of Samsâra." पताम is Let the final स is elided by III. 4. 98 S. 3428. मयदा एव वा यदा गृह्यान्ते ॥ मद्धेवत्यान्येव यः पात्राययुज्यान्ते ॥ नेज्जिह्मायन्ता (or. नेज्जिह्मायन्तो) नरकं पताम ॥ (Nir. I. 11. Böhlingk) — जिह्मावरणेन नरकपात आशङ्कते ॥ All the above examples have the sense of Potential, but the Subjunctive (Let) must be employed necessarily in these senses and not optionally, which anuvṛtti was understood in the last sūtra.

By III. 1. 83, S. 2557, in the Imperative 2nd Pers. Singular, शानच् is sometimes substituted for the vikaraṇa षना, after the Kṛyâdi roots ending in consonants. By the next sūtra, शाबच् is optionally the substitute in the Vedas,

३४३२ । कृन्दसि शायजिपि । ३ । १ । ८४ ।

अपिशब्दाच्छानच् । ' + हृयहोमश्चकृन्दसि + ' इति ह्रस्वः मः । 'गृभाय जिह्रुया मधु' । 'वधान देव सवितः' । 'अनिदिताम्—' (४१५) इति वन्धातेर्नलोपः । 'गृभ्यामि ते' । 'मध्याजमार' ।

3432. In the Chhandas, शायच् is also the substitute of षना after roots ending in consonants, when हि follows.

Thus गृभाय जिह्रुया मधु. (Rig Veda VIII. 17. 5.) "Take up the honey with the tongue." The affix शानच् is also employed by force of the word api in the aphorism as वधान पशून् 'bind the beasts.'

Vart. — In the Chhandas, म is substituted for the ह of हृ and यह ॥ Thus गदंभेन संहरति ; मद्धव्य गृभ्याति ; सामिधेन्याजघिरे, उदुषामञ्चि ग्रामञ्च ब्रह्मदेवा अशीवुधन् ॥

NOTE:—गृभाय is derived from ग्रह् 'to seize'; the र् is vocalised by ग्रहिष्या etc. VI. 1. 16 S. 2412; and ह् changed to म by the vârtika above given. Thus यच् षना + हि = गृह् + ना = गृभ् + ना = गृभ् + शाय (शायच्) = गृभाय 'take up thou.'

NOTE:—वधान is formed by शानच्; added to the root वन्ध 'to bind' the nasal is elided by VI. 4. 24 S. 415; the Imperative affix हि is elided by VI. 4. 105 S. 2202. Thus वन्ध् + षना + हि = वध् + षना + हि = वध् + शान + हि = वध् + शान + ० = वधान 'bind or tether.'

Other examples of the change of ह into म by the above vârtika are given below:—

गृभ्यामि ते (Rig Veda X. 85. 36). मध्याजमार'

३४३३ । व्यत्ययो बहुलम् । ३ । १ । ८५ ।

विकरणाणां बहुलं व्यत्ययः स्याच्छन्दसि । 'आवहा शुष्णस्य भेदति' । भिनतीति प्राप्ते । 'जरसा मरते पतिः' । म्रियत इति प्राप्ते । 'इन्द्रो वस्तेन नेषतु' । नयतेति लट् शप्सिपी द्वौ विकरयोः । 'इन्द्रेण युजा तद्वेम द्रुचम्' । तरेमेत्यर्थः । तरेतिर्विध्यादौ लिङ् । उःशप्सिप्लेति ययो विकरयोः । सुप्तिरुपपत्तिलिङ्गनराणां कालक्षनचस्वरकर्तृयङां च ।

व्यत्ययमिच्छति शास्त्रकदेवां सोऽपि च तिथ्यति काबुलकेन ।

'धुरि वैक्षिणायाः' । वैक्षिणस्यामिति प्राप्ते । 'अवालं ये अश्वयूषाय तद्धति' । तद्धन्तीति प्राप्ते । उपपद्यः परस्मैपदात्मनेपदे । 'प्रक्षमचारिणमिच्छते' । इच्छतीति प्राप्ते । 'प्रतीपमन्य ऊर्मिर्गृह्यति' । गृह्यति इति प्राप्ते । 'मधोःस्वप्ना इवासते' । मधुन इति प्राप्ते । नरः पुंलङ् । 'अथा स धीरितं अभिवि-
यूयाः' । विव्यूयादिति प्राप्ते । कालः कालवार्धौ प्रत्ययः । 'अतोऽग्नीनाथस्यमानेन' । लुटो विधये लट् । तमसो गा अदुक्षत' । अदुक्षदिति प्राप्ते । 'मित्रं वयं च दूरयः' । मित्रा वयमिति प्राप्ते । स्व व्य-
त्ययस्तुवदयते । कर्तृशब्दः कारकमात्रपरः । तथा च 'तद्वाचिनां कृतछितानां व्यत्ययः । अवादायश्च विषयेऽश्च । अवयवे विशेषः । यङो यञ्छाटारभ्य 'लिङ्याग्रिष्यङ्' (३४३४) इति उकारेण । प्रत्याहारः । तेषां व्यत्ययो भेदतीत्याह्वित एव ।

3433. In the Chhandas there is diversely an interchange of the various vikaraṇas शप् and the rest, which have been ordained under special circumstances.

The word व्यत्यय means transgression of the fixed rule, or interchange; taking of two vikaraṇas at a time, and so on. Thus भेदति = भिद + शप् + ति ; in stead of भिनति from the root भिद 'to split', belonging to the Rudhādi class; e. g. आवहा शुष्णस्य भेदति (Rig VIII. 40. 11) "He (Indra) broaks the eggs (children) of Shushṇa"; so also, जरसा मरते पतिः (Rig. X. 86. 11.); here there is मरते = (म + शप् + ते) instead of म्रियते; the root म्र belonging to the Tudādi class. So also there are two vikaraṇas at one and the same time, in the following. इन्द्रो वस्तेन नेषतु 'May Indra lead by this abode'; here there is नेषतु 3rd per. sing. of the Imperative (लोट्) of the root नी 'to lead'; there are two vikaraṇas सिप् and शप् instead of नयतु = (नी + शप् + तु); इन्द्रेण युजा तद्वेम द्रुचम् (Rig. VII. 48. 1). The word तद्वेम (तु + उ + सिप् + शप् + अम) is the 1st per. sing. of the Optative (लिङ्) of the root तृ and is formed by three vikaraṇas; the classical form being तरेम 'may we cross.'

Kārikā:—In the Vaidic literature we have many apparent irregularities with regard to the application of (1) सुप् (case-affixes), (2) लिङ् (Personal-endings), (3) उपपद्य (Parasmaipada or Atmanepada affixes), (4) rules of gender, (5) person or (6) tense (7) rules of interchange of consonants, or (8) of vowels, (9) rules of accent (10) rules relating to क्त and तद्धित affixes and (11) rules relating to the affixes included in the pratyāhāra-सङ् (III. I. 22 to III. I. 86). All these irregularities are explained by the author by the word बहुलम् ॥ In fact, the word *bahulam* not only covers, but explains and justifies all Vaidic anomalies.

NOTE:—The word शास्त्रज्ञ "science-maker," in the above kārikā refers to Pāṇini.

Thus:—

(1). Irregular application of case-affixes: धुरि वैक्षिणायाः (Rig Veda I. 16). धुरि

Here दक्षिणायाः (Genitive) is used instead of the Locative दक्षिणस्याम् ॥

(2). Irregular application of Personal-endings : चयासं वे अचयूदाय तच्छति (Rig Veda I. 162. 6). Here तच्छति is used instead of तच्छन्ति ॥

(3). Irregular use of Parasmaipada and Atmanepads : as, प्रत्नवादिशमिच्छते । Here Atmanepada इच्छते is used instead of Parasmaipada इच्छति ॥ Similarly प्रतीयमन्व कर्मयुध्यति instead of युध्यते ॥

(4). Irregular use of Genders, as मधोस्तृता इधानते । Here the word मधु which is Neuter gender, is declined as Masculine. The classical form is मधुनः ॥

(5). Irregular use of Person. The word नरः in the Kārikā means Person. As अथा सर्वरीः दंष्ट्रि विद्रूयाः instead of विद्रूयात् ॥ Here 2nd Person is used for 3rd Person. This word is the Benedictive Mood of the root यु "to mix," with the prefix वि ॥

(6). Irregular use of Tenses. The word काल in the Kārikā means the affixes denoting time. Thus इवोऽग्नीम् बाधायमानिन । Here लृट् is used instead of लृट् । It is formed from धा with the affix ग्राञ्च् (III. 3. 14 S. 3107) and the Mood. affix ह्य (III. 1. 33. S. 2186), and the augment मुक् (VII. 2. 82. S. 3101).

(7). Irregular interchange of consonants : as, तमसो ना अदुक्षत् । Here द is, not changed to ध । The proper form is अधुक्षत् ।

(8). Irregular vowels : as, मित्रं वयं च सुरयः instead of मित्रा वयम् ॥

(9). Irregular use of Accents. This will be illustrated later on.

(10). Irregular use of Kārakas. The word कर्तुं in the Kārikā means Kāraka; and includes the Kṛit and Taddhita affixes. Thus from the root अद् 'to eat' with the upapada अच्, a compound is formed by adding the affix अण् । Thus अच् + अद् + अण् = अच् + आट = अचाटः । But in the Vedas, affix अच् is used. Thus अच् + अद् + अच् = अच् + अट = अचाटः । Here though the resulting form in both cases is the same, yet in analysis they will be different. Thus in one case it would be अच् + आटाय, in the other अच् + अटाय ॥

(11). The यङ् in the Kārikā is a Pratyāhāra formed with the य of III. 1. 22, and the ङ् of अङ् in III. 1. 86. There is irregular use of these affixes also in the Vedas. These affixes are :—

1. यङ् Intensive affix. 2. यिच् Causative and Churādi class affix. 3. यङ् Kandu yādi class affix. 4. आयः 5. ईयङ् 6. यिङ् 7. स्य and तानि of the Future Tense &c. 8. तिप् of Let. 9. वाम् of Perfect. 10. रिच् and सिच्, क्त, चङ्. and अङ् and यिच् of the Aorist. 11. यङ् of the Passive, 12. The vikarapṛs जप्, ययन्, जनु, ज, जन्म, उं, ज्मा, and the Benedictive अङ् । The irregular use of these has already been illustrated in the examples like भेदति &c.

३४३४ । लिङ्ग्याशिष्यङ् । ३ । १ । ८६ । •

आशीर्लिङ् परे धातोर्ङ् स्याच्छब्दसि । 'यच्च वम्' (२४५४) । 'मंत्रं वोचेमानये' । + 'तुचेरेवोक्तः' । 'पितरं च तुचेरे मातरं च' अङि तु 'अदुर्गङि'— (२४०६) इति गुणः स्यात् ।

3434. The affix अङ् is employed in the Chhandas when the affixes of the Benedictive (आशीर्लिङ्) follow.

This debars श्रद्ध. The affixes of the Benedictive are *Ārdhadhātuka* by III. 4. 116. S. 2315; but in the Vedas they are *sārvadhātuka* as well; see III. 4. 117. S. 3435. The scope of the present rule is confined to the Benedictive of the verbs स्वा. गा. गम. वच्. वद शक् and डत्; as उपस्थेयम्; सत्यमुपनेयम्, गमेम जानता नृदान्, मंत्रं वोचेमानये; विदेवमेनां मनसि पयिष्ठां; व्रतम् अरिष्यामि तच्छक्यम्; स्वर्गं लोकमावहेयम्.

Vart :—The affix अक् is employed in the Chhandas after the verb वृश् in the Benedictive. Had there been कक्, it would have caused *guṇa* by rule VII. 4. 16. S. 2406; to prevent this, अक् is ordained; as पितरं वृश्ते मातरं (Rig Veda I. 24. 1). 'May I see the father and the mother.'

३४३५ । छन्दसुभयथा । ३ । ४ । ११७ ।

धात्वाधिकार उक्तः प्रत्ययः सार्धधातुकार्धधातुकोभयवर्जः स्यात् । 'वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयः' । वर्धयन्तिवत्यर्थः । आर्धधातुकत्वादिश्लेषः । 'विशृण्विरे' सार्धधातुकत्वात् णुः शृभावश्च । 'सुष्टुतोः—' (२३८७) इति यण् । आद्रुगमहनजनः किकिनौ लिट् च' (३१५१) । आदन्नाट् वयोन्नाट्मादेश्च किकिनौ न्तः । तौ च लिङ् वत् । 'वभिर्भञ्जम्' । 'पपिः सोमः' । 'द्विर्गाः । जग्मिर्गुवा' । 'जग्मृ' चयमिचियम् । कञिः । लिङ् वद्वावादेव सिद्धे 'कञ्चत्यूताम्' (२३८३) इति गुणवाधनायै कित्यम् 'अहुलं छन्दसि' (३५७८) इत्युत्थम् । तत्तुरिः । जगुरिः ।

3435. In the Vedas this distinction of '*sārvadhātuka*' and '*Ārdhadhātuka*' is not always maintained, and the affixes ordained after roots are promiscuously employed.

In the Vedas, there is no hard and fast rule about *sārvadhātuka* and *Ārdhadhātuka* affixes. Sometimes the लिङ् and श्रित् are treated as if they were *Ārdhadhātuka*. Thus वर्धन्तु त्वा सुष्टुतयः । Here the affixes of the लोट् are treated as *Ārdhadhātuka* and consequently there is the elision of the श्रिच् by rule VI. 4. 51. S. 2313; the proper form of this word would be वर्धयन्तु । Sometimes *Ārdhadhātuka* affixes are treated like *sārvadhātuka* affixes; as विशृण्विरे; here the affixes of the लिट् are treated as *sārvadhātuka* and so there is the Vikarapa णु and the ड is changed into च । Thus, वि + शृ + णु + इरे = वि + शृ + नु + इरे (III. 1. 74. S. 2386.) = वि + शृ + न्व् + इरे (VI. 4. 87. S. 2387.) = विशृण्विरे । Similarly, सुष्टुतिरे । The लिङ् is sometimes treated in the Vedas both as *Ārdhadhātuka* and *sārvadhātuka* at one and the same time; as उपस्थेयम् अर्यां बृहन्तम् । Here, by treating the affix as *Ārdhadhātuka*, there is elision of स् in the लिङ् (VII. 2. 79. S. 2211) and by treating it again as *Ārdhadhātuka* the आ of स्वा is changed into व । So also in यस्ति the affix is treated as *sārvadhātuka* and there is no substitution of भू for भस् as required by II. 4, 52. S. 2470.

In this connection, we read here again the sūtra III. 2. 171. S. 3151.

३४३५ क । आद्रुगमहनजनः किकिनौ लिट् च । ३ । २ । १०१ ।

3435. A. In the Chhandas, the affixes 'ki' and 'kin' in the sense of 'the agent having such a habit &c' come after the verbs that end in long 'ā' or short or long 'ī' and after the verbs gam 'to go,' han 'to kill,' and jan 'to be produced,' and these affixes operate like 'Lit' causing reduplication of the root.

अभिर्लज्जम् (Rig Ved. VI. 23. 4). From the root लज् + कि = अभिः । Reduplication because treated as लिट् ।

एषिः होमम् („ „). From पा + कि = एषिः ।

ददियम् („ „). From दा + कि = ददिः ।

अभिर्मयुता (Rig Veda VII. 20. 1.) From मृ + किन् = अभिः । The penultimate अ is elided by VI. 4. 98. S. 2263.

अभिर्द्वयमभिर्द्वयम् (Rig Veda. IX. 61. 20). From दृन् + किन् = अभिः । अ changed to च by VII. 3. 54. S. 358.

अभिः लीजम् (T. S. VII. 5. 20. 1.) From लज् + किन् = अभिः ।

Q. "Now all the above roots either end in vowel or in simple consonants, and therefore by अन्योगात् लिट् कित् (I. 2. 5. S. 2242), the affixes कि and किन् (the real affix is क्) would be कित्; why are these affixes enunciated with an indicative क् ?" Ans. They are read as कित् in order to prevent *guna* in the case of roots ending in long क्; for by VII. 4. 11. S. 2383, लिट् alone would not have been कित् after long क् ॥ The usefulness of the affixes being कित् is illustrated in the next two examples.

मिवावडका तसुरिम् (Rig Veda. IV. 39. 2). तसुरिम् = तारकं । दूरे अध्याजगुरिः (Rig Veda X. 108. 1).

Here from the roots तृ प्लवज तरणयोः and तृ निगरखी both ending in long क् we get the forms तसुरिः and जगुरिः by the affix कि ॥ Had the affix been merely क् without indicative क्, it being like लिट् would have caused *guna* of क् by VII. 4. 11. S. 2383; but the indicative क् prevents it.

Thus तृ + कि = तुर + कि (the क् is replaced by उर् by VII. 1. 103. S. 3578.) Then there is reduplication. And we should get तुर तुर + क् ॥ But by I. 1. 59 S. 2243, the उर् substitution does not take place first. It is after reduplication that VII. 1. 103. S. 3578. finds scope. Thus त + कि = तृ तृ + कि = तर्तृ + कि (VII. 4. 66. S. 2244.) = ततृ + कि (VII. 4. 60. S. 2179). At this stage will apply sūtra VII. 4. 11, and we have तसुरिः ॥

Similarly we get जगुरिः ॥

३४३६ तुमर्थे सेसेनसेयसेन्कसेकसेनधेयधेनकधेरुधेनशधेशधेनतवेतवेह-
तवेनः । से । से । से ।

से । 'ससे रायः' । सेन् । 'ता वामसे' । असे । 'शरदे लोचसे धाः' । असेचित्वादाद्युदात्तः कसे । असे । कसेन् । 'गवामिष चियसे' । कधे । कधेन् । 'अटर् एणथी' । पञ्च आद्युदात्तः कधे । कधेन् । आहुवधे । पसे निरहः । शधे । राधमः सध मादधधे । यधेन् । 'वापसे पियधे' । तवे । दातवाड । तवेह् । सुतवे । तसेन् । कर्तवे ।

3436. In the Vedas the following affixes come after roots with the force of the affix 'tumun', viz:—'se', 'sen', 'ase', 'asen', 'kse', 'kasen', 'adhyai', 'adhyain', 'kadhyai', 'kadhyain', 'śadhyai', 'śadhyain', 'tavai', 'taven', and 'taven.'

In the Vaidic literature, the Infinitive is formed by the above 15 affixes. These, when stripped of their indicatory letters, will be found to consist of the following five affixes:—(1) से = से, सेन् and कसे ॥ (2) असे = असे, असेन् and कसेन् ॥ (3) कधे = कधे, कधेन्, कधे, कधेन्, शधे and शधेन् ॥ (4) तवे ॥ (5) तसे = तसेह् and तसेन् ।

The difference in the affixes is made by four indicatory letters, viz. न्, क्, श् and ह् । The forces of क् श् and ह् have already been explained; the indicatory न् makes the word take the *udāta* accent on the first syllable (VI. 1. 197. S. 3686). Thus से is acute (III. 1. 3. S. 3701); सेन् has acute on the first syllable of the word (VI. 1. 197); असे has accent of the affix (III. 1. 3); असेन् throws the accent on the first syllable of the word; the indicatory श् makes the numbers 11 and 12 Sārvadhātuka, and the root takes the proper Vīkarana of its class before these affixes; while before तवे, the acute falls both on the first syllable and the last syllable simultaneously (VI. 1. 200. S. 3688. VI. 2. 51. S. 3785.)

Before going to give examples of these affixes, let us explain what is meant by तुमर्थे 'the sense of the affix तुम्' । The word तुमर्थे is here equivalent to भाव or 'action'; for the *pratyayas* of affixes, to which no meaning has been assigned in grammar, convey the meaning of the bases to which they are added. Thus no special meaning having been attached to तुम्, it will convey the meaning of the root to which it is added, i. e. it will denote the 'action' of the verb, or Infinitive mood. (1) से—वत्से (from वच् + से) रायः । (2) सेन्—तावामेवे रयानाम् (Rig. V. 66. 3). from ह्. एवे । (3 and 4) असे and असेन्—अस्मि शतं शरदेः जीवसे धाः (Rig. III. 36. 10). So also कथसे दक्षाय जीवसे' (Rig. X. 57. 4). With असेन् the word will be जीवसे । (5) असे—प्रवे भगाय from ह्. एवे । प्र + हवे = प्रवे (6) असेन् गवामिष चियसे (Rig. V. 59. 3). It has not the नित् accent (VI. 1. 197) which would have given us चियसे । (7 and 8) अथ्ये, अथ्येन् कठरं पृथ्ये । The accent is on the last in one case and on the first in the other. (9) कथ्ये—इन्द्राग्नौ आनुयथ्ये (Rig. VI. 60. 13). (10) कथ्येन् द्वियथ्ये । (11, and 12) ग्रथ्ये, ग्रथ्येन्—विषथ्ये (Rig. VI. 27. 5); the accent however is on वि । मङ्ग मादयथ्ये (Rig. VI. 60. 13). (13) तवे—होममिन्द्राय पतये । (14) तवेह—तं ते गर्भे भवामहे दशमे मासि सूतवे (Rig. X. 184. 3). (15) तवेन्=तंतवे (Rig. I. 46. 7); कतंवे (Rig. I. 85. 9); वतंवे ॥

३४३७ । प्रये रोहिष्ये अय्यथिय्ये । ३ । ४ । १० ।

यते तुमर्थे निपात्यन्ते । प्रयातुं रोहिस्यथितुमित्यर्थः ।

3437. The words 'prayai,' 'rohishyai,' and 'avyathishyai' are irregular Vaidic Infinitives.

Thus (1) प्रये देवेभ्यो महीः (Rig. I. 142. 6). प्र + या + के - प्रये = प्रयातुम् । (2) अयामेवधीनां रोहिष्ये । रुह् + ह्यथ्ये = रोहिष्ये = रोहियाय । (3) अ + व्यच् + ह्यथ्ये = अय्यथिय्ये = अव्यथनाय ।

३४३८ । वृथे विष्ये च । ३ । ४ । ११ ।

वृधुं विष्यातुमित्यर्थः ।

3438. The words 'drīṣe' and 'vikhye' are anomalous Vaidic Infinitives.

Thus वृथे विष्याय सूर्यम् (Rig. I. 50. 1) - वृधुम् । विष्ये त्वा वरामि = विष्यातुम् ।

३४३९ । शक्ति यामल्कम्लौ । ३ । ४ । १२ ।

शक्नोतातुपदे तुमर्थे यतो ज्ञः । 'विभाजं नायकत्' । 'अपतुं नायकत्' । विभक्तु-मवलोतुमित्यर्थः ।

3439. The affixes 'namul' and 'kamul' are added to roots in the Chhandas to form Infinitives, when they are governed by the verb 'śak' (to be able.)

Of the affix **कसुन्** the real affix is **कम्**; the letter **क्** causes *vṛddhi* (VII. 2. 115); and **क्** regulates the accent (VI. 1. 193). So also of **कसुन्** the letter **क्** prevents *guna* and *vṛddhi* substitution (f. 1. 5.)

Thus **कस्मिन्** **दे** **देवा** **विभाजं** **नामकुवन्** 'the Gods were not able to divide Aṅgī.' **विभक् + कसुन् = विभाजं = विभक्तुम्**. So also **अपसुयं** **नामकुवन्**, instead of **अप-
पोषुम्**.

३४४० । ईश्वरो तोसुःकसुनो । २ । ४ । १३ ।

'ईश्वरो विवरितोः' । 'ईश्वरो विलिखः' । विवरितुं विलेकितुमित्यर्थः ।

3440. The affixes 'tosun' and 'kasun' are added to roots in the Chhandas, to form Infinitives, when the word 'Íśvara' is in composition.

Thus **ईश्वरोऽभिवरितोः = अभिवरितुम्** । **ईश्वरो विलिखः = विलिखितुम्** । **ईश्वरो विसृजः = विसृजितुम्** ।

३४४१ । कृत्यार्थे तवैकेन्यत्वनः । ३ । ४ । १४ ।

'न स्तच्छित्तये' । 'नावगाद्ये' । 'दिदृक्षेयः' । 'भूयन्वष्ट कर्त्तव्यम्' ।

3441. The affixes 'tavai,' 'ken,' 'kenya' and 'tvan' are added to roots in the Chhandas, in the sense of the 'Kṛitya-affixes.'

The force of *kṛitya* affixes is to denote 'action' (**भाव**) and 'object' (**कर्मन्**). Thus **अन्वेतये = अन्वेतव्यम्**; **परिधातये = परिधातव्यम्**; **नावगाद्ये = नावगाहितव्यम्**; **दिदृक्षेयः** (Rig. I. 106. 5) = **दिदृक्षितव्यः**; **भूयन्वष्ट = भूयन्वष्टव्यम्**; **कर्त्तव्यम्**; (Rig. I. 10. 2) = **कर्त्तव्यम्** ।

The affix **तवै** was mentioned in sūtra III. 4. 9, also; there it had the force of the Infinitive, and here that of the Passive Participle. For its accent, see VI. 1. 200; 2. 51.

३४४२ । अवचक्षे च । ३ । ४ । १५ ।

'रिपुणा नावचक्षे' । अवध्यातव्यमित्यर्थः ।

3442. The word 'avachaksho' is an anomalous passive participle in the Vedas.

Thus **रिपुणा नावचक्षे** (Rig. IV. 58. 5) = **नावध्यातव्यम्** । **अव + चक्ष् + णञ् = अवचक्षे** । The sūtra II. 4. 54. 8. 2136, is not applied here.

३४४३ । भावनवणे स्थेष्टः चिरिदुतमित्तेनियस्तोसुः । ३ । ४ । १६ ।

'आमंस्यातोः सादन्ति' । आमस्यातोः सादन्तित्यर्थः । उदताः । अवकर्त्ताः । प्रवर्तिताः । प्रवरितोः । दाताः । आतमिताः । 'कर्ममाविजनिताः संभवाम' ।

3443. The affix 'tosun' comes in the Vedas after the following verbs, when mere name of the action is indicated, viz. — 'sthā' (to stand), 'in' (to go), 'kriñ' (to make), 'yad' (to speak), 'char' (to walk), 'hu' (to sacrifice), 'tam' (to grow tired) and 'jan' (to produce).

These are also Infinitives. The phrase **कृत्यार्थे** is not to be read into this sūtra. The word **भावनवण** qualifies the sense of the root (**भावो लघुवत् वेन**).

Thus, स्वा—आ मस्यातोर्विद्यां सोदन्ति=आत्ममातेः सोदन्ति । इय्—पुरा सूर्यस्वादेतेः र. धेयः । कञ्—पुरा यस्यानामपाकताः । षट्—पुरा प्रवदितो रानो प्रहोतव्यम् । कर्—पुरा प्रहर्षितो-
रानोधीये होतव्याः । (Gopatha Brahmana II. 2. 10) । हु—आ होतारप्रमत्तलिच्छति ।
तम्—आ तमितोरासीत (Taitt. Br. I. 4 4. 2) कञ्—आ विजयितोः सम्भवाम (Taitt. S. II. 5. 1. 5).

३४४४ । सुपितृदोः कसुन् । ३ । ४ । १० ।

भावलक्षण इत्येव । 'पुरा क्रूरस्य विह्वयो विरिञ्चिन्' । 'पुरा जङ्गुभ्य आवृदः' ।

इति वृत्तीयोऽध्यायः ।

3444. In the Vedas, the affix 'kasun' comes after the verbs 'srip' (to creep) and 'trid' (to injure), in the sense of Infinitives indicating name of action.

Thus विह्वयः । पुरा क्रूरस्य विह्वयः (Yaj. I. 28.f; आवृदः । पुरा जङ्गुभ्य आवृदः (Rig. VIII. 1. 12). These words are Indeclinable by I. 1. 40. S. 450.

CHAPTER IV.

३४४५ । रात्रेश्चाजसौ । ४ । १ । ३१ ।

रात्रिश्चन्द्राङ्गीस्यात् अजस्त्विये कञ्चित् । 'रात्री व्यञ्जदायत्ता' । लोके तु कठिकारादिति ङीष्प्रत्ययान्तः ।

3445. The affix 'nīp' comes after the word 'rātri' in the Chhandas, and in denoting a Name, except when the affix 'jas' (nominative plural) is added.

Thus रात्री व्यञ्जदायति, या रात्री छष्टा, रात्रीभिः (3rd pl.) ; (Rigveda X. 127. 1. I. 35. 1.) but in the nominative plural we have रात्रयः, the regular plural of the word रात्रि, as in the sentence यास्ता रात्रयः, instead of रात्र्यः । In the classical literature, the feminine is formed by ङीष् (IV. 1. 45) with acute on the final.

NOTE:—According to Kātyāyana, nīp is not added, not only when we apply the nominative plural termination कञ् ; but in all other terminations beginning with कञ् also. Thus रात्रिं छष्टेदित्वा; here in the accusative singular case also the ङीष् is not employed.

But how do you explain the form रात्र्यः in the following तिमिरवटैर-
वगुण्डिताश्च रात्र्यः ? This 'rātrya' is the nominative plural of 'rātri' which is formed by the feminine affix nīp ; and not by nish. The forms evolved by adding ङीष् or ङीष् are one and the same, except with regard to accent; that formed by nish has udātta accent on the final; the other has it on the initial. The word रात्रि is formed by the kṛit affix रिप् (U. IV. 67), and therefore, it is a word which is governed by IV. 1. 45 because it is a word falling in Bahuvādi class, by virtue of the general rule "a word ending with the vowel ङ् of a kṛit affix, other than रिप् belongs to Bahuvādi class; some say that every word ending in ङ्, if it has not the force of the affix रिप् belongs to this class". Therefore it takes ङीष् in forming the feminine.

३४४६ । नित्यं छन्दवि । ४ । १ । ४६ ।

छन्दादिभ्यश्चन्द्रवि विभवे नित्यं ङीष् । ङीष् तु शिवा । नित्यञ्छन्दुदायम् ।

Thus अक्षीषु हित्वा प्रपिबन् ॥ Here अक्षी is the name of a herb.

The word नित्य 'always' is used in the aphorism, more for the sake of the subsequent sūtra, which it governs than for this sūtra. For the word 'optionally' does not govern this, and the aphorism even without the word 'नित्य' would have been a necessary rule and not optional: for चारम्भान्वादेन नित्योक्तिः सिद्धः, योगः सम्भविष्यत्येव योजनः ॥

श्रीव्यास उवाच । विष्णो । प्रभो । विप्रसंभ । इति सुप्रसादात् । सूत्रेऽनुक्रियते । अतः
इत्यनुवृत्तेः । उपपादेऽस्तु मीनः । •

‘+मुद्रनाल्लन्दसि विष्णु +’ । लिट्स्वरः । ‘रघोरभून्मुद्रनानी’ । ङीष्ो लिट्स्वमानुब्रवागमः ।

3447. The affix 'nis' is always employed in the Chhandas in forming the feminine, after the word 'b'iu.'

Thus **विष्वं**, (Rig. Ved. V. 38. 1). **प्रव्यं** (Rig Ved. I. 188. 5).

But why not so in the case of **स्यद्धः** ? Because it ends in long **उ**, while **विन्धी** &c. are feminine of **विभु**, &c. ending in short **उ** as these two words are formed by the affix **हु (उ)** of III. 2. 180. In fact the word **उतः** "after a word ending in short **उ**" of sūtra IV. 1. 44 governs this also. The word **भुवः** is the ablative case of **भु** irregularly formed by the substitution of **उवद्**; this form being confined to sūtras only.

Part:—In the Chāndas, the affix **ङीय** with the augment **आनु** is added to the word **सुद्ध**; and the affix is treated as if it had an indicatory **ङ**. The force of the indicatory **ङ** is to make the vowel preceding the affix, take the acute accent (VI 1. 193 निमित्त). Thus **रक्षीरभुज सुद्धनामो नविष्टी णि** (Rig Veda X. 120, 2.)

३४५८ । दीर्घं त्रिही च च्छन्दसि । ४ । १ । ५८ ।

संयोगोपधत्वादप्राप्तो ङाङ्बन्धिर्भूयते । 'आसुरी वै दोंचंजिस्तो' क्षेत्रानां यज्जगद् ।

3418. The form दीर्घाङ्गो 'long tongued' is irregularly formed in the Chhandas.

The word दीर्घजीवो is the feminine of दीर्घजीव, but as the latter has a conjunct consonant for its penultimate, the feminine affix जीव would not have applied to it by IV. 1. 54. The present aphorism enjoins जीव. Thus दीर्घजीवो in the sentence काशरोवे दीर्घजीवो देवानां यज्जवाह्नुः.

NOTE ;—The word 'and' in the aphorism is used in order to draw in the word *धृति* from the last, so that the word *dirgha-jihvi* is always a Name. Moreover by using the feminine form *dirgha-jihvi* in the *sūtra*, it is indicated that the application of *धृति* is necessary and not optional, as was the case in the preceding A-hatthyāyī *sūtras*.

३४४९ । कद्रुक्रमण्डल्यो रुद्रन्दिनि । ४ । १ । ७९ ।

उह स्वीतः । 'कद्वयस्य ये कामसहस्रः' ।

‘+ गुगुलुमधुऋतुपतयःसुनामिति अत्रत्यम् +’ । गुगुलुः । मधुः । ऋतुः । पतयानुः ।
‘अत्रत्यात्यम्’ (१३-४) ।

* चाविष्टस्योपसंख्यानं कृन्दसि * । 'चाविष्टयो वर्धते' ।

3449. The feminine affix 'ûn' comes in the Vedas after the words 'kadru' (tawny), and 'kamaṇḍalu' (a water pot).

Thus कद्रुश्च वै सुपर्णो च ॥ मास्मकमवहन्तं वृद्धाय दद्यात् ॥

Why do we say "in the Vedas." Witness कद्रुः and कमण्डलुः ॥

Vart.—So also after the words गुग्गुलु, मधु, जतु and पतयालुः ॥ Thus गुग्गुलुः, मधुः, जतुः, and पतयालुः ।

Vart.—The ल्यप् is added to the word चाविष्ट in the Vedas. As, चाविष्टयो वर्धते ॥

३४५० । कृन्दसि ठञ् । ४ । ३ । १८ ।

वर्षाभ्यः । ठकोऽपवादः । स्वरं भेदः । वार्त्तिकम् ।

3450. In the Chhandas, the word 'varshā' takes the affix 'ṭhañ' in the remaining senses.

This debars ठक्. The form will have difference in accent. As नभश्च नभस्यश्च वार्त्तिकादन्तु ॥ The word चतु here means "month," i. e. Nabha and Nabhasya are two rainy months.

३४५१ । वसन्ताच्च । ४ । ३ । २० ।

ठस्याकृन्दसि । वाचनिकम् ।

3451. In the Chhandas, the affix 'ṭhañ' comes in the remaining senses after the word 'vasanta.'

This debars ञ् (IV. 3. 16. S. 1387.) Thus मधुश्च माधवश्च वाचनिकादन्तु ॥

३४५२ । हेमन्ताच्च । ४ । ३ । २१ ।

कृन्दसि ठञ् । हेमन्तिकम् । योगविभाग उत्तरार्धः । शौनकादिभ्यश्चकृन्दसि (१४८६) । णिनि प्रोक्तं । छायापवादः । शौनकेन प्र त्तमधीयते शौनकिनः । वाचसनेयिनः । 'कृन्दसि' किम् । शौनकीया विद्या ।

3452. In the Chhandas, the affix 'ṭhañ' comes in the remaining senses, after the word 'hemanta.'

This debars ञ् (IV. 3. 16). Thus मधुश्च सप्तम्यश्च हेमन्तिकादन्तु ॥ The making of two separate Sūtras of 20 and 21, is for the subsequent sūtra, in which, the anuvṛitti of the word हेमन्त only is taken.

Here we must refer again to IV. 3. 106. S. 1486.

३४५२ क । शौनकादिभ्यश्चकृन्दसि । ४ । ३ । १०६ ।

3452. A. The affix 'ṇini' comes in the sense of enounced by him, after the words 'śaunak' &c., in denoting the Chhandas enounced by them.

This debars क् and ञ् ॥ Thus शौनकिनः "who study (IV. 2. 64) the Chhandas enounced by Śaunaka." Similarly वाचसनेयिनः ।

Why do we say "in denoting chhandas?" "Oṃśarṣe शौनकीया विद्या " the Orthography of Śaunaka." The affix here is क् (IV. 2. 114. S. 1337).

३४५३ । वृष्यश्चकृन्दसि । ४ । ३ । १५० ।

विकारे मयद् स्यात् । ऋमयं वार्त्तिः । 'यस्य पर्यमयो वृषुः'

3453. In the Chhandas, after a dissyllabic word, the affix *mayat* 'comes in the sense of 'its product or part.'

This ordains *मयट्* in the sacred literature in the sense dealt with in IV. 3. 143. S. 1523. Thus *पर्यमयः*, *उर्ममयः*, *शरमयः* in the following *वस्य पर्यमयो जुहुर्मयति*, *उर्ममयम् वाहो भवति*, *शरमयम् बहिर् भवति* ।

३४५४ । नो त्वद्रुध्नित्वात् । ४ । ३ । १५१ ।

उत्पानुकारवान् । 'माञ्ज' शिक्वम् । यधे चमं तस्य विकारो चार्धो रज्जुः । वेल्लो यूपः । समाया यः ' (१६५७) ।

3454. The affix '*mayat*' does not come in the Chhandas after a dissyllabic word, having a short vowel 'u' in it nor after the words '*vardhra*' and '*bilwa*.'

Thus *माञ्ज* शिक्वम् from *मुञ्ज* by *अण्* ॥ चार्धो ज्ञानप्रययिता भवति ; वेल्लो ब्रह्म चर्चसकामेन कार्यः ॥

The word *उत्तपत्* means 'having उत् or short u (I. 1. 70).'

The word *मुञ्ज* is *ādy-udatta* by *तृणधान्यानां* (Phl II. 4); and therefore it takes the universal *अण्* (IV. 3. 134).

The word *वर्ध* meaning 'skin' is *ādyudatta* by Phl II. 19, and therefore takes *अण्*, the feminine being formed by *ङीप्* (IV. 1. 15), as चार्धो 'rope made of leather.' वेल्लः means the *yūpa* in which sacrificial victims are tied.

By the *sūtra* *समाया यः* (IV. 4. 105. S. 1657) the affix *य* is added to *सभा* in denoting excellence. But in the Chhandas, the affix *ठ* is added under similar conditions : as taught below.

३४५५ । ठञ्छन्दसि । ४ । ४ । १०६ ।

समेधो युवा ।

3455. The affix '*ḡh*' comes in the Chhandas after the word '*sabdhā*,' in the sense 'of excellent with regard thereto.'

This debars *य* of the preceding *sūtra* IV. 4. 105. S. 1657. Thus *समेधः* in *समेधोऽस्य युवा यजमानस्य चारो जायताम्* 'let a refined, youthful hero be born to this sacrificer.'

३४५६ । भवे छन्दसि । ४ । ४ । ११० ।

सम्पन्नाद्वाचं यत् । 'मेधाय च विदुषाय च' । यद्ययं श्रेष्ठिकायाम्वाहीनां चाव-
वाहोऽयं यत् । पञ्च तेऽपि भवन्ति । सर्वविधीनां छन्दसि वैकल्पिकत्वात् । तद्यथा मुञ्जवाचम्
पर्वतस्य भवे माञ्जवतः । 'सोमस्येव माञ्जवतस्य भवः' ॥ वाचतुर्थसमाप्तेऽन्त्याधिकारः ।

3456. The affix '*yat*' comes in the Chhandas, after a word in the locative case in construction, in the sense of 'what stays there.'

This debars *अण्* च &c. (IV. 3. 53). Those affixes also are employed in the alternative, there being much latitude of grammatical rules in the Vedas. Thus the words *मेधः* and *विदुष्य* in the following hymn of the Yajur Veda (16. 38) : *जमे मेधाय च विदुषाय च* ॥ All the *sūtras* henceforward up to the end of the fourth chapter, are Vaidic *sūtras*, the word *छन्दसि* being understood in them all. The word *भवे* governs all the *sūtras* up to IV. 4. 118. S. 3464.

In the alternatives the affixes यद् &c., will also be employed. Thus there is a mountain called मुञ्जवान् Munjavat; from it we get the Derivative word मौञ्जवतः in the sense of तत्र भवः, as in the sentence सोमस्येव मौञ्जवतस्य भवः "The eater of Soma plant produced on Munjavat Mountains."

३४५७ । पाथोनदीभ्यांङ्गण । ४ । ४ । १११ ।

'तमु त्वा पाथ्य वृषा' । उभो दधीत नाद्या गिरो मे' । पाथसि भवः पाथ्यः । नद्यां भवो नाद्यः ।

3457. The affix 'dyan' comes in the Chhandas, in the sense of 'what stays there,' after the words 'pâthas' and 'nadi,' whereby the last vowel, with the consonant following, is elided.

This debars यत् ॥ Thus पाथसि भवः = पाथ्यः 'watery, celestial,' so 'also नाद्यः "of the river, fluvial." As in the following hymns 'तमु त्वापाथ्यो वृषा,' (Rig Ved. VI. 16. 15) 'उभो दधीत नाद्या गिरो मे' (Rig Ved II. 35. 1). पाथः means firmament, and water.

३४५८ । वेशन्तहिमवद्भ्यामण । ४ । ४ । ११२ ।

भवे । वेशन्तोभ्यः स्वाहा । हिमवतोभ्यः स्वाहा ।

3458. The affix 'an' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there' after the words 'vesanta' and 'himavat.'

This debars यन् ॥ Thus वेशन्तोभ्यः स्वाहा. हिमवतोभ्यः स्वाहा ॥

३४५९ । सोतसो रिभाषा ङङ्ङो । ४ । ४ । ११३ ।

कवे यन् । ङङ्ङोपोस्तु स्वरं भेदः । सोतसि भवः सोत्यः - सोतस्यः ।

3459. The affixes 'dyat' and 'dya' come optionally in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word, 'srotas' and before these affixes the final syllable 'as' of srotas is elided.

This debars यत् which comes in the alternative. As सोतसि भवः = सोत्यः or सोतस्य (Rig Ved. X. 101. 8) the difference being in the accent (III. 1. 3 and VI. 1. 185). The anubhauṭha ṭ causes the elision of ऋ of सोतस् ॥ When यत् is added the form is सोतस्यः ॥

३४६० । सगर्भं ययमनुनादयन् । ४ । ४ । ११४ ।

यनुभ्राता सगर्भः । यनुमन्त्रा सयूयः । 'यो नः सनुय उत वा निचयुः' । नुतिर्नुतम् । 'ननुंल्लो भाषेतः' (३०६०) । सगर्भादयस्त्वोऽपि कर्मधारयाः । 'समानस्य ङङ्ङि'— (१०१३) इति ङः । ततो भवाच्च यन् । यतोऽर्पवाद्यः ।

3460. The affix 'yan' comes in the sense of 'what stays there,' after the words 'sagarbha,' 'sayūtha' and 'sanuta.'

This debars यत् the difference being in accent (VI. 1. 197). Thus 'यनुभ्रातः' सगर्भः 'a younger brother'. 'यनुमन्त्रा' सयूयः 'a younger friend'. 'युता भवन्ति चानि' So also 'यो नः सनुय उत वा निचयुः' thief lit. 'who stays in a concealed place', sanuta meaning 'concealed' (see Rig Veda II. 31. 9). From the root नु with the Passiv we get नुतम् ॥ The word सनाय is always changed into ङ in the Chhandas

(VI. 3. 84). All three are karmadhāraya compounds, as समानवाहो गर्भश्च - समः तत्रभवः = समर्गः ।

३४६१ । तुयागुत् । ४ । ४ । ११५ ।

भवेत् । यत् यदपि । 'आ वाः यमं दधम् तुयागु' इति षड्वाः । 'तुयागु' इति आवा-
नरे । 'यनाकाशयश्चरिच्छेनु तुयश्च' इति दृतिः ।

3461. The affix 'ghan' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word tugra.

This debars यत्, which comes in the alternative. Thus तुयिवाः as त्व मने दध-
भत् तुयिवावाः । Which assumes the form तुय्य tugrya also. As वातः यमम् दधम्
तुयागु (Rig Veda I. 33. 15) Tugrya meaning 'sunk in the waters'. Another
reading is तुयिवागु । The word तुय means 'food,' firmament, sacrifice and variatā.

३४६२ । अवागुत् । ४ । ४ । ११६ ।

3462. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word 'agra.'

Thus अये मत् - अय्यम् । Why this separate rule, for यत् would have come
after अय by the general rule IV. 4. 110? The repetition is to show, that यत् is not
debarred by च and छ of the next sūtra, which would have been the case, had this
sūtra not existed.

३४६३ । अय्यो च । ४ । ४ । ११७ ।

आगुत् । अये भवेत्तयः - अयिवाः - अयिवाः ।

3463. The affixes 'ghach' and 'chha' come in the Chhandas in the sense of 'what stays there,' after the word 'agra.'

Thus अय्यम् by (यत्), अयिवाम् (by छ) and अयिवाम् (by च). And अयिवाम् (by
चन) from IV. 4. 115. See R. V. 1. 13. 10 बुद्धत्वात्तयः अय्यम् ।

३४६४ समुद्राभाद् घः । ४ । ४ । ११८ ।

'समुद्रिवा अघरहो मनीषिणम्' । 'नानदतो अभिपश्येव घोवाः' ।

3464. The affix 'gha' comes in the Chhandas in the senses of 'what stays there,' after the words 'samudra' and 'abhra.'

This debars यत् । Thus समुद्रिवाः and अभ्रिवाः, as in समुद्रिवा अघरहो मनीषिणम्
and नानदतो अभिपश्येव घोवाः । The word 'abhra', being a word of fewer syl-
lables than 'samudra', ought to have come first. Its coming as a second member
is an irregularity, and shows that the rule of pūrva-nipāṭi is not of uni-
versal application.

३४६५ । अहिंवि दत्तम् । ४ । ४ । ११९ ।

अहिंवितादित्येव । 'अहिंविषु निचिषु विषेयु' ।

3465. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'given,' after the word 'barhis' in the 7th case in construction.

The anuvṛtti of तत्र भवाः ceases. Thus अहिंविषु निचिषु विषेयु R. V. 10. 15, 5.

३४६६ । दूतस्य भागवर्ज्यो । ४ । ४ । १२० ।

भागीनः । दूतम् ।

3466. The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'dūta' in the genitive case in construction, in the sense of 'its share' or 'its duty.'

Thus दूत्यम् 'the share of a messenger or the work of a messenger.' As यत्ने ऋणे दूत्यम् ॥ According to VI. 1. 213, the accent will be दूत्यम् but the accented Text reads दूत्यम् ॥

३४६७ । रक्षोयातूनां हननी । ४ । ४ । १२१ ।

'या तेऽग्ने रक्षस्या तनूः' ।

3467. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'killer,' after the words 'raksha' and 'yātu' in the sixth case in construction.

That by which anything is killed is called हननी ॥ Thus रक्षस्य and यातव्यं meaning 'that which kills the demons called Rakshas and Yātus.' As या ते ऋणे रक्षस्या तनूः i. e. रक्षसां हननी ॥ 'O Agni thy bodies are killers of Rakshas.' So यातव्याः तनूः ॥ The word is in the plural as a mark of respect.

३४६८ । रेवतीजगतीहविष्याभ्यः प्रशस्ये । ४ । ४ । १२२ ।

प्रशंसने यस्यात् । रेवत्यादीनां प्रशंसनं रेवत्यम् । जगत्यम् । हविष्यम् ।

3468. The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of 'praising,' after the words 'revatī,' 'jagatī' and 'havishya' in the sixth case in construction.

The word प्रशस्य means प्रशंसन 'praising, extolling,' formed by adding the Kṛit affix क्यत् to the root, with the force of भाव or 'condition.' Thus रेवत्यम्, जगत्यम् and हविष्यम् 'praising of Revatī, Jagatī or Havishya.' The word हविष्यम् is thus formed हविषे हिता = हविष्याः 'things fit for offering' i. e. butter &c. (हविष् + यत् V. 1. 4) हविष्यानाम् प्रशंसनं = हविष्यम् (हविष्य + यत् IV. 4. 122 = हविष्य + यत् the final ह being elided by VI. 4. 148 = हविष् + यत् the य being elided by VIII. 4. 61).

३४६९ । असुरस्य स्वम् । ४ । ४ । १२३ ।

'असुर्ये देवेभिर्धायि विश्वम्' ।

3469. The affix 'yat' comes in the Chhandas in the sense of 'property,' after the word 'asura' in the 6th case in construction.

This debars क्यत् ॥ Thus असुर्यम् 'belonging to the Asuras.' As असुर्ये वा यत्नं पात्रं यज्जकथं कुन्नालकथम् 'this vessel made on a wheel by a potter belongs to the Asuras.' असुर्ये देवेभिर्धायि विश्वम् ॥ See Maitr S. I. 8. 3. So also असुर्या नाम ते लोकाः (Ishop. 3).

३४७० । मायायाम् । ४ । ४ । १२४ ।

मायुरी माया ।

3470. The affix 'an' comes in the Chhandas in the sense of 'glamour,' after the word 'asura' in the 6th case in construction.

This debars यत् ॥ चासुरस्य मावा=चासुरः feminine चासुरी ॥ As चासुरी मावा स्वयंवा कृतादि ॥

३४७१ । तद्वासानुपधानो मन्त्र इतीष्टकासु लुक्व मतोः । ४ । ४ । १२५ ।
वर्चस्यानुपधानो मन्त्र आहामिष्टकानां वर्चस्याः । अतस्याः ।

3471. The affix 'yat' comes in the Chhandas, after a nominal stem, in the 1st case in construction, ending with the affix 'matup,' when the sense is "this is their mantra of putting up," provided that, the things put up are bricks : And the affix matup is elided by luk.

This sūtra requires analysis. तद्वाज् is formed by adding मत्तुप् to तद् meaning 'having' that,' and refers to a noun formed by the affix मत्तुप् ॥ The word आहाम् is genitive plural fem. of इदं meaning 'of them'; the pronoun refers to the word इष्टका ॥ The word उपधान means 'putting up,' and technically means 'used as a Mantra in the putting up of sacrificial bricks, pots &c' मन्त्र "sacred hymn" इष्टका 'bricks.' The whole sūtra means "the affix 'yat' is used with the force of a genitive (Āsām), after a word which ends with matup (tadvān), and denotes a mantra used in putting up of sacrificial objects; when such mantra refers to bricks: and when this affix yat is added, the affix matup is elided." Thus वर्चस्यान् is a Mantra containing the word वर्चस् ॥ The bricks put up or collected (उपधीयते) with the recitation of वर्चस्यान् Mantra, will be called वर्चस्या (वर्चस्यान् + यत् = वर्चस् + यत् the affix यत् (मत्तुप्) being elided = वर्चस्, fem. वर्चस्या) ॥ Thus वर्चस्या उपदधाति 'he collects Varchasya bricks i. e. on which Varchasyāu mantra has been pronounced' So तेजस्या उपदधाति ॥ So पयस्याः, रेतस्याः ॥

NOTE :—Why do we say तद्वाज् ? The affix is not to be added to the whole Mantra. Why do we say, उपधान 'putting up' ? The affix is not to be added to other Mantras such as those used in praying etc. e. g. वर्चस्यानुपधान मन्त्र आहामिष्टकानाम्, here there will be no affix. Why do we say Mantra ? Observe चांगुलिसानुपधानो वक्त आहाम् 'these bricks are collected with hand having fingers,' here there will be no affix. Why do we say इष्टकासु ? Observe वर्चस्यानुपधानो मन्त्र एषां कदाजानाम्, here there will be no affix, the thing collected being potsheds and not bricks.

३४७२ । अश्विमान्वा । ४ । ४ । १२६ ।

'अश्विनीउपदधाति' ।

3472. The affix 'an' comes in the Chhandas, after the words aśvimān, to denote bricks put up with the Mantra containing the word Aśvin, and the affix matup is elided.

Thus अश्विमानुपधानो मन्त्र आहामिष्टकानां = अश्विनः fem. अश्विनी ॥ The word is thus formed. अश्विमान् + यत् = अश्वि + यत् the matup being elided IV. 4. 125 = अश्विन् + यत् VI. 4. 164 = अश्विन् ॥ Thus अश्विनीउपदधाति 'he collects Aśvin bricks i. e. bricks at the time of collecting which Mantras containing अश्विन् were uttered. See Yajur Veda Tait S. 5. 3. 1. 1.

३४७३ । वयस्यासु मूर्ध्ना मतुप् । ४ । ४ । १२० ।

तद्गानाहामिति सूत्रं सर्वमनुवर्तते । मतेरिति पदमाकर्ष्य पञ्चम्यन्तं बोध्यम् । मतुपन्तो वो मूर्ध्वव्यस्ततो मतुप्यात् । प्रथमस्य मतेर्लुक्च । वयश्चव्यवन्मन्त्रोपधेयास्त्वित्कासु । यस्मिन्मन्त्रे मूर्ध्वव्यःशब्दो ह्यः । तेन 'उपधेयासु मूर्ध्वव्यतीक्यदधाति' इति प्रयोगः ।

3473. The affix 'matup' is added in the Chhandas, to the word 'mūrdhanvat,' in expressing bricks collected with the Mantra containing the word 'vayas.'

The whole of the sūtra 3471 is understood here. The word मतेः should be repeated, and is to be construed in the Ablative case. The sūtra means "After the word mūrdhanvā ending in matup, i. e. after the word mūrdhanvat, there is added a second matup, and there is elision of the first matup when the bricks are collected with vayas mantra." The word वयस्या means the bricks, the Upadhāna mantras of which contain the word वयस् ॥ The affix मतुप्, debars यत् ॥ A mantra which contains both the word वयस् and मूर्ध्वन्, that Mantra is Loth वयस्यान् and मूर्ध्व्यान् ॥ Now in denoting sacrificial bricks put up with such a mantra, the affix यत् would have come by IV. 4. 125 after both these words वयस्यान् and मूर्ध्व्यान् ॥ The present sūtra ordains मतुप् after मूर्ध्व्यान् ॥ Thus मूर्ध्वव्यतीक्यदधाति 'he collects Mūrdhanvati bricks.' The words वयस्याः and मूर्ध्वव्यत्याः denote the same object. See VI. 1. 176.

३४७४ । मत्वर्थे मासतावोः । ४ । ४ । १२२ ।

नभोऽभ्यम् । तदस्मिन्नस्तीति नभस्यो मासः । जीजस्या तनूः ।

3474. The affix 'yat' comes in the Chhandas with the force of matup, after a word in the first case in construction, the word so formed meaning a month or a body.

This debars the affix मतुप् and those having the sense of मतुप् ॥ Thus नभांसि पिबन्तो यस्मिन् मासे = नभस्यः 'the month of clouds' i. e. June-July.

Similarly जीजस्य, तनूः 'the bodies full of vigor.'

३४७५ । मधोर्जे च । ४ । ४ । १२६ ।

काश्यात् । माधवः - मधवः ।

3475. The affix 'ña' as well as 'yat' comes with the force of matup, in the Chhandas, after the word 'madhu.'

Thus माधवः or मधवः

३४७६ । जीजसोऽहनि यजो । ४ । ४ । १३० ।

जीजस्यमहः । जीजसीन् वा ।

3476. The affixes 'yat' and 'kh' come with the force of matup, after the word 'ojas,' when a day is meant.

Thus जीजस्यम् or जीजसीन् = यजः 'the day' lit. full of heat.

३४७७ । वेद्योयस्यार्देर्मास्यस्यो । ४ । ४ । १३१ ।

वेद्यो यजं तदेव भगः । वेद्योमयः । यद्योमयः । वेद्योमयीनः । वेद्योमयीनः

3477. The affixes 'yal' and 'kh' come in the Chhandas, with the force of matup, after the word bhaga, having the words 'veśas' or 'yaśas' in the beginning.

The rule of yathā-saukhyā does not apply here.

The सू of यत् shows that the accent falls on the vowel preceding the affix (VI. 1. 193). Thus वेद्योभगो विद्यते यस्य ह = वेद्योभगः 'strong-fortune' so also यशोभगः 'famous-fortune.' The word वेद्य means 'strength': भग means 'fortune, desire, effort, greatness, virility and fame.' The word वेद्योभगः may be taken as a Dvandva compound of वेद्य 'force' and भगः 'fortune.' The word वेद्योभगः would then mean 'possessed of power and fortune.' With क्, वेद्योभगीनः, यशो भगीनः ।

Note :—Kāśikā does not read क् into this sūtra. That is more reasonable.

३४७८ । क् क । ४ । ४ । १३२ ।

योगावभाग उत्तरार्धे । जगन्निरावर्तयत् ।

3478. The affix 'kh' also comes after the words 'veśobhaga' and 'yaśobhaga,' in the Chhandas, with the force of matup.

Thus वेद्योभगीनः and यशोभगीनः

Note according to the Kāśikā :—This sūtra has been separated from the last in order to prevent the application of the यदासंख्य rule (I. 3. 10). For had the sūtra been वेद्योभग आदेशमगाद् यत्वेति, as it occurs in the Siddhanta Kaumudī, then the affix यत् would apply to वेद्योभग, and the affix क् to यशोभग: which is not what is intended. Another reason for making it a distinct aphorism is that the anuvṛitti of क् runs in the next sūtra, not so of यत् ॥

३४७९ । पूर्वैः कृतमिति यो क् । ४ । ४ । १३३ ।

'गन्भीरेभिः पदिभिः पूर्विलेभिः' । 'ये ते वन्धाः सजिताः पुन्युनिः' ।

3479. The affixes 'in' and 'ya' as well as 'kh' come in the sense of 'made by them,' after the word 'pūrva' (forefathers), in the Instrumental case in construction.

The क् is read into the sūtra by force of the word क् ; the anuvṛitti of क्त्वेति ceases. Thus पूर्वैः कृत=पूर्विकः 'made by the ancestors' i. e. a road. So also पूर्वैः and पूर्विकः ॥ The word पूर्वैः in the plural means पूर्वपुरुषैः "past generations, ancestors." These words occur generally in the plural, and mean "roads widened by the forefathers." Thus गन्भीरेभिः पदिभिः पूर्विलेभिः ॥ So also, ये ते वन्धाः सजिताः पुन्युनिः (Rig I. 35. 11). Another reading of this sūtra is पूर्वैः कृतमिति योः the affixes then will be क्नि (क्न), and य् ; and क् will be drawn in by virtue of क् ॥ The examples then will be पूर्विक् ; 3rd pl. पूर्विकिभिः (with क्न), as पदिभिः पूर्विकिभिः ; or पूर्विकेः (क्), of पूर्वैः (क्) ॥

३४८० । यदभिः संस्कृतम् । ४ । ४ । १३४ ।

यन्नेदमर्थं क्विः ।

3480. The affix 'yat' comes in the Chhandas, in the sense of sanctified, after the word 'apas' in the third case in construction.

3486. The affix 'yat' comes in the Chhandas after the word 'vasu,' when a collection is meant, as well as with the force of mayat.

Thus वसवः = समूहः 'a collection.'

Vart :—The affix 'yat' comes without changing the sense, after the word कन्दस् when reference is made to the collection of letters. Thus the word कन्दस्यः in the following sentence : " सप्तदशाक्षरकन्दस्यः प्रजापतिपुत्रो मन्त्रविहिता," The 17 letters here referred to being चो चावय, four ; कस् कुबद्, four ; यज, two ; ये यजामहे five ; and वद् two.

Vart :—The affix यत् comes after वसु without changing the sense. As वसुतो यज्ञीतस्य वसुभिर्बलव्यैः ॥ Here वसव्यैः is equal to वसुभिः ॥ Similarly अग्निरो यवस्यस्य = वसोः ॥

३४८७ । नक्षत्राहुः । ४ । ४ । १४१ । *

स्वाद्यै । 'नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा' ।

3447. The affix 'gha' comes in the Chhandas after the word 'nakshatra,' without altering the meaning.

The anuvritti of समूह does not extend to this sūtra. Thus नक्षत्रियेभ्यः स्वाहा = नक्षत्रेभ्यः स्वाहा ॥

३४८८ । सर्वदेवात्तातिम् । ४ । ४ । १४२ ।

स्वाद्यै । 'सविता नः सुवतु सर्वतातिम्' । 'प्रदक्षिणद्वेषतातिमुराणः ।

3488. The affix 'tātil' comes in the Chhandas after the words 'sarva' and 'deva,' without altering the meaning.

As सर्वतातिः and देवतातिः in the following hymns : " सविता नः सुवतु सर्वतातिम् (Rig Ved. X. 37. 14), and प्रदक्षिणद्वेषतातिमुराणः (Rig Ved. IV. 6. 3).

३४८९ । शिवशमरिष्टस्य करे । ४ । ४ । १४३ ।

करोतीति करः । पचाद्यच् । शिवं करोतीति शिवतातिः । 'यामिः शन्ताती भवद्ये ददायुवे' । 'अथो अरिष्टतातये' ।

3489. The affix 'tātil' comes, in the Chhandas, after the word 'siva,' 'śam,' and 'arishṭa' in the sixth case in construction when the sense is 'he does.'

The word करः is equivalent to करोति formed by अच् (III. 1. 131).

This shows that the construction must be genitive. With a kṛit-formed word, it has accusative force, as, शिवस्य करः = शिवं करोति ॥

Thus शिवस्य करः = शिवतातिः ॥ So शन्तातिः and अरिष्टतातिः ॥ As यामिः शन्ताती भवद्ये ददायुवे (Rig. I. 112. 20) शन्ताती being dual of शन्तातिः, and meaning सुखस्य कर्तातिः ; so also अथो अरिष्टतातये । (Rig Ved. X. 60. 8.)

३४९० । भावे च । ४ । ४ । १४४ ।

शिव्यादिभ्यो भावे तातिः स्याच्छन्दसि । शिवस्य भावः शिवतातिः । शन्तातिः । अरिष्टतातिः । कृति कर्तुर्धोऽध्यायः ।

3490. The affix 'tātil' comes in the Chhandas, after the words 'siva,' 'śam' and 'arishṭa,' being in the 6th case in construction, the sense being that of condition.

Thus शिवस्य भावः = शिवताति: 'the condition of blissfulness,' शान्ताति: 'the state of happiness or peace,' करिष्यताति: "Here these words have the force of Verbal nouns.

CHAPTER V.

३४९१ । सप्तनोञ् छन्दसि । ५ । १ । ६१ ।

'तदस्योपरिमाणम्' (१७२३) इति 'वर्गे' इति च । 'सप्तसामान्यसप्त' । सप्तवर्गमित्यर्थः । '+ शब्दतादिनिश्चयसित्तस्य परिमाणमित्यर्थे वाच्यः + । {पदादिश्रुतौऽर्थमात्राः । विंशिनो मासाः । '+ विंशतिश्चेति वाच्यम् + । विंशिनोऽङ्गिरसः । '+ युष्मदङ्गदोः साङ्गदोः वतुष्माच्यः + । 'त्याचनः पुङ्गवलो' । 'न त्याचां चन्यः' । 'यच्च विप्रस्य मावतः' ।

3491. The affix añ comes after the word saptan, in the Chhandas, in the sense of "this is its measure," when the meaning is that of a Varga.

As सप्त सामान्यसप्तम् "They created the seven seven-fold monarchies." The phrase तदस्य परिमाणं (V. 1. 57 S. 1723) and वर्गे (V. 1. 60 S. 1726) are understood here.

Thus सप्तन + ञ् = साप् + ञ् (the टि portion is elided by VI. 4. 144 S. 679) = साम् "Its Plural in ञ् is साप्तानि by the ordinary rules of declension of Neuter nouns.

Vart:—The affix ङिनि comes in the Chhandas, after the words ending in शत and शत, as पञ्चदशिनोर्द्ध मासाः "Half-months have a measure of 15 days". विंशिनो मासाः "Months are of thirty days".

Vart:—So also after the word विंशति, as विंशिनोऽङ्गिरसः "Angirases consist of or comprise twenty Gotras."

Vart:—The affix वतुष् comes after युष्मद् and वत्सम् in denoting similarity. As 'त्याचनः पुङ्गवलो' । न त्याचां चन्यः (Rig Veda VI. 21. 10). यच्च विप्रस्य मावतः (Rig Veda I. 142. 2).

३४९२ । छन्दसि च । ५ । १ । ६० ।

प्रातिपदिकमात्रात् 'तदर्थेति' इत्यर्थे यत्स्याच्छन्दसि । 'सादन्यं विदध्यम्' ।

3492. The affix ya't (य) comes in the sense of 'deserving that' in the Chhandas, after every prātipadika.

This debars टञ् &c. Thus उदय्या वृत्तयः, दूष्यः पलायः, नैर्वा देवः " See VI. I. 213.

सादन्यं विदध्यम् (Rig. Veda. I. 91. 20).

The word सादन्य is derived from सदन "house." He who deserves a house is a सादन्यः "The lengthening takes place by VI. 3. 137 S. 3539. विदध्य means 'sacrifices' that which deserves a sacrifice is विदध्यम् "

३४९३ । चत्वारोन्माच्छ छन्दसि । ५ । १ । ६० ।

निर्वृत्तादिभ्यश्चु । इदृत्सरोः ।

3493. The affix chha (त्या) comes in the Chhandas, in the five-fold senses taught in V. 1. 79, 80, after a stem ending with vatara.

3498. In the Chhandas, the affix vini is added diversely in the sense of matup.

As अग्ने तेजस्विन् ॥ Sometimes it is not added, as सुवीं वीर्यस्वाम् ॥

Vart:—In the Chhandas, the final व of हुव, उमव and वृदव is lengthened optionally before विनि; and it comes after कष्टा, मेकला and वला also: as कष्टावी, मेकलावी, हुवावी, उमवावी, वृदवावी ॥ As मीहृष्टमुभवाविनम्; सुनमष्टा व्यहरत् ॥ The word “ashtā” is a synonym of “dāśāstrā” and means ‘tooth.’

Vart:—In the Chhandas, the affixes वृ and वनिप् come in the sense of मतुप् ॥ Thus वृ:—रघीरभून् सुदुलानी गविष्ठी (रघी:) Rig Ved. X. 102. 2. सुनमष्टा-विनं वधुः Rig Ved. X. 85. 33. वनिप्:—मघवानमीमहे: Rig Ved. X. 167. 2.

NOTE:—The affixes वरन् and वृरन् come respectively after मेधा and रध: as मेधिर, रधरै: ॥

३४९८ । तयोर्दाहिनी च कृन्वसि । ५ । ३० । २० ।

वदं तदोयथासंख्यं ताः । ‘वदा हि वे उपस्तुतिम्’ । तर्हि ।

3499. After these two (nominal stems idam and tad), come respectively the affixes dā and rhi, in the Chhandas, and also the other affixes.

The affix दा comes after वदम् and हि after तद् ॥ Thus वदा (V. 3. 3. S. 1949), तर्हि (VII. 2. 102. S. 265) So also वदानीम् and तदानीम् ॥ As वुदा हि वसुपस्तुतिमिदा वामस्य भूतेषु (Rig Veda VIII. 27. 11).

NOTE:—वदम् + दा = व + दा (वदम् is replaced by व by V. 3. 3. S. 1949).

३५०० । या हेतो च कृन्वसि । ५ । ३ । २६ ।

किमस्या स्याच्छेतो प्रकारे च । ‘कथा यामं न पृच्छति’ । ‘कथा दाशेम’ ॥

3500. The affix ‘thā’ comes in the sense of ‘cause’ also (as well as ‘manner’), in the Chhandas, after the word kim.

The word प्रकार वचने is read into the sūtra by force of च ॥ Thus कथा wherefore? why? for what reason?, कथा ‘how.’ The former is an example of हेतु ‘reason or cause’, the second of प्रकार ‘manner.’ As in the following sentences: कथा यामं न पृच्छति Rig Ved. X. 146. 1. केन हेतुना यामं न पृच्छति ॥ कथा डा शेम (Rig Ved. I. 77. 1).

NOTE:—किम् + था = क + था (किम् is replaced by क by VII. 2. 103. S. 342, because the affix था is a vibhakti as defined in V. 3. 1. S. 1947).

३५०१ । पश्च पश्चा च कृन्वसि । ५ । ३ । ३३ ।

कथास्यास्तास्यर्थे निधाता । ‘पश्च हि ताः’ । ‘नो न पश्चा’ ।

3501. The words paścha and paśchā are anomalous in the Chhandas, having the force of astāti.

By च, the word पश्चात् is also included. As पुरा व्याप्तिं जायते, पश्च, पश्चा: or पश्चात् विद्युः ॥ As पश्चात् पुरातनपरावर्तनात् (Rig Veda X. 81. 31) पश्चैवमन्यदमन्य-वर्जकम् (Rig Veda X. 149. 3). नो न पश्चा (Rig Ved. II. 27. 11).

३५०१ क । तु कृन्वसि । ५ । ३ । ५९ ।

वृजनात्पुनरावृत्तं वदनीयवृत्तौ ताः । ‘वामुतिं वरिष्ठः’ । ‘वामुतिं वरिष्ठः’ ।

3501A. The affixes ishtan and iyasun come in the Chhandas after a Nominal stem ending in tri. S. 2000.

काकुतिं कटिष्ठः (Rig Ved. VII. 97. 7) Thus कर् + इष्ठ = कर् + इष्ठ (इ elided by VI. 4. 154. S. 2008) दोहीयही धेनुः ॥ Thus दोग्धी + ईयसुन् = दोग्ध + ईयसुन् (हीय elided by VII. 1. 88. S. 368 = दोग्ध + ईयसुन् (इ elided by VI. 4. 154. S. 2008).

३५०२ । प्रत्यपूर्वाश्रित्येमास् चान् हन्वसि । ५ । ३ । १११ ।

स्वाद्ये । 'तं प्रत्यया पूर्वया निश्चयेमया' ।

3502. In the Chhandas, the affix thāl comes in the sense of 'like this', after pratna, pūrva, viśva, and ima (idam).

Thus :—तं प्रत्यया पूर्वया निश्चयेमया ज्येष्ठतया कर्हिर्वदं हन्वसि ॥ (Rig Veda V. 44. 1). 'Him (Indra), as the ancients, as the predecessors, as all creatures, and as these living men have worshipped &c.'

३५०३ । अमु च हन्वसि । ५ । ४ । १२ ।

किमसिद्धयथादित्येव । 'प्रत्य नय प्रतरम्' ।

3503. In the Chhandas, the affix amu (am) also is added after 'kim' &c., under similar conditions as in V. 4. 11. S. 2004.

To the word किम्, words ending in इ, finite verbs and indeclinables, when taking the comparative affixes त्व and तस्य is added the affix अम् in the Vedas, when these words are used as adverbs. By the force of the word च 'also' in the sūtra, the affix आमु is also included. Thus प्रतप्य प्रतरम् (Rig Veda X. 45. 9). प्रतरम् नद्यामः ॥ or प्रतराम् वस्यः । प्रतर means प्रकष्टतर ॥

The words ending in आम् and अम् are indeclinables, as they are included in the class of Svarādi (I. 1. 37. S. 447).

३५०४ । वृकज्येष्ठाभ्यां तिलंतातिलौ च हन्वसि । ५ । ४ । ४१ ।

स्वाद्ये । 'यो नो वुरेवो वृकतिः' । 'ज्येष्ठतातिं कर्हिर्वदम्' ।

3504. In the Chhandas, the affix til and tātīl come after vṛik and jyeshṭha when excellence is denoted.

The word वृकजायाम् is to be read into this sūtra. This also debars वृक् V. 3. 66. S. 2021. Thus वृकतिः or वृकतातिः, as, येनो मक्ते वृकतातिमत्यः (Rig Veda, II. 34. 9). Similarly ज्येष्ठतातिः ॥

यो नो वुरेवो वृकतिः (Rig Ved. IV. 41. 4). ज्येष्ठतातिं कर्हिर्वदम् (Rig Ved. V. 44. 1).

३५०५ । अनसन्तामपुंसकाश्च हन्वसि । ५ । ४ । १०३ ।

तत्पुंसादटस्यात्समाधानतः । 'प्रत्यसामं भवति' । देवचन्द्रशानि ।

3505. In the Chhandas, the affix tach comes after a Tat-purusha compound in the Neuter Gender ending in 'an' or 'as.'

Thus वृकति + अम् = वृकतिवर्गम् as in वृकतिवर्गे वृकतेति, so also अजमवर्गे अभिवर्तति ॥ So also when a word ends in अम् as, देवचन्द्रशानि (देव + चन्द्रश्च + टच् = देवचन्द्रश्चम्) so also मनुष्य चन्द्रशानि ॥

Why do we say "when ending in अम् or अम्"? Observe किम्वदो वृकतेति ॥ Why do we say "in the Neuter"? Observe वृकतातिं पृथिवीं आत्मनेवम् ॥

NOTE :—The word वा "optionally" should be read into the sūtra. Therefore टच् is optionally added, as बह्व्रजम् or बह्व्रजम्, देवचन्द्रः or देवचन्द्रम् &

३५०६ । बहुप्रजाचन्द्रसि । ५ । ४ । १२३ ।

‘बहुप्रजा निर्वर्तिमाविशेय’ ।

3506. The form bahuprajas is valid in the Vedas.

Thus बहुप्रजा निर्वर्तिमाविशेय ॥ Rig Ved. I. 164. 32. In the classical literature, the form is बहुप्रजः; as बहुप्रजो ब्राह्मणः ॥

३५०७ । चन्द्रसि च । ५ । ४ । १४२ ।

दन्तस्य दन्त्यादुसुधीर्दन्ति । ‘उभयतो दन्तः प्रति यद्युच्यते’ ।

3507. For danta is substituted dat in the Vedas, when final in a Bahuvrīhi.

Thus यजदन्तमात्रमेत, उभयदन्त बालमेत or उभयतो दन्तः प्रति यद्युच्यते ॥

३५०८ । चतश्चन्द्रसि । ५ । ४ । १५८ ।

चदन्तादुसुधीर्दन्तं कप । दन्ता माता यस्य दन्तमाता ।

इति पञ्चमोऽध्यायः ।

3508. The affix ‘kap’ does not come after a Bahuvrīhi ending in short ‘ri’ in the Vedas.

Thus दन्ता माताऽस्य = दन्तमाता, दन्तपिता, दन्तस्वहा, सुदन्ता ॥

CHAPTER VI.

३५०९ । क । एकाचो द्वे प्रथमस्य । ६ । १ । १ ।

‘+ चन्द्रसि वेति वक्तव्यम् +’ । ‘यो जागार’ । ‘दाति त्रिषाणि’ ।

3509. A. In the room of the first portion, containing a single vowel, there are two. S. 2175.

Vart :—In the Chhandas there is optionally reduplication of the root in the Perfect and other tenses. As दाति त्रिषाणि (Rig Ved. VI. 8. 3) or ददाति त्रिषाणि ॥ मघवा दातु or ददातु, वस्तुतो वीरवद् धातु or दधातु ॥

Vart :—The root जाग्र is optionally reduplicated in the Perfect. As, वेज जागार (or जजागार) Rig Ved. X. 44. 14.

३५१० । तुजादीनां दीर्घोऽभ्यासस्य । ६ । १ । ७ ।

तुजादिराकृतिमयः । ‘प्रभरा तुतुजानः’ ‘तुर्दे मन्महानम्’ । ‘जागार क इतिवीद्’ ‘क तुताव’ ।

3509. In the room of a short vowel of the reduplicate of the roots ‘tuj’ &c, a long is substituted.

There is no list of तुजादि verbs given any where. The word दाति in तुजादि therefore should be construed as “verbs like tuj.” So that whenever we may find a word having a long vowel in the Reduplicate, we should consider it a valid form. Thus प्रभरा तुतुजानः तुज् + कानच् III. 2. 106 तुतुजानः Rig. I. 61. 12. तुर्दे मन्महानम् । जागार क इतिवीद् Rig Ved. III. 32. 3. इतिवीद् Rig. I. 94. 2. This lengthening only takes place in the Vedas before some special suffixes.

३५१० । कृषुलं ह्रस्वलि । ६ । १ । ३४ ।

शुः ईप्रकारत्वं क्तात् । 'कृष्णमा शुभ कतये' ।

+ 'क्षिप्र वेत्तरयदादिसोपचक्ष ह्रस्वलि + 'कृष्णक्षिप्रे चेः ईप्रकारकमुत्तरयदादिसोपचक्षेति वातव्यम्' । दुर्लं कृत्तम् । 'ह्रस्वलि' किम् । कृषुलानि ।

+ 'रवेर्मसोक्तुक्तम् + ' । देवान् । रविमागुष्टिवर्धनः ।

3510. In the Chhandas, the semivowel of the root hve is diversely vocalised.

Thus कृषे or कृषानि, as कृष्णमागुष्ट कतये (Rig Vēd. I. 111. 4). देवां हरस्वती कृषे ॥ The form कृषे is Atmanepada, Present tense, 1st Pers. sing. the vikarapa क्षप् is elided, then there is vocalisation and substitution of उचक्ष् ॥ So also कृषानि मगत. विवान् । कृषानि विवान् देवान् ॥ So also श्रवः as कुषीद्वम् (Rig. I. 2. 1.) 'hear the invocation.'

*Part:—*There is vocalisation of the semivowel of क्षि when followed by कृष्, and there is elision of the क्ष of कृष् when it refers to Metres. As तिष्ठ कृष् यस्मिन् - दुर्लं कृत्तं ॥ दुर्लं क्ताम् ॥ The word कृष् takes the *san.āśanta* affix क by V. 4. 74. Why do we say when referring to a metre? Observe कृषुलानि ॥

*Part:—*In the Chhandas there is diversely vocalisation of the semivowel of रवि followed by the affix मत्तु, as रवि + मत्तु = रव + मत्तु = र + व + मत्तु = र + व + मत्तु (VIII. 2. 15) = रेवत्; as, वा देवानेह नो विद्याः ॥ Sometimes it does not take place, as रविमान् पुष्टिवर्धनः ॥ The म here is not changed to व as required by VIII. 2. 15.

३५११ । चायः की । ६ । १ । ३५ ।

चायतेर्वहुर्लं कीत्ययमादेशः स्वाकृष्टवलि । 'अ १ न्यक्षिप्रकुर्न निक्षिप्रुरन्यम्' । निक्षुष्टि रूपम् । कृषुलवृक्षानुवृत्तेर्न । 'क्षिप्रं करोतिर्निचाय' ।

3511. For chāy is diversely substituted kī in the Chhandas.

Thus निक्षुप्ता निक्षिप्रुः, न्यक्षिप्रुर्न निक्षिप्रुरन्यम् ॥ These are forms ending in the affix उच् of the Perfect. Sometimes there is no substitution. As क्षिप्र-करोतिर्निचाय ॥ Thus चाय + उच् = की + उच् = क्षिपी + उच् = निक्षिप्रुः । So also चाय + त् = चाय + वयम् = चाय ।

३५१२ । अपस्पृधेयामानुषुरानुषुरिष्युषेतित्याजआताः चितमाश्रीराश्रीतः । ६ ।

१ । ३६ ।

यते ह्रस्वलि निवात्यन्ते । 'ह्रस्वस्य विष्ठा पदपस्पृधेयाम्' । स्पृधेर्लङाद्याम् । 'कर्त्तव्या-दुः' । 'कृष्णमागुष्ट' । 'कर्वेर्लङादिभ्यश्चि' । चिप्रुषे । कृषे लिटि चादि । 'यत्तित्याज' । त्यजेथि । 'आतासा ह्रस्व डीमाः' । 'प्रिता नो यथाः' । 'पीड् पाळे निष्ठाद्याम्' । 'नाक्षिर्दुषे' । 'मध्यत आश्रीतः' । कीड् इत्ति लिट्यादि निष्ठायां च ।

3512. In the Chhandas, the following irregular forms are met with:—अपस्पृधेयाम्, आनुषुः, आनुषुः, चिप्रुषे, तित्याज, आताः, चितम्, आश्रीः and आश्रीतः ॥

The word ह्रस्वलि is understood here. From the root स्पृध् 'to challenge', is formed अपस्पृधेयाम् being the Imperfect (अद्), 2nd Pers. Dual, Atmanepada: there is reduplication of the root, vocalisation of र, and the elision of च irregularly. As, ह्रस्वस्य विष्ठा पदपस्पृधेयाम् (Rig Vēd. VI. 69. 8). In the classical language

the form is **अवत्सर्चयाम्** ॥ Some say, it is derived from **वत्स** with the preposition **अव**, the vocalisation of **र**, the elision of **व**, and the non-prefixing of the augment **अ** in the Imperfect (VI. 4. 73). The counter-example of this will be **अवत्सर्चयाम्** ॥

From **वर्च** and **वर्च** 'to respect, to worship', are derived **वार्चयुः** and **वार्चयुः** in the Perfect before the 3rd per. pl. **उय**, there being vocalisation of **र** and the elision of **व** irregularly. Then there is reduplication, then **व** changed to **व**, then the lengthening of this **व**, then the addition of the augment **व**, as : **वर्च + उय** = **वर्च + उय** = **व + वर्च + उय** = **व + वर्च + उय** (VII. 4. 66) = **व + वर्च + उय** (VII. 4. 70) = **व + वर्च + उय** (VII. 4. 71) = **वार्चयुः** ॥ The irregularity consists in the samprasāraṇa with the elision of **व** ॥ Thus **वत्सर्चयाम्** (Rig. Ved. I. 19. 4) ॥ **वत्सर्चयाम्** ॥ The classical forms will be **वार्चयुः**, **वार्चयुः** ॥

The form **विच्युते** is the Perfect 2nd per. sing. of the root **च्यु** 'to go': there is vocalisation of the reduplicate, and the non-addition of the augment **व** before the affix **ते** ॥ This is the irregularity. The regular form is **वुच्युतिषे** ॥

The form **तित्याज** as in "तितित्याज" (Rig. Ved. X. 71. 6), is the Perfect of **त्यज**, the vocalisation of the reduplicate is the irregularity. The regular form is **तित्याज** ॥

From the root **जी** 'to cook', is derived **जात** before the Nish'hā affix, **जी** changed to **जा** irregularly. As **जातस्त दन्त्रहोमाः** ॥ The form **जित** is also derived from the same root by shortening the vowel with the same affix. As **होमा गौरी जितचितः**, **जितो नो यहाः** ॥ Some say the **जा** substitution of **जी** takes place when the word refers to **होम**, in the plural, and **जि** when it refers to other than **होम** ॥ Sometimes the word **जातः** is seen in the singular, referring to objects other than **होम**. Thus **यदि जातो जुहोतन** ॥ In fact, the exhibition of the word **जातः** in the plural in the sūtra is not absolutely necessary.

The words **जाग्रो** and **जाग्रोतः** are from the same root **जी**, with the prefix **जा** and taking the affixes **जिप्** and **ज** respectively. Before these **जी** is replaced by **ग्रो**, and the non-addition of **न** in the Nish'hā is irregular. As, "जाग्रिर् दुर्" (Rig. Ved. III. 53. 14), **जाग्रिर् दुर्** ॥ (Rig. Ved. VIII. 2. 2.)

३५१३ । विदोऽहन्वसि । ६ । १ । ५२ ।

'विद देवो' । अस्मै वा स्वातु । विदातु । विदोऽहन्वसि ।

3513. There is optionally the substitution of **ह** in the room of the diphthong of the verb **khid** 'to suffer pain,' in the Chhandas.

The word **विश्राम** is understood here. Thus **विश्रि विश्राम** or **विश्रि** ॥ In the classical literature we have **विश्रि** **विश्राम** ॥

३५१४ । विदोऽहन्वसि । ६ । १ । ६० ।

विश्रामस्व विदोऽहन्वसि । 'विश्रामो जातः' ।

3514. The word **śiṣha** is found in the Chhandas.

This word is another form of **शिरः** and means 'head'. This is not a substitute of **शिर** in the Vedas, for both forms are found therein. Thus **शिरः**

अन्तरं (Rig Ved. VII. 66. 15). In the classical literature there is only one form चिरः ॥

The Sūtras VI. 1. 104 and 105 declare. "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when च or चा is followed by a vowel other than च of the case-affixes of the Nominative and the Accusative." "The substitution of a long vowel homogeneous with the first, does not take place when a long vowel is followed by a Nominative or Accusative case-affix beginning with a vowel other than च or by the Nom. Pl. affix कस् ॥" The following sūtra makes an exception in the Vedas.

३५१५ । वा ऊन्वसि । ६ । १ । १०३ ।

दोषास्त्वदीयि च पूर्ववर्त्तनीये वा स्यात् । चाराही । चाराही । 'मानुवीरीयते विद्यः' । उत्तरसूत्रद्वयेनोक्तं वाच्यमेतेन संबध्यते । तेनाभिपूर्वत्वं वा स्यात् । यस्मि च यस्म्य च । 'सूय्यं सुविदामिव' । उपहारकाय्य' (३३०) इति पूर्ववत्पि वा । वक्ष्यमानः । यक्ष्यमानः ।

3515. In the Vedas, the long vowel may optionally be the single substitute of both vowels, in contravention to the prohibition mentioned in VI. 1. 104 and VI. 1. 105.

Thus मावतीः or मावत्यः, पिबहीः or पिबत्यः, चाराही or चाराहीः, उपानही or उपानहीः ॥

'मानुवीरीयते विद्यः' (Rig Ved. V. 8. 3).

The two sūtras subsequent to this in the Aṣṭādhyāyī, namely VI. 1. 107 and VI. 1. 108 are also influenced by the present sūtra. Thus sūtra VI. 1. 107 declares. "There is the single substitution of the first vowel, when a simple vowel is followed by the च of the Accusative singular अम्." But this is optional in the Vedas. Thus यस्मीम् or यस्म्यम्, and सूय्यं सुविदामिव (Rig Ved. VIII. 69. 12).

Similarly VI. 1. 108 declares. "There is the single substitution of the first vowel for the vocalised semi vowel and the subsequent vowel." In the Veda this rule is optional, as वक्ष्यमानः or यक्ष्यमानः ॥

३५१६ । योऽन्वसि बहुलम् । ६ । १ । ६० ।

लोपः स्यात् । 'वा ते मावायाम्' । 'ताता पिबहानाम्' ।

'+ इमुकैरिदु ऊन्वसि परवर्त्तयत्यम् +' । अपांत्वेमन् । अपां त्योऽमन् ।

3516. In the Chhandas, the elision of case-ending i (ṣi) of the nominative and accusative plural neuter, is optional.

Thus वा ते मावायाम् (Rig. Ved. I. 162. 19.) ताता पिबहानाम् (Rig Ved I. 162. 19).

Footnote:—In the Vedas, the para-rūpa substitution takes place when एमन् &c. follow. Thus अपां त्वा यमन् = अपां त्वेमन् ॥ So also अपां त्वा योऽमन् = अपां त्योऽमन् ॥

३५१७ । भय्यप्रवय्ये च ऊन्वसि । ६ । १ । ८३ ।

विभक्त्यस्मादिति भय्यः । वेतेः प्रवय्या इति लिप्यामेव निपातनम् । प्रवेयमित्यर्थः । 'ऊन्वसि' विम् । भय्यम् । प्रवेयम् ।

'+ इदम्या चाप उपवर्त्तयानम् +' इदे भया इदम्या चापः । भवे ऊन्वसि यम् ।

3517. The forms bhayya and pravayyā are found in the Chhandas.

(Not in the Rig Veda according to Prof. Bohtlingk the अ of अचक्षु is generally elided in the Veda after ह or वा) सुविधातो अचक्षुः (Rig III. 42. 9).

Though in the Rig Veda we find examples like ते नोऽचक्षु रक्षतुः (Rig Ved. X. 77. 8), and तेऽयमागत and तेऽवलोमिः (Rig Ved. I. 88. 2) &c. where there is no Prakriti-bhāva, but sandhi, yet these are to be explained by bahulam i. e. as a Vaidic diversity. But in the Prātisākhya, there is an express rule to this effect; and not left to mere inference as here.

NOTE:—1. अचक्षु is Benedictive 3rd Per. Sing. of अक्ष 'to protect.'

2. अचक्षु is Ablative singular of अक्षतम्

3. अचक्षुः is the Perfect, 3rd Per. Plural of अक्ष preceded by the Preposition अक्ष. There is no reduplication as a Vaidic irregularity. Some read अक्षचक्षुः (with reduplication) in the text, but no such word is found in the Rig Veda.

4. अक्षत is the Aorist of अक्ष and अक्ष; the 3rd Per. Pl. भि is replaced by अक्षत. (The Aorist sign is elided by II. 4. 80. S. 3102).

5. अक्षम् is from अक्षम्.

6. अचक्षु is Imperative 3rd Per. Pl. of अक्ष 'to protect.'

7. अक्षुः is a Noun, from अक्ष + अक्षुन् = अक्षु. Then is added अक्षु as अक्षुः. Then उ is added by III. 2, 170, and we get अक्षुः.

इ५२० । यजुष्युरोः । इ । १ । ११७ ।

उरःशब्द इत्यन्तेऽपि प्रकृत्या यजुषि । 'उरो अन्तरिक्षम्' । यजुषि पाठाभावादनन्तःपाठाद्ये वचनम् ।

3520. In the Yajur Veda, the word 'uras' when changed to 'uro' retains its original form when followed by a short 'a' which is also retained.

Thus उरो अन्तरिक्षम् (Yajur Veda Vajasan. IV. 7). Some read the sūtra as यजुष्युरोः. They take the word as उर ending in उ, which in the Vocative case assumes the form उरो. They give the following example उरो अन्तरिक्षं वज्रम्. But in the Yajur Veda VI. 11, the text reads उरोऽन्तरिक्षत् वज्रः.

In the Yajur Veda, there being no stanzas, the condition of अन्तःपाठं of VI. 1. 115, does not apply here, and hence the necessity of a separate sūtra; otherwise VI. 1. 115, would have covered this case also.

इ५२१ । आपो जुवाणो, दुष्णो, वरिष्ठे, अम्बाले, अम्बिके पूर्व । इ । १ । ११८ ।
यजुष्यानि इह प्रकृत्या । 'आपो अस्मान्मातरः सुव्यवन्तु' । जुवाणो अग्निराज्यस्य । 'दुष्णो अक्षुष्याम्' । 'वरिष्ठे अधि नाके' । 'अम्बे अम्बाले अम्बिके' । अस्मादेव वचनात् । अम्बार्थः — (२६०) इति इत्यन्तेऽपि ।

3521. In the Yajur Veda, the short 'a' is retained after आपो, जुवाणो, दुष्णो, वरिष्ठे, and also in and after 'ambe' or 'ambāle' when they stand before 'ambike.'

Thus आपो अस्मान् मातरः सुव्यवन्तु (Yaj. IV. 2). जुवाणो अक्षुराज्यस्य (Yaj. V. 35). दुष्णो अक्षुष्यां अमलि पूतः (Yaj. VII. 1). वरिष्ठे अधिनाके. The Vajasaneyi Samhita has वरिष्ठेऽधिनाके (V. S. I. 23). The Taittiriya Samhita has वरिष्ठे अधि (I. 1. 8. 1. 4; 43; 2. 5. 5. 4) अम्बे अम्बाले, अम्बिके (V. S. 23. 18 where the reading is अम्बे अम्बिकेऽम्बालिके) but Tait. S. VII. 4. 19. 1, and Tait. Br. III. 9. 6.

3 has अम्बे अम्बाल्यम्बिने ॥ The words अम्बे &c. though in the Vocative, do not shorten their vowel by VII. 3. 107, because they have been so read here.

३५२२ । अङ्ग इत्यादौ च । ६ । १ । ११९ ।

अङ्गशब्दे य एङ् तदादौ चाकारे य एङ्पूर्वः सोऽस्ति प्रकृत्या यजुषि । 'प्रयो अङ्गे अङ्गे अदीव्यत्' । 'अङ्गे अङ्गे अयोचिवम्' ।

3522. In the Yajur Veda, when the word 'ange' is followed by 'ange' the subsequent short *a* is retained, as well as the preceding 'e' or 'o.'

Thus ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे अदाध्यत्, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे निदीध्यत्, ऐन्द्रः उदानो अङ्गे अङ्गे निधीतः, ऐन्द्रः प्राणो अङ्गे अङ्गे अयोचिवम् (Yaj. 6. 20).

३५२३ । अनुदात्ते च कुधरे । ६ । १ । १२० ।

कथगंधकारपरं अनुदात्तेति परे एङ् प्रकृत्या यजुषि । 'अयं सो अग्निः' । 'अयं सो अध्वरः' । 'अनुदात्ते' रिम् । 'अधोऽये रुद्रे' । अयशब्द आद्युदात्तः । 'कुधरे' किम् । 'सोऽयमग्निमन्तः' ।

3523. In the Yajur Veda, when an anudatta *a* is followed by a (Guttural or a *dh*, the antecedent 'e' or 'o' retains its form, as well as this subsequent *a*.

Thus अयं सो अग्निः (Yaj. 12. 47), अयं सो अध्वरः ॥ Why do we say when अ is gravely accented? Observe अधोऽये, here अये has an acute accent on the first syllable. Why do we say "when followed by a Guttural (कु) or a ध"? Observe सोऽयमग्निमन्तः ॥

३५२४ । अवपथसि च । ६ । १ । १२१ ।

अनुदात्त अकारादौ अवपथाःशब्दे परे यजुषि एङ् प्रकृत्या । 'नीरुद्रेभ्यो अवपथाः' । अपेस्यासि लङि 'तिङ्ङतिङः' (३६१५) इत्यनुदात्तत्वम् । 'अनुदात्ते' किम् । 'यदुद्रेभ्योऽवपथाः' । निपातैर्यद्वि- (३३७) इति निघाता न ।

3524. In the Yajur Veda, when the gravely accented *a* of *avapathās* follows *e* or *o* the vowels retain their original form.

Thus नी रुद्रेभ्यो अवपथाः ॥ The word अवपथाः is 2nd per. Singular Imperfect of वप् in the Atmanepada. Thus अ+वप+थक्+थाद् ॥ The अ is grave by VIII. 1. 28. When it is not gravely accented, the अ drops. As यदुद्रेभ्योऽवपथाः ॥ Here अ is not grave by virtue of VIII. 1. 30.

३५२५ । आहोऽनुनासिकश्छन्दसि । ६ । १ । १२६ ।

आहोऽसि परेऽनुनासिकः स्यात् । स च प्रकृत्या । 'अथ औ अयः' । 'गभीर औ उवपुने' । ' + ईपादादीनां छन्दसि प्रकृतिभावो यत्तव्यः + ' । 'ईवा अहो छिन्दः' । 'उवा इयम्' । 'पूवा अविष्टु' ।

3525. For the adverb 'A' is substituted in the Chhandas the nasalised 'añ' when a vowel follows it, and it retains its original form.

Thus अथ औ अयः (Rig Veda V. 48. 1); गभीर औ उवपुने निघाततः (Rig Veda VIII. 67. 11.)

Var:—In the Vedas ईवा अद्यः &c. are found uncombined. As, ईवा अद्या, का ईमिरे विद्यमिवा, यथा अद्भ्यः, यथा अगमन् &c.

एवा इयम् (Rig Ved. VI. 75. 3.) एवा अविष्टु (Rig Ved. X. 26. 1).

इ५२६ । स्यश्चन्द्रसि जगुलम् । इ । १ । १३३ ।

स इत्यस्य होलीयः स्याच्छलि । 'यस्य स्य भानुः' ।

3526. In the Chhandas, the case-affix of the nominative singular is diversely elided after *syā*, when a consonant follows it.

Thus उत स्य वाजी द्विपिं सुरपयति । योवायां अष्टौ अपिकश्च आसनि (Rig Veda IV. 40. 4), यस्य स्य ते मधुमै रन्ध्र होमः (Rig Veda IX. 87, 4). Sometimes it does not take place: ~~अ~~ यस्य स्यो निपतेत् ॥ The *स्य* means 'he.'

इ५२७ । इस्वाचन्द्रोत्तरपदे मन्त्रे । इ । १ । १५१ ।

इस्वात्परस्य चन्द्रश्चन्द्रोत्तरपदस्य सुहागमः स्यान्मन्त्रे । 'हरिश्चन्द्रो मन्त्रयः' । सुचन्द्रस्य ।

3527. In a Mantra, the 'su' is added to 'chandra,' when it is a second member in a compound and is preceded by a short vowel.

Thus हरिश्चन्द्रो मन्त्रयः (Rig Ved. IX. 66. 26). सुचन्द्रो युष्मान् ॥ Why do we say after a short vowel? Observe सूर्याचन्द्रमहाविष ॥ Why do we say 'in a Mantra'? Observe, सुचन्द्रा पीठोमासी ॥ The उत्तरपद can only be in a compound (samāsa) as it is well-known to all; and it does not mean, 'the second word,' as the literal meaning might convey. Therefore the rule does not apply here सुक्रमसि चन्द्रमसि ॥

इ५२८ । पितरामातरा च चन्द्रसि । इ । ३ । ३३ ।

दृष्टे निपातः । 'आ मा गन्तां पितरामातरा च' । चाद्विपरीतमपि । 'नमातरापितरा नृ विदिष्टी' ।

'समानस्य चन्द्रस्यसूर्यमभ्युदयो' । समानस्यस्यः स्यान्सूर्यादिभिश्च उत्तरपदे । सगर्भः ।

'+ चन्द्रसि स्थितां जगुलम् +' । विश्वदेवयोरग्न्यादेभ्यः । 'विश्वानी च यतासी च,' 'देवद्वीचीं नयत देववन्तः'; 'कद्वीची' ।

3528. In the Vedas the form 'Pitarāmātarā' is also valid.

In the ordinary language मातापितरौ is the proper form. The Vaidic form is derived by adding अद् to the first member, and आ is added to the second by VII. 1. 39 : and then Guna by VII. 3. 110. Thus आ मा गन्तां पितरामातरा च ॥

By force of च 'also,' the converse is also valid. As न मातापितरा नृ विदिष्टी ।

3528A. स is the substitute of समान in the Chhandas, but not before मूर्धन, प्रभृति and उदके ॥ (See VI. 3. 84. S. 1012.)

Thus सगर्भः = समानो गर्भः "uterine brother."

Var:—In the Vedas, the finals of विश्व and देव are replaced by अद् diversely before the feminine nouns: thus in "विश्वानी च यतासी च"; there is no substitution in विश्वानी, but in कद्वीची there is this substitution. कद्वीची is derived from किम्+चञ्च=कदि+चञ्च ॥ Then is added डीच्, and then like अश्वानी ॥ This *varīka* is an exception to VI. 3. 92. S. 418.

देवद्वीचीं नयत देववन्तः (Rig Ved. III. 6. 1.) कद्वीची (Rig Ved. I. 164. 12).

३५२९ । सध मादस्ययोऽहन्त्वसि । ६ । ३ । २६ ।

सधस्य सधादेशः स्यात् । 'हन्त्वास्मिन्सधमादे' । डोमः सधस्यम् ।

3529. *Sadhr* is substituted for *saha* in the Chhandas when *mada* and *stha* follow.

Thus सधमादोऽमुन्य सकास्ताः सधस्याः ॥ Another example is आत्मां वृत्तो हरो युक्तानां अर्वागिन्द्र सधमादो वृत्तु (Rig. III. 3. 7) सधमादन्ति देवा अस्मिन् - ययः ॥ 'हन्त्वास्मिन्सधमादे' (Rig Ved. VIII. 2. 3).

३५३० । पथि च छन्दसि । ६ । ३ । १०८ ।

पथिग्रन्थ उत्तरपदे कोः कर्त्तुं कादेशश्च । कवपचः-कापचः-कुपचः ।

3530. The substitution of *ka*, and *kava* for *kū* takes place in the Chhandas before *patha*.

Thus कवपचः, कापचः and कुपचः ॥

३५३१ । साढे साढ्वा साढेति निगमे । ६ । ३ । ११३ ।

सढेः सत्वाप्रत्यये आढं द्वयं तृनि तृतीयं निपातते । 'मरुद्भिश्चः एतनासु साढ्वा' अयोर्मध्यस्य इत्य सः इत्य द्वयं प्रातिपदिके विहितः । आढ सि ।

'द्वयोश्चास्य स्वरयोर्मध्यमेत्य संपद्यते स ङकारो लकारः ।

ङकारतामेति स यव चास्य ङकारः सन्मूल्यायां संप्रयुक्ते ॥' इति ।

3531. 'Sādhyai' 'sādhwā' and 'sādhā' are irregularly formed in the Vedas.

Thus साढे समन्तात्, साढ्वा म्रद्धम् ॥ The words साढे and साढ्वा are both formed by लडा affix added to सद् the 'यो' substitution not taking place. In the first, लवा is changed to ल्ये ॥ The third word साढ्वा is formed by ल्व् affix added to सद् ॥ In the classical literature साढ्वा and साढ्वा are the proper forms.

'मरुद्भिश्चः एतनासु साढ्वा (Rig Ved. VII. 56. 23).

In the Prātisākhya it is ordained that a ङ situated between two vowels is changed to स ; and a ङ so situated becomes ल्व् ॥ As says the kārīkā.

Kārīkā :—The letter ङ falling between two vowels has become ल्व् in the pronunciation of this Professor.

So also ङ similarly situated is pronounced by him as an Ushman letter i. e., lh ल्व् ॥

३५३२ । छन्दसि च । ६ । ३ । १२६ ।

अष्टन आत्वं स्वातुरपदे । अष्टापदी ।

3532. In the Chhandas also, the long vowel is substituted for the final of 'ashtan' before a second member.

Thus अष्टापदी ॥ The form अष्टापदी is the feminine in लीप् (IV. I. 8) of अष्टपात् (V. 4. 138 the 'य' of षाट् being elided in a Bahuvrīhi and being substituted for पात् by VI. 4. 130.

३५३३ । मन्त्रे सोमाश्चेन्द्रियश्चदेव्यस्य मती । ६ । ३ । १३१ ।

सोयः स्वान्मन्त्रे । 'अश्वावतीं सोमावतीम्' । इन्द्रियावतीं देव्यावतीम् । 'विश्वकर्माया विश्व देव्यावता' ।

3533. In a Mantra, the final vowels of **सोम**, **अश्व**, **इन्द्रिय** and **विश्वदेव्य** are lengthened when the affix 'matup' follows.

Thus सोमावती, अशवावती इन्द्रियावती, विश्वदेव्यावती ॥

अशवावतीं सोमवतीम् (Rig Ved. X. 97. 7.)

विश्वदेव्यावता (Rig Ved. X. 170. 4).

३५३३ । सोमधोश्च विभक्तावमयमायात् । इ । इ । १३३ ।

टीकः स्यान्मन्त्रे । 'वदोवधीभ्यः ऋधधात्वोवधीषु' ।

3534. In a Mantra, the final of 'oshadhi' is lengthened before the case-endings, but not in the Nominative.

Thus यद् ओषधीभ्यः ऋधधात्वोवधीषु ॥

३५३४ । अवि तुनुधमसुतङ्कुचोदध्यायात् । इ । इ । १३४ ।

टीकः स्यात् । 'आ तु न इन्द्र' । 'तु मूर्तः' । 'उत वा चा स्यात्' । मत्तु गोमन्तमीमहे । 'भरता जातवेदसम्' । तदिति यादेवस्य क्तिवपद्ये यद्यसम् । तेनेह न । 'युषोत यावायः' । 'कूमनाः' । 'अवा ते भद्रा' । 'यवा नञ्जका' । 'उदध्यायः' ।

3535. In the Rig Veda, the finals of the particles **तु**, **नु**, **घ**, **मत्तु**, the tense-affix **तङ्**, **कु**, the ending 'tra' and the word **उदध्य** are lengthened.

Thus तु :—आ तु न इन्द्र वृजवन् (Rig IV. 32. 1) नु—नु मूर्तः ॥ घ :—उत वा चा स्यात् ॥ मत्तु :—मत्तु गोमन्तमीमहे ॥ तङ् :—भरता जातवेदसम् (Rig X. 176. 2). तङ् is the त substitute of वा, when it is treated as क्तिन्, therefore it does not apply here, युषोत यावायः (I. 2. 4.) कु—कूमनस् ; ऋ—अवा ते भद्रा । 'यवानञ्जका' उदध्या योमेः ॥

NOTE :—The ऋ in the sūtra is the sound ऋ and not the technical ऋ (तरच् and तमच्). स्यात् means "the wife's brother." भरत is "Imperative Second Person Plural. युषोत is the Imperative Second Person Plural formed by the affix तच् (VII. 1. 46. S. 3568). Since this affix is पितृ the present rule does not apply to it. उदध्य is Imperative 2nd Per. Singular and is derived from the Kaudwādi root उदध्य (formed by वृज्). The affix हि is elided by VI. 4. 105. S. 2202. The न of the Pronoun नस् is changed to ऋ after उदध्य by VIII. 4. 27. S. 3649.

३५३५ । वजः सुजि । इ । इ । १३५ ।

अवि तीर्थ इत्येव । 'अमीषुयः ऋणीनाम्' । 'सुजः' (३६४५) इति वः । 'नञ्ज यातुस्यो वृज्य' (३६४६) इति वः ।

3536. In a Mantra, the finals of the preceding member ending in 'i' or 'u' are lengthened before the particle 'su.'

Thus अमी तु वः ऋणीनाम् (Rig. IV. 31. 3) उर्थ-ऊ वृज उतथै (Rig I. 36 13). The व is changed to ऋ by VIII. 3. 107 S. 3644, and वृ changed to वृ by VIII. 4. 27. S. 3649.

३५३६ । वृजोऽतस्तिङ् । इ । इ । १३६ ।

मन्त्रे टीकः । 'विदुमा हि अन्ताकरवम्' ।

3537. A tense affix ending in 'a' is lengthened in the Rig Veda, when the Verb consists of two syllables.

Thus विस्रा हि त्वा सत्यति घूर मोनाम् &c. See Rig. III. 42. 6, विस्रा हि चक्रा खरसम् । &c. But not here देवा भवत वाजिनः, as the verb consists of more than two syllables: not also here वा देवान् वसि वसि च as the verbs do not end in च ॥

NOTE: — विस्रा is Present First Person Plural. स replaces मः by III. 4. 82. वास is 2nd Person Plural of the Perfect of व ॥

३५३८ । निपातस्य च । ६ । ३ । १३६ ।

'एवा हि ते' ।

3538. In the Rig Veda the final of a particle is lengthened.

Thus एवा हि ते, अस्माते, अस्मा करितारः (Rig Ved. I. 2. 2).

३५३९ । अन्येषामपि दृश्यते । ६ । ३ । १३७ ।

अन्येषामपि पूर्वपदस्यानां दीर्घः स्यात् । घृष्वः । दण्डादण्डः ।

3539. The elongation of the final is to be found in other words also.

Here we must follow the usage of the Śiṣṭhas. Where the lengthening is not ordained by any rules of Grammar, but occurs in the writing of standard authors, there we should accept such lengthening as valid. Thus घृष्वः दण्डादण्डः ।

३५४० । कुन्तस्य भयथा । ६ । ४ । ५ ।

नामि दीर्घो वा । 'धाता धातूनाम्' इति बहुवचः । तैत्तिरीयास्तु ह्रस्वमेव पठन्ति ।

3540. In the Chhandas, the finals are optionally lengthened before the Genitive plural 'nām.'

In some places they are seen as lengthened, in others not. As धाता धातूनाम् (Rig Ved. X. 128. 7). So also अतस्यनाम् and अतसूनाम् ॥

The Rig Vedins read with long ऋ, the Taittiriyaas read it with short ऋ ॥

३५४१ । वा अपूर्वेस्य निगमे । ६ । ४ । ६ ।

अपूर्वस्याचो नोपधाया वा दीर्घः संख्यौ सर्वनामस्थाने परे । अभुवायम् । अभुवयम् । 'निगमे' किम् । तथा । तथाचौ ।

3541. The lengthening of the penultimate vowel of a stem ending in 'n' before the affixes of the strong-case, is optional in the Nigama, when 'sh' precedes such a vowel.

Thus अभुवायम् or अभुवयमिन्द्रम् ॥

Why do we say 'in the Nigama' ? In the classical literature we have तथा, तथाचौ, तथायः always.

३५४२ । जनिता मन्त्रे । ६ । ४ । ५३ ।

जडादि नृवि शिलोषो निपात्यते । 'यो नः पिता जनिता' ।

3542. In a Mantra, the word 'janitā' is formed irregularly by the elision of 'ni' before the affix 'tri' with the augment 'it'.

Thus यो नः पिता जमिता (Rig Veda X. 82. 3.) = Otherwise जनपिता in the classical literature. It is an exception to VI. 4. 51.

३३४३ । समिता यजे । ६ । ४ । ५४ ।

जमयितेत्यर्थः ।

3543. 'Samitā' is formed irregularly by the elision of 'ni' before an 'iṭ' augmented affix, when meaning a sacrificial act.

Thus यतं हविः जमितः = It is formed by हृच् and is in the Vocative case. Why do we say 'when referring to a sacrificial act'? See यतं हविः जमयितः = See Satpatha Br. III. 8. 3, 4 and 5.

३५४४ । युषोर्दीर्घश्चन्द्रसि । ६ । ४ । ५८ ।

स्वधीत्यनुवर्तते । विषुय । विषुय ।

'आहजादीनाम्' (२२५४) ।

3544. In 'yu' and 'plu,' long is substituted for 'u' before 'lyap' in the Chhandas.

Thus दानयमुपूर्वं विषुय; यथा यो दक्षिणा परिष्णुय = Why do we say, in the Chhandas? Observe संयुत्य, सोयुत्य in the classical literature.

By VI. 4. 72 the augment आद् is added to verbs beginning with a vowel, in the Aorist, the Imperfect and the Conditional. In the Vedas, it comes before verbs beginning with consonants also.

३५४५ । चन्द्रस्यपि कृष्यते । ६ । ४ । ७३ ।

जमजादीनामित्यर्थः । जानद् । जावः 'न माद्योगे' (२२२८) ।

3545. The 'āt' augment t is found in the Chhandas also.

It is found there before the roots beginning with a vowel as well as before consonant roots. Thus जानद्, from नञ् in the Aorist. The चिन् is elided by II. 4. 80, when VIII. 2. 63 does not apply, then ञ् is changed to ञ् by VIII. 2. 36 which becomes ञ् and finally द् = जानक्, from नञ् when VIII. 2. 63 applies and आयुनक् = जावः is Aorist of वृज्, the affix being elided by II. 4. 80. जानक् from नञ् (II. 4. 80) and आयुनक् is the Imperfect of वृज् =

The augments अद् and आद् are elided when the Particle मा is added. See VI. 4. 74. * But not necessarily so in the Vedas as taught below.

३५४६ । बहुलं चन्द्रस्यमाह्वयोगेऽपि । ६ । ४ । ७५ ।

अहाटो न तः माह्वयोगेऽपि सः । 'जनिष्ठा उचः सङ्घे तुरायः' 'मा वः क्षेत्रे परकीजान्वावापुः'

3546. There is diversity in the Chhandas: the augment 'at' or 'āt' is added even with 'mā,' and sometimes not added even when there is no 'mā'.

Thus in जनिष्ठा उचः (Rig. X. 73. 1), कामसूदीत् (Rig. I. 53. 3) and कामसदीयोत् the augment is not added though there is no मा = In मा वः क्षेत्रे परकीजान्वावापुः; मा जमित्वा; मा जावः, the augment is not elided, though the particle मा is added.

३५४७ । इरयो रे । ६ । ४ । ७६ ।

'नमै वयम् दधे जावः' । रेभायस्वाभीयत्येनानिजत्वादालोपः । अत्र रेभ्यस्त्विति कृते पुनरपि रेभायः । तद्वत् स सुने द्विजवनानां निर्दिष्टनिरयोक्तिः ।

3547. 'Re' is diversely substituted for 'ire' in the Veda.

Thus कं ह्यिदमै प्रथमं दधे जायः (Rig. X. 82. 5) या स्य परिदधे ॥ In दधे, the या of जा is elided, before the affix दरे by VI. 4. 64, the रे substitution being considered as asiddha (VI. 4. 22) for the purposes of the elision of जा ॥

Here इद् augment is first added to रे after the सेद् roots and the affix thus becomes दरे, then रे is substituted again for this दरे by this sūtra, thus the affix is brought back to its original condition. To show this repetition—रे—दरे—रे the sūtra has exhibited the word दुरयेः in the dual number.

इ५४८ । कृन्द्स्यु भयया । इ । ४ । ८६ ।

भूयुधियोर्यस्यादियद्वुवडी च । 'यनेषु चित्रं विभ्रम्' । विभुवं वा । 'सुधयो ह्रस्वमनेः' सुधियो वा ।

‘+ तन्वादीनां कृन्दिषि बहुलम् +’ । ‘तन्वं पुयेम’ । तनुवं वा । त्रयस्वकम्-त्रियस्वकं वा ।

3548. In the Chhandas, in the case of a stem in 'bhū' and 'sudhī' are found sometimes the इयङ्, उवङ्, and sometimes the semi-vowel substitution.

As विभ्रम् ?, विभुवम्, सुधयः and सुधियः ॥ यनेषु चित्रं विभ्रं विधे (Rig Veda IV. 7. 1) विभुवम् ॥ सुधयो ह्रस्वमने for सुधियो ह्रस्वमने ॥

Vārtika:—There is diversely the substitution of इयङ् and उवङ् in the Chhandas, after तनु ८०. and the rest. This ordains substitution even after words which are not roots.

As, तन्वं पुयेम (Rig Ved. X. 128. 1) or तनुवं ॥ त्रयस्वकम् or त्रियस्वकम् “Three-eyed.”

तनियत्योःकृन्दिषि । इ । ४ । ८९ ।

यतयोःपधाक्षोपः कृत्तित प्रत्यये । 'विततिरे' कवयः । 'अकुना ह्रस्व पतिम' । आवां विते-जिरे । पतिम ।

3549. In the Chhandas, the root-vowel of 'tan' 'to stretch' and 'pat' to fall, is elided before an affix beginning with a vowel, when it has an indicatory 'k' or 'n'.

As विततिरे कवयः ॥ It is the 3rd Person Plural Perfect of तन् ॥ The vowel च of तन् is elided. Though the elision is asiddha yet the rule VI. 4. 120 requiring the substitution of व and the elision of the reduplicate त does not apply: because then the present sūtra would be nullified. अकुना ह्रस्व पतिम (Rig Ved. IX. 107. 20). This is also सिद् ॥ In the classical language we have विततिरे, पतिम् ॥

इ५५० । घतिभसोर्हलि च । इ । ४ । ११० ।

‘सगिधश्च मे’ । ‘कवां ते हरीधनाः’ । ‘गुह्यक्यां वेति’ (अ५५) ।

3550. The root-vowel of 'ghas' and 'bhas' is elided in the Chhandas, before any affix, whether beginning with a vowel or a consonant, which has an indicatory 'k' or 'n'.

Thus सगिधश्च मे हरीतिधश्च मे, कवां ते हरी धनाः ॥ कृत्तित is thus derived: तिङ् is added to the root कद्; then by II. 4. 39, कद् is substituted for कद्; thus कद् + ति = कद् + ति (च being elided by the present sūtra) = क + ति (क being elided by

VIII. 2. 26), then **त** is changed to **च**, and **च** to **न** and we have **निचः** ॥ Then **समानाः निचः=हनिचः** (**समान** changed to **ह** VI. 3. 84). The word **अन्धाम्** is the Imperative of **अन्ध**, thus **अन्ध+तु+ताम्=अन्ध+ताम्=अन्ध+ताम्** (VI. 4. 100) = **अन्ध+ताम्** (VIII. 2. 26) = **अन्ध+ताम्=अन्धाम्** ॥ This rule of elision being a nitya, and a subsequent rule, ought to have operated first, but, as a Vaidic anomaly, the reduplication takes place first. See VII. 2. 67.

Why do we read "before an affix beginning *also* with a consonant"? Because the elision takes place before a vowel affix also, as **अपठति=अप्+पठ्+ति=अप्पठति** (VII. 1. 4) = **अपठति** (VIII. 4. 55).

Why having an indicatory **क्** or **क्**? Observe **अयुन् अमसि** ॥ The **क्** has been added into the aphorism by the Vārtikakāra.

३५५१ । अयुन् अमसि । ६ । ४ । १०२ ।

'अयुन् अमसि' । 'अयुन् अमसि' । 'अयुन् अमसि' । 'अयुन् अमसि' ।

3551. **धि** is substituted for **हि** in the Vedas, after **अ**, **यु**, **पृ**, **क्** and **क्** ॥

As **अयुन् अमसि** (Rig Ved. I. 2, 1.) **अयुन् अमसि** (Rig Ved. VIII. 84. 3.) **अयुन् अमसि** (Rig Ved. I. 3. 12). **अयुन् अमसि** and **अयुन् अमसि** ॥

In **अयुन् अमसि**, the **हि** is not elided after the **उ** or **यु**, as it was required by VI. 4. 106, since the present aphorism specifically mentions it. The lengthening takes place by VI. 3. 137. The forms other than **अयुन् अमसि** are irregular; **अप्** being added *diversely* by III. 1. 85, and then elided *diversely* by **अयुन् अमसि** IX. 4. 73.

NOTE:—**अयुन्** is from **पृ** 'to protect'. The **अप्** is elided; for the final **क्** there is **उर** by VII. I. 102. S. 2495 and it is lengthened by VIII. 2. 77 S. 354 **उर अमसि** from **क्**; the **न** of **अमसि** is changed to **अ** by VIII. 4. 27 S. 3649 and the visargañya is changed to **ह** by VIII. 3. 50. S. 3635.

३५५२ । अयुन् अमसि । ३ । ४ । २८ ।

अयुन् अमसि ।

3552. In the Chhandas the substitute 'hi' is optionally treated as not having an indicatory 'p.'

The result is that in the Chhandas, the second person singular of **अमसि** has two forms, as **अयुन् अमसि** or **अयुन् अमसि**; **अयुन् अमसि** or **अयुन् अमसि**, **धि** being substituted for **हि** in the Vedas (by VI. 4. 103 S. 3553) as in the following verse:

अयुन् अमसि अयुन् अमसि अयुन् अमसि अयुन् अमसि ॥

अयुन् अमसि अयुन् अमसि अयुन् अमसि अयुन् अमसि ॥

Rig Veda I. 189. 1: Yajur Veda, 40. 16.

३५५३ । अयुन् अमसि । ६ । ४ । १०३ ।

अयुन् अमसि । अयुन् अमसि । अयुन् अमसि । अयुन् अमसि । अयुन् अमसि । अयुन् अमसि । अयुन् अमसि । अयुन् अमसि ।

3553. 'Dhi' is substituted for 'hi' when the tense-affix is not 'nit.'

Under III. 4. 88 S. 3552 हि is also पितृ in the Vedas : and when it is पितृ, it is not कितृ by 1. 2. 4. Thus रारन्धि, प्रथन्धि and युयोधि in the following सोमरारन्धि ; अस्मभ्य तदर्थश्च प्रथन्धि ; युयोध्यस्मज् जुपुराद्यमेनः ॥

Why do we say 'when it is not कितृ' ? Observe प्रीथीहि ॥

(1) रारन्धि is irregularly formed Parasmaipada of रस ; the ञ् being replaced by ञ्, and the reduplicate lengthened as a Vedic form. The य् is not elided, by VI. 4. 37 as the affix is not कितृ ॥ (2) प्रथन्धि is from धस the ञ् is elided. (3) युयोधि from यु (योति), the ञ् being replaced by ञ् ; युयोधि जातवेदः (Rig Ved. VIII. 11. 4).

३५५४ । मन्त्रेष्वाम्नादेरात्मनः । ६ । ४ । १४१ ।

आत्मनश्चत्वादेर्जायः स्यादादि । 'त्मना देवेभ्यु' ।

3554. In the Mantras, the beginning of 'ātman' is elided, when the affix of the Instrumental Singular follows.

आङ् is the name of the Instrumental singular affix, given by ancient Grammarians. Thus त्मना देवेभ्यु (Rig Ved. VII. 7. 1).

३५५५ । विभावर्त्ताश्चन्दसि । ६ । ४ । १६२ ॥

चञ्चुश्चत्वादेर्जायः स्यादादि । 'त्वं रजिष्ठमनुनेति' । चञ्जिष्ठं वा ।

3555. Before the affixes ishtha, iman and iyas, the 'ri' of 'riju' may optionally be changed to 'ra' in the Chhandas.

As रजिष्ठः and चञ्जिष्ठः, in त्वं रजिष्ठमनुनेति (Rig Ved. I. 91. 1).

३५५६ । चत्स्यवास्वस्त्यवास्वमाधीहिरण्ययानिचन्दसि । ६ । ४ । १७५ ।

आतो भवमाध्यम् । वास्तुनि भवं वास्त्यम् । वास्त्यं च । मधुश्चत्वादि स्त्रियां यत्ता-देशो निपात्यते । 'माधीर्नः सन्तोषधीः' । हिरण्यश्चत्वाद्ब्रुहितस्य मयटो मञ्चस्य लोपो निपात्यते । 'हिरण्ययेन सविता रयेन' ।

इति षष्ठीऽध्यायः ।

3556. In the Chhandas the following are irregularly formed : Ritvya, Vāstvya, Vāstva, Mādhvi, and Hiranyaya.

The word चत्स्य is derived from चत्, and वास्त्य from वास्तु with the affix यत्, - च being changed to च ॥ आतो भवम् = चत्स्यम्, वास्तो भवम् = वास्त्यम् ॥ वास्त्य is from वास्तु, as वास्तुनि भवः = वास्त्यः with the affix चत् ॥ माधी from मधु with the affix चत् in the feminine as 'माधीर्नः सन्तोषधीः' Rig Ved. I. 90. 6. हिरण्य is from हिरण्य with the affix मयट्, the म being elided, as 'हिरण्ययेन सविता रयेन' (Rig Ved. I. 35. 2.)

CHAPTER VII.

'वीही वट् (वृहत्) ।

By VII. 1. 6 S 2142; the augment वट् is added to the tense-affix क्त the 3rd Person Plural Atmanepada. But in the Vedas the augment is added to other affixes also.

३५५७ । वटुसं चन्दसि । ७ । १ । ८ ।

वट्तामः स्यात् । 'लोपस्य आत्मनेपदेभ्यु' (३५६१) इति वट् लोपोः । 'वेङ्गो वृहत्' । वी-पाभावे वट् वृहत् । 'वटुसं च' । 'वटो मिह वट्' (३०३) ।

3557. The augment 'ru' is diversely applied in the Chhandas.

The *ru* of *वृत्* is elided by VII. 1. 41. S. 3563, in one alternative. Thus *येनवी वृत्ते* ॥ When then there is no elision, we have *वृत्तं वृत्ते* ॥ So also *अदृक्कस्य* ॥

देवा अदृक् ; *अन्धर्वा अद्वरसो अदृक्* ॥ Here *अदृक्* is the Imperfect (*अदृ*) plural of *वृक्* ॥ Thus *वृक् + क = वृक् + रत् = अदृक्*, the *त्* being elided by VII. 1. 41. Sometimes, the augment does not take place, as *अदृक्क* ॥ Owing to the word *अदृक्*, 'diversely', the augment *र* is added to other affixes also, than *क* ॥ As *अदृक्क* in *अदृक्कस्य* *केतवः* ॥ This is the aorist in *अदृ* of the root *वृक्* by III. 1. 57. the *gu* ordained by VII. 4. 16, does not take place.

By VII. 1. 9 S. 203 ; *देक्* is substituted for *मिक्* in the Instrumental Plural after nouns ending in *क्*. But not always so, in the Vedas.

३५५८ । अदृक्कं कन्दसि । ७ । १ । १० ।

'अग्निर्देवेभिः' ।

3558. In the Chhandas the substitution takes place diversely.

That is *देक्* is substituted for *मिक्* even after stems which do not end in short *क्* ; as *मदीः* ; and some times the substitution does not take place even after stems ending in short *क्*, as, *देवेभिः*, in *देवोदेवेभिरागमत्* (Rig Veda I. 1. 4).

३५५९ । नेतराच्छन्दसि । ७ । १ । २६ ।

स्यमोरदक् न । 'यार्प्रमितरम्' । 'कन्दसि' किम् । इतरत्काष्ठम् । 'समासेऽनङ्पूर्वे तस्यो ल्यप्' (३३३०) ।

3559. In the Chhandas, *at* (or *ad*) is not the substitute of *su* and *am* (Nom. and Acc. Sg.) endings, after *itar*.

As *इतरमितरमपहमजायत* ; *यार्प्रमितरम्* ॥ Why in the Vedas ? See *इतरत् काष्ठम्*, *इतरत् कुक्षम्* ॥

By VII. 1. 37. S. 3332, *ल्यप्* is substituted for *क्त्वा* in a compound the first member of which is an Indeclinable but not *नञ्* ॥ In the Vedas, this is optional.

३५६० । तत्वापि च्छन्दसि । ७ । १ । ३८ ।

यजमानं परिधापयित्वा ।

3560. In the Chhandas the 'ktvā' also, as well as *lyap*, is substituted for *ktvā*, after an Indeclinable compound, other than one preceded by the Negative 'nañ.'

Thus *कञ्चं वातो यजमानं परिधापयित्वा* ॥

३५६१ । सुपां सुपुङ्गुपूर्वसवर्णाच्छेयुडाद्यायाजालः । ९ । १ । ३६ ।

'अजवः सन्तु पञ्चाः' । पञ्चान इति प्राप्ते सुः । 'परमे व्योमन्' । 'व्योमनि' इति प्राप्ते ङेर्ङ्क् । भीती । मती । सुष्टुती । भीत्या मत्या सुष्टुतेति प्राप्ते पूर्वसवर्णादीर्घः । 'या सुरया रचोऽसमा दिविस्पृष्टा कश्चिन्मा' । 'वी सुरवी दिविस्पृष्टी रचोऽदी प्राप्ते वा । 'मताद्विज्ञानम्' । मतमिति प्राप्ते क्त्वा । 'वादेव जिवर तात्वा' । यमिति प्राप्ते । 'न सुप्ते वाजवन्धवः' । 'अस्ते चन्द्रावृक्ष्यती' । सुप्तावृक्ष्यमिति प्राप्ते ङे । उक्ता । धन्युया । उक्ता धन्युनेति प्राप्ते वा ।

‘नाभा एषिव्याः’ । नामाविति प्राप्ते डा । ‘ता अनुष्ठीयवावयताम्’ । अनुष्ठानमनुष्ठा । व्यवस्था-
वदङ् । आङो ङम् । साधुया । साध्विति प्राप्ते याच् । ‘वसन्ता वजेत’ । वसन्त इति प्राप्ते चान् ।
‘+इयाङिवाङीकाराणामुपसंख्यानम्+’ । उर्विया । दार्विया । इङ्वा दाङ्ङेति प्राप्ते इया । सुष्-
त्रियेति प्राप्ते ङियाच । ‘इति न सुप्तं सरसी ज्ञयानम्’ । डेरीकार इत्याहुः । तत्रासुदासे षडे
प्राप्ते व्यत्ययेनान्तोदात्तता । वस्तुतस्तु ङीयन्ताङ्ङेर्नुङ् । ईकारादेशस्य तुहावरणान्तरं मयम् ।
‘+आङ्वाङायाणामुपसंख्यानम्+’ । ‘प्रवाहवा सिञ्जतम्’ । जाहुनेति प्राप्ते आङ्वादेशः । ‘चेर्ङिति’
(२४५) इति गुणः । स्वप्नया । स्वप्नेनेति प्राप्तेऽयाच् । ‘ख नः सिन्धुमिष नावया’ । नावेति प्राप्तेऽ-
याच् । रित्स्वरः ।

3561. The following irregular endings are substituted for the various case-endings in the Chhandas: (1) ‘s’ of the Nom. Sg. for ‘as’ of the Plural, (2), the *luk*-elision of the case-endings, (3) the single substitution of the homogeneous long vowel for the end vowel of the stem, (4) â, (5) ât, (6) e (âe) for the ending of the Nom. Plural, (7) yâ, (8) â (dâ), with the elision of the last vowel and the consonant, if any, that follows it in the stem, (9) yâ (dyâ) with the similar shortening of the stem, (10) yâ, (yâch) and (11) ‘â’ (accent of ‘la’).

Thus (1) अनुष्ठरा अजयः सन्तु पयथाः (for पयथान्) Rig Veda X. 85. 23.

Vart.—It should be stated that case-endings replace case-endings promiscuously, as धुरि दक्षिणायाः (for दक्षिणायाम् Rig I. 164. 9).

Vart.—One personal ending replaces another personal ending in the Vedas अथालं ये अथयूपाय तच्छति (for तच्छन्ति) Rig. I. 162. 6.

(2) *luk*-elision:—As परमे व्योमन् (Tait-up. II. 1. 1) for व्योमनि । Here is elision of ङि ॥

(3) Lengthening:—धीती, मंती, सुष्टुती for धीत्या, मत्या and सुष्टुत्या ॥

(4) आ substitute:—As या सुरथा रथोत्तमीभा वेवा दिविस्पृशा । अश्विना ता वमामहे ॥ (Rig Ved. I. 22. 2). Instead of यी, सुरथी, दिविस्पृशी, उत्तमी, &c. we have या, सुरथा, &c.

(5) चात्-नताद् आत्मयम् for नतम् ॥ यादेव विव्र ता त्वा here या is, for यम् ॥

(6) ये-न युष्मे (for युष्मासु) वाजवन्धवः, Rig. VIII. 58. 19. जस्मे (for जस्मभ्यम्) इन्द्रावृष्यती; Rig. IV. 49. 4.

(7) या-उङ्या, धष्णुया for उङ्या and धष्णुया ॥

(8) डा-नाभा (for नाभी) एषिव्याः Rig. I. 143.

(9) डा-अनुष्ठा उच्चावयतात् for अनुष्ठानाँ Ait Br. II. 6. 15. अनुष्ठानेन मवान विव्रहनं करोतु । The word अनुष्ठा (feminine) is derived from स्था with the affix ञङ् (III. 3. 106) and the preposition अनु । In the Instrumental Singular, the डा is replaced by स्था ॥ But is not the affix ञङ् of III. 3. 106 set aside in the case of स्था by the specific affix णिन् of III. 3. 95 ? Not always, for Pāṇini himself has used forms like व्यवस्था (I. 1. 35) showing that स्था takes the affix ञङ् also.

(10) याच्—हाधुयाँ for हाँपु; the elision of ण् which was otherwise required does not take place.

(11) चात्-वसन्ता वजेत for वजन्ते ॥

Vart.—The following substitutes should also be enumerated, (a) वृत्ता, (b) वृत्ता with the elision of the final vowel and the consonant, if any, that follows it, and (c) long ई = As (a) उर्जिवा परिधानम्, for उरुका, so also उर्जिवा for उरुका (b) सुवर्जिवा for सुवर्जिवा, and सुवर्जिवा for सुवर्जिवा (c) वृत्ति न सुवर्जिवा सरसी ज्ञानम् (Rig Ved. VII. 103. 2) for सरसी.

The word सरसी however may be otherwise explained. The ordinary explanation is that सि (Loc. Sing.) is replaced by long ई of this Vārtika. The word ought to have udatta on the first syllable, but anomalously the accent falls on the last. Thus say those who give this example. But as a matter of fact सरसी here is the feminine in ङीष् of सरस्. The Loc. Sing. सि is elided after it by clause (2) of this sūtra; and it is not an example of the addition of long ई to सरस्. Well, what is then the example of ई substitution of this vārtika? That must be found out.

NOTE.—Śāyana also explains सरसी in this way वृत्ति न. वृत्तिमिव सुवर्जिवा नीरसं सरसी मन्त्रस्य; सरसी गौरादिलक्षणा ङीष्; सरस्यां “सुवां सुवर्जिवा” इति सप्तम्यां लुक्. मन्त्रसि सरसि निजं चर्मकावे ज्ञानं निवर्तनं मन्त्रकर्मणः.

Vart.—So also (a) वार्त्ता (b) वार्त्ता and (c) वार्त्ता: as प्रवाहवा सिद्धतम् (Rig Ved. VII. 62. 5), for प्रवाहवा. The व is gupatad to वी by VII. 3. 111, and वी is changed to वार् before वा (b) स्वर्ग्या सच सेवनम् for स्वर्गेन, (c) सिन्धुमिव नार्यया (Rig Ved. I. 97. 8) for नार्या. The द् in वार्त्ता regulates the accent.

The word वार्त्ता in the sūtra is compounded of three words वार् + वार्त् + वी, the word वार्त् = वार् + वार्त्.

३५६२ । अमी मम् । ७ । १ । ४० ।

मिवादेवस्यामी मम् स्वात् । अकार उच्चारणार्थः । मिवात्सर्वविशः । ‘अस्तिमिवः-’ (२२२५) इति ईद । ‘अधी वृत्तम्’ । अविधिर्मिति प्राप्ते ।

3562. For the Personal ending *am* of the First Person Singular (in the Aorist) *ma* (I. 1. 55) is substituted in the Chhandas.

The मम् here is the substitute of मिव्, and not the accusative singular affix. The म् in मम् is for the sake of pronunciation only. अ धर्षा वृत्तम् (for अविधिम्) Rig. I. 165. 8: = The अद् augment is diversely elided (VI. 4. 75). The indicatory म् of मम् shows that the whole of the affix मम् is to be replaced. The long ई is added by VII. 3. 96. The substitution of म् for म् is to prevent the change of म् into anuvāra as in VIII. 3. 25.

NOTE.—Thus वृत्तम् + म् + मिव् = वृत्तम् + म् + मिव् (II. 4. 43) = वृत्तम् + मिव् + मिव् (III. 1. 44) = वृत्तम् + वृत्तम् + मिव् + मिव् = वृत्तम् + वृत्तम् + मिव् + मम् (III. 4. 101) = वृत्तम् + वृत्तम् + मिव् + मम् (Present Sūtra) = वृत्तम् + वृत्तम् + मिव् + ईद + म् (VII. 3. 96) = वृत्तम् + वृत्तम् + ईद + म् (VIII. 2. 28) = वृत्तम् (VI. 1. 101).

३५६३ । सोपस्तमात्मनेपदेव । ७ । १ । ४१ ।

अन्वयः । ‘देवा अनुवृत्तम्’ । अनुवृत्तंति प्राप्ते । ‘उच्चिद्यतः ज्ञेयः’ । ज्ञेत इति प्राप्ते । ‘आत्मने-पदे-’ इति म् । ‘उत्तं वृत्तम्’ ।

3563. In the Chhandas the *ta* of the Atmanepada Personal ending is elided.

As देवा ऋतु for ऋतु (see VII. 1. 8) ; दक्षिणतः ऋते for ऋते = Owing to the anuvritti of ऋति from VII. 1. 38, this substitution sometimes does not take place ; as : आत्मानमवृतकुते = Why in the Atmanepada ? Observe अत्सं दुर्दन्ति कलत्रं अतुर्विलम् =

३५६४ । ध्वमो ध्वात् । ७ । १ । ४२ ।

ध्वमो ध्वादित्यादेशः स्याच्छब्दसि । 'अन्तरैषोष्माणं वारयध्वात्' । वारयध्वमिति प्राप्ते ।

3564. In the Chhandas, 'dhvât' is substituted for the Personal ending 'dhvam'.

As अन्तरैषोष्माणं वारयध्वात् for वारयध्वम् = Ait Br. II. 6. 14.

३५६५ । यजध्वैनमिति य । ७ । १ । ४३ ।

यनमित्यास्मिन्परे ध्वमोऽन्तलोपो निष्पात्यते । 'यजध्वेन प्रियमेधाः' । 'यकारस्य यकारो निपात्यते' इति वृत्तिकारोक्तिः प्रामादिकी ।

3565. यजध्वैनम् is irregularly formed in the Vedas for यजध्वमेनम् =

The word यजध्वम् followed by यनम् loses its final म् in the Vedas. As यजध्वेन प्रियमेधः (Rig. VIII. 2. 37). The Kāśika adds "that य is also irregularly changed into ष" : the form would then be यजध्वेनम् = This is, however, a mistake.

३५६६ । तस्य तात् । ७ । १ । ४४ ।

लोटाभ्यमपुङ्गवस्यवनस्यस्थाने. तात् स्यात् । 'गात्रमस्यानूनं कयुतात्' । कयुतेति प्राप्ते । 'सूये अङुर्गमयतात्' । गमयतेति प्राप्ते ।

3566. For the ending *ta* of the 2nd Pers. Pl. Imperative is substituted 'tât' in the Chhandas.

As गात्रं गात्रमस्या नूनं कयुतात् (for कयुत), and ऊवर्धे गोहं पार्थिवं यजतात् (for यजत) Ait Br. II. 6. 15, 16. अस्माराश् संसृजतात् (= संसृजत), सूये अङुर्गमयतात् (= गमयत).

३५६७ । तप्तनप्तनप्रनारश्च । ७ । १ । ४५ ।

तप्तोत्पेव । प्रयोत यावायः । तप्तुतेति प्राप्ते त् । 'तुनोतन पचत प्रजनवाहसे' । 'दधातन द्रविणं विचमस्मै' । तनप । 'मकतस्यङुजुष्टन' । कुवध्वमिति प्राप्ते ध्वात्पेन वरस्मैपदं ऋतुश्च । 'विचसे देवासे मकतो पतिष्ठन' । यत्संख्याकाः स्येत्यर्थः । यच्छब्दाच्छाब्दलो इति : 'अहोतसस्य चनादेशः' ।

3567. Also *ta* and *tana* (before both, on account of the indicative *p* the preceding vowel of the verbal stem is strengthened, or if weak, not shortened), *tana* and *thana* are substituted for the *ta* of the 2nd Pers. Pl. Imperative in the Chhandas.

Thus (1) प्रयोत यावायः (for प्रयुत),

(2) तुनोतन पचत प्रजनवाहसे (Rig. Ved. V. 34. 1). तुनोतन = तुनुत = दधातन द्रविणं विचमस्मै (Rig Ved. X. 36. 13). The indicative *p* makes तप and तनप, non-ङित् affixes (I. 2. 4).

(3) तनः — मकतः मङुजुष्टन (Rig Ved. VII. 59. 9). For मङुजुष्टन, the Parasmaipada and Śūta are anomalous.

(4) चनः — विचसेदेवासे मकतो पतिष्ठन = The proposed चन becomes इति by taking the affix इति ; and चम् 'to be.' चम् + त = चत् + चत् = चत्त = चत्त = Padamanjari says.

"The Rig Vedins read वसिष्ठम् instead of वसिष्ठम् in Samhitā Pāṭha, of जोषस्ते मसि वसिष्ठम् ; and in Pada Pāṭha they read it as वसिष्ठम् ॥ In this case, it is derived from वस् "to be." Kāśikā derives it from वस् "to wish."

३५६८ । वसन्तो मसि । ३ । १ । ४६ ॥

मसीत्वविभक्तिको निर्देशः । वकार उच्चारणार्थः । मसित्वयमिकाररूपकारमावयवविशिष्टः स्यात् । मस वनामसः स्यादिति यावत् । 'मसो भरण वसति' । 'त्वमस्माकं तव वसति' । वसः स्मृति प्राप्ते ।

3568. The Personal ending *mas* becomes in the Chhandas *masi* ending with an *i*.

Thus मसो भरण वसति (Rig Ved. I. 1. 7), for वसः । त्वमस्माकं तव वसति (Rig Ved. VIII. 92. 32) for वसः ॥

The word वसति in the Sūtra is read without any case ending. The व् in it is for the sake of utterance only. "वस्" assumes in the Vedas a form which ends in व् । In other words the augment वस् is added to the affix मस् ॥ The sūtra might have been मस वस् ॥

३५६९ । दिवो यक् । ३ । १ । ४७ ।

'दिवं सुषयो गत्वाय' ।

3569. In the Chhandas the Absolutive affix 'ktvā' gets at the end, the augment 'ya.'

Thus दिवं सुषयो गत्वाय (Rig Ved. VIII. 100. 8).

३५७० । वृषीनमिति च । ३ । १ । ४८ ।

वृष्याप्रत्ययस्य ईनमन्तादेशो निपात्यते । 'वृषदीनं देवान्' । वृषदीति प्राप्ते ।

3570. In the Chhandas the Absolutive 'ishtvā' is irregularly used for 'ishtvā.'

To the root वृष् is added क्त्य, and the final ञा is replaced by ईनम् ॥ As वृषदीनम् देवान् for वृषद्या देवान् ॥ The च in the sūtra indicates that there are other forms like this, as वीत्वीनम् for वीत्या ॥

३५७१ । व्रात्यो मसादिव । ३ । १ । ४९ ।

वादिशब्दाः प्रकारार्थः । वाकारस्येकारो निपात्यते । 'विवः व्रात्यो मसादिव' । 'वीत्यो वीमस्य वादये' । व्रात्या वीत्येति प्राप्ते ।

3571. 'Snātvī' &c. are irregularly formed in the Chhandas.

Thus व्रात्यो मसादिव, for व्रात्यं वीत्यो वीमस्य वादये for वीत्या ॥ The word वादि 'et cetera' means "of the form of," namely words having the form like 'व्रात्यो, as वीत्यो &c.

३५७२ । वावस्येरेसुक् । ३ । १ । ५० ।

वावर्त्तनावकापरस्य वसोऽसुक्स्यात् । देवावः । वावस्येति प्राप्ते ।

3572. After a stem ending in *a* long or short, the affix *as* of the Nom. Pl. gets, in the Chhandas the augment *as* (*asuk*) at the end.

Thus ब्राह्मणाः पितरः सोम्याः for ब्राह्मणाः and सोम्यः ॥ Rig VI, 75, 10. ये पूर्वसो य उपरासः (Rig X. 15. 2) for पूर्वो and उपरे ॥ So also युतासः (R. I. 3. 4).

NOTE :—The form लसेः instead of लसः is out of respect for ancient grammarians.

§५७३ । श्रीयामयोश्चन्द्रसि । ७ । १ । ५६ ।

अमेो नुद । 'श्रीयामुदारो चण्डोरदीयाम्' । 'सूत यामणीनाम्' ।

3573. In the Chhandas after the words 'śrī' and 'grāmaṇi' Gen. Pl. 'ām' gets the augment 'n.'

As श्रीयामुदारो चण्डो रदीयाम् (Rig Ved. X. 45. 5).

NOTE :—This sūtra could be well dispensed with: by I. 4. 5. श्री is optionally a Nadi word in the Genitive plural. We make the option of that sūtra a vya vanthita-vibhāṣā, by saying श्री is *always* Nadi in the Vedas, and *optionally* every where else. As regards सूत यामणीनाम्. we have सूताश्च यामणीश्च सूतयामणि, the Genitive Pl. of which by VII. 1. 54 will be सूतयामणीनाम्, ॥

The necessity of this sūtra will, however, arise if the compound be सूताश्च ते यामण्यश्च सूतयामण्यः ॥

§५७४ । गोः पादान्ते । ७ । १ । ५७ ।

'विद्महि त्वि गोपतिं गुर गोनाम्' । 'पादान्ते' किम् । 'गवां यता एवमेषु' । पादान्तेऽपि क्वचित् । छन्दसि सर्वेषां ऐक्यिकत्वात् । 'विराजं गोपतिं गवाम्' ।

3574. After *go*, when standing at the end of a Rik verse, the augment *na* comes before the Gen. Pl. ām.

As विद्महि त्वि गोपतिं गुरगोनाम् (Rig Ved. X. 47. 1); but गवां गोत्रमुदसृज यदङ्गिरः in the beginning of a Pāda. "All rules have exceptions in the Vedas" is an established maxim, so at the end of a Pāda, sometimes this rule does not apply, as वृत्तारं गृध्राणां कधि विराजं गोपतिं गवाम् । गवां यता एवमेषु (Rig Ved. I. 122. 7).

§५७५ । छन्दस्यपि दृश्यते । ७ । १ । ७६ ।

अस्थ्यादीनामनङ् । 'इन्द्रो दधीधो अस्थमिः' ।

3575. In the Chhandas also, the stems *asthi*, *dadhi*, *sakthi* and *akshi* are found to take the substitute *an* before endings other than those mentioned in VII. 1. 75 S. 322.

Thus the substitute is ordained before endings beginning with a vowel. In the Vedas it comes before affixes beginning with a consonant. As इन्द्रो दधीधो अस्थमिः (Rig Ved. I. 84. 13).

§५७६ । ई च द्विवचने । ७ । १ । ७७ ।

अस्थ्यादीनामित्येव । 'अधीभ्यां ते नादिकोऽप्याङ्' ।

3576. The acutely accented 'ī' is substituted for the final of *asthi*, *dadhi*, *sakthi* and *akshi*, in the Chhandas, when the case-affixes of the dual follow.

As *चङीभ्याम्* ते नादिकाभ्याम् » (Rig. ved. X. 163. 1). In *चङी* the augment *नुम्* is not added to the stem before the vowel-beginning ending, because VII. 1. 73, which ordained *नुम्*, is superseded by the present *sūtra*, and being once superseded, it is superseded for good. (सकद् गतौ विप्रतिषेधे बहुधाभित लङ्गाधितमेव) »

३५७७ । हुक्स्वस्वःस्वतवसां क्न्दसि । ७ । १ । ८३ ।

इहां नुम्स्यासी । 'कीदृक्किन्' । स्ववान् । स्वतवान् । 'उदीष्टप्रवृत्त्य' (२५८५) ।

3577. *हुम्*, *स्वस्वस्* and *स्वतवस्* take the augment *num* before the affix *su* (Nominative and Vocative Singular) in the Vedas.

Thus *हृद्*, *तादृक्*, *यादृक्*, *मृद्*, *स्ववान्* *स्वतवान्*, » The *य* of *हृद्* (formed by III. 2. 60), is elided by VIII. 2. 23; and *क्* substituted for *न* by VIII. 2. 62. The lengthening in *स्ववान्* and *स्वतवान्* is through VI. 4. 14.

कीदृक्किन् (Rig. Ved. X. 108. 3).

For *स्ववान्* see Rig. Ved. I. 35. 10; III. 54, 12, VI. 47. 12;

For *स्वतवान्* see Rig. Ved. IV. 2. 6.

By VII. 1. 102 S 2194 *उद्* is substituted for the final long *वृ* of a root when it is preceded by a labial consonant belonging to the root. In the Vedas however, there is diversity.

३५७८ । कबुलं क्न्दसि । ७ । १ । १०३ ।

तगुरिः । कगुरिः । यगुरिः ।

3578. In the Chhandas, the *vr* substitution for 'ri' of a root-stem is diverse.

That is, it takes place even when the preceding letter is not labial, and does not take place even when the letter is labial. Thus *तगुरिः* (Rig. Ved. I. 145. 3) *हृरे* *कव्या* *कगुरिः*, and *यगुरिः* from *तृ*, *गृ* and *यृ*. » All these words *तगुरिः*, *कगुरिः* and *यगुरिः* are formed by the affix *किन्* (III. 1. 171).

३५७९ । ह्रु हृरेक्न्दसि । ७ । २ । ३१ ।

हृरेर्निष्ठावां, 'ह्रु'वादेभः स्यात् । 'अह्रु'तमसि ह्रविर्धनिम् ।

3579. *Hru* is substituted for *hvar* (Bhvādi 978) in the Chhandas before the Participial-affix.

As *ह्रु*तस्य *वाह्रु*तस्य च, *अह्रु*तमसि ह्रविर्धनिम् (Vaj. San. 1. 9). But *ह्रु*तम् in the classical literature.

३५८० । अपरिहृतस्तस्य । ७ । २ । ३२ ।

पूर्वेण वापस्तस्यादेवस्याभावो निवात्यते । 'अपरिहृताः अनुवाक्यं वाक्यम्' ।

3580. The word 'aparihvrītāḥ' is irregularly formed in the Chhandas.

The *ह्रु* substitution required by the last *sūtra*, does not take place here. As *अपरिहृताः अनुवाक्यं वाक्यम्* (Rig. I. 100. 19). The word being found in the plural number in the Vedas, it is so shown in the *sūtra* also.

३५८१ । क्षमि कुरितः । ७ । २ । ३३ ।

3584. The final of 'dā' and 'dhā' ('ghū roots) may optionally be elided in the Subjunctive 'let'.

As दधदूना दधुवे (Rig. I. 35. 8.) सोमो ददद् गन्धर्वाय (Rig. X. 85. 41.) But also ददमिरगन्धे ददात् ॥

३५८५ । मीनात्तेर्निगमे । ७ । ३ । ५९ ।

श्रिति सत्यः । 'प्रमिच्छन्ति प्रतानि' । लोके प्रमीछाति । 'अस्तिहियोऽपुते' (२३२५) ।

3585. In the Chhandas 'mī' is shortened before a 'sit' affix.

As प्रमिच्छन्ति प्रतानि (Rig. X. 10. 5.) The न becomes छ (प्रमिच्छन्ति according to Kāśika) by VIII. 4. 15. Why in the Chhandas? Observe स मीछाति ॥

By VII. 3. 96. S. 2225 a single consonantal sārvaadhātuka affix gets the augment ईद्, after कस् (अस्ति) and after the Aorist character सिच् ॥ But in the Chhandas, there is diversity.

३५८६ । बहुलं हन्वसि । ७ । ३ । ६७ ।

'हर्षमा हर्षम्' ।

अस्तर्लङ् तिप् ईडभावः अष्टकत्वाच्छङ्खादिलोपः । इत्यविर्गो । संक्षिप्तायां तु 'भोमगो - (१६७) इति यत्वं । 'लोपः आकल्प्य' (६७) इति यलोपः । गोभिरक्षाः रक्षयानने' लुक्, 'अस्तिरान्तस्य' (२३३०) इति वृद्धिः । इडभावश्छान्दसः । अद् योर्ध्वयत् ॥

सत्यस्यगुणः' (२४२) । 'असि च' (२४१) । '+ अजादिषु हन्वसि वा वचनं वाद् यो अङ्गुष्ठाध्याः + । 'अथा वतकत्वे य्यम्' वतकत्वः । 'पश्येन्मयो यथा नवे' । पश्ये । 'नाभ्यस्त- स्यात्' (२५०३) इति निषेधे । '+ बहुलं हन्वसितिवत्तत्त्वम् + । 'आनुवन्तुमोवत्' ।

3586. In the Chhandas, a single consonantal Sārvaadhātuka affix gets diversely the augment 'iḥ' after *as* and *sich* ॥

As आप यवेदं सलिलं सर्वमाः ॥ Here आः is used instead of आसीत् ॥

NOTE :—आः is thus evolved. अ+अस्+अङ्+तिप् । The ई that would have come by S. 2225 does not come. So we have अ+अस्+त=आद् (the final consonant द् is elided by VI. 1. 68 S. 252). Then the स् is changed to ङ and then ङ to visarga: and we have आः । Then in sahitā, the visarga or ङ is changed to य by VIII. 3. 17 S. 167. and we get आय् ॥ Then this य् is elided by VIII. 3. 19 S. 67, and so we have सर्वम् आ हर्षम् ॥

Similarly in गोभिरक्षाः । It is the aorist (लुक्) of रक्ष 'to protect.' The Vrid-dhi takes place by S. 2330. The absence of इद् is the Vaidic irregularity.

By VII. 3. 108, a guṇa is substituted for short ए and उ in the Vocative Singular, and also in the Nominative Plural by VII. 3. 109. The following Vārtika makes an exception to these as well as the other rules of the third chapter of the Seventh Book from sūtra 108 downwards.

Vārt :—All these rules up to the end of this (7th Book, 3rd) chapter are of optional application in the Vedas. As वसे or वस, वृषा इति or वृषा वरी, वषा वतकत्वाः (Rig Veda X. 97. 2) or वतकत्वाः वसे वसे वसवो (Rig Veda I. 43. 2) or पश्ये, वृष्यः, किञ्चिदीक्ष्य, किञ्चिदीक्षिण ॥

By VII. 3. 87 the guṇa is not substituted for the reduplicate short ए in the reduplicated form of a root, before a Sārvaadhātuka affix beginning with

a vowel and having an indicator च्. The following Vārtika makes an exception.

Vart.—There is diversity in the Vedas. As अनुवच् जुजोवत् (Rig. Veda III. 4. 10) the वेद of जुच्.

३५८० । नित्यं कृन्दसि । ० । ४ । ८ ।

कृन्दसि विभवे कर्तृपुधावा कर्तृत्वे कचित्चम् । कर्तृदधत् ।

3587. Short च् is invariably substituted in the Chhandas for the penultimate च् or च् of a Causative stem, in the Reduplicated Aorist.

As कर्तृदधत् (Rig. Veda VIII. 8. 8) कर्तृदधताम्, कर्तृदधत् ॥

३५८८ । न कृन्दस्यपुत्रस्य । ० । ४ । ३५ ।

पुत्रमिच्छतावन्तस्य कर्तृदधत्तदोर्वी न । मित्रयुः । 'क्याकृन्दसि' (३९५०) इति उः । 'अपुत्रस्य' किम् । 'पुत्रीयन्तः' सुदानवः ।

* 'अपुत्रादीनामिति वाच्यम् *' । 'कनीयन्तोऽन्वयः' । जनमिच्छन्तीत्यर्थः ।

3588. In the Chhandas the rules causing lengthening, or the substitution of long 'i' for the final vowel of the stem before the affix *kyach*, do not apply, except in the case of *putra*.

Thus मित्रयुः, ईह्येदयुः, देवाक् जिगाति सुभुयुः ॥ But पुत्रीयन्तः सुदानवः (Rig. VII. 96. 4.)

Vart.—It should be rather stated पुत्र and the rest: as कनीयन्तोऽन्वयः ॥ See III. 2. 170, for the affix उ ॥

३५८९ । दुरस्युर्द्विविणस्युर्द्वययति रिषयति । ० । ४ । ३६ ।

यते कचि विषाचन्ते । भाषायां तु उपत्ययाभावादुष्टीयति । द्विविणीयति । द्वीयति । रिष्टीयति ।

3589. In the Chhandas दुरस्यु, द्विविणस्यु, द्वययति and रिषयति are irregularly formed.

As कचि विषाचन्ते दुरस्युः, (= दुरष्टीयति with the affix-कच added to दुरष्ट), द्विविणस्यु, द्विविणवा (द्विविणीयति, here द्विविणस्यु is substituted for द्विविण similarly). द्वययति = द्वीयति (द्वयश्च substituted for द्वय) ॥ रिषयति = रिष्टीयति (रिषश्च substituted for रिष्ट) ॥

३५९० । अस्वाद्यस्यात् । ० । ४ । ३७ ।

'अस्व' 'अद्य' इतयोः कर्तृपुधावाकर्तृत्वे । 'अस्वाद्यन्तो मचयन्' । 'मा त्या द्या कथायतः' । 'अकृन्दसि'—(३५८८) इति निवेदी नेत्यभाषत्य । किंतु दीर्घस्यापीति । अनेदमेव सूत्रं चाप्यम् ।

3590. In the Chhandas, long 'ā' is substituted for the final of *asva* and *adya*, before the Denominative *kyach*.

As अस्वाद्यन्तो मचयन् (Rig. VII. 32. 23), मा त्या द्या कथायतो विद्वन् ॥ This also indicates that other words do not lengthen their vowel in the Vedas before कच, as taught in VII. 4. 35. 8. 3588. See Vārtika to III. 1. 8. The word कथायु occurs in Rig. I. 120. 7, 27. 3.

वतेऽष्टादश निपात्यन्ते । आद्यास्त्वयो चोऽधायतेर्वा ।
 भवतंयङ्गुगन्तस्य गुणाभावाः । तेन भाषायां गुणो न भवति ।
 तिजेयङ्गुगन्तासङ् । इयतेर्लटि हलादिः शेषापघाटो रकस्य सत्वमित्वाभावाच्च निपात्यते ।
 'अनर्ति' युष्म सज्जकत्पुनरुदरः । सिपा निर्देशो न तन्त्रम् । अनर्तिं दक्ष उत ।
 कणतेराङ्पूर्वस्य यङ्गुगन्तस्य शतयंभ्यासस्य वीगागमो निपात्यते । 'अनेत्रावनीकयत्' ।
 स्यन्दः संपूर्वस्य यङ्गुगन्तस्य शतयंभ्यासस्य निष् । धातुसकारस्य चत्वम् ।
 करोतेयङ्गुगन्तस्याभ्यासस्य चुत्वाभावः । 'करिक्रत्' ।
 कन्दलुङ् क्तं रङ्गद्विवचनभ्यासस्य चुत्वाभावो निगागमश्च । 'कनिकदञ्जनुवम् । अकन्दो-
 दित्यर्थः ।

'विभर्तेभ्यासस्य सत्वभावाः । 'वि यो भरिभदोवधीयु' ।
 ध्वरतेयङ्गुगन्तस्य शतयंभ्यासस्य विगागमो धातोर्कारलोपश्च । 'द्विध्यते । रभसः सूर्यस्य' ।
 द्युतेरभ्यासस्य संप्रसारणाभावोऽस्य विगागमश्च । 'द्विद्युतव्याघ्रकोशुचानः' ।
 तरतेः शतरि त्वावभ्यासस्य रिगागमः । चोऽर्को तरितः । इयेः शतरि त्वा द्वितीयैक-
 वचनेरीगागमोभ्यासस्य ।

युजेः शतरि त्वावभ्यासस्य रीक् ।

यजेतेर्लटि शतभ्यासस्य ङ्क् धातोश्च युक् । गमेराङ्पूर्वस्य लटि त्वावभ्यासस्य चुत्वाभावो
 वीगागमश्च । 'यद्यन्तो वेदा गनीगन्ति कर्णम् ।

3596. In the Chhandas are found the following eighteen irregularly reduplicated forms:—1 dādharti, 2 dardharti, 3 dardhar-
 shi, 4 bobhātu. 5 tetikte, 6 alarshi, 7 ā paniphanat, 8 sam sani-
 shyadat 9 karikrat' 10 kanikradat, 11 bharibhrat, 12 davidhvatah,
 13 davidyutat, 14 taritratah, 15 sarisrpatam, 16 varivrjat, 17 mar-
 mrjya and 18 ā ganiganti.

The word कन्दलि is drawn in to this sūtra, by force of च ॥ The from
 दाधर्ति, is either from the Causative of the root धृक् चवत्त्वात्ने or from धृक् in the
 श्लु or यङ् लुक्, there is lengthening of the abhyāsa and elision of लि ॥ (2) So
 also दक्षर्ति is the form in ālu, with ङ्क् augment of the abhyāsa. (3) दधर्ति if it
 be a form of यङ् लुक्, there is no irregularity. (4) बोभूतु, is from भू in the Inten-
 sive (यङ् लुक्) Imperative, irregularly without gap. (5) अनर्ति is form the root ञ्
 (इयति) in Present, 2nd Person, the र् of abhyāsa is not elided, though required
 by VII. 4. 60, and this र् is changed to न irregularly. This form is found in the
 3rd Person also. as अनर्ति दक्षः ॥ अनर्ति युष्म सज्जकत्पुनरुदरः (Rig Veda VIII 1. 7).
 अनर्ति दक्ष उत (Rig Veda VIII. 48. 8). (7) आ वनीकयत् is from कृष् with आ aug-
 ment and श्लु affix is added to यङ् लुक्, and in the reduplicate नी is added. (8) सं-
 निष्यदत् is from स्यन्द with the Preposition सं, in the Intensive यङ् लुक्, with श्लु
 affix, नि being added in the abhyāsa, the root ङ् is changed to न ॥ The Preposi-
 tion सं is not absolutely necessary, with other Prepositions also we have this form
 as आ संनिष्यदत् ॥ (9) करिक्रत् is from कृ (करिषि), in the Intensive यङ् लुक्, with
 श्लु, in the abhyāsa there is no palatal change (VII. 4. 62). and रि is added to
 the reduplicate. (10) कनिकदत् from कन्द in the Aorist, with ङ्क् reduplication,
 there is no chutva (VII. 4. 62) of the reduplicate, and the augment नि is added.
 In the classical literature, the form is कनिकदीयुः ॥ कनिकदञ्जनुवम् (Rig Veda II. 4.
 4). (11) भरिभत् from भू (विभर्ति) in यङ् लुक् with श्लु, without र् of VII. 4. 76,

without jaśva, and रि is added to the reduplicate. विषो भरिभूतोवधीषु (Rig Veda II. 4. 4). (12) दक्षिध्वतः from दक्ष (ध्वरते) in the yañ luk, śātri, plural number Nominative. The वि is added to the reduplicate, the दक्ष is elided, दक्षिध्वतः रश्मयः सुर्वस्य ॥ (Rig Veda IV. 13. 4). (13) दक्षिद्वयुतम् is from dyut, yañ luk with śātri, there is no vocalisation of the reduplicate, with च change and चि augment. (14) तरिचतः from दृ (तरति) with ślu śātri, genitive singular: and रि added to abhyāsa. उद्योर्वा तरिचतः (Rig Veda IV. 40. 3). (15) वरीक्षपत् from वृष् with ślu śātri, Accusative with री added to abhyāsa. (16) वरीक्षजत् from वृष् with ślu, śātri and री augment. (17) मर्यज् from मृज् with लिट् (Perfect) गल्, ङ added to abhyāsa, and य added to the root, and there is no vṛiddhi, because there is no short penultimate now. In fact VII. 2. 114 is to be qualified by the words लघुपञ्च from VII. 3. 86. (18) चाग्नीगन्ति is from गम् with the Preposition चा, in the Perfect, with ślu, there is no chutva (VII. 4. 62), and augment नी is added. वंद्यन्ती वेदाग्नीगन्ति कर्त्तव्यम् ॥ (Rig Veda VI. 75. 3).

The word कृति in the aphorism indicates that other forms, similar to these, are also to be included.

३५८७ । ससूवेति निगमि । ७ । ४ । ७४ ।

कृतेर्लिटि परस्मैपदं युगागमोऽभ्यासस्य चात्वं निपात्यते । 'गृष्टिः ससूव स्थविरम्' । सुसुवे कृति भाषावाच्यम् ।

3597. In the Chhandas sasūva is irregularly formed in the Perfect.

It is derived from सू । Thus गृष्टिः ससूव स्थविरं otherwise सुसुवे । Rig Veda IV. 18. 10.

३५८८ । ककुलं कुन्दति । ७ । ४ । ७८ ।

अभ्यासलोकारः स्वाकन्दति । 'पूर्णां विवर्ष्टि' । वयोरेतदृम् ।

3598. 'I' is diversely substituted in the Chhandas. for the vowel of the reduplicate, in the Reduplicated Present-form.

As पूर्णां विवर्ष्टि (from वृष्).

इति सप्तमोऽध्यायः ।

CHAPTER VIII.

३५८९ । प्रसमुपोदः पादपूरणे । ८ । १ । ६ ॥

रक्षां हुं स्तः पादपूरणे । 'प्रवाचमिति' । संसमिद्युवर्त्त' । 'उपोष मे परामंश' । 'किं नोदुहुं वृर्वर्त्त' ।

3599. *Pra, sam, upa, and ut* are repeated, when by so doubling, the foot of a verse is completed.

As व प्रवाचमिति परतन्त्रेण उपणे (Rig. VII. 8. 4), संसमिद्युवर्त्ते वृर्वर्त्तम् (Rig Veda X. 191. 1), उपोष मे परामंश (Rig Veda I. 126. 7), किं नोदुहुं वृर्वर्त्ते वातवात (Rig Veda IV. 21. 9).

३६०० । कुन्दकीरः । ८ । २ । १५ ॥

वृर्वर्त्तान्नामोक्तानां वरस्य मतोर्मस्य चः स्वात् । 'इतिवर्त्ते वृर्वर्त्तवाच' । नोवर्त्तम् ।

3600. In the Chhandas *u* is substituted for the *m* of *mat*, when the stem ends in *i*, *ī* or *r*.

As, हरिवते हर्वयवाय (Rig Veda III. 52. 7). Of the stems ending in *r* we have मोर्वाङ् &c.

३६०१ । अनो नुट् । ८ । २ । १६ ॥

अचन्तान्मतोर्नुट् स्यात् । 'अचयवन्तः कर्णवन्तः' । 'अचयवन्तं यदनस्या जिमर्ति' ।

3601. The affix *mat* gets the augment 'nut' in the Chhandas, after a stem ending in *an*.

As अचयवन्तः कर्णवन्तः सखायः (Rig Veda X. 71. 7) अचयवन्तं यदनस्या जिमर्ति (Rig Veda I. 164. 4).

३६०२ । नाटुस्य । ८ । २ । १७ ॥

नान्तात्परस्य चस्य नुट् । 'सुपचिन्तरः' ।

'+भूरिदावस्तुद्वाच्यः + ' । 'भूरिदावन्तरो जनः' ।

'+ इट्प्रचिनः + ' । 'रधीतरः' । 'रधीतमं रधीनाम्' ।

3602. In the Chhandas, the affixes *tar* and *tam* receive the augment *nut* after a stem in *n*.

The affixes *तर* and *तम* are called च । Thus सुपचिन् + तर = सुपचि + तर (VIII. 2. 7) = सुपचि + तन्तर (VIII. 2. 17) = सुपचिन्तरः ।

Vart.—The augment तुद् is added to these affixes after भूरिदावन् ; as भूरिदावन्तरः (III. 2. 74, the affix is वनिष्) जनः (Rig Veda VIII. 5. 39).

Vart.—Long ई is the substitute of the final of रचिन् before तर and तम । The word रचिन् is formed by the affix रचि in the sense of मनुष्य । The final न् is first elided by VIII. 2. 7, and then for the short इ of रचि the long ई is substituted by the present vārtika. If the long ई were substituted for the final न् of रचिन् as रचिई + तर, then this long ई being asiddha, it could not be compounded by ekādēśa with the preceding इ into ईँ and the form would always remain रचिईतरः । As रधीतरः, and रधीतमं रधीनाम् (Rig Veda I. 11. 1). Or this ई may be considered to have come after रचि in the sense of मनुष्य ।

३६०३ । नसत्तनिषत्तानुत्तप्रतूर्तसूर्तगूर्तानि च्छन्दसि । ८ । २ । ६१ ॥

छन्देनैवपूर्वार्धपूर्वार्ध निष्ठाया नत्वाभावा निपात्यते । 'नसत्तमञ्जसा' । निषत्तमस्य च 'रतः' । च्छन्दसि निषत्तमिति पाठो । उच्छन्देनैवपूर्वार्धस्यानुत्तम् । प्रतूर्तमिति त्वरते । तूर्तार्थस्य वा । सूर्तमिति छ् च्छन्दस्य । गूर्तमिति 'गुरी' च्छन्दस्य ।

3603. In the Chhandas we have the following irregular Participles : nasatta, nishatta, anutta, prātūrta, sūrta, and gūrta.

The words नसत्त and निषत्त are derived from the root सद् preceded by न् and नि, and there is not the न change of VIII. 2. 42, Thus नसत्तमञ्जसा । In the classical literature we have असत्तम् । So also निषत्त in the Vedas, as in निषत्तमस्य चरतः (Rig Ved. 1. 146. 1) but निषत्तः in the classical literature. The word अनुत्तः is from उच्छ with the negative च्च् । The option of VIII. 2. 56 does not apply here. As अनुत्तमा ते मयवन् (= अनुत्तम्) । प्रतूर्तम् is from तूर्त or तूर्त्त, as प्रतूर्तमिति (= प्रतूर्तम्) । When it is derived from त्वर then छ् is added by VI. 4. 20, and when from

तुर्ल, then VI. 4. 21 is applied. गूर्ल is from ग, the कृ is changed to उ irregularly ; as दूर्लानावः = दृतामवाः । गूर्ल is from गूर as गूर्ल जमतस्य (=गूर्ली) ॥

३६०४ । अन्धधरत्रित्यभयथा कन्दसि । ८ । २ । ७० ॥

अव रेवो वा । अमयव-अम रेव । ऊध एव-ऊधरेव । अव एव-अवरेव ।

3604. In the Chhandas, both *ru* and *ra* are substituted for the final of amnas, ūdhas, and avas.

Thus अम एव or अमरेव, ऊध एव or ऊधरेव ; अव एव or अवरेव ॥ When क. is substituted for the finals, this क is replaced by घ by VIII, 3. 17, which is elided by VIII. 3. 19. The word अमस means 'a little', and अव 'protection.'

३६०५ । भुवश्च महाव्याहृतेः । ८ । २ । ७१ ॥

भुव इति-भुवरिति ।

3605. In the Chhandas, *ru* and *ra* may replace the final of the word 'bhuvas' when used as a mahā-vyāhṛiti.

Thus भुवरित्यन्तरिक्षम् or भुव इत्यन्तरिक्षम् ॥ The mahā-vyāhṛitis are three भूः, भुवः and स्वः ॥

३६०६ । ओमध्यादाने । ८ । २ । ८७ ॥

ओम इत्यनुतः स्यादारम्भे । 'ओम्' अग्निमीले पुरोहितम् । अध्यादाने किम् । ओमित्येवाक्षरं इत्यम् ।

3606. The vowel in *om* is pluta in the beginning of a sacred text.

The word अध्यादानं means the commencement of a sacred mantra or vedic text. Thus ओम् अग्निमीले पुरोहितं यज्ञस्य देवमस्त्विजं ॥ (Rig I. 1. 1.)

Why do we say "in the beginning"? Observe ओमित्येवमक्षरमुद्गीयमुवासीत (Chhândogya Upanishad I. 1. 1). Here ओम् is not used, to indicate the commencement of a Text or Mantra, but is itself the subject of comment,

३६०७ । ये यज्ञकर्मेणि । ८ । २ । ८८ ॥

ये यजामहे । 'यज्ञ-' इति किम् । ये यजामहे ।

3607. The vowel of *ye* becomes pluta in a sacred text, when it is employed in a sacrificial work.

Thus ये यजामहे ॥ Why do we say when employed in a sacrificial work? Observe ये यजामहे इति यज्ञाक्षरम् "Ye yajamahe" consists of five syllables. Here it is a simple recitation.

३६०८ । प्रयवष्टेः । ८ । २ । ८९ ॥

यज्ञकर्मेणि देवमित्यादेशः स्यात् । 'अप', रेतसि, जिघ्रतोऽम् । 'टेः' किम् । प्रयवोऽस्यस्य अ. भूत् ।

3608. In a sacrificial work, ओम् is substituted for the final vowel, with the consonant, if any, that may follow it, of a sentence.

The word यज्ञकर्मेणि is understood here also. The word प्रयव means ओम् ॥ It is the name given to this syllable. This ओम् is substituted for the final letter-

(टि) of that word which stands either at the end of a Pāda of a sacred hymn or at the end of a hemistich of such Rik. Thus for अवां रेतसि जिग्यति (Rig. VIII. 44. 16), we may have अवां रेतसि जिग्यतोऽम् ॥ So also for देवाञ् जिग्याति सुवसुः (Rig. III. 27. 1), we may have देवाञ् जिग्याति सुवसोऽम् ॥

The word टि is repeated in this aphorism in spite of its anuvṛitti from VIII. 2. 82, to indicate that ओम् replaces the whole of the last syllable, with its vowel and consonant. Had टि not been repeated, then by the rule of अतोऽन्त्यस्य the final letter only of the १२ portion of a sentence would have been replaced. Thus in सुवसुः the visarjaniya alone would have been replaced.

When not employed in connection with sacrificial works, there is no such substitution. Thus in the simple reading of the Vedas, we should always recite. अवां रेतसि जिग्यति ॥

३६०९ । याज्यान्तः । ८ । २ । ९० ॥

ये याज्यान्ता मन्त्रास्तेषामन्त्यस्य टेः प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'जिह्वागन्ते चकचे ह्रस्ववाहताम्' । अन्तः किम् । 'याज्यानामन्ता वाक्यसमुदायकवाक्यां प्रति वाक्यं टेः स्यात् । सर्वान्त्यस्य चेज्यते ।

3609. The last vowel at the end of Mantras called Yājña, when employed in sacrificial works, is pluta and has the Acute.

Thus स्तोमिदिधेमानवे (Rig. VIII. 43. 11), जिह्वागन्ते चकचे ह्रस्ववाहताम् (Rig. X. 8. 6).

Why do we say 'at the end' ? There are some Yājña hymns, consisting of several sentences. The final vowel (टि) of every sentence would have become pluta, in such a hymn. To prevent it, the word "anta" is used, so that the final vowel of the hymn at the end of all, becomes pluta.

३६१० । बृहिप्रेष्यऔषह्वौषडावहानामादेः । ८ । २ । ९१ ॥

इषामादेः प्लुतो यज्ञकर्मणि । 'अग्नयेऽनुज्ज्ञहि' । 'अग्नये गोमयानि प्रेष्य' । 'असू वोऽवड' । 'होमस्थाने व्रीही वोऽवड' । 'अग्निमाऽवड' ।

3610. In a sacrificial work, the first syllable of बृहि, प्रेष्य, औषट्, औषट् and औषह्व is pluta.

Thus अग्नयेऽनुज्ज्ञहि (Maitr. S. I. 4. 11). अग्नये गोमयानि (or न) प्रेष्य, असू वोऽवड ; होमस्थाने व्रीही वोऽवड अग्निमाऽवड ॥

So also in पित्र्यावामनुस्त्रया on the analogy of बृहि, so also अनुस्त्रया ॥ The word औषह्व is illustrative of the six forms षवट्, औषट्, औषह्व, औषह्व, औषह्व षवट् ॥ But there is no prolation in औषह्व देवान् युजमानावः औषह्व अग्नये ॥

३६११ । अग्नीतमेवणे परस्य च । ८ । २ । ९२ ॥

अग्नीधः प्रेष्य आदेः प्लुतस्तत्प्रात्ययस्य च । 'औषह्वौषह्व' । औषह्व, 'अग्नीधमग्निविह्वरः अग्नि स्तृणीहि' ।

3611. In an order given to Āgnīdhra priest, the first syllable as well as the succeeding syllable is pluta.

In a Yājña, the principal priests (ṛitvij) are four, Adhvaryu, Udgātā, Hotā and Brahman. Every one of these has three subordinate priests (ṛitvij) under him.

The duty of Āgnidhra is to kindle the sacrificial fire. In a summons or call (वेदक) made by the Adhvaryu, who is the Director of ceremonies, to the Āgnidhra to perform the functions of Āgnidh, both syllables become pluta.

The word अग्नीध्र वेदक is a compound = अग्नीधः वेदकम् "a call or summons relating to Āgnidh duty."

Thus वा ३ अ ३ अय, ओ ३ वा ३ अय । The pluta takes place only in these examples ; therefore, not here, as अग्नीध्रग्नीम् विद्वर; अग्निं स्मृषीहि ।

३६१२ । विभावा एष्ट प्रतिपद्यते हेः । ८ । २ । ८३ ॥

मुतः । अकार्षीः कटम् । अकार्षे हीः । अकार्षे हि । 'एष्ट' = 'एति किम् । 'कटं करिष्यति हि' । हेः' किम् । करोमि ननु ।

3612. 'Hi' at the end of an answer to a question may optionally be pluta.

Thus Q. अकार्षीः कटं देवेदत ? Ans. अकार्षे हीः ३ or अकार्षे हि ।

Why do we say "in answer to a question" ? Observe कटं करिष्यति हि ।

Why do we say हेः "of हि" ? Observe करोमि ननु ।

३६१३ । निरुद्धानुयोगे च । ८ । २ । ८४ ॥

अथ वदाम्यस्य तस्य टेः मुतो वा । 'अद्यामावाक्येत्यात्वात्' । अद्यामावाक्येत्येवं वादिनं युक्तया स्वस्तानुवाक्यं स्वस्तानुवयुज्यते ।

3613. The end syllable of that sentence is optionally pluta, when it asserts something which has been refuted, and is employed by the victor by the way of censure.

The word निरुद्धः means the refutation of another's opinion. निरुद्धा is a gerund, and means 'having refuted'. अनुयोगः is the expression of the same proposition which has been refuted. When a person has demonstrated the untenableness of another's assertion, and then employs the said assertion by way of taunt, reproach or reprimand, then the final syllable of such a sentence becomes pluta. The sūtra literally means "Having refuted (it) when asserting (the same by way of censure)."

Thus an opponent asserts that "The word is not eternal." (अनित्यः शब्दः) । Proving by arguments the untenableness of this position, and after refuting it, the victor says by way of reprimand:—अनित्यः शब्द इत्यात्मी ३ or अनित्य शब्द इत्यात्वात् 'This is then your assertion—that the word is not eternal'. Similarly अद्यामावाक्येत्यात्मी ३ or अद्यामावाक्यमित्यात्वात् । अद्यामावाक्येत्यात्मी ३ or अद्यामावाक्येत्यात्वात् ।

३६१४ । आद्ये हितं भर्त्सने । ८ । २ । ८५ ॥

'द्व्योद्व्योः चतुर्विधमि त्वाम्' । आद्ये हितवचनं द्वितीयवचनम् । 'ओर ओर' ।

3614. The final syllable of an āmredita vocative is pluta when a threat is expressed.

A Vocative is reiterated when a threat is meant (VIII. 1. 8. S. 2143). Its final syllable becomes pluta. Thus द्व्यो द्व्यो ३ चतुर्विधमि त्वाम् ।

Though the anuvṛtti of the sūtra VIII. 2. 82, is current here, yet the final of the sentence is not pluta, but of the āmredita.

It should be rather stated that any one of the repeated words may be pluta by alternation. Thus चोरैः चोर or चोरै चोरै ३. The word āmredita is employed in the sūtra as illustrative of the doubling, for the threat is expressed by both words, so that pluta may be of both words in turn: and not of the second word only, though that is technically called āmredita.

३६१५ । अङ्गयुक्तं तिहाकाङ्क्षम् । ८ । २ । ८६ ॥

अङ्गैर्यनेन युक्तं तिहन्नं ज्यवते । 'अङ्गकूज ३ इदानीं ज्ञास्यसि ज्ञास्यम्' । 'तिह' किम् । 'अङ्ग देवदत्त मिया' इदानीं । 'आकाङ्क्षम्' किम् । 'अङ्ग पक्ष' । नैतदपरमाकाङ्क्षति । अर्थेन सत्येन 'अङ्गाधीव्य भक्तं तव दास्यामि' ।

3615. The final syllable of a finite verb, used as a threat becomes pluta, when the word *anga* is joined with it, and it demands another sentence to complete the conclusion.

Thus अङ्ग कूज ३ इदानीं ज्ञास्यसि ज्ञास्यम् । अङ्ग व्याहरी ३. इदानीं ज्ञास्यसि ज्ञास्यम् । Why do we say 'a verb'? Observe अङ्ग देवदत्त मिया इदानीं ।

Why do we say 'when this calls for a conclusion'? Observe अङ्ग पक्ष । Here it is a complete sentence and does not demand another to complete the sense.

The word अर्थेन of the last sūtra is understood here also. Therefore not in अङ्ग अधीव्य इदानीं ते दास्यामि । Here अङ्ग has the force of solicitation. (VIII. 1. 33. S. 3940),

३६१६ । विचार्यमाणानाम् । ८ । २ । ८७ ॥

वाक्यानां टेः सतः । 'होतव्यं दीक्षितस्य यज्ञा ३ इ' । 'न होतव्यमिति' । होतव्यं न होतव्यमिति विचार्यते । प्रमादीर्यस्तुतस्त्वदीक्ष्य विचारः ।

3616. The final syllable of those sentences is pluta, which denote acts of reflection (or balancing between two alternatives).

To determine a thing by weighing all arguments *pro* and *con*. is called *vichāra* or judgment. Thus होतव्यं दीक्षितस्य यज्ञा ३ इ न होतव्यमिति 'should one perform a sacrifice in the house' of an initiated person.' Similarly तिष्ठेद्युप ३ इ, अनुवदेद्युप ३ इ ॥ Here also it is being reflected upon whether युपे तिष्ठेत् or युपे अनुवदेत् ॥ i. e. should the stake remain upright or should it be put flat by the yajamāna. किं युपस्तिष्ठेत्, किं वा युपं वज्रमानः क्षापयेत् ॥

३६१७ । पूर्ये तु भावायाह् । ८ । २ । ८८ ॥

विचार्यमाणानां पूर्वमेव सत्यते । 'अहिर्नृ ३ रज्जुर्गु' । प्रयोगावेकत्वं पूर्वमेव । एव भावा-वद्व्याप्त्यर्थेनानुवदितव्यासते ।

3617. In common speech, the final vowel of the first alternative is only pluta.

This makes a *nijama* or restriction. The previous sūtra, is thus confined to the Vedic literature, and not to the classical. तु here has the force of 'only.' Thus अहिर्नृ ३ रज्जुर्गु, 'Is it a snake or a rope?' सोपेक्षी ३ रज्जुर्गु, 'Is it a flock of earth or a pigeon?'

The priority, of course, depends upon employment. The order of words depends upon one's choice.

इदं च । प्रतिशब्दं च । ८ । २ । २८ ॥

वाक्यस्य टेः मुनेःभ्युपगमे प्रतिज्ञाने च यथाभिमुख्ये च । 'गं मे देहि भो' । 'हन्त ते ददामि' । 'नित्यः शब्दे' भवितुमर्हति । 'दत्तं किमाप्स्य' ।

3618. The final syllable of the sentence which expresses assent or promise, or listening to, is *pluta*.

The word प्रतिशब्दं means 'agreement, assent or promise.' It also means 'listening to.' All these senses are to be taken here, as there is nothing in the sūtra to restrict its scope. Thus it has three senses, 1. to promise something to a petitioner, 2. to acknowledge the truth of some proposition, 3. to listen to another's words. Thus गं मे देहि भो, 1. हन्त ते ददामि ३ ॥ 2. नित्यः शब्दे भवितुमर्हति ३ ॥ 3. देवदत्त भोः, किमाप्स्य ३ ॥

इदं च । अनुदात्तं प्रश्नान्ताभिपूजितयोः । ८ । २ । १०० ॥

अनुदात्तः मुनेः स्मृतेः । दूराच्छ्रुतादिषु सिद्धस्य प्लुतस्यानुदात्तत्वमाश्रम्येन विधीयते । अग्निभूते ३ । पट ३ उ । 'अग्निभूते' 'पटो' एतयोः प्रश्नान्तं टेः अनुदात्तः प्लुतः । शोभनः खल्वसि माशयक ३ ।

3619. The final vowel at the end of a question or of a praise is *pluta*, but unaccented.

That which is employed at the end of an interrogative sentence is called प्रश्नान्तः । According to some, this rule does not ordain *pluta*, but only ordains the *anudatta*-ness of those syllables which become *pluta* by the previous rules VIII. 2. 84 &c. The meaning of the sūtra then is:—That *pluta* which comes at the end of an Interrogative sentence or a sentence denoting admiration, is *anudatta*.

Thus अगमः पूर्वाऽन् यामाऽन् अग्निभूते ३ or अगमः पूर्वाऽन् यामाऽन् पटो ३ उ (i. e. अगमः पूर्वाऽन् यामाऽन् अग्निभूते or पटो) । The words अग्निभूते, and पटो being finals in a question, become *anudatta* as well as *pluta*. The other words अगमः &c. become *avarita* and *pluta* by VIII. 2. 105. See VIII. 2. 107.

As regards अग्निपूजिते we have शोभनः खल्वसि माशयक ३ ॥ Here the final of माशयक becomes *anudatta* and *pluta*.

इदं च । विदिति शोभार्थं प्रयुज्यमाने । ८ । २ । १०१ ॥

वाक्यस्य टेः अनुदात्तः प्लुतः । 'अग्निविद्भावा ३ त्' । अग्निरिव भावा ३ । 'उपमाद्यं' किम् । अर्चयिदाहुः । 'प्रयुज्यमाने' किम् । अग्निमश्वयो भावा ३ ।

3620. The end-vowel at the end of a sentence becomes *anudatta* and *pluta*, when the particle *chit* is employed, denoting comparison.

The word अनुदात्तं is understood here. This sūtra ordains *pluta* as well, and not merely *accent*.

Thus अग्निविद् भावा ३ त्: 'may he shine as fire'. So also राजविद् भावा ३ त् 'may he shine as a King'.

Why do we say 'when the sense is that of comparison'? Observe कर्णं चिद् भातुः । Here चिद् has the force of 'littleness or difficulty'.

Why do we say प्रयुक्तवर्माणे 'when expressly employed'? Observe अग्निं शश्वजोऽभावात् 'Let the boy shine like fire'. Here चिद् is understood, hence the rule does not apply.

३६२१ । उपरिस्विदासीदिति च । ८ । २ । १०२ ॥

टेः प्लुतोऽनुदातः स्यात् । 'उपरिस्विदासीत् त्' । 'अधोस्विदासीत् त्' इत्यत्र तु 'विचार-माद्यनाम्' (३६१६) इत्युदातः प्लुतः ।

3621. In उपरि स्विद् आसीद् the end-vowel is anudātta and pluta.

The word anudātta is understood here also. The end-vowel would have been pluta here by VIII. 2. 97 : S. 3616, the present sūtra really ordains accentlessness of this pluta.

Thus अधः स्विदासीत्, उपरि स्विदासीत् (Rig X. 129. 5). In the first portion आसीत् is pluta and udātta by VIII. 2. 97, in the second it is anudātta by the present sūtra.

३६२२ । स्वरितमात्रे इति सूयासंमतिकोपकुंतसिषु । ८ । २ । १०३ ॥

स्वरितः प्लुतः स्यादाहंरिते परिसूयादौ गम्ये । असूयायाम् । अभिरुच्यं अभिरुच्यं रितं ते अभिरुच्यम् । संमते । अभिरुच्यं अभिरुच्यं शोभनोऽसि । कीये । अविनीतकः अविनीतक इदानीं ज्ञास्यसि ज्ञानम् । कुन्तने । ज्ञासीकः ज्ञासीक रित्ता ते ज्ञातिः ।

3622. Of the two vocatives of the same form standing at the beginning of a sentence, the end-vowel of the first becomes pluta and svarita, when envy, praise, anger, or blame is expressed.

The Vocative is doubled by VIII. 1. 8. S 2143. This sūtra ordains pluta there. Thus Envy :—माणावकाः ३ माणावक, अभिरुच्यं ३ अभिरुच्यं, रितं त अभिरुच्यम् । Praise :—माणावकाः ३ माणावक, अभिरुच्यं ३ अभिरुच्यं शोभनः सत्यसि ॥ Anger :—माणावकाः ३ माणावक, अविनीतकाः ३ अविनीतक इदानीं ज्ञास्यसि ज्ञानम् ॥ Blame :—ज्ञासीकाः ३ ज्ञासीक वाट्यां काः ३ वाट्याक रित्ता ते ज्ञातिः ॥

३६२३ । स्तियाशीप्रवेषु तिहाकाहम् । ८ । २ । १०४ ॥

आकाङ्क्षस्य तिहन्त्य टेः स्वरितः प्लुतः स्यात् । आचारभेदे । स्वयं ह रणेन याति ३ उप-
धायां पदातिं गमयति । प्रार्थनायाम् । पुत्रांश्च लप्सीष्टः धनं च तात । आचारभेदे । कटं कुक्कुरं दानं
यच्छ । 'आकाङ्क्षम्' किम् । दीर्घापुरति अग्निदग्धर्गव्यहर ।

3623. When an error against polite usage is censured, or when a benediction or a bidding is intended, the end syllable of a finite verb becomes pluta and svarita, if this requires another sentence to complete the sense.

The word 'svarita' is understood here. The word स्तिहा means 'the error in usage' or 'want of good breeding.' (VIII. I. 60) आशी means 'benediction.' शिः means 'order' or 'commanding by words.'

Thus स्वयं दत्तेन वीरिति, उवाचार्थं पठति गमयति ॥ स्वयं चोदने भुङ्क्ते, उवाचार्थं कर्तुं वाचयति ॥ In both these, the first sentence requires the second as its complement, and hence there is साकारं वा ।

Benediction:—सुतांश्च जम्बीर्याः धनं च तात ; जम्बीर्यीष्टा व्याकरणं च, भद्र ॥

Order:—कटं कुर्वीत शानं च गच्छ ; यवान् जूनीहि, सन्तु च पिब ॥

Why do we say 'when it requires another sentence as its complement' ? Observe दीर्घादुक्तिं जम्बीर्यीन् विहर । There cannot be any counter-example of विहर, for there two sentences are absolutely necessary to express the sense of censure.

इदं च । अनन्त्यस्यापि प्रज्ञाख्यानयोः । ८ । २ । १०५ ॥

अनन्त्यस्यानन्त्यापि पठत्य टेः स्वरितः प्लुत एतयोः । प्रश्ने । अगमाः पूर्वान् न यामान् न । सर्ववद्वानामयम् । आख्याने । अनेमा न पूर्वान् न यामान् न ।

3624. In a question or narration, the end-vowel of a word, though not final in a sentence, becomes svarita and pluta, as well as of the word which is final in a sentence.

The word 'padasya' is understood here : and so also the word 'avarita.' The end-vowel of a word which is not the last word in a sentence, as well as of the last word, becomes svarita and pluta, when a question is asked, or a fact is narrated. In fact, *all* the words of a sentence become svarita and pluta hereby.

Thus in questioning we have :—अनेमाः पूर्वान् यामान् अग्नि भूताश्च or पटाश्च ॥ Thus all words have become svarita and pluta. The final word would in one alternative, become anudatta also, by VIII. 2. 100, as shown under that sūtra. The force of the word अग्नि in the sūtra, is to make the final word also svarita, and thus this sūtra makes VIII. 2. 100 an *optional* sūtra with regard to question.

In *dikhyāna* or narration, there is no other rule, which is debarred by this. Therefore there, *all* words become svarita and pluta *necessarily*, by the force of this sūtra. Thus अनेमाश्च पूर्वान् यामान् न मेः ॥

इदं च । मुतावैच इदुतो । ८ । २ । १०६ ॥

ब्राह्मणादिषु प्लुतो विहितमन्त्रेणैवः प्लुतप्रज्ञे तदवयवादिदुतो प्रवेति । येति तिकावय । औः एवम् । अतुर्मात्रावैवैः संयोजते ।

3625. In forming the pluta of the diphthongs *ai* and *au* their last element *i* and *u* get the pluta.

The pluta ordained by VIII. 2. 84 &c. when applied to ऐ or औ cause the prolation of the last element of these diphthongs namely of इ or उ । The word प्लुतो in the sūtra is Nominative dual of प्लुत, and the aphorism literally means 'इ and उ are pluta of the diphthongs ऐ and औ' ॥

Thus ऐतिहास्यम्, औःपण्यम् ॥

This pluta of ऐ and औ has four mātrās. Thus अ+इ and अ+उ each has one mātrā. The pluta of इ and उ will have *three* mātrās. Thus अ+इः and अ+उः, or the whole has four mātrās.

३६२६ । एचोऽप्रगृह्यस्योदूराद्धुते पूर्वस्वार्थस्यादुत्तरस्येदुतो । ८ । २ । १२७ ॥

अप्रगृह्यस्योदूराद्धुते प्लुतविधौ पूर्वस्वार्थस्याकारः प्लुतः स्यादुत्तरस्य स्वार्थस्य इदुतोत्तः ।

+ प्रश्नान्ताभिपूजितविधायमाद्यप्रत्यभिवादायाज्यान्तव्ये + । प्रश्नान्ते । अगमाः पूर्वाङ्ग-
यामाङ् न । अग्निभूतः ३ । अग्निपूजिते । भद्रं करोति षट् ३ । विधायमाद्ये । होतव्यं दीक्षितस्य
यष्टाङ् ३ । प्रत्यभिवादे । आयुष्यान्ते अग्निभूतः ३ । याज्यान्ते । स्तोमोर्विधेयमाग्यः ३ । 'यदि-
गयनम्' किम् । विष्णुभूतेः यातयिष्यामित्याम् । अदूराद्धुते इति न वक्तव्यम् । यदान्तवदर्थं तु
कर्तव्यम् । इह मा भूत् । भद्रं करोति गौरिति । 'अप्रगृह्यस्य' किम् । श्रोत्रे मादे ३ ।

+ आमन्त्रिते कन्धसि प्लुतविकारोऽयं वक्तव्यः + । अन्त्याङ् यतो यः ।

3626. In the diphthongs, which are not *Pragrihya* (I. 1. 11 &c) and which become *pluta* under the circumstances mentioned in VIII. 2. 83 &c., but not when that circumstance is a call from a distance (VIII. 2. 84); for the first half, there is substituted the prolated 'ā', and for the second portion *e* or *u*.

The diphthongs or ए, ऐ, औ and औ । Their elements are अ+ए, and अ+उ । When these diphthongs are to be prolated, at the end of a word, the diphthong is resolved into its elements, the *first* portion अ is prolated, and ए or उ added, as the case may be. This ए and उ, in fact, are the substitutes of the second portion, which may be ए or उ, or ए or औ ।

This rule is not of universal application, but applies to Rules VIII. 2. 100. VIII. 2. 97, VIII. 2. 83, and VIII. 2. 90 only, according to the following *Vārtikas*.

Vārt:—The scope of this sūtra should be determined by enumerating the rules to which it applies.

Vārt:—It should be stated that it applies to sūtras VIII. 2. 100, 97, 83 and 90.

Thus VIII. 2. 100: As अगमाः पूर्वाङ्ग यामाङ् अग्निभूतः^१ or पट्टा^२ । भद्रं करोति माद्यज्या अग्निभूतः^३ or पट्टा^४ । So also VIII. 2. 97:—as होतव्यं दीक्षितस्य यष्टाङ्^५ । So also VIII. 2. 83:—as, आयुष्यान् यधि अग्निभूतः^६ or पट्टा^७ । So also VIII. 2. 90:—as, उवाचाय पयाचाय सोमपृष्टाय वेधसे । स्तोमोर्विधेयमाग्यः^८ । (Tait. S. I. 3. 14. 7).

This *pluta* आ is *udatta*, *anudatta* or *avarita*, according to the particular rule which has been applied, i. e. at the end of a question it is *anudatta* or *avarita*, and everywhere else, *udatta*. The ए and उ are of course, always *udatta*: because the *anuvṛtti* of *udatta* is current here.

Why do we restrict this sūtra to the above-mentioned four rules? Observe विष्णुभूते विष्णुभूतेः यातयिष्यामि त्या आगच्छ ओ मीक्षक विष्णुभूते ।

In fact, the present sūtra being confined to the above-mentioned four rules, the words अदूराद्धुते in the sūtra, are redundant: and should not have been used. Moreover the word यदान्त should have been used in the sūtra, for it applies to diphthongs at the end of a *pada*. Therefore, not in भद्रं करोति गौरिति । Here ओ before the *carvanāmasthāna* affix, तु is not a *pada* (I. 4. 17).

Why do we say 'when it is not a *Pragrihya*'? Observe श्रोत्रे मादे ३ ।

Vārt:—This peculiar modification of *pluta* vowel takes place in the *Vocative* case in the Vedas. As अन्त्याङ् यतो यः अदूर्ध्वेन स्वर्गायामि विह । Here by *no*

other rule, the Votive would have become prolated.

३६२७ । तथैवैविवि संहितायाम् । ८ । २ । १०८ ॥

इदुतेर्वकारवकारोऽसौऽपि संहितायाम् । अग्रा३वाचा । षटा३वाचा । अग्रा३पिन्ः । षटा३-
वृक्षम् । 'अवि' किम् । अग्रा३वृक्षयोः । 'संहितायाम्' किम् । अग्रा३वृक्षम् । संहितायामित्यध्याप-
कापरेधिकारः । इदुतेरसिद्धादवमारम्भः स्वर्णदीर्घत्वस्य आकलनस्य च निवृत्त्यर्थः । षवदेर-
विज्ञानात् 'इदुतस्वरितयोर्वचः स्वरितोऽनुदात्तस्य' (३६५७) इत्यस्य व्याधनार्थो वा ॥

3627. For these vowels *i* and *u* are substituted *y* and *v*, when a vowel follows them in a saṁhita (in an unbroken flow of speech).

The word संहितायाम् is an adhikāra and exerts its influence up to the end of the Book. Whatever we shall teach hereafter, up to the end of the Book, will apply to the words which are in the Saṁhitā:

Thus अग्रा३वाचा, षटा३वाचा, अग्रा३पिन्ः, षटा३वृक्षम् ॥

Why do we say 'when a vowel follows'? Observe अग्रा३वृक्षयोः ।

Why do we say संहितायाम् 'in an unbroken flow of speech'? Observe अग्रा३ वृक्षम्, षटा३उ उद्वक्त्रम् in the Pada Pāṭha,

This sūtra is made, because इ and उ, being Pluta-modifications are considered as asiddha (VII. 2. 1) for the purposes of इको यत्तु (VI. 1. 77). But supposing that somehow, or other, these इ and उ be considered siddha, still the present rule is necessary to prevent their lengthening before a homogeneous vowel (VI. 1. 101), or their retaining their form unchanged by VI. 1. 127. If it be said, that these rules VI. 1. 101, and VI. 1. 127, would not apply, because of the Vārtika इकः क्षुत्पूर्वंस्य स्वर्णदीर्घ-व्याधनादेयो वक्तव्यः (Vārtika to VI. 1. 77); still the present sūtra ought to be made, in order to prevent यच् accent (VII. 2. 4. S. 3657).

३६२८ । मत्तुवसो व संवृद्धो हन्वसि । ८ । ३ । १०९ ॥

इ इत्यभिप्रक्षितो निर्देशः । मत्तुवस्य च वः स्यात् । 'मत्तोऽन्यस्य' (७३) इति परिभाषया, नकारस्य । 'इत्तु मत्तव इह याहि सोमम् । हरिवोमे दिनं त्वा' । 'हन्वडीरः' (३६००) इति वक्तव्यम् ।

3628. For the final of the affixes *mat* and *vas* there is substituted *ru*, in the Votive singular, in the Chhandas.

The word संहितायां is understood here. A word ending in the affix मत् or वत्, changes its final त् or व्. (I. 1. 52, S. 42) into र्, in the Chhandas, in the Votive singular. Thus मत्तुः—इत्तु मत्तव इह याहि सोमम् (Rig. III. 51. 7). हरिवो मेदिनं त्वा । Here मत्तव is Votive Sg. of मत्तवत्, and हरिवः of हरिवत्, meaning 'he who is possessed of Maruts or Hari horses.' The म् of मत्तु is changed to व्, by VIII. 2. 10; 15. S. 3 00. The base मत्तु before this termination is Bha by I. 4. 19. The affix तु (nom. sg.) is elided by VI. 1. 68; the त् is elided by VIII 2. 23, and the न् (of वत् VII. 1. 70) is changed to र् by this sūtra. So also इत्तुयाहि, इत्तुवानः उपवत्तवामहि हरिवः (Rig. I. 3. 6).

With वत्तुः—मीर्द्धलीकात् तन्मयाय मन (Rig. II. 33. 14). इत्तुवातुः । See VI. 1. 13, for the formation of मीर्द्धान, वातान् with वत्तु ॥

Why do we say 'of मत् and वत्' ? Observe मय्यन् क्तोऽयम् । Why do we say 'in the Vocative Singular' ? Observe व यत् विद्वान्विमाधने । Why do we say 'in the Chhandas' ? Observe हे गोमन्, हे पवित्रन् ॥

३६२९ । दाश्वासाह्वान्मोठवाश्च । ६ । १ । १२ ॥

मते वयस्वन्ता निपात्यन्ते, 'मीढवस्त्रोकाय तनयाय' ।
'+ वन उपसंख्यानम् +' । कृमिच्छानिपोः सामान्यद्वयम् । अनुबन्धपरिधानं तु मोक्षतिवर्तते ।
अनुबन्धस्यैवानिर्देशात् । 'यद्यत्वायन्तं वसुना प्रातरित्त्वः । इयः कृमिन् ।

3629. The participles dāśvān, sahvān and mīdhvān are irregularly formed without reduplication.

The word दाश्वान् is from the root दाश् 'to give' with the affix वसु (III. 2. 107); here the reduplication and the augment दृद् are prohibited irregularly; as दाश्वांसो दासुवः सुतम् (Rig. I. 3. 7). The word साह्वान् is derived from the root सह् 'to endure,' by adding the affix वसु (III. 2. 107), the irregularity being in lengthening the penultimate, not allowing the augment दृद् and the reduplication. Thus साह्वान् बलाद्वकः । So also मीध्वान् comes from मिध् 'to sprinkle' with the affix कृमु (III. 3. 107) the irregularity consisting in non-reduplication, non-application of दृद्, the lengthening of the penultimate vowel, and the change of ह into ङ । As मीध्वस्त्रोकाय तनयाय मन् (Rig Veda II. 33. 14). It is not necessary that these words should be in the singular always; in their plural forms also they do not reduplicate.

Note:—The affix वन् should also be enumerated. The affixes कृमिन् and वनिन् are both meant here. Its final is also changed to ङ in the Vocative Sg. As यद्यत्वायन्तं वसुना प्रातरित्त्वः । The word प्रातरित्त्वन् is formed by adding वनिन् to the root इ (इय) preceded by प्रतः । See III. 2. 75. The तुक् is added by VI. 1. 71.

३६३० । उभययत्तु । ८ । ३ । ८ ॥

अप्यरे क्वि वकारस्य ङर्वा । ण्मुस्तांश्चक्रे ।

3630. In both ways, in the Rig verses.

This ordains an option to the last sūtra, by which the द् substitution was compulsory. A word ending in न् followed by a letter of कृत् class, which itself is followed by वन्, changes its final न् to द् optionally in the Rig Veda. Sometimes there is द् and sometimes न् । Thus कृमिन् त्वा दधाति or कृमिन् त्वा दधाति ; ण्मुस्तांश्चक्रे । (Rig Veda X. 90. 8).

३६३१ । दीर्घावटि समानपादे । ८ । ३ । ९ ॥

दीर्घावकारस्य ङर्वा स्वाटि तो वेवाटी वकारादलोऽस्यतम् । दीर्घो वकारः पुनर्तो । 'अतो वन्द्रे य सोमहा' । उभययत्तुर्नृतेर्नृ । 'वदित्वत्वादिवाच्ये' ।

3631. R is optionally substituted for that final n of a word which is preceded by a long vowel, and is followed by an 'at' letter (vowels and semi-vowels with the exception of ऋ), when these ('n' and 'at') come in contact with each other in the same stanza of the Rig Veda.

The *ṣ* of VIII. 3. 7 is understood here; and so also अनु. The word इमानवाद् means इकवाद, i. e. when both words are in one and the same Pāda of the verse. Thus वरिषो रति (Rig. IX. 107. 19) उ देवो वसवसि (Rig. I. 1. 2) देवो वसवसुतो; (Rig Veda IV. 1. 2.) मर्तो वन्दो य वाजसा (Rig Veda VIII. 61.)

The word इमवाद् of the preceding sūtra is understood here also; so that is an optional rule; and न remains unchanged also, as आदित्यान् इवामहे आदित्यान् वाचिषामहे (Rig Veda VIII. 87. 1). See VIII. 3. 3.

३६३२ । आतोऽति नित्यम् । ८ । ३ । ३ ॥

अति परतो देः पूर्वस्यातः स्थाने नित्यमनुनासिकः । 'मर्तो वन्दो' । तैत्तिरीयसु अनुस्वार-मधीयते । तत्र आन्तरो व्यस्य इति प्राच्यः । एवं च सूचक्यं कर्म विध्यम् ।

3632. A nasal vowel is *always* substituted for 'ā' before *ru*, when it is followed by a letter of 'an' pratyāhāra (i. e. when it is followed by a vowel or *ka*, *ya*, *va*, or *ru*).

Thus VIII. 3. 9 teaches the substitution of *ṇ*, the long *ā* preceding it, would have been optionally nasal by the last sūtra. The present sūtra makes it necessarily so. Thus मर्तो वसि (Rig. III. 46. 2) मर्तो वन्दो य वाजसा (Rig. VIII. 61.). देवो वसवोऽनु ।

Some (i. e. the Taittiriya) read it as anuvāra. This is a Vedic diversity according to the Easterns. In this view, the necessity of the sūtra is rather doubtful.

३६३३ । स्वतवान्यायो । ८ । ३ । ११ ॥

वर्ज । 'सुवसत्य स्वतवोः पापुराने' ।

3633. The *ṣ* of 'svatawān' is changed to 'ru' before 'pāyu.'

As स्वतवः पापुराने (Rig. IV. 2. 6). The word is स्वतवन्, the नुप् is added by VII. 1. 83. The word is derived from तु वृत्तौ with the affix अनुप् (स्वतवो वसवोऽनु स्वतवान्) । See S. 3594.

३६३४ । वृन्वति वाप्राप्ते वितयोः । ८ । ३ । ४८ ॥

वितर्मन्वो वा वा व्याकुर्वोः प्रथममावेदितं च वर्जयित्वा । 'वामे वातर्कतस्त्वविः' । 'वितर्मन्वो वितर्मन्वुः' । नेह । 'वसुनः पुर्व्यः पतिः' । 'अप्र-' इत्यादि किम् । 'अपिः प्र विद्वान्' । 'पुनः पुनः' ।

3634. *Sa* may optionally be substituted for the visarga before a hard guttural and labial, in the Chhandas; but neither before *pra*, nor before a doubled word.

Thus:—वामे पति वितर्कतः (Rig Veda. VIII. 60. 5.) वितर्मन्वो वितर्मन्वुः (Rig Veda VIII. 98. 4). But not here:—वसुनः पुर्व्यः पतिः (Rig Veda X. 48. 1).

Why do we say 'not before *pr* and a doubled word'? Observe वामे प्र विद्वान् (Av. V. 26. 1), पुनः पुनः पतिः ।

३६३५ । अकारः कर्त्तव्यमिच्छित्तोऽन्वयित्तोः । ८ । ३ । ५० ॥

वितर्मन्वो वा वामः । 'वित्तो वित्तः' । 'वामे नो वसवस्यन्तः' । 'वुपे वसवसि' । 'वृत्तः वसवसि' । वामे न वातः वसवस्यन्तः । 'वामित्तः' इति किम् । 'वामे नो वामित्तः, वामः' ।

3635. The Visarga is changed to ṣ in the Chhandas, before कः, करत्, करति, कधि and कतः but not so the visarga of *aditi*.

Thus कृदित्येः अस्त्वः न कः is the Aorist of कृ, the क् has been elided by II. 4. 80: the अस्त्व- of कृ is gunated before the affix तिप्, thus we have करत्, the कृ is elided by VI. 1. 68; and the augment अद् is not added by VI. 4. 76. Similarly यथानो अस्त्वः करत् Here also करत् is the Aorist of कृ, with अद् by III. 1. 59. सुपेः अस्त्वः करति, here करति is the लट् of कृ; अद् is added instead of उ, as a Vedic anomaly. उरस्त्वः कधि, here कधि is the Imperative of कृ, the क् is changed to छि, the vikarṇa is elided and छि changed to णि by VI. 4. 102. See VIII. 4. 27, for the change of न् to य्. न सोमं न चाव मयजतु न स्तुतम्, here कृतम् is Past Participle of कृ.

Why do we say 'but not of कृदिति'? Observe यथानो अदितिः करत् (Rig Veda I. 3. 42).

३६३६ । पञ्चम्याः परतत्रयर्थैः । ८ । ३ । ५१ ॥

पञ्चमीविभक्त्या सः स्वातुपरिभावाच्च परिचक्षे परतः । 'दिवस्परित्रयं जज्ञे' । 'वाचस्पतिं विवक्षन्' । 'दिवस्पृष्ट्याः पूर्वोक्तः' ।

3636. The visarga of the Ablative case is changed to ṣ before *pari* meaning 'over'.

The word Chhandas is understood here also, Thus दिवस्परित्रयं जज्ञे (Rig Ved. X. 45. 1).

Why do we say 'when परि means 'over'? See दिवः पृथिव्याः पूर्वोक्त उद्भूतम्. (Rig Ved. VI. 47. 27). Here परि has the sense of 'on all sides'.

३६३७ । पातौ च बहुलम् । ८ । ३ । ५२ ॥

पञ्चम्या इत्येव । 'सूर्यो नो दिवस्यातु' ।

3637. S may diversely be substituted for the visarga of the Ablative before the verb 'pātu' in the Chhandas

Thus सूर्यो नो दिवस्यातु, (Rig Veda X. 158. 1), Sometimes, the change does not take place; as परिवदः पात, ॥

३६३८ । वद्याः पतिपुनश्चष्टपात्पदपयस्वीयेषु । ८ । ३ । ५३ ॥

'वाचस्पतिं विवक्षन्' । 'दिवस्पृष्ट्याः पूर्वोक्तः' । 'दिवस्पृष्टं भक्षमानः' । 'तत्तत्तत्तत्तत्तत्तत्' । 'परिवीतं वदस्यात्' । 'दिवस्पृष्टो विपिपायाः' । 'राष्ट्रस्योऽप्यवसन्' ।

3638. For the visarga of the Genitive, there is substituted ṣ in the Vedas, before पति, पुन, पृष्ट, पात, पद, पयस् and वीय ॥

Thus वाचस्पतिं विवक्षन्, (Rig Veda X. 81. 7), दिवस्पृष्ट्याः पूर्वोक्त, (Rig Veda X. 37. 1) दिवस्पृष्टं भक्षमानः (Rig Veda III. 2. 12) तत्तत्तत्तत्तत्तत्तत् (Rig Veda I. 92. 6). परिवीतं वदस्यात् (Rig Veda I. 128. 1) दिवस्पृष्टो विपिपायाः (Rig Veda X. 111. 1). राष्ट्रस्योऽप्यवसन् (Rig Veda X. 17. 9).

Why do we say 'after ṣ genitive case'? See मनुः सुतेः वाचः कथयन् ॥

३६३९ । वदयां वा । ८ । ३ । ५४ ॥

पतिपुनश्चष्टु परेषु । वदावात्युचः-वदावाः पुनः । वदावात्युचः-वदः वा वदे ।

Thus, चिमिद्युतस्य or चिमिस्तुतस्य गोष्ठ्यं वेदविनम्, or गोष्ठ्योऽयं वेदविनम्. This change would have taken place by the general rule contained in the next sūtra VIII. 3. 106, the special mention of स्तुत and स्तोम here is a mere amplification. The word छन्दसि of this sūtra governs subsequent sūtra also.

३६४३ । पूर्वपदात् । ८ । ३ । १०६ ॥

पूर्वपदस्याचिमितात्परस्य सत्यं वा । 'यदिन्द्राग्नी दीवि षः' । 'युर्विह सः स्वर्गती' ।

3643. In the Chhandas, according to some, *s* is changed to *sh*, when it stands in the beginning of a second word, preceded by a word ending in *i* &c.

The words छन्दसि and स्वर्गती are both understood here. Thus द्विविधः or द्विविध्यः, त्रिविधः or त्रिविध्यः, मधुष्टानम् or मधुस्थानम्, द्विषाह्वविष्यति or द्विषाह्व विष्यति ॥

The word पूर्वपद here means the first member of a compound word as well as the prior word other than that in a compound. Thus त्रिःपदस्तुतस्य or त्रिःपदस्तु-त्वात् ॥ यदिन्द्राग्नी दीवि षः (Rig Veda I. 108. 11). युर्विह सः स्वर्गती (Rig Veda IX. 19. 2).

३६४४ । सुजः । ८ । ३ । १०७ ॥

पूर्वपदस्याचिमितात्परस्य सुजो निपातस्य सत्यं वा । 'उर्ध्वं क तु षः' । 'अनीतु षः' ।

3644. The *sa* of the Particle *su* is changed to *sha* in the Chhandas, when preceded by an other word having in it the change-effecting letter *i* &c.

Thus ऊर्ध्वं क तु षः (Rig Veda I. 36. 13.) अनीतु षः अनीतानम् (Rig Veda IV. 31. 3). The lengthening takes place by VI. 3. 134, and *n* changed to *sh* by VIII. 4. 27.

३६४५ । अनोत्तिरनः । ८ । ३ । १०८ ॥

'गोषा १न्द्रो नृवा षसि' । 'अनः' किम् । नोत्तिरिः ।

3645. The *sa* of the verb *san* when it loses its *n*, is changed to *sh* under the same circumstances.

Thus गोषाः (Rig. IX. 2. 10), formed by the affix षिट् (III. 2. 67), the *n* is elided by VI. 4. 41. So also नृवाः ॥

Why do we say 'when it loses its *n*'? Observe नोत्तिरि षडित्पदीकम् (Athirv. III. 20. 10). Here the affix is षन् (III. 2. 27). See however ई. १. ४ in Rig. VI. 53. 10.

३६४६ । सद्येः पृतनतभ्यां च । ८ । ३ । १०९ ॥

पृतनावाहम् । अतानाहम् । वात् । अतीनाहम् ।

3646. The *s* of *sha* is changed to *sh* after *pṛithā* and *rit*.

Thus पृतनावाहम् अतानाहम् । The word च 'and' in the sūtra includes words other than those mentioned in it. The word अतीनाहम् would be valid by this also.

३६४७ । निज्यभिषोऽह्वयाये वा छन्दसि । ८ । ३ । ११० ॥

इत्थं पूर्वार्थः । व्यधीदत्-व्यधीदत् । व्यधीदत्-व्यधीदत् । अभ्यष्टीत्-अभ्यष्टीत् ।

3647. The *sh* is optionally substituted in the Chhandas after the prepositions *ni*, *vi* and *abhi* when the augment 'at' intervenes.

Thus व्यधीदत् or व्यधीदत् पिता नः; व्यधीदत्; or व्यधीदत् पिता नः; अभ्यधीदत् or अभ्यधीदत् ।

The anuvṛtti of इत्थं and इत्थं is not to be read into this sūtra. It is, in fact a general rule and applies to verbs other than these two. As व्यष्टीत्, व्यष्टीत्, अभ्यष्टीत् or अभ्यष्टीत् ।

३६४८ । अन्वस्यदवयवात् । ८ । ४ । २६ ॥

अकारान्तादवयवात्परस्य नत्व वाः । वमयाः । पितृयायम् ।

3648. In the Chhandas, *na* of a second term is changed into 'na' when the prior term ends with a short 'ri' even when there is an *avagraha* or hiatus between the two terms.

The word पूर्वपदात् is understood here. The word अवयवम् means a hiatus or separation. Thus पितृ यायम्, व मयाः । Here व is अवयवम् । The change of न into व is effected ordinarily then, when the terms, one containing the cause, and the other न, are in संहिता or conjunction. For the rules of Sandhi and the rules like these can apply only to words in संहिता । The present rule is an exception to it, and here, even when the words are not in संहिता, but there is an actual hiatus between the two, the change still takes place. The word संहिता of VIII. 2. 108, exerts regulating influence up to the end of the Book.

३६४९ । नत्वा धातुस्वीकृत्यः । ८ । ४ । २७ ॥

धातुस्वात् । 'गने रत्वा वाः' । 'शिक्षा यो अस्मिन्' । 'उच्यस्वधि' । 'अभीपुषः' । 'मोषु वाः' ।
इत्यष्टमोऽध्यायः । इति वैदिक प्रकरणम् ॥

3649. In the Chhandas, the *na* of (the Pronoun) *nas* is changed into 'na' when it comes after a root having a *ra* or *shu* or after the words *uru* and *shu*.

Thus गने रत्वाः (Rig. VII. 15. 18) 'O Agni! protect us.' शिक्षा यो अस्मिन् (Rig. VII. 32. 26) 'Teach us this.' उचः—उच्यस्वधि (Rig. VIII. 75. 11) पु—अभीपुषः वसीनाम् (Rig. IV. 31. 3). ऊर्ध्वं ऊपुषः ऊतये (Rig. I. 36. 13).

The word नत्वा is here the pronoun नत्वा, which is the substitute, in certain cases of अस्मद् (VIII. 1. 21) and does not mean here the नत्वा substitute of नाडिका । धातुस्वात् means that which exists in a dhātu, namely इ and उ when occurring in a root. The word उच्य means the word form उच; and पु means पुष, and is exhibited with व-change. It does not mean the affix पु of the Locative Plural. Therefore not in ऊर्ध्वं आता उच्युषः । The word रत्वा is the 2nd Person singular, Imperative the lengthening is by VI. 3. 135. The root शिक्ष has the sense of दातृ in the Veda. ऊर्ध्वं is 2nd Person Sg. Imperative of ऊ (VI. 4. 102), the visarga of नः is changed to व by VIII. 3. 80. In अभीपु there is lengthening by VI. 3. 134, so also in ऊपुषः &c.

Here ends the Book on Vedic forms.

अथ स्वर प्रकरणम् ।

ON ACCENTS.

CHAPTER I.

३६५० । अनुदात्त पदमकञ्जम् । ६ । १ । १५८ ॥

परिभाषेयं । स्वरविधिविषया । यस्मिन्पदे यस्योदात्तः स्वरितो वा विधीयते तमेकमक्षं वर्जयित्वा शेषं तत्पदमनुदात्तत्वं स्यात् । गोप॒द्यतं॑ नः । अत्र सनाद्यन्ताः—' (२३०४) इति धातुस्वे धातुस्वरं यकाराकार उदात्तः शिष्टमनुदात्तम् ।

‘+ सतिशिष्टस्वरबलीयस्त्वमन्यत्र विकरणोऽप्य इति वाच्यम् +’ । तेनोदात्ताद्वर्यो । गुपेर्धातुस्वर आद्यस्य प्रत्ययस्वरश्च न शिष्यते । ‘अन्यत्र’ इति किम् । ‘युञ्जं यञ्जमभिदु छे यङ्गीतः’ । अत्र सति शिष्टोऽपि ‘ञना’ इत्यत्र स्वरो न शिष्यते किंतु तस्य एव ।

3650. A word is, with the exception of one syllable, unaccented.

That is, only one syllable in a word is accented, all the rest are anudātta or unaccented. This is a Paribhāṣhā or maxim of interpretation with regard to the laws of accent. Wherever an accent—be it acute (udātta) or a circumflex (avarita)—is ordained with regard to a word, there this maxim must be applied, to make all the other syllables of that word unaccented. The word अनुदात्त means ‘having anudātta vowel.’ What is the one to be excepted? That one about which any particular accent has been taught in the rules here-in-after given. Thus VI. 1. 163 teaches that a root has acute accent on the final. Therefore, with the exception of the last syllable, all the other syllables are unaccented. Thus in ‘गोप॒द्यतं॑ नः’ (Rig Veda VI. 74. 4) the acute accent is on य, all the rest are unaccented.

Part :—The सतिशिष्ट accent is stronger than all which precede it, except when it is a Vikaraṇa accent. Thus in the above example, the root accent of गुप and the affix accent of चाय do not remain, but तं accent prevails.

Why do we say ‘except when it is a Vikaraṇa accent’? Observe युञ्जं यञ्जं मभिदु छे यङ्गीतः (Rig Veda III. 6. 10). Here the vikaraṇa ञ्जा accent is सतिशिष्ट, but it does not prevail over तस् accent.

Note :—The rule is that except one special accent taught in a sūtra the other syllables take anudātta. Therefore, where there is a conflict of rules, the accent is guided by the following maxim : “वरनिश्चयान्तरावधातेः स्वर्यं यस्या सतिश्रुतिशिष्टेनच” ॥ namely (1) the sequence, a succeeding rule setting aside a prior rule (2) a Nitya rule is stronger than Anitya (3) Antaranga stronger than Bahiranga, (4) the Apavāda is stronger than Utsarga. When all these are exhausted, then we apply the rule of सतिशिष्ट ॥ What is this rule? To quote the words of Kāśikā : यो हि यस्मिन् सति शिष्यते स तस्य आधेयो भवति ‘that which does remain

and must last in spite of the presence of another, debar such other.' Thus in *नोवायति*; here the *प्रत्ययस्वरः* "the accent of the affix" (III. 1. 3) by which the acute is on the first syllable of the *affix* is an *apavāda* to the *धातुस्वरः* (VI. 1. 192) by which the final of a *dhātu* is acute, and it debar the *dhātu*-accent; but this *affix*-accent is in its turn debarred in the case of derivative verbs formed with affixes by the rule of *सतिश्चिष्ट*, because even after the addition of the affix, these words retain the designation of *dhātu*. Similarly in *काव्योत्तरासक्तपुत्रः* "The son of him whose upper garment (*uttarā-ṅga*) is of black color, the Son of Baladeva," the *Bahuvrihi*-accent (VI. 2. 1) being an *apavāda* to *Samāsa*-accent; (VI. I. 223), debar the *samāsa*-accent; but this *Bahuvrihi*-accent is in its turn debarred by the rule of *सतिश्चिष्ट* when a further compound is formed and the final word is a compound only and not a *Bahuvrihi*. Though the accent of the *Vikarapa* is a *सतिश्चिष्ट*, yet it does not debar the *Sārvadhātuka* accent (VI. 1. 186). Thus in *कुमारैः*, the accent of the *vikarapa* *नो* does not debar the accent of *तस्* ॥

३६५१ । अनुदासस्य च यत्रोदासलोपः । इ । १ । १६१ ।

यस्मिन्नुदास्ते पर उदासो जुज्यते तस्योदासः स्यात् । 'देव्यं वाचं' । अत्र ङीबुदासः ।

3651. An unaccented vowel gets also the acute accent, when on account of it the preceding acute is elided.

The word *udātta* is understood here. Thus *कुमारै + ई = कुमारौ* ॥ The word *कुमार* has acute on the last, when the unaccented (*anudātta*) *ङीब* is added to it, the *ई* is elided (VI. 4. 148), the *anudātta ई* becomes *udātta*. So also *पृथिन् + श्रम = पृथिः* (VII. 1. 88); *पृथिन् + य = पृथे. पृथिन् + आ = पृथी* । The *पृथिन्* has acute on the last. So also *कुमुद + दमत्तु = कुमुद्विन्* (IV. 2. 87), *नद्विन्, वेतस्यत्* । The words *कुमुद* &c are eni-acute, and the affix *मत्तु* (*वत्*) is *anudātta* (III. 1. 4).

देव्यं वाचं (Rig Veda VIII. 100. 11 and 101. 16).

३६५२ । वी । इ । १ । २२२ ॥

जुवाकारेऽप्यतो परे पूर्वस्यान्तोदासः स्यात् । उदासनितृतिस्वरपत्रादः । 'देवद्वीची' नवत देवयन्तः ॥

'+अनङित इति वाच्यम्+' । दाधीचः । माधूचः । प्रत्ययस्वर एवात्र ॥

3652. In compound words ending in *anch*, the final vowel of the preceding word has the acute accent in the weak cases in which only *ch* of *anch* remains.

Thus *देवद्वीचीं नवत देवयन्तः* (Rig Veda III. 6. 1). This is an exception to VI. 1. 161, 170 and VI. 2. 52.

Note.—This rule does not apply before a *Taddhita* affix. As *दाधीचः, माधूचः* ॥ Here the accent is regulated by the affix (III. 1. 3).

३६५३ । कामन्त्रिचस्य च । इ । १ । १६८ ॥

कामन्त्रिचस्यचस्यत्वादित्युदासः स्यात् । 'कामन्त्रिचस्य' मित्र देव्याः ॥

3653. The first syllable of a *Vocative* gets the acute accent.

Thus *कामन्त्रिचस्य चस्यत्वादित्युदासः* (Rig Veda V. 4. 2). This debar the final accent ordained by VI. 2. 148. Though the affix may be elided by a *सुमान्* word.

(लङ् लुप् or वृत्), yet the effect of the affix remains behind in spite of I. 1. 63. As
 सुपरान्त ! संपत्ता गच्छतः ॥

३६५४ । आत्मन्त्रितस्य च । ८ । १ । १९ ॥

पदात्परस्यापादादिस्थितस्यात्मन्त्रितस्य सर्वस्यानुदात्तः स्यात् । प्रागुक्तस्य वाच्यस्यापवादोऽपमा-
 ष्टमिकः । 'इमं मे' गङ्गे यमुने सरस्वति । 'अपादादी' किम् । 'सुतु' द्विः स्तोमम् । 'आत्मन्त्रितं
 पूर्वमविद्यमानवत्' (४१२) । 'अन् इन्द्र' । अनेन्द्रादीनां निघाती न । पूर्वस्याविद्यमानत्वेन पदा-
 त्परत्वाभावात् । आत्मन्त्रिते समानाधिकरणे सामान्यवचनम् (४१३) । समानाधिकरणे आत्मन्त्रिते
 परे विशेष्यं पूर्वमविद्यमानवत् । 'अग्ने तेजस्विन्' । 'अग्ने' जातः । 'सामान्यवचनम्' किम् । पर्यायि-
 मा भूत् । 'अग्न्ये' देवि सरस्वति ॥

3654. All the syllables of a Vocative are unaccented when
 a word precedes it, and it does not stand at the beginning of a
 hemistich.

The Vocative is acutely accented on the first by VI. 1. 198, the present
 makes it all unaccented, and is thus an exception to the last sūtra.

Thus इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति (Rig Veda X 75. 5).

Why do we say 'when it does not stand at the beginning of a hemistich' ?
 Observe सुतु द्विस्तोमम् (Rig Veda X. 75. 5).

But rule VIII. 1. 72. S. 412 taught us that a Vocative standing before an-
 other word is considered as non-existent. Therefore in अग्ने इन्द्र वदस्व every Vo-
 cative gets the acute by the last sūtra, and the present sūtra does not make इन्द्र
 &c. accentless, for the Vocative being non-existent, इन्द्र &c. are considered as not
 preceded by another word.

To VIII. 1. 72. S. 412 there is however an exception made by VIII. 1. 73,
 S. 413. Therefore where there are two Vocatives in apposition, one qualifying
 the other, the first Vocative (or the qualified), is not considered as non-existent
 for the purposes of the present sūtra. Hence in अग्ने तेजस्विन् ; अग्ने जातः ; the
 words *tejasvin* and *īdāh* qualify *Agne*; and therefore they are unaccented. Why
 do we say 'when in apposition'? Observe अग्न्ये देवि सरस्वति ; here the words
 are not in apposition. *s. e.* one does not qualify the other, but they are merely
 synonyms: and therefore the present sūtra applies.

३६५५ । सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । ८ । १ । २० ॥

अत्र भाष्यकृता बहुवचनमिति पुरितम् । सामान्यवचनमिति च पूर्वपक्षे शेषितम् । आत्मन्त्रि-
 तान्ते विशेषणे परे पूर्व बहुवचनान्तमविद्यमानवत् । 'देवी' : बहुर्वच इ मे कथितः । अत्र देवीनां
 विशेषणं वदति । 'देवाः शरयथा' । इह द्वितीयस्य निघाती वदति ।

3655. When the preceding Vocative is in the Plural number,
 it is optionally considered as non-existent, if the subsequent Vo-
 cative, in apposition with it, is a specific term.

The VIII. 1. sūtras 73 and 74 as enunciated by Pāṇini are आत्मन्त्रिते समानाधिक-
 रण्ये, and सामान्यवचनं विभाषितं विशेषवचने । Patanjali made the amendment by add-
 ing सामान्यवचने to 73 and completed the present sūtra by adding बहुवचनम् to it.

This obtains option, where the sūtra VIII. 1. 73. S. 413 would have made
 the consideration of the first vocative as existent compulsory. Thus देवीः सुतु द्विस्तोमम्

नः कस्येन (Rig Veda. X. 128. 5). Here वद is an adjective qualifying देवीः । So also देवाः वरुणाः or देवा वरुणाः ॥

इदं ॥ सुखामन्त्रिते पराङ्मुखत्वे । २ । १ । २ ॥

सुखामन्त्रिते परे पराङ्मुखत्वे कर्तव्ये । 'द्रवत्याग्नी शुभस्यती' । शुभ इति शुभेः क्लृप्तत्वात् । तस्य पराङ्मुखत्वे वाचिकामन्त्रितामुदात्तत्वम् । न चाष्टमको निघातः । अन्त्यः । पूर्वमन्त्रितत्वाविद्यामन्त्रेण पाठादित्यात् । 'यत्ते दिवो दुहितर्मतं भोजनम्' । इदं दिवः ऋष्यत्याष्टमको निघातः । परमुना वृचन् ॥

‘+ वृचन्त्यामन्त्रितकारकवचनम् +’ । वृचन्त्यामन्त्रितान्तं प्रति पत्कारकं तद्वाचकं चेति परिगणनं कर्तव्यमित्यर्थः । तेनेह न । ‘अयमन्ते करिता’ । ‘यतेनाम्ने ब्रह्मणा-समर्थानुवृथा वा विज्ञम् ॥’
‘+ पूर्ववृचन्तेति वाच्यम् +’ । या ते पितरमेवताम् । ‘प्रति त्वा दुहिते दिवः’ ॥
‘+ वृचन्त्यामन्त्रितम् +’ । ‘उत्तरेषीयान्’ । ‘अयमीमांसे विद्यते’ । ‘उपागच्छायान्’ ॥

3656. A word ending in a case-affix, when followed by a word in the vocative case, is regarded as if it was the añga or component part of such subsequent vocative word, when a rule relating to accent is to be applied.

In other words, the word ending in a case-affix enters, as if into the body of the vocative (āmantrita) word. Thus sūtra VI. 1. 198 S. 3653 declares ‘a word ending in a vocative case-affix, gets the udātta accent on the beginning i.e., first syllable.’ Now, this rule will apply even when a word ending with a case-affix precedes such word in the vocative case. Thus the word वृत्ते ‘O two lords’ has udātta on the first syllable. Now, when this word is preceded by another inflected noun as शुभम् ‘of prosperity,’ the accent will fall on शु, the two words being considered as a single word ; as :—अग्निं नो यज्वरोरिषो द्रवन्तं पाणो शुभस्यती । पुष्टुजा वनस्यतम् । (Rig. 1. 3. 1). ‘O Asvins, riding on quick horses, lords of prosperity and bestowers of plenty of food, eat the sacrificial offerings to your satisfaction.’ Here VIII. 1. 19, S. 3654 does not make the word accentless, for the preceding Vocative, ‘dravatpau’ being considered as non-existent, the second is beginning of a Pīda. But in the following example यत्ते दिवो दुहितर्मतं भोजनम् (Rig. Veda VII. 81. 5) the word दिवः is accentless because of the VIII. 1 19. S. 3654.

So also वरमुना वृचन् ‘O thou outting with an axe’! The word वरमु is formed from the root वृ with the prefix वर and the Upādi affix कु which is treated as हिन् (See Upādi I. 34). Hence it has acute on the final. But by the present sūtra, being considered as the component part of the Vocative वृचन्, it becomes first-acute.

Vart :—The rule of this sūtra should be confined to that word only that denotes the agent (kāraṇa) of the verb with which the Vocative is connected and to the Genitive governing the Vocative. Though the Vocative being a substantive pure and simple cannot stand in relation of a kāraṇa to a verb, yet the verb in the sentence has a kāraṇa. That is meant in the Vārtika. Therefore not so here : अयमन्ते करिता (Rig Veda X. 142. 1) and यतेनाम्ने ब्रह्मणा (Rig Veda I. 31. 18).

Here the words अयम् and यतेन are not connected with the verb to which the Vocative refers ; while in वरमुना वृचन् the word वरमुना ‘with the axe’ is a

kāraka to the verb denoted by the root कृच्छ 'to cut' from which the Vocative कृच्छन् comes. In other words, the preceding word becomes the integral part of the Vocative under two conditions only, namely, (1) when it is a Genitive governing the Vocative as in सुभस्यती where the word सुभश् is in the sixth case (derived with the affix क्त from सुभ्, the base being सुम्); or (2) when the preceding word stands in the relation of a kāraka to the action denoted by the root from which the Vocative is derived : as in परशुना कृच्छन् 'O with axe cutting!'

Or we may dispense with this Vārtika, and get the same result by the rule of समर्थोऽद्विधिः; for only that word can become the integral part of a Vocative which is syntactically connected with it, and not any word that might happen to precede it.

Vart :—It should be rather stated : 'component part of the preceding.' That is, while the sūtra teaches that the preceding word becomes part of the subsequent word, Katyaiana would reverse the order. Thus आ ते पितर मरताम् (Rig Veda II. 33. 1).

Here the subsequent word मरताम् becomes as an aṅga or component part of पितर which is the preceding word. पितर is accentless, because a Vocative, and therefore, मरताम् also becomes accentless being considered as aṅga of पितर. So also, एति त्वा दुहितर द्विषः (Rig. VII. 81. 3); here द्विषः is accentless, because the Vocative दुहितर is ughāta.

Vart :—Prohibition must be stated of Indeclinables as उद्धेऽधीयान ! ॥

Ishṭi.—But not so of the Avyayibhāva compounds, which are also Indeclinables. As उपान्वधीयान ॥

३६५७ । उदात्तस्वरितयोरेणः स्वरिभोऽनुदात्तस्य । ६ । २ । ४ ॥

उदात्तस्थाने स्वरितस्थाने च यो यवतः परस्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात् । अथर्वि द्वि स्वरितस्य यणः । खलप्याशा । अस्य स्वरितस्य त्रैपादिकत्वेनाविप्रत्ययार्थेऽन्यथातो न ॥

3657. A svarita vowel is the substitute of an anudātta vowel, when the latter follows after such a semi-vowel, as has replaced an udātta or a svarita vowel.

An unaccented vowel becomes svarita, when it comes after a यण् (semi-vowel) which यण् itself has come in the room of a vowel which was acute or svarita once.

Thus अथर्वि द्वि. The word अथर्वि is finally acute (See *Phit Sūtra* IV, 12. and I. 1). It is doubled by VIII. 1. 4. S. 2140. The second अथर्वि gets the designation of Anudātta VIII. 1. 2. and it is anudātta by VIII. 1. 3. S. 3670. Therefore in अथर्वि + अथर्वि the अ of the first is udātta, the अ of second is anudātta, the अ is changed to य, this य is udātta-yan hence the अ of the second अथर्वि after it becomes svarita by the present sūtra. अथर्वि + अथर्वि = अथर्व य + अथर्वि = अथर्वि ॥

Now to take an example of a svarita-yan. The word खलप्य is finally acute by *krit*-accent (VI. 2. 139. S. 3873). The Locative singular of this word is खलप्य + वृ = खलप्यि, by VI. 4. 83. S. 281). This य is a semivowel which comes in the room of the acute अ, therefore, it is udātta-yan. After this udātta-yan, the anudātta अ of the Locative becomes svarita by the first part of this sūtra. Now when खलप्यि +

चार्त्ता are combined by sandhi, this svarita च् is changed to च् ; it is, therefore, a svarita-yap. The unaccented चा will become svarita, after this svarita-yap. As कलचं चार्त्ता The word चार्त्ता is finally acute and consequently चा is not acute (Phit. I. 18).

This svarita च् of चार्त्ता is evolved by the presentātra which belongs to the Tripādi section of the Aṣṭādhyāyī, and hence it is asiddha (VIII. 2. 1. S. 12). Therefore rule VI. 1. 158. does not cause the च् to lose its accent. Cf. 3660.

३६५८ । एकादेश उदात्तनोदात्तः । ८ । २ । ६ ॥

उदात्तेन सहेकादेश उदात्तः स्यात् । 'योऽयथाः' । 'क्वावरं मरुतः' ॥

3658. The single substitute of an unaccented vowel with an udātta vowel is udātta.

Thus क्व योऽयथाः (Rig Veda 61. 2) and क्वावरं मरुतः । The word यः is anudatta by VIII. 1. 21. S. 405. read with VIII. 1. 18. S. 403. The word योऽयथाः is acutely accented on the first, as it is formed by adding यन् to यथ् (Up. I. 151). The य् of यथ् is changed to य (VIII. 2. 66. S. 162), which is again changed to उ (VI. 1. 113. S. 163). Thus योऽयथाः । Here य becomes pūrva-rupa by VI. I. 109. S. 86. which is udātta.

क्व is formed from क्वि by क्त् affix (V. 3. 12. S. 1959. and VII. 2. 105. S. 2299) and is svarita (VI. 1. 185. S. 3729). The word क्वावरं is acutely accented on the first by the Phit. II. 6. The single long substitute is udatta.

३६५९ । स्वरितो वानुदात्ते पदादौ । ८ । २ । ६ ॥

अनुदात्ते पदादौ पर उदात्तेन सहेकादेशः स्वरितो वा स्यात् । एते पूर्वसूत्रेणोदात्तः । 'योऽउत्' ज्योतिर्द्वये । 'अथ प्रलोको द्विवीर्ये' । व्यवस्थितविभाषास्वादिकारयोः स्वरितः । दीर्घप्रवेशः नूदात्तः । किञ्च 'यः पदान्तात्'—(८६) इति पूर्वसूत्रे स्वरित एव । तेऽवदन् । 'योऽयमागोत्', उक्तं च प्रातिपद्याम्—'एकारयोश्च प्रसङ्गे द्वेप्रातिपत्तिहेतुषु च' इति ।

3659. The single substitute of an unaccented vowel, standing at the beginning of a word, with an udātta vowel, may optionally be svarita or udātta.

Thus योऽउत् ज्योतिर्द्वये । अथ प्रलोको द्विवीर्ये । This is a vyavasthita-vibhāṣā; in this wise. There will necessarily be svarita (1) where a long ई is the single substitute of (ए + ए) or of two short ए's, (2) where there is pūrva-rupa by the application of वः पदान्तात् इति (VI. 1. 109. S. 86). There will be udātta where a long vowel comes in. Thus in वि + वदम् = वीडम् in योऽउत् ज्योतिर्द्वये, the long ई is substituted for two short ए's. This substitution of a long ई for two short ए's is technically called प्रसङ्गः । Where there is Prās lesha, the long ई is necessarily svarita. Similarly when there is अभिनिवृत्तमर्थः i. e., the peculiar sandhi taught in VI. 1. 109. Thus तेऽवदन्, योऽयमागोत् । So also where there is द्वेः सन्धिः i. e., the substitution of a semi-vowel in the room of an udātta or svarita vowel as अर्थसि । The above rules about svarita are thus summarised in the Prātiśākhya: एकारयोश्च प्रसङ्गे द्वेप्रातिपत्तिहेतुषु च । But where a long ई is substituted as a single substitute for ए + ई (one of the ए's being long), there it must always be acute. As अथ प्रलोको द्विवीर्ये (Rig. 1. 190. 4). The words दिव्यं + ईषते are

compounded into त्रिवीयते । The word त्रिवी (Locative singular) is finally acute by VI. 1. 171, S. 3717. वीयते is from the Divādi root वृक् गती, and has lost its accent by VIII. 1. 28, S. 3935.

३६६० । उदात्तादनुदात्तस्य स्वरितः । ८ । ४ । ६६ ॥

उदात्तात्परस्यानुदात्तस्य स्वरितः स्यात् । 'अग्निमीले' । अस्याप्युदात्ताच्चेतिवातो न । 'तमीशान्नासः' ।

3660. The Svarita is the substitute of an Anudatta vowel which follows an Udatta vowel.

Thus अग्निम् + ईले = अग्निमीले । Here ई which was अनुदात्त by rule VIII. 1. 28, becomes svarita by the present rule, as it comes after the udatta ए of agni.

The rule VI. 1. 158, S. 3650, does not change this svarita into an Anudatta because for the purposes of that rule, the present rule is कसिद्ध, or as if it had not taken place (VIII. 2. 1. S. 12). Therefore both the udatta and the svarita accent are heard.

तमं. 'शानासः' (Rig Veda I. 129. 2).

Here तमं the Accusative singular of तद् is finally acute. The word ईशानासः is the Nominative Plural of ईशान, the augment अनुक् being inserted by VII. 1. 50, S. 3572. The word ईशान is derived from ईश् 'to rule' with the affix शानच्, and therefore it is finally acute because of the चित् accent. The Nom. Pl. affix अस् being a सुप्, is anudatta. The long ई and the अ of ई are svarita.

३६६१ । नोदात्तस्वरितोदयमगार्थेऽक्षयपगतवानास् । ८ । ४ । ६७ ॥

उदात्तपरः स्वरितपरश्चानुदात्तः स्वरितो न स्यात् । गार्थादिमते तु स्यादेव । 'य य क्षासः' । 'लोपचुः' । 'कृत्' 'मीशवः' ।

3661. All prohibit the above substitution of svarita, except the Âchâryas Gârgya, Kâśyapa and Gâlava, when an udatta or a svarita follows the anudatta.

Thus य य क्षासः (Rig Veda III. 7. 1). लोपचुः; कृत् मीशवः ।

Note:—This debars the preceding rule. That anudatta which is followed by an udatta is called उदात्तोदयः or उदात्तपरः । The word उदय means पर in the terminology of ancient Grammarians. That anudatta which is followed by a svarita is called स्वरितोदयः । These are Babuvrhi compounds. Thus उदात्तोदयः—गार्ग्यस्त्वैव. वीतस्य वीतः । The word वीत is first acute by चित् accent; before this udatta, the व of these words does not become svarita. So with स्वरितोदयः—मीशः कृत्; वीतस्यः कृत् । The word कृत् is svarita being formed by the चित् affix कृत् (V. 3. 12 S. 1959); before this svarita the preceding व does not become svarita.

Why do we say, except in the opinion of Gârgya, Kâśyapa and Gâlava? Observe मीशः कृत्, गार्ग्यस्त्वैव । According to their opinion, the svarita change does take place.

The employment of the longer word उदय instead of the shorter word पर is for the sake of auspiciousness, for the Book has approached the end. The very utterance of the word उदय is auspicious. All sacred works commence with

an auspicious word, have an auspicious word in the middle, and end with an auspicious word. Thus Pāṇini commences his sūtra, with the auspicious word वृद्धिः 'increase' (in Sūtra I. 1. 1), has the word वृद्धि 'the well wisher' in the middle (IV. 4. 143), and उद्भव at the end.

The mention of the names of those several Achāryas is for the sake of showing respect (pujārtham).

३६६२ । एकमुनि वृत्तात्संयुतौ । १ । २ । ३३ ॥

द्वारात्संबोधने वाक्यमेकश्रुतिः स्यात् । त्रिस्वर्यापवादः । 'आगच्छ भो माणवक' ।

3662. In addressing a person from a distance, the tone is called Ekaśruti or monotony.

Monotony or Ekaśruti is that tone which is perceived when a person is addressed; in it there is an absence of all the three tones mentioned above; and there is no definite pitch in it. It is, therefore, the ordinary recitative tone.

The word 'Sambuddhi' means here addressing a person from a distance; and has not its technical meaning of the singular number of the vocative case. As **आगच्छ मे देवादत्ता देवदत्ता** 'O boy Devadatta! come.' There is vanishing of all the accents in the above case; and the final short vowel of Devadatta is changed into *pluta* by VIII. 2. 84 (ब्राह्मणे च) :

३५६३ । यत्तु कर्मययजपन्यङ्गसामसं । १ । २ । ३४ ॥

यथाक्रियायां संपन्न एकवृत्तिः स्याज्जपादीनामर्थवित्त्वा । 'अग्निमूर्धा दिवः ककुत्' । 'यथा-
 इति क्रिम् । स्वाध्यायकाले च स्वर्णमेव । 'अथय-' इति क्रिम् । 'मर्मा' यथो विप्रुषेय'सु' ।
 कथो नाम उपांशुप्रयोगः । यथा कले निमग्नस्य । शूङ्गना नाम योद्धा आकारः । गीतिषु सामान्यः ।

3663. In the sacrificial works, there is Monotony, except in *japa* (silent repetition of a formula), Nyûnkha vowels (sixteen sorts of *om*) and the Sâma Vedas.

In 'sacrificial works' or on occasions of sacrifice, the mantras of the Vedas are recited in Ekaśruti or monotony. But on occasions of ordinary reading, the mantras are to be recited with their proper three-fold accents.

'Japa' is the repetition of mantras, and their recitation in a low voice or whisper as when a person immersed in a river recites them. Nyūṅkha is the name of certain hymns of the Vedas and the names of 16 sorts of 'Om.' Some of these are pronounced with udātta and others with anudātta accent. Sāmas are songs, or the musical cadence in which some vedic hymns are to be uttered. As:—**समि-
धं सविधुः सुसुवतिः सुविष्वा सुवम् । यथां देतां विज्यतो ३म् ।** (Rig Veda VIII. 14. 16).

When a mantra is recited as a *japa*, then it must be pronounced with an accent.—*As ऋद्धोने ऋद्धो विदुलेनः* (Big Veda X. 128. 1).

When not employed on occasions of sacrifice, but are ordinarily read, the mantras must have their proper accent, and there will be no Ekaśruti.

३६२४ । उपासनायां वा वषट्कारः । १ । २ । ३५ ॥

यज्ञकर्मणि वीषदुःखं उच्यते वा स्यादिकभूतिर्वा ॥

3664. The pronunciation of the word 'vashaṭ' may optionally be by raising the voice (accutely accented), or it may be pronounced with monotony.

The phrase 'yajña-karma' is understood here. Even in yajña-karmas or sacrifices the word वीषद may optionally be pronounced in a raised tone. The word वषद in the sūtra signifies वीषद ।

३६६५ । विभावा कुन्दसि । १ । २ । ३६ ॥

कुन्दसि विभावा एकश्रुतिः स्यात् । व्यवस्थितविभावेण । ईदृश्यां चैस्त्वम् । प्राङ्मण्य-
एकश्रुतिर्वैतुषानाम् । अन्येषामपि यथासंभवाद्य व्यवस्था ।

3665. The monotony is optional in the recitation of the Vedas, or they may be recited with accents.

In the Chhandas or the Vedas there is option either to use the Ekaśruti tone or the three tones. Even on the occasion of ordinary reading, the Chhandas might be uttered either with the three accents or monotonously. Some say this is a limited option (vyavasthita-vibhāṣā).

The option allowed by this sūtra is to be adjusted in this way. In reading the Mantra portion of the Veda, every word must be pronounced with its proper accent: but in the Brāhmaṇa portion of the Veda there might be Ekaśruti. This is the opinion of the Big Vedins, while some say there must be Ekaśruti necessarily and not optionally in the recitation of the Brāhmaṇas.

Thus:—अग्निमीसे पुरीष्टितं or simply अग्निमीसे पुरीष्टितं । 'I praise Agni the purohita'.

३६६६ । न सुब्रह्मण्यायांस्वरितस्य तूदात्तः । १ । २ । ३७ ॥

सुब्रह्मण्यायोनिगदे 'वचकर्मणि' — (३६६३) इति 'विभावा कुन्दसि' (३६३५) इति च प्राप्ता
एकश्रुतिर्न स्यात्स्वरितस्योदात्तश्च स्यात् । सुब्रह्मण्यायाम् । सुब्रह्मणि श्रावुरिति यत् । न च 'इडादेः
'उदात्तेनोदात्तः' (३६५८) इति छिन्ने पुनरनेदमुदात्तविधानं व्यर्थमिति दास्ये । तत्रानुदात्त इत्यस्यानु-
वृत्तेः ।

•+ कदाचित्पलः •+ । तस्मिन्नेव निगदे प्रथमान्तात्प्राप्त उदात्तः स्यात् । गार्वाक्ये वजते । त्रि-
त्वात्प्राप्त कायुदात्तोऽनेन जायते । •+अमुषोऽपलः•+ । वचवचस्यपि वचस्य •+वाचः पितृ वजते ।
•+ स्वान्तस्योदात्तम् च •+ । वादन्तः । तिन द्वायुदात्तौ । गार्वाक्ये पितृ वजते ।
•+दानामधेयस्य•+ । स्वान्तस्य नामधेयस्य उदात्तमुदात्तस्य स्यात् •+ देवतस्य पितृ वजते ।

3666. There should be no Monotony in the recitation of the Subrahmanya hymns and in those hymns, the vowels that would otherwise have taken the svarita accent take the 'udatta' accent instead.

The subrahmanya hymns are portions of the Big Ved mentioned in Śānta-
tha Brāhmaṇa.

This sūtra prohibits Ekaśruti in the case of the hymns called subrahma-
nya. By I. 2. 34 read with I. 2. 36 and, prayers might be optionally uttered with
Ekaśruti accent. This ordains an exception to that rule. In subrahmanya

prayers there is no *ekāśruti*; and in these hymns, a vowel which otherwise by any rule of grammar would have taken a *svarita* accent, takes an *udātta* accent instead.

As *सु ब्रह्मन् देवाः सिन्धुमन्तश्च इति वागच्छन्*. Here the word *सुब्रह्मन्तश्च* is formed by the addition of the affix *ञ* (IV. 4. 98) to the word *सुब्रह्मन्त*, and this *ञ* will get *svarita* accent by VI. 1. 185, (सिन्धुमन्तश्च) as it has an indicative *ञ*; by the present *sūtra*, this nascent *svarita* is changed into *udātta*. In the phrase *इन्द्र वागच्छन्*, the word *Indra* being in the vocative case, *इ* is *udātta*, the *ञ* of *Indra* is *anudātta* VI. 1. 198. The *anudātta* preceded by an *udātta* is changed into *svarita* (VIII. 4. 66).

Thus the *ञ* of *इन्द्र* must become *svarita*, but by the present *sūtra* this nascent *svarita* is changed into an *udātta*. Thus in *इन्द्र*, both vowels become *udātta*. In the word *वागच्छन्*, the *वा* is *udātta*; the next letter which was *anudātta* becomes *svarita*, and from *svarita*, it is changed to *udātta* by the present rule. Thus in the sentence *इन्द्र वागच्छन्*, the first four syllables are all acutely accented, the fifth syllable is only *anudātta*. So also in *इति वागच्छन्*, for the reasons given above, the letters *इ* and *ञ* are *anudātta*, the rest are all acutely accented. Cf. Shat Br. III. 3. 4, 17 and fgg.

Vart:—In the *Subrahmanya* hymns the final vowel of a word in the Nominative case is acute.

Thus *गार्वा यजते*: Here *गार्वा* is derived from *गर्ग* by the affix *यञ्* (IV. 1. 105), and therefore it ought to be acute on the first because of *जित्* accent. But the present *vārtika* prevents that. Thus we have *गार्वा*: instead of *गौर्वा*: *॥*

Vart:—So also the final of a word in the Genitive is acute in the *Subrahmanya* texts. As *गार्वाः पितृ यजते*: Here *गौर्वा* is derived from *गर्ग* by the Patronymic affix *यञ्* and it would have been *गौर्वा*: but the *vārtika* makes it *गार्वाः*: *॥*

Vart:—But the penultimate as well as the final of the Genitive ending in *स्* is *udātta*.

Thus *गार्वास् पितृ यजते*: Here there are two *udātta*s in the same word.

Vart:—Optionally the penultimate of a Genitive in *स्* is *udātta*, when the word is a Proper Name. As *देवदत्तस् पितृ यजते* or *देवदत्तस् पितृ यजते*: *॥*

३६६७ । देवदत्तस् पितृ यजते । १ । २ । ३ ॥

वचनोः स्वरितस्यानुदात्तः स्वातन्त्र्यवशात् । देवाः ब्रह्मन् वागच्छन् ।

3667. The word 'devā' and *Brahmāṇa* in those hymns have 'anudātta' accent.

By I. 2. 27, it was declared, that in the *subrahmanya* hymns, *svarita* accent is replaced by *udātta* accent. The *sūtra* makes an exception in favor of the words *देवा* and *ब्रह्मन्* occurring in those hymns. These words have *anudātta* accent. As *देवा ब्रह्मन् वागच्छन्* 'come ye Devās and Brahmanās.' Here the word *देवा* gets *udātta* accent on the first syllable by VI. 1. 198 (in the vocative the accent is on the beginning); *ब्र* has originally an *anudātta* accent which, by VIII. 4. 66 (an *anudātta* following an *udātta* is changed into *svarita*) would have been.

changed into *svarita*. This *svarita*, by the previous sūtra required to be changed into *udatta*; but by this rule, it is replaced by *anudatta*. In other words, the original *anudatta* remains unchanged.

३६६८ । स्वरितात्संहितायामनुदात्तानाम् । १ । २ । ३८ ॥

स्वरितात्परेषामनुदात्तानां संहितायामेकश्रुतिः स्यात् । 'इमं मे गङ्गे यमुने' 'सरस्वति' ॥

3668. The Monotony takes the place of the *anudatta* vowels which follow the *svarita* vowels, in close proximity (*sanhita*).

Sanhita is the joining of two or more words in a sentence, for the purposes of reading or reciting. When words are thus glued together, then the *anudatta* accents become *Ekaśruti* if they are preceded by *svarita* vowels; and are pronounced monotonously. As इमं मे गङ्गे यमुने सरस्वति (Rig Veda X. 75. 5) O Ganga, Yamuna, Sarasvati ! this mine.

Here the word इमं has *udatta* on the last syllable : the word मे is originally *anudatta*, but by rule VIII. 4. 66 following an *udatta*, it is changed into *svarita*; after this *svarita* all *anudatta* like गङ्गे, &c., are replaced by *ekaśruti*. All the vowels of the words गङ्गे यमुने &c., had *anudatta* accent by rule VIII. 1. 19 (all vocative get *anudatta* if standing in the middle of a sentence and not beginning a stanza.)

The word '*sanhita*' has been used in the sūtra to show that when there is a hiatus between the words then there is no change of *anudatta* into *ekaśruti*. The word *sanhita* is defined in sūtra I. 4. 109.

३६६९ । उदात्तस्वरितपरस्य सन्नतरः । १ । २ । ३० ॥

उदात्तस्वरितो परायस्मात्स्यानुदात्ततः स्यात् । 'सरस्वति सुतु' 'द्रि' । 'स्यं' 'स्य' 'तस्य' । 'तस्य परस्मै' 'हितम्' (८३) ।

3669. The accent called *Sannatara* is substituted in the room of an *anudatta* vowel, which has an *udatta* or *svarita* vowel following it.

In the previous sūtra it was said that an *anudatta* preceded by a *svarita* becomes *Ekaśruti*. If however such an *anudatta* is followed by an *udatta* or a *svarita*, it does not become *Ekaśruti* but becomes *sannatara* i.e., lower than *anudatta*.

The *sannatara* is therefore that accent which was originally *anudatta*, and which is preceded by a *svarita* and is followed by an *udatta* or a *svarita*.

This is one explanation of the sūtra. There is another explanation which does not take the anuvritti of *Ekaśruti* in this sūtra. The *anudatta* is replaced by *sannatara* when such *anudatta* immediately precedes an *udatta* or a *svarita*. The *sannatara* is also called *anudatta*. Thus सरस्वति सुतु : द्रि : स्यं स्य तस्य ।

As देवा मरुतः पुष्पमातरौघेः ॥ Here the word मातरः is anudatta. The word मरुतः has udatta on the last syllable by VI. 1. 171. In the phrase मातरौघः (मातरः+मरुतः) The syllable रौ is anudatta, because anudatta + anudatta = anudatta. This anudatta रौ, preceding the udatta मरुतः, is changed into sannatara.

३६७० । अमुदात्तं च । ८ । १ । ३ ॥

द्विषत्स्य परं उपसमुदात्तं स्यात् । 'द्विषेद्विषे' ।

3670. That which is called āmreḍita is gravely accented.

Thua 'द्विषे द्विषे' (Rig Veda I. 1. 3).

That is, all the vowels of the amreḍita become anudatta or accentless.

Here ends the Chapter on Accents in general.

अथ धातुस्वराः ।

CHAPTER II. ROOT-ACCENTS.

३६७१ । धातोः । ६ । १ । १६२ ॥

कल उदात्तः । 'नोपायत्' स्यात् नः । 'कर्त्ति सत्यः' ।

3671. A root has the acute on the end-syllable.

The word कल is understood here. Thus 'नोपायत्, उतः' 'कर्त्ति सत्यः' (Rig Veda I. 87. 4).

३६७२ । स्वपादिहिंसामभ्यनिटि । ६ । १ । १८८ ॥

स्वपादीनां हिंसेष्वभित्यज्जादौ सकार्यधातुके परे चादिब्रह्मसो वा स्यात् । स्वपादिरदाद्य-
कर्त्तव्यः । स्वयन्ति । स्वयन्ति । हिंसन्ति । एते प्रत्ययस्वरेषु मध्येदात्तता । 'कृदित्येवेत्येते' । नेह ।
स्वपाणि । हिंसन्ति ।

3672. The acute accent is optionally on the first syllable when a Personal-ending, being a Sārvadhātuka tense affix beginning with a vowel, (provided that the vowel is not the augment 'it') follows after 'svap' &c., or after 'hins.'

The phrase सकार्यधातुके in the locative case is understood here. Thus स्वयन्ति or स्वयन्ति, स्वयन्ति, or स्वयन्ति हिंसन्ति or हिंसन्ति । The accent on the middle falls by the accent of the affix III. 1. 3. Why do we say 'before an affix beginning with a vowel'? Observe स्वयन्ति, हिंसन्ति । Why do we say 'not taking the augment इट्' Observe स्वयन्ति and स्वयन्तिः ।

Ishti :—This rule applies to those vowel-beginning affixes which are हिन्ति ; it does not apply to स्वयन्ति, हिंसन्ति ।

३६७३ । अभ्यस्तानामादिः । ६ । १ । १८९ ॥

कलित्यज्जादौ सकार्यधातुके परे अभ्यस्तानामादिवदात्तः । 'ये इट् ति प्रुवा वहु' । परत्वा-
त्किन्त्यस्वरमयं काधते । 'इधाना इट्' ।

3673. The acute accent falls on the first syllable of the reduplicate verbs when followed by an affix beginning with a vowel (the vowel being not 'i') and being a sārvaadhātuka personal ending.

Thus वे ददति विद्या वसु (Rig Veda VII. 32. 15). दँदति, दँदतु, दँधति, दँधतु, जँजति, जँजतु, जँयति, जँयतुः । Before consonant affixes: दद्यौत् । Before सेद् affixes:—जजितैः । Though the word चादि was understood here from the last aphorism, the repetition is for the sake of making this an *invariable* rule and not an *optional* rule as those in the foregoing. It being a subsequent sūtra, debars the जित् accent, as दधाना वन्द्रे (Rig Veda I. 4. 5).

३६७४ । अनुदात्ते च । ६ । १ । १८० ॥

अविद्यमानोदात्ते लसार्धधातुके परेऽभ्यस्तानामादिब्रुवातः ॥ 'ब्रुवाति रत्नं द्रविणं च दासुषे' ।

3674. Also when the unaccented endings of the three persons in the singular follow, the first syllable of the reduplicate has the acute.

The endings तिप् लिप् and मिप् are anudatta (III. 1. 4). This sūtra applies to those personal endings which do not begin with a vowel. Thus दँदति, जँयति, दँधति, जँहीते, मँमोते । The word अनुदात्त is to be construed here as a Bahuvrihi i. e., an affix in which there is no udatta vowel, so that the rule may apply when a portion of the affix is elided or a semivowel is substituted: as मा हि स्म दँधात्, and दँधात्यत्र । दधमि रत्नं द्रविणं च दासुषे (Rig Veda I. 94. 14).

३६७५ । भीहीभृहुमदजनधनदरिद्राजागरां प्रत्ययात्पूर्वे षिति । ६ । १ । १८२ ॥

भीप्रभतीनामभ्यस्तानां षिति लसार्धधातुके परे प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तं स्यात् । 'योऽग्निहोत्रं कुहोति' । ममन्तु नः परिजमा । 'माता यद्वीरं द्रुधन्तु' । 'जाहि त्वम्' ।

3675. In भी, ही, भृ, हु, मद्, जन्, धन्, दरिद्रा, and जाय, in their reduplicates, the acute accent is, before the sārvaadhātuka unaccented endings of the three persons in singular, *pi*, on the syllable which precedes the affix.

This debars the accent on the beginning. Thus जिमैति, जिहैति, जिमैति कुहोति ममैतु नः परिजमा (Rig Veda I. 122. 3). Here the root मद् has diversely taken in the Chhandas the vikarapa वृ, though it belongs to Divādi class. जजैन्तु, वन्दुम् । The verb is here सेद् or the Vedic Subjunctive, so also is the next example. दधन्तु from धज धाक्, the द् of ति being elided by III. 4. 97, and the augment अद् being added by III. 4. 94. माता यद्वीरं द्रुधन्तु (Rig Veda X. 73. 1). दधैन्तु, दरिद्रैति, जायैति । In the case of other verbs we have दँदति । Before affixes which have not the indicative प् (i. e., all endings other than the three singular endings), the accent will be on the first syllable: as दँरिदति ॥

३६७६ । लिति । ६ । १ । १८३ ॥

प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । लिक्लोपः ।

3676 The acute accent falls on the syllable immediately preceding the affix that has an indicative *l*.

Thus चिकीर्षकः, विहीर्षकः with the affix वृत् (III. 1. 133), भोरीकैविषम् and रेवुकार्भैलम् with the affixes विष् and भल्ल (IV. 2. 54) accent on the कि and रि ॥

३६७७ । आदिर्धमुत्पन्न्यतरस्याम् । इ । १ । १८४ ।

अभ्यस्तानामादिब्रह्मणो वा यमुनि परे । लोभ्यं लोभ्यम् । एव चित्स्वरः ।

3677. The first syllable may be optionally acute when the absolute affix 'namul' follows.

Thus लोभ्यम् or लोभ्यम् । In the reduplicate form लोभ्, the second part ल् is unaccented by VIII. 1. 3. The present sūtra makes लो accented, When लो is not accented, ल् will get the accent by चित् accent. This rule is confined to polysyllabic the Absolutes, namely to the reduplicated Absolutes (VIII. 1. 4).

३६७८ । अयः कर्तुं यकि । इ । १ । १८५ ।

उपदेशोऽजन्तानां कर्तृवकि पर आदिब्रह्मणो वा । लूयते केदारः स्वयमेव ।

3678. The roots which are exhibited in the Dhātupāṭha with a final vowel, may optionally have the acute on the first syllable, before the affixes of the Passive 'yak' when the sense of the verb is Reflexive.

The word उपदेश is understood here. Thus लूयते or लूयते केदारः स्वयमेव स्तौयते or स्तौयते केदारः स्वयमेव । When the accent does not fall on the first syllable, it falls on य (VI. I. 186).

३६७९ । अष्टान्यतरस्याम् । इ । १ । २१८ ।

अजन्तं धातायुषोत्तममुदात्तं वा । 'मा हि लीकरताम्' । धात्वकार उदात्तः । एतान्तरैवहुदात्तः ॥ इति धातुस्वरः ।

3679. The acute accent may be optionally on the penultimate syllable of the reduplicated Aorist in 'chen' the word consisting of more than two syllables.

Thus मा हि लीकरताम् or लीकरताम् । The augment अद् is elided by the addition of मा, VI. 4. 74; हि prevents the verb from becoming anudātta VIII. 1. 34 then comes the चित् accent of अद् ॥ The augmented form with अद् has acute always on the first syllable VI. 4. 71. When the word is of less than three syllables, the rule does not apply, as. माहि दधत् ॥

Here ends the Chapter of Root-accents.

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III.

AFFIX-ACCENTS.

३६८० । कर्त्तृस्थितो षओऽन्त उदात्तः । इ । १ । १५८ ।

कर्त्तृधर्तृतिराकारवत्तत्त चञ्जलस्यान्त उदात्तः स्यात् । कर्त्तृः । षाया निर्देशानुदात्तोरमुदात्त एव । कर्त्तृः । षाकः ।

3680. A stem formed with the Kṛita-affix 'ghañ' has the acute accent on the end-syllable, if it is formed from the root *krish*, (*kar-shaṭi*) or has a long ā in it

Thus कर्षः, पार्कः, त्यागः, रागः, दार्यः, धार्यः । This is an exception to VI. 1. 197 by which affixes having an indicative ङ् have acute accent on the first syllable. The word कर्ष formed with the Vikarapa ङप्, is used in the aphorism instead of कृष् to indicate that कृष् of Bhvādi gaṇa is affected by this rule, and not कृष्-कृषति of Tudādigāṇa. The word कर्षः derived from the Tudadi कृष् has the acute accent on the first syllable.

३६८१ । उञ्छादीनां च । इ । १ । १६० ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । उञ्छादिषु युगशब्दो घञन्तोऽगुणो निपात्यते कालविशेषे रथाद्यवयवे च । 'वैश्वानरः कुशिकेभिर्गुणे युगे' । अन्यत्र 'योगे योगे तवस्तरम्' । भञ्जशब्दो घञन्तः । 'गायः सोमस्य प्रथमस्य भञ्जः' । उत्तमशब्दतमावपि । 'उत्तमं वरुण' । 'शब्दतममी' सते ।

3681. The words *uchchha* &c. have acute accent on the last syllable.

Thus वैश्वानरः कुशिकेभिर्गुणे युगे (Rig Veda III. 26. 3).

But in other places we have योगे योगे तवस्तरम् (Rig Veda I. 30. 7).

The word भञ्ज is formed by घञ् affix, as in the following गायः सोमस्य प्रथमस्य भञ्जः (Rig Veda VI 28. 5).

So also उत्तम and शब्दतम as in उत्तमं वरुण (Rig Veda I. 24. 15). शब्दतममी सते (Rig Veda X. 70. 3).

Note :—1. उञ्छः, 2. स्लेच्छः, 3. जञ्जः, 4. जल्पः । These are formed by घञ्, and would have taken acute accent on the first, 5. कर्षः, 6. कर्ष्यः are formed by कृष् affix (III. 3. 61) which being grave (III. 1. 4.), these words would have taken the accent of the dhātu (VI. 1. 162), i. e. acute on the first syllable. Some read व्यर्षः also here, 7. युगः is derived from युज् by घञ् affix, the non-causing of guṇa is irregular, and the word means 'a cycle of time', 'a part of a carriage'. In other senses, the form is योगः । 8. गरुः = (दूष्ये); is formed by कृष्, and has this accent when it means 'poison', in other senses, the acute is on the first syllable. 9. छेष्टः, वेष्टः, वेष्टः (वेष्टः), and कर्ष्यः, करणे । These words are formed by घञ् by III. 3. 121. When denoting instrument (करणे) they take the above accent, when denoting भाष the accent falls on the first syllable. 10. सुयुद्ध, वञ्छन्वादि, e. g. परिष्टुत्, परिष्टुत् संयुत् । 11. वत्तनिः स्तोत्रे, the stotra means the Sāma Veda, the word वत्तनिः occurring in the Sāma Veda has acute on the last; in other places, it has the accent on the middle. 12. वरुणं वरुः, the वरुः has end-acute when meaning 'a cave', otherwise when formed by कृष् affix it has acute on the first. 13. छाज्जतापो भाव-मर्होयाम्, thus ज्ञाज्जः, ज्ञाज्जः, in other senses, the acute is on the first. 14. उत्तम-शब्दतमौ सर्वत्र, e. g. उत्तमः, शब्दतमः । Some read the limitation of भावमर्हो into this also. 15. भञ्जमञ्चभोगमञ्चाः (भोगवेष्टा) । These are formed by घञ्, भञ्ज though a गणन्त root is here घञन्तं ॥

1 उञ्छ, 2 स्लेच्छ, 3 जञ्ज, 4 जल्प, 5 कर्ष, 6 कर्ष्य (व्यर्ष), 7 युग, 8 गरु दूष्ये, 9 वेष्टवेष्टवेष्टव्याः, (वेष्ट वेष्ट) करणे, 10 सुयुद्ध वञ्छन्वादि (परिष्टुत्, संयुत्, परिष्टुत्); 11 वत्तनिः

स्तोत्रे, 12 चक्षुषे द्रवः, 13 साम्प्रतापो भावगर्हयाम्, 14 उत्तमशश्वतमो (उत्तमशश्वतमश्वतो) चर्चन्, 15 भक्षमन्त्र, भोगमन्त्राः (भक्षमन्त्रभोगदेहाः) ॥

३६८२ । चतुरः शसि । ६ । १ । १६७ ॥

चतुरोक्त उदात्तः शसिपरे । 'चतुरः कल्पयन्तः' । 'अचि रः-' (२६६) इति रादेशस्य पूर्व-विधौ स्थानिवत्वाच्चेष्ट । चतस्रः पश्य । 'चतैरन्' । नित्यादाद्युदात्तता ॥

3682. The word *chatur*, followed by the accusative plural, has acute accent on the last syllable.

Thus चतुरः कल्पयन्तः (Rig Veda X. 114. 6) the accent is on तु । The feminine of चतुर is चतस्र (VII. 2. 99), which has acute accent on the first (VII. 2. 99 Vrt.), and its accusative plural will not have accent on the last syllable. This is so, because चतुर has acute on the first, as formed by उरन् affix (Upādi V. 58). Its substitute चतस्र will also be so, by the rule of स्थानिवत् । The special enunciation of आद्युदात्त with regard to चतस्र in the Vārtika चतस्र्याद्युदात्तनिपातने कर्तव्यं (VII. 2. 99) indicates that the present rule does not apply to चतस्र । Another reason for this is as follows : चतस्र + शस् = चतस्र् + शस् । Now comes the present Sūtra ; here, however, the र् (VII. 2. 100 S. 299) substitute of ऋ being āthanvat, will prevent the udātta formation of the ऋ of त्र ; nor will ऋ be considered as final and take the acute, as there exists no vowel ऋ but a consonant र् which cannot take an accent. As चतस्रः पश्य । Professor Böhtlingk places the accent thus चतुरैः, Pro. Max Müller चतुरैः । I have followed Prof. Max Müller in interpreting this sūtra; for Böhtlingk's interpretation would make the ending शस् accented and not the final of चतुरः ॥

३६८३ । अक्षयुपोत्तमम् । ६ । १ । १८० ॥

षट्त्रिचतुर्यो वा कलादिविभक्तिसदृशो षट् उपोत्तममुदात्तं स्यात् । 'अध्युभिः पञ्चभिः' नवभिर्वीजिनैवती च । 'सप्तभ्यो जायमानः' । 'आदशभिर्विवक्ष्यन्तः' । 'उपोत्तमम्' किम् । 'अभ्युभिर्गुणमानः' । 'विश्वेदेवेन्द्रभिः' । 'अलि' किम् । 'मुदानां नयतीनाम्' ॥

3683. The numerals 'shaṭ', 'tri' and 'chatūr' when taking a case-affix beginning with a *bh* or *s* get the acute accent on the penultimate syllable, when the said numerals assume a form consisting of three or more syllables.

The numerals षट्, त्रि and चतुर when ending in a case-affix beginning with a *bh* consonant, form a full word (षट्), in such a word the penultimate syllable gets the acute accent. The very word penultimate shows that the षट् must be of three syllables at least. Thus पञ्चभिः, सप्तभिः, तिस्रभिः, चतुर्भिः ॥ अध्युभिः पञ्चभिः (Rig Veda III. 7. 7). नवभिर्वीजिनैवती च (Rig Veda X. 39. 10). सप्तभ्यां जायमानः (Rig Veda VIII. 96. 16). आदशभिर्विवक्ष्यन्तः (Rig Veda VIII. 72. 8). Why do we say 'beginning with स् and भ्' ? Observe, नयतीनाम् (Rig Veda I. 191. 13). Why do we say 'the penultimate syllable' ? Observe आदशभिर्गुणमानः (Rig Veda II. 18. 4) विश्वेदेवेन्द्रभिः (Rig Veda VIII. 35. 3).

३६८४ । विभाषा भाषायाम् । ६ । १ । १८१ ॥

उक्तविषये ।

3684. In the classical language this is optional.

The क्तादि case-affixes coming after the above numerals वद्, चि and चतुर् may make the words so formed take the acute on the penultimate optionally, in the ordinary spoken language. Thus पञ्चमिः or पञ्चमिः । In the alternative, VI. 1. 179 applies. So also सप्तमिः or सप्तमिः, तिस्रमिः or तिस्रमिः ॥

३६८५ । सर्वस्य सुपि । इ । १ । १८१ ॥

सुपि परे सर्वशब्दस्यादिङ्दातः स्यात् । 'सर्वे नन्दन्ति पश्यां' ॥

3685. The acute is on the first syllable of *sarva* when the case-endings follow.

Thus सर्वे नन्दन्ति पश्यां (Rig Veda X. 71. 10).

३६८६ । जिनित्यादिर्नित्यम् । इ । १ । १८७ ॥

जिदन्तस्य निदन्तस्य आठुदातः स्यात् । 'यस्मिन्विश्वानि पेश्यां' । पुंसः कर्मणि प्राश्न-
यादिदित्याख्यम् । सुते दधिष्व ञजनः । आयेतेरसुन् । 'आयेरेषे मत्स्यश्च' इति चकारादसुने
नुडागमश्च ॥

3686. Whatever is derived with an affix having an indica-
tory ञ् or न, has the acute invariably on the first syllable.

Thus यस्मिन् विश्वानि पेश्या (Rig Veda I. 5. 9).

Here पेश्या is from पुश् with the affix ञञ् because it belongs to the Brāh-
manādi class. (V. 1. 124. S. 1788.)

सुते दधिष्व ञजनः (Rig Veda I. 3. 6). Here जनः is derived from the root जाय
पूजानिग्रामयोः with the affix जसुन् (Upādi IV. 199), which takes the augment नुद्
also, by force of the word च 'and' in the sūtra above quoted (Upādi IV. 199),
and then the य of जाय is elided. जनसु means 'food.'

३६८७ । पथिमर्याः सर्वनामस्थाने । इ । १ । १८८ ॥

आदिङ्दातः स्यात् । अयं पश्याः । 'सर्वनामस्थाने' किम् । 'उपोतिंजतः ऋषो रंज' ।
उदात्तनिवृत्तिस्वरशान्तीदातं पदम् ॥

3687. The acute-accent is on the first syllable of *pathin* and
mathin when followed by a strong case-ending.

The words पथिन् and मथिन् are derived by the Upādi affix णिन्, (IV. 12. and
13, and are oxytone by III. 1. 3. They become ādyudātta before strong cases.
Thus अयं पश्याः (Rig Veda IV. 18. 1).

Why do we say 'when followed by a *śatvanāma* case-affix'? Observe
'उपोतिंजतः पशो रंज', (Rig Veda X. 53. 6). The accent is on 'the final by VI. 1.
162, there being elision of the udātta ण् ॥

३६८८ । अन्तश्च तथै युगपत् । इ । १ । २०० ॥

तत्प्रेत्यथान्तस्याद्यन्तो युगपदाद्युदात्तो सः । 'इदं दत्तं वा उं'

3688. The Infinitive in *tavai* has the acute on the first syl-
lable and on the last syllable at one and the same time.

Thus **हवे से दातर्वा उ** (Rig Veda IV. 31. 9). This is an exception to III. 1. 3. by which **त** of **हवे** ought to have got the accent, and it also countermands rule VI. 1. 158. by which there can be only a single acute in a single word.

३६८८ । **हवे निवासे । इ । १ । २०१ ॥**

आद्युदात्तः स्यात् । स्व हवे सुचिञत । परजनः ॥

3689. The word *ashaya* has the acute on the first syllable in the sense of 'house, dwelling.'

Thus **स्वेहवे सुचिञत ।** (Rig Veda X. 118. 1). The word is formed by च affix III. 1. 118. and would have had accent on the affix (III. 1. 3). When not meaning a house, we have : **हवे चर्तते दम्भूनाम् ।** The word is formed by चच् (III. 2. 31).

३६९० । **जयः करणम् । इ । १ । २०२ ॥**

करणवाची जयश्च आद्युदात्तः स्यात् । जयस्यनेन जयोऽश्वः ॥

3690. The acute accent falls on the first syllable of *jaya*, in the sense of 'whereby one attains victory.'

Thus **जयोऽश्वः**, but otherwise **जयो चर्तते ब्राह्मणानाम् ।** The former **जय** is by च affix, (III. 1. 118), the second by चच् (III. 2. 31).

३६९१ । **वृषादीनां च । इ । १ । २०३ ॥**

आदिबदात्तः । आकृतिगणोऽयम् । 'वाजेभिर्वाजिनीवती' । 'हन्तृ वायोः' ॥

3691. The words *vrisha* &c., have the acute on the first syllable.

Thus **वाजेभिर्वाजिनीवती** (Rig. Veda I. 3. 10) **हन्तृवायोः** (Rig Veda I. 7. 1). 1. **वृषः**, 2. **जयः**, 3. **जयः**, 4. **ययः**, 5. **ययः**, 6. **ययः**. These are formed by चच् (III. 1. 104). The word **यय** is from **य-यायते**, irregularly it is treated as **ये**. 7. **जयः**, 8. **तायः**, 9. **तयः**, 10. **जयः**, 11. **जयः**, 12. **वेदः**, 13. **सूदः**, 14. **वद**, (formed by चच्, numbers 8 to 11 are not in Kusika). **सूद** is formed by द. (III. 1. 135) 15. **जयः**, 16. **गुहा** (formed by चच् III. 3. 104). 17. **जमरयो संज्ञायं संज्ञे भावकर्मयोः** :—**जमः** and **रजः**, 18. **मन्त्रः** (formed by चच् III. 1. 134), 19. **जानिः** formed by चच्, 20. **जामः**, 21. **जामः**, both formed by चच्, 22. **जारा**, 23. **जारा**, 24. **जारा**, (all three formed by चच् III. 3. 104), 25. **वद** = **गोचरादिषु** formed by चच्, 26. **कलः**, 27. **पादः** formed by चच्, which may either take the accent indicated by the affix or by VI. 1. 159, 28. **पयः**, 29. **वदः**. It is **आकृतिगणः**. All words which are acutely accented on the first, should be considered as belonging to this class, if their accent cannot be accounted for by any other rule.

1 **वृषः**, 2 **जयः**, 3 **जयः**, 4 **ययः**, 5 **ययः**, 6 **ययः**, 7 **जयः**, 8 **तायः**, 9 **तयः**, 10 **जयः**, 11 **जयः**, 12 **वेदः**, 13 **सूदः**, 14 **जयः**, 15 **गुहा**, 16 **जमरयो संज्ञायं संज्ञे भावकर्मयोः**, 17 **मन्त्रः**, 18 **जानिः**, 19 **जामः**, 20 **जामः**, 21 **जारा**, 22 **जारा**, 23 **जारा**, 24 **वदः**, 25 **कलः**, 26 **पादः**, 27 **पयः**, 28 **वदः**, 29 **आकृतिगणः** ॥

३६९२ । **संज्ञायामुदात्तः । इ । १ । २०४ ॥**

उःमानशब्दः संज्ञायामुदात्तः । चत्वे चत्वा । कनोऽच नृपः । पतदेव जाययति ॥

* कृत्वास्त्यत्रिभो प्रत्ययनक्षरं न * इति । 'संज्ञायाम्' जिह्व । अग्निमग्निपथः । 'उपमानम्' किम् । चत्वाः ॥

3692 The acute accent falls on the first syllable of that word with which something is likened, provided that it is a name.

Thus चञ्चल, चञ्चला, चञ्चलुः, चञ्चली. All these are उपमान words used as names of the उपमेय (the thing compared). The affix कन् (V. 3. 96) is elided here by V. 3. 98. It might be asked when कन् is elided, its mark, causing the first syllable to be acute (VI. 1. 197), will remain behind by virtue of I. 1. 62, where is then the necessity of this sūtra. The formation of this sūtra indicates the existence of the following maxim :—

Vart:—The प्रत्ययलक्षण rule is not of universal application in the rules relating to accent.

When the word is not a Name, we have अग्निर्मथिवक्त्रः । When it is not an upamāna we have चित्रः (VI. 2. 148).

३६९३ । निष्ठा च द्वयजनात् । ६ । १ । २०५ ॥

निष्ठान्तस्य द्वयवः संज्ञायामादिक्दातो न स्वाकारः । वक्तः । 'द्वयवः' किम् । चिन्तितः । 'अनात्' किम् । चातः । 'संज्ञायाम्' इत्यनुवृत्तेर्न । कृतम् । वृतम् ॥

3693. A dissyllabic Participle in *ta* (Nisṭhā), when a Name, has the acute on the first syllable, but not if the first syllable has an 'ā.'

Thus गुणः, सुखः, दैतः । This debars the affix accent (III. 1. 3). In non-participles we have देव्यः, मीमं. । In polysyllabic Participles we have चिन्तितं, चिन्तितः । In Participles having long आ in the first syllable, we have, चातः, आर्षः । When the Participle is not a Name we have, कृतम्, वृतम् ॥

३६९४ । शुष्कधृष्टौ । ६ । १ । २०६ ॥

यतायाद्युदातो स्तः । असंज्ञार्थमिदम् । 'अनुसं न शुष्कम्' ।

3694. Also शुष्क and धृष्ट have acute on the first syllable.

These are non Names. Thus शुष्क and धृष्ट । अनुसं न शुष्कम् (Rig V.

4. 4).

३६९५ । आशितः कर्ता । ६ । १ । २०७ ॥

कर्तृग्राह्याशितशब्द आद्युदातः । 'कश्चित्काल आशितम्' ॥

3695. The word आशित meaning 'having eaten' has acute on the first syllable.

Thus 'कश्चित्काल आशितम्' (Rig Veda K. 117. 7).

३६९६ । रिक्ते विभाषा । ६ । १ । २०८ ॥

रिक्तशब्दे यादिकदातः । रिक्तः । संज्ञार्थं तु 'निष्ठा च द्वयजनात्' (३६९३) इति नित्यमाद्युदातत्वं पूर्वविप्रतिषेधेन ॥

3696. The word *rikta* may have optionally the acute on the first syllable.

Thus रिक्तः or रिक्तेः । But when it is a Name, then VI. 1. 205. S. 3693, will make it *always* first acute. No option is allowed then:

३६९७ । जुष्टार्पिते च छन्दसि । ६ । १ । २०९ ॥

आद्युदात्ते वा सः ॥

3697. In the Chhandas, the words 'jushṭa' and 'arpita' have optionally the acute on the first syllable.

Thus जुष्टः or जुष्टः; अर्पितः or अर्पितः । In the classical literature the accent is always on the last syllable (III. 1. 3).

३६९८ । नित्यं मन्त्रे । ६ । १ । २१० ॥

यत्सुखं यद्यमकर्तुम् । 'जुष्टो दमूनाः' । 'वलर आहु रर्पितम्' इत्यादेः पूर्वोक्त्य सिद्धेः छन्दसि पाठस्य व्यवस्थिततया विपरितीपादनायोगात् । 'अर्पिताः षट्ठिर्न चलाचलामः' इत्याचान्तोदात्तदर्शनाच्च ॥

3698. In the Mantras, these words 'jushṭa' and 'arpita' have always the acute on the first syllable.

Thus जुष्टं देवानामर्पितं पितृणाम् । Some say that this rule applies only to जुष्ट and not to अर्पित ; in which option is allowed even in the Mantra : so that it has acute on the last in the Mantra even : e. g. तस्मिन्साकं त्रिशता न शक्योपितं ॥

This sūtra is superfluous. For in the examples जुष्टो दमूनाः (Rig Veda V. 4. 5). and वलर आहु रर्पितम् &c., they will have acute on the first, by the preceding sūtra, for the employment of the word छन्दसि in that sūtra shows that in the Mantra the words have acute on the first, as opposed to the ordinary language. So these would never have been final acute. Moreover, in the Mantra, अर्पिताः षट्ठिर्न चलाचलामः (Rig Veda I. 164. 48), we find that the word अर्पिताः is end-acute, and this also is an argument against the present sūtra. For it shows that in the Mantra, these words are not invariably first-acute.

३६९९ । युष्मदस्मदोर्दसि । ६ । १ । २११ ॥

आदिबुदात्तः स्यात् । 'न हि वस्तव नो मम' ॥

3699. The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Genitive Singular.

This applies when the forms are मम and तव, and not मे and ते । Thus मम स्वम्, तव स्वम् । The word युष्मद् and अस्मद् are derived from युष् and अस् by adding the affix मदिक् (Un. I. 139) युष्मद् + डम् = युष्मद् + अश् (VII. 1. 27) = तव + अद् + अश् (VI. 2. 96) = तव + अश् (VII. 2. 90) = तव (VI. 1. 97). Here by VIII. 2. 5, व would have been udātta, but the present sūtra makes त udātta. So also with मम ॥

३७०० । ह्यि च । ६ । १ । २१२ ॥

'तुभ्यं हिन्वानः' । 'मम्यं वातः' पयताम् ॥

3700. The acute accent is on the first syllable of *yushmad* and *asmad* in the Dative Singular.

Thus तुभ्यं हिन्वानः (Rig Veda II. 36. 1). मम्यं वातः पयताम् (Rig Veda X. 128. 2).

३७०१ । यतोऽनाद्यः । इ । १ । २१३ ॥

यत्प्रत्ययान्तस्य द्वयस्य आदिब्रुवातः । नाद्यं विना । 'युञ्जन्त्यस्य काव्या' । कमेर्विहन्तादयो यत् । 'ब्रुवातः' किम् । 'नृत्तिनृत्त्यानाम्' ॥

3701. Whatever is formed by the affix *yat*, has, if it is a dissyllabic word, the acute on the first syllable, with the exception of 'nāvyah' from 'nau.'

The word दृश्य is understood here from VI. 1. 205. Thus युञ्जन्त्यस्य काव्या (Rig Veda I. 6. 2). The काव्या is from कम् + यि + यत् । वेद्यम्, ज्ञेयम् (III. 1. 97) ; कथ्यम्, श्रोत्र्यम् (V. 1. 6). This rule debars the Svarita accent required by तित् (VI. 1. 185). But नौ - नाद्यम् as नवति नाद्यानाम् (Rig Veda I. 121. 13). The rule does not apply to words of more than two syllables thus :—विहीर्यम्, जलाद्यम् ॥

३७०२ । ईद्वन्त्वृशंसुहां ययत् । इ । १ । २१४ ॥

यदां ययत्तानामादिब्रुवातः । 'ईद्वयो नृत्तेन' । 'आजुष्टान् ईद्वयो ब्रुवातः' । 'ब्रु' नो-
धेहि वार्यम् । उक्थमिन्द्राय श्रम्यम् ॥

3702. The acute accent is on the first syllable of ईद्व्, वन्त्, वृशंस्, and सुह्, when they are followed by the affix 'nyat.'

Thus ईद्वम् ईद्व्यम्, वार्यम्, श्रम्यम्, ईद्वो धेनुः ॥ The two letters य् and त् being indicatory, the 'nyat' is not included in 'yat' of the last sūtra. The accent would be regulated by त् ॥ The accent of त् however is debarred by this rule. The वृ in the sūtra is वृक् संभक्तो of Kriyādi class : the वृक् of स्वादि class takes kyap affix. See III. 1. 109.

ईद्वो नृत्तेन (Rig Veda I. 1. 2). आजुष्टान् ईद्वो वयस्य (Rig Veda X. 110. 3) ब्रु नो धेहि वार्यम् (Rig Veda X. 24. 2). उक्थमिन्द्राय श्रम्यम् (Rig Veda I. 10. 5).

३७०३ । विभाषा वेण्विन्धानयोः । इ । १ । २१५ ॥

आदिब्रुवातो वा । 'वन्धानो अग्निम्' ॥

3703. The acute accent is optionally on the first syllable of 'veṇu' and 'indhān.'

Thus वन्धानो अग्निम् (Rig Veda II. 25. 1), वेणुः or वेणुः, ईन्धानः or वन्धानः, or ईन्धानः । The word वेणु is derived by the Unādi affix कु (III. 38), which being a नित् would always have acute on the first. This allows an option. The word वन्धान, if it is formed by धानच् will have the accent on the final. If it is considered to be formed by धानच् the affix being a sārvalātka is anudātta and as it replaces udātta final of the root, it becomes udātta (V. 1. 161), and thus वन्धान gets acute on the middle. It would never have acute on the first syllable, the present rule ordains that also. When वेणु is used as an upamāna वेणुवि वेणुः, then it is invariably acutely accented on the first (VI. 1. 204).

३७०४ । त्यागरागासकुहलठक्रयानाम् । इ । १ । २१६ ॥

आदिब्रुवातो वा । आद्याद्यो वज्रताः । अयः पचाद्यजन्तः ॥

3704. The acute accent is optionally on the first syllables of
स्याम्, राम, दास, कुट, खट and कथ ॥

Thus स्याम्, or स्यामः, रामः, रामः, दासः, दासः ॥ These are formed by यञ् affix and by VI. 1. 159 would take acute on the final, this ordains acute on the first syllable also. कुटः or कुट, or खटः or खट, कथः or कथ; formed by यञ् (III. 1. 13).

३७०५ । मतोः पूर्वमात्संज्ञायां स्थित्याम् । ६ । १ । २१७ ॥

मतोः पूर्वमाकार उदात्तः स्त्रीनाम् । उदुम्बरावती । शरावती ॥

3705. The 'ā' before the affix 'mat' has the acute accent, when the word is a name in the Feminine Gender.

Thus उदुम्बरावती, पुष्करावती, शरावती (IV. 2. 85). The lengthening takes place by VI. 3. 120. शरावती ॥ Why do we say 'the आ'? Observe उदुम्बरावती, पुष्करावती ॥ The words वृक्ष (Un. III. 157) and वृक्ष (V. 2. 108) are end-acute, so the accent is on मतुप् by VI. 1. 176. Why do we say 'when a name'? Observe शरावती ॥ शरावती is formed by कृन् and has acute on the first (Un. I. 151). Why do we say 'in the Feminine Gender'? Observe शरावान् ॥ Why do we say 'when followed by मतु' ? Observe गवादिनी ॥

३७०६ । अन्तोऽवत्याः । ६ । १ । २२० ॥

अवतीशब्दस्यान्त उदात्तः । वेजवती । कीपः पित्वादुदात्तत्वं प्राप्तम् ॥

3606. The Names ending in 'avati' have the acute accent on the last syllable.

Thus अजिरवती, कदिरवती, वृक्षवती, कारवटवती ॥ These words being formed by कृन्, would have been unaccented on the final (III. 1. 4). Why do we use अवती and not वती ? Then the rule would apply to राजवती also, for the word is really राजवती ending in अवत्, the subsequent elision of न् is held to be non-valid for the purposes of the application of this rule (VIII. 2. 2). But the change of म into व (मत्=वत्) is considered asidhha for the purposes of this rule.

३७०७ । ईवत्याः । ६ । १ । २२० ॥

ईवत्यास्तापि प्रावत् । अहीवती । मुनीवती ॥

3707. The Names ending in 'vati' have the acute on the last syllable.

Thus अहीवती ; मुनीवती ॥

अथ फिट् सूत्राणि ।

THE PHIT SUTRAS.

CHAPTER I.

१ । फिषोऽन्त उदात्तः ॥

प्रातिपदिकं फि । तस्यान्त उदात्तः स्यात् । उच्चैः ॥

1. A nominal stem is finally acute. As उच्चैः ॥ The word फिष is the name of Nominal stems or Prātipadikas, in the terminology of the ancient Grammarians.

२ । पाटलापालङ्काश्वसागराद्यानाम् ॥

यतर्धानामन्त उदात्तः । 'पाटला' 'फलेरुहा' 'सुवर्णा' 'पाकला' इति पर्यायाः । 'लघावन्ते-' इति प्राप्ते । 'अपानङ्क' 'व्याधिघात' 'आरिघत' 'आरगध' इति पर्यायाः । अश्वार्थाः । माता । 'उन्-यञन्तानाम्' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । सागरः । समुद्रः ॥

2. The synonyms of पाटला, अपानङ्का, अश्व and सागर are finally acute. Pātālā is a kind of herb—पाटली, फलेरुहा, सुवर्णा, पाकली ॥ By Phit II. 19 the heavy vowel would have got the accent : this makes these end acute. So also अपानङ्क, व्याधिघात, आरिघत, and आरगध are synonymous meaning a kind of plant (Cassia fistula). So also अश्वी, माती । This last is an exception to Phit II. 9. So also सागरी, समुद्रः ॥

३ । गेहार्थानामस्त्रियाम् ॥

गेहम् । 'नक्षत्रिषयस्य-' इति प्राप्ते । 'अस्त्रियाम्' किम् । शाला । आद्युदात्तोऽयम् । इतिव पर्युदात्ताज्ज्ञापकात् ॥

3. The words denoting house, are end-acute, provided they are not in the Feminine. This is an exception to Phit II. 3. Thus गेहम् । Why do we say not in the Feminine ? Observe शाला which is first-acute, because of this prohibition.

४ । गुदस्य च ॥

अन्त उदात्तः स्यात्तु स्त्रियाम् । गुदम् । 'अस्त्रियाम्' किम् । 'आन्त्रिभ्यस्ते गुदाभ्यः । स्याङ्गिश्टामदन्तानाम्' इत्यन्त रङ्गमाद्युदात्तत्वम् । ततश्चाप ॥

4. So also the word गुद, but not in the feminine, is end-acute. As गुदम् । But in the feminine it is first-acute by Phit II. 6. and then टाप is added. As आन्त्रिभ्यस्ते गुदाभ्यः । (Rig Veda X. 136. 3).

५ । ध्यपूर्यस्य स्त्रीष्विषयस्य ॥

धकारयकारपूर्वो योऽन्त्योऽपि स उदात्तः । अन्तर्धा । 'स्त्रीष्विषयस्य-' इति प्राप्ते । कृया माया । ज्ञाया । 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'स्त्री' इति किम् । धाद्यम् । यञन्त-स्याद्याद्युदात्तत्वम् । 'विषयपष्ठणाम्' किम् । इभ्या । 'चित्रिया । 'यतोन्तावः' (३००१) इत्याद्युदात्त इभ्यश्चः । 'विषयपष्ठस्तु' 'यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम्' इति मध्योदात्तः ॥

5. A feminine word ending in a vowel and preceded by धृ and घृ is end-acute; as कर्त्तव्या । This is an exception to Phit II. 20. So also छाया, माया, जाया । This is an exception to III. 13 which would have made these first acute. Why feminine ? Observe कर्त्तव्यम् which is first-acute, because it ends in the affix यञ् । Why have we used the word विषय in the sūtra ? The rule is confined to those words only which are always feminine, and have no corresponding masculine form. Therefore, not here, ईश्या, कर्त्तव्या । The word इभ्य is first-acute by VI. 1. 213, 8. 3701. and कर्त्तव्य is middle-acute by Phit III. 13.

६ । खान्तस्याश्मादेः ॥

नखम् । उखा । मुखम् । दुःखम् । नखस्य 'स्वाङ्गशिष्टाम्-' इत्याद्युदात्तत्वे प्राप्ते । उखा नाम भागद्विविधेः । तस्य कनिमत्वात् 'खय्युवर्णे कनिमाख्या चेत्' इत्युवर्णस्योदात्तत्वे प्राप्ते । मुखदुःखयोः 'नखविषयस्य-' इति प्राप्ते । 'अश्मादेः' किम् । शिखा । मुखम् । मुखस्य 'स्वाङ्गशिष्टाम्-' इति 'नखविषयस्य-' इति वा आद्युदात्तत्वम् । शिखायास्तु 'शीङः खो निङ् स्वञ्च' इत्याद्यादिपु निष्ठातोऽन्तरङ्गत्वाद्वापः प्रागेव 'स्वाङ्गशिष्टाम्-' इति वा बोध्यम् ॥

6. A word ending in ख is end-acute, provided it does not begin with a श or म । Thus नखम्, मुखम्, दुःखम्, उखा । The word नख would have been first-acute by Phit II. 6 ; मुख and दुःख would also have been first-acute by Phit II. 3. The word उखा which means a pot would have been also first-acute by Phit II. 8. because it is a manufactured article. Why do we say 'if not beginning with श or म' ? Observe शिखा, मुखम्, governed by Phit II. 6 or 3.

The word मुखं being the name of a part of the human body is first-acute by Phit II. 6. Or because it is a Neuter noun, rule II. 3. of the Phit Sūtras applies and makes it first-acute.

The word शिखा is formed by Up. V. 24 with the addition of ख to the root शीङ् । The affix ख being expressly taught as निङ् makes the word शिख first acute before the addition of the feminine टाप्, as it is an antarsarga operation, so the word शिखा is first acute. Or even by Phit II. 6. it is first-acute.

७ । बंहिष्ठवत्सरतिशत्थान्तानाम् ॥

अश्वामन् उदात्तः स्यात् । अतिशयेन बहुलो बंहिष्ठः । निष्वादाद्युदात्तत्वे प्राप्ते । 'बंहिष्ठे रश्मिः सुवृत् रथेन' । 'यद्वहिष्ठं नातिविधे' इत्यादी व्यत्ययादाद्युदात्तः । संवत्सरः । अत्ययपूर्वपद प्रकृतित्वरोऽत्र बाध्यत इत्याहुः । समृतिः । अशीतिः । 'लघायन्ते-' इति प्राप्ते । अत्यारिशत् । कदापि प्रायत् । 'अभू'गर्वाणा प्रभूयस्यायोः' । अत्ययपूर्वपदप्रकृतित्वरोऽत्र बाध्यत इत्याहुः । आयादिभूवेण गतार्थमेतत् ॥

7. A word ending in ति, शत्, च, as well as बंहिष्ठ and वत्सर are end-acute. Thus बंहिष्ठः (superlative of बहुल, the बंहि is substituted by VI. 4. 157). It would have been first-acute, because of the निङ् affix इट् (V. 3. 55). In बंहिष्ठे-रश्मिः सुवृत्ता रथेन ; यद्वहिष्ठं नातिविधे, (Rig Veda V. 62. 9), the word is first-acute anomalously. In the word संवत्सरः, VI. 2. 2. is debarred, by which the first member would have retained its accent in an Indeclinable compound. With ति we have लघातिः, अशीतिः । This debar Phit II. 19. With शत्, we have अत्यारिशत् । Here also Phit II. 19 is set aside. As regards words ending in च

Pāṇini VI, 2, 144, would govern them; as अभ्युपार्जनम् । प्रभुर्धनस्योः । (Rig Veda V. 41. 19). Śākaṭyāna's sūtra, therefore, is superfluous so far.

८ । दक्षिणस्य साधो ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । साधुवाचित्वाभावे तु ऊवस्वायां सर्वनामस्य 'स्वाङ्गविदाङ्-' इत्याद्युदात्तः । अर्थान्तरे तु 'लघावन्ते-' इति गुणउदात्तः । दक्षिणः सरलोदारपरश्चक्ष्मावतिर्गु इति कोटः ॥

8. The word दक्षिण is end-acute when meaning 'skilful.' As दीक्षायां दक्षिणः - प्रदीपः । When it has not this significance, it will be first-acute, if it be a Pronoun meaning 'south,' 'right hand.' In this case Phit II. 6 'would apply. In any other case Phit II, 19 would govern it. The word dakshina has other meanings, as 'sincere, courteous, submissive, &c.'

९ । स्वाङ्गाख्यायामादिर्वा ॥

इह दक्षिणस्याङ्गान्तो पर्यायोदात्तो सः । दक्षिणो बाहुः । 'आख्यायश्चयम्' किम् । प्रत्यक् मुखस्याङ्गान्तस्य वामपार्श्वे दक्षिणो भवति ॥

9. The first-syllable of दक्षिण is optionally acute, when it is the name of a limb. When it means right hand, it may be either end-acute or first acute. As दक्षिणो बाहुः or दक्षिणो बाहु । Why is the word akhyā used in the sūtra ? In order to prevent the application of the rule to the 'left' hand, though in one case it will be called dakshina, if a person sits facing west, for then his left hand will point towards dakshina or south, and may be called dakshina bāhu or the arm pointing towards south.

१० । ऊन्वसि च ॥

अस्वाङ्गार्थमिदम् । दक्षिणः । इह पर्यायोदात्तानुदात्तो ॥

10. In the Chāṇdās also the word dakshina may be either first or end-acute. This is the case even when it does not mean right arm. As दक्षिणाश्च दक्षिणा नां ददाति दक्षिणा चक्षुस्तु यस्मिन् दक्षिणा चक्षुः सो न आत्मा दक्षिणां चक्षुः कथ्यते विज्ञानम् । (Rig Veda X, 107. 7).

११ । कण्वस्यामुगाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्तः । 'अयान्ताङ्-' इत्युदात्तत्वे प्राप्ते कन्तोदात्तो विधीयते । कण्वानां प्रीक्षीषाम् । 'कण्वो' नो नाव इवम् । अगाध्यानां तु । कण्वो राक्षसः ॥

11. The word कण्व is end-acute, if it is not the name of an animal. This is an exception to Phit II, 10. As कण्वानां प्रीक्षीषाम् । कण्वो' नो नाव इवम् । But when denoting a wild animal, we have कण्वो राक्षसः ॥

१२ । वा नामधेयस्य ॥

कण्वस्य त्वेव । 'अयं वा' कण्वो 'अयिना' । कण्वस्यः ॥

12. Optionally so, when Krishna is a Proper Name. As अयं वा कण्वो अयिना । अयं वा अयिना इवम् (Rig. VIII. 85. 3).

'The Rishi Krishna invokes you two, O Asvinas ! O Lords of riches.'

१३ । शुक्र गौर्योरादिः ॥

नित्यमुदात्तः स्यादित्येके । येननुवर्तत इति तु युक्तम् । 'उरो' गौरो यचापि वा' इत्यत्रान्तो-
दात्तदर्शनात् ॥

13. The first-syllable of युक्त and गौर is acute. Some say it is a compul-
sory rule and not an optional one. Others read the anuvṛitti of वा into it and
make it optional. According to the first opinion, the rule is confined to Proper
Names ; and therefore in उरो गौरो यचापि वा (Rig Veda VIII. 45. 24), it is pro-
perly end-acute, as it is not a Name.

१४ । अंगुष्ठोदकचक्रशानां कृन्वस्यन्तः ॥

अङ्गुष्ठस्य 'स्वाङ्गानामङ्गुर्वादीनाम्' इति द्वितियस्योदात्तत्वे प्राप्तेऽन्तेदात्तार्थे आरम्भः ।
अत्रापदार्थं नियमायै कृन्वस्येति । तेन लोक आङ्गुदात्तत्वेत्याहुः ॥

14. The finals of अङ्गुष्ठ उदक, चक्र and शाना are acute in the Chhandas. The word अङ्गुष्ठ would have been middle-acute by Phit II. 3, this ordains final acute. So also with चक्र. It would have been first-acute by Phit II. 7. The word चक्र is employed for the sake of niyama : it is end-acute in the Vedas only; in the classical language, it is first-acute.

१५ । एष्टस्य च ॥

कृन्वस्यन्त उदात्तः स्वाङ्गाभावात् । एष्टम् ॥

15. And the word एष्ट is end-acute in the Chhandas. In the classical language, it is optionally so, i.e., it is first-acute also by Phit II. 6. As एष्टम् or एष्टम् ॥

१६ । अर्जुनस्य तुणाख्या चेत् ॥

'उनर्वचनानाम्' इत्याद्युदात्तस्यापवादः ॥

16. अर्जुन is end-acute, if it is the name of straw. This is an exception to Phit II. 9. Why do we say 'when it is the name of straw' ? Observe अर्जुनेष्टस्यः where it is first-acute by Phit. II. 9.

१७ । अयस्य स्वाम्याख्या चेत् ॥

'यान्तस्वात्पुर्वम्' इति 'यतेऽनाद्यः' (३००९) इति आङ्गुदात्ते प्राप्तेऽन्तवचनम् ॥

17. अयस्य is end-acute, when it means 'master.' Otherwise it is first-acute by Phit II. 9 or Pāṇini VI. 1. 213 S. 3701. See also Pāṇini III. 1. 103. for the word अयस्य and its vārtika.

१८ । आशया अदिगाख्या चेत् ॥

दिगाख्याख्यापुर्वमिदम् । अत एव आशयादिप्रत्ययस्याङ्गुदानता । 'इन्द्र आशयाभ्यस्य' ॥

18. आशया is end-acute, if it is not the name of a direction. This implies that when आशया means 'direction' then it is first-acute. As इन्द्र आशयाभ्यस्य सर्वोभ्यो अभयं कर्तुं । चेत् आङ्गुन् विध्वंसिः । (Rig. II. 41. 12). 'May the so-
vereign, conqueror of enemies, make us free from fear from all directions or sides.' Here आशया means direction.

१९ । नक्षत्राकामाश्रययाणाम् ॥

कन्त उदात्तः स्यात् । आश्रयेणानुधादीनां 'अथाश्रन्तेः' इति प्राप्तेः अन्तेदात्तार्थविष्ठाधनिष्ठः
नक्षत्रेणानुधादीनां उदात्तः प्राप्तेः वचनम् ॥

19. The names of Asterisms, which take the feminine affix **का**, are end-acute. The asterisms **अन्नेर्षा**, **अनुरर्षा**, &c. would have been otherwise governed by Phit II. 19: while **व्येष्टा**, **अविष्टा**, **पनिष्टा**, being formed by **वृद्धन्**, would have been first-acute by **नित्** accent.

२० । न कपूर्वस्य कृत्तिकाख्या चेत् ॥

अन्त उदात्तो न । क्तिका नक्षत्रम् । केचित् कुपूर्वो य आम्नद्विषयायामिति व्याख्याय 'आयिका' 'यहुनिका' इत्यत्राप्यन्तोदात्तो नेत्याहुः ॥

20. Not so, if the final letter is **का** and the asterism is the name of **Kṛitika**. The final of **कृत्तिका** is not acute; it is first-acute by Phit II. 19. As **क्तिका नक्षत्रम्**. Others hold that the words ending in **का** in the feminine are not end-acute; and they mention **आयिका**, **यहुनिका** ॥

२१ । घृतादीनां च ॥

अन्त उदात्तः । 'घृत' मिमिक्षे आकृतिगणोऽयम् ॥

21. **घृत** and the rest are end-acute. As **घृत** मिमिक्षे **घृतमस्य** योनिं **घृते** भित्ते **घृतमस्य** धाम्, (Rig. II. 3. 11). 'I sprinkle ghee on fire, ghee is its birth-place, ghee is its abode of rest, and ghee its luminosity &c.' This is an **Akṛitigana**: all words which are end-acute, and do not fall under any other rule, should be classified under the **Ghṛitādi** class.

२२ । ज्येष्ठकनिष्ठयोर्वयनि ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । 'ज्येष्ठ आह वयसा' । 'कनिष्ठ आह वतुः' । 'वयसि' किम् । ज्येष्ठः ज्येष्ठः । कनिष्ठोऽल्पकः । इह नित्यादाद्युदात्त एव ॥

22. **ज्येष्ठ** and **कनिष्ठ** are end-acute when meaning 'age—oldest and youngest.' As **ज्येष्ठ आह वयसाद्या कृति कनीयान् योन् कथयामेत्याह । कनिष्ठ आह वतुःस्करति त्वष्टे अभ्युन्नत् एनयद्व चो यः** (Rig. IV. 33. 5). Here **ज्येष्ठ** means the 'eldest,' and refers to **Ribhu**, **कनीयान्** refers to his younger brother **Bibhva**, and **कनिष्ठ** refers to the youngest brother **Vāja**. **वय** in **ज्येष्ठ** here is the substitute of **युष्ट** (V. 3. 62) and **कन्** for **युवन्** in **कनिष्ठ**: by V. 3. 64. Why do we say 'when meaning age'? Observe **ज्येष्ठ** = **येष्ठ** derived from **प्रजस्य** (V. 3. 61), and **कनिष्ठ** from **अल्प** (V. 3. 64) = **अल्पकः**. These are first-acute by **नित्** accent. The present sūtra is thus an exception to **नित्** accent.

२३ । विल्वतिष्ययोः स्वरितो वा ॥

अनयोः स्वरितो वा स्यात् । एव उदात्तः ॥

इति किदसूत्रेषु प्रथमः पादः ॥

23. The finals of **विल्व** and **तिष्य** are optionally **svarita**. In the other alternative they will be acute. As **विल्व** or **विल्व**, **तिष्य** or **तिष्य** ॥

CHAPTER II.

१ । अयादिः प्राक् शकटोः ॥

अधिकारोऽयम् । 'शकटिशकटयोः' इति यावत् ॥

1. From this up to the end of Chapter III, the word आदि exerts the governing influence. From this sūtra up to शकटिशकट्य (IV. 1) exclusive, the accent is on the first syllable of the words taught.

२ । इत्थान्तस्य स्त्रीविषयस्य ॥

आदिऋदात्तः स्यात् । कलिः । तनुः ॥

2. A word ending in a light vowel, and used always in the feminine, is first-acute. As कलिः, तनुः ॥

३ । नञ्विषयस्यानिसन्तस्य ॥

‘वने न वा यः’ । इत्थन्तस्य तु सर्पिः । नवन्पुंसकम् ॥

3. An invariable neuter noun, with the exception of one ending in इस्, is first-acute. The word नप् means नपुंसक or Neuter. As वने न वायः (Rig Veda X. 29. 1). But सर्पिस्, शुचिस्, अचिस् &c. ending in इस् are end-acute.

४ । मृगधान्यानां च द्व्यक्षरम् ॥

द्व्यक्षरमित्यर्थः । कुशाः । काशाः । माषाः । तिन्नाः । वसुधां तु गोधूमाः ॥

4. Words denoting ‘straw’ and ‘grain’ are first-acute when consisting of two syllables. The word द्व्यक्ष = द्व्यक्ष. As कुशाः, काशाः, माषाः, तिन्नाः. But गोधूमाः is acute on the middle by Phit II. 19. The word अक्ष is the Name given to vowels by Ancient Grammarians.

५ । सः संख्यायाः ॥

पञ्च । सत्वारः ॥

5. A Numeral ending in न् or र् is first-acute. As पञ्च, सत्वारः. In सत्वारः the word is middle-acute by आम accent; see Pāṇini VII. 1. 98. The proper example is चतुरक्षरालः. For चतुरः is end acute by VI. 1. 167, चतुर्मिः is middle-acute by VI. 1. 180. चतुर्धाम् is governed by VI. 1. 179. Hence example of a compound : which is first acute by VI. 2. 29.

६ । स्वाङ्गशिष्टामवन्तानाम् ॥

‘शिट्’ इत्येव नाम । ‘कर्णाभ्यां कुसुकादधि’ । ‘ओष्ठाविष मधु’ । ‘विष्वो विष्ठायाः’ ॥

6. The words denoting bodily organs and ending in ञ्, as well as the Pronouns are first-acute. The शिट् is the name given to Pronouns (सर्वनाम) by ancient Grammarians. As कर्णाभ्यां कुसुकादधि, (Rig Veda X. 163. 1); ओष्ठाविष मधुः, (Rig Veda II. 39. 6) विष्वो विष्ठायाः (Rig Veda I. 28. 6).

७ । प्राणिनां कपूर्वम् ॥

कवर्गात्पूर्वं आदिऋदात्तः । काकः । वृकः । ‘शुकेषुमे’ । प्राणिनाम् किम् ? क्षीं सर्पिर्मधूदकम् ॥

7. The syllable preceding the क is acute in the names of animate beings. Thus काकः, वृकः, शुकेषुमे (Rig Veda I. 50. 12). Why do we say ‘of living beings’? Observe क्षीं सर्पिर्मधूदकम्. (Rig Veda IX. 67. 32). Here उदक is end-acute by Phit IX. 14.

८ । अय्यवर्णं कृत्रिमाख्या चेत् ॥

अयि पर इवर्णमुदात्तं स्यात् । कन्तुकः ॥

8. The उ preceding a कच् (th. surd letter) is acute, when the word is the name of an artificial thing. As कन्तुकः ॥

९ । उन्वञ्चनानाम् ॥

उन् । 'वञ्च' यो रिशाद'सम्' । अ । 'स्वसारं' त्वा कृण्वी' । कन् । 'दीर्घानं मेवम्' ॥

9. The words ending in उन्, अ, and कन् are first acute. As उन्—वञ्चो रिशा'सम् (Rig Veda V. 64. 1). अ—स्वसारं' त्वा कृण्वी (Rig Veda X. 108. 2). कन्—दीर्घानं मेवम् (Rig Veda X. 27. 17).

१० । वणानां तणतिनितानानाम् ॥

आदिउदात्तः । वतः । वरिधः । व्रित्तिः । वृजिः । वरित् ॥

10. Words denoting color are first-acute, when they end in त्, व, त्रि, नि and त् । Thus व्रित्तिः, वरिधः, व्रित्तिः, वृजिः, वरित् ॥

११ । ह्रस्वान्तस्य ह्रस्वमनृताच्छीत्ये ॥

अट्ठर्थं ह्रस्वान्तस्यादिभूतं ह्रस्वमुदात्तं स्यात् । मुनिः ।

11. 'The initial short vowel is udatta when the word ends with a short vowel, and denotes 'habit' : but not so when the initial vowel is short अ । As मुनिः । But not so in वृषः ॥

१२ । अक्षस्यादेवनस्य ॥

आदिउदात्तः । 'तस्य नाक्षः' । देवने तु । 'अक्षेर्मा दीव्यः' ॥

12. The word अक्ष is first-acute, when not meaning 'to gamble,' As तस्य नाक्षः (Rig Veda I. 161. 13). But when it means देवनं or play, we have अक्षेर्मा दीव्यः (Rig Veda X. 34. 13).

१३ । अर्धस्यासमद्वयोत्तने ॥

अर्धो यामस्य । समेऽधिके तु अर्धे विपयस्याः ॥

13. The word अर्ध is first-acute when meaning 'not equal.' As अर्धो यामस्य. But when it denotes equal portions, i. e. when it means 'half' : we have अर्धे विपयस्याः ॥

१४ । पीतवृक्षानाम् ॥

आदिउदात्तः । पीतवृक्षः । वारसः ॥

14. The words denoting पीतवृक्षः or yellow-tree are first-acute. As पीतवृक्षः । वारसः ॥

१५ । यामादीनां च ॥

यामः । सोमः । यामः ॥

15. The words याम and the rest are first-acute. As यामः, सोमः, यामः ॥

१६ । लुप्तन्तस्योपमेयनामधेयस्य ॥

अक्षय्ये अक्षयः । 'स्किगन्तस्य' इति पादान्तरम् । स्किगिति कुयः प्राचीं संज्ञा ॥

16. The words ending in a लुप्, elided-affix denoting the name of the thing compared are first-acute. Another reading is रिक्कन्तात् । The रिक्कन्तात् is the name given by Eastern Grammarians to लुप्, elision. Thus वृक्षे in which the affix कन् (V. 3, 96) is elided by V. 3, 98. Why do we say 'a लुप्, ending word'? Observe अग्निर्मातृवकः ॥

१७ । न वृक्षपर्वतविशेषव्याघ्रासंहर्मिहोवासाम् ॥

वृक्षपर्वतविशेषव्याघ्रासंहर्मिहोवासाः । न । तान् एव तानः । मेहरिव मेहः । व्याघ्रः । सिंहः । मृष्टिवः ॥

17. The words denoting trees and mountains, and the words व्याघ्र, सिंह and मृष्टिव are not first-acute when objects of comparison. The word विशेष qualifies वृक्ष and पर्वत, and means species of trees and mountains, and not the word-forms वृक्ष and पर्वत । व्याघ्र &c., are word-forms. Thus तान् एव तानः, मेहरिव मेहः, व्याघ्रः, सिंहः, मृष्टिवः । But when we have वृक्ष इवायं वृक्षः, पर्वत इवायं पर्वतः, then these two words would be first-acute by the preceding sūtra.

१८ । राजविशेषस्य यमन्वा चेत् ॥

यमन्वा वृद्धः । आङ्गामुदाहरणम् । अङ्गाः प्रत्युदाहरणम् ॥

18. The name of any particular kingdom, ending with a लुप्, elided comparative affix, is first-acute, provided that the word has a Vridhhi letter in its first syllable. The word यमन्वा = वृद्धः । Thus आङ्गः, but अङ्गः is counter-example, because it is not a Vridhham.

१९ । सघावन्ते द्वयोश्च बहुषो गुहः ॥

अन्ते सघो द्वयोश्च बहुषोः उत्तोर्यद्वयस्य गुहकदातः । कल्याणः । कोलाहलः ॥

19. A word whose final syllable is light, or a polysyllabic word whose two syllables are light, gets the acute on the heavy syllable, wherever that may be. Thus कल्याण or कल्याणः; कोलाहलः or कोलाहलः ॥

२० । स्त्रीविषयवर्णानुपूर्वाणाम् ॥

वर्णानुपूर्वाणामुदातः । स्त्रीविषयम् । मल्लिका । वर्णः । श्वेती । हरिणी । अनुपूर्वाणाम् । श्वेतवर्णः । तनुः ॥

20. The words which are invariably feminine, the words denoting color and words standing before the word अनु are first-acute. Feminine words; as—मल्लिका; denoting color, as—श्वेती, हरिणी; followed by अनु as—तनुः ॥

२१ । शकुनीनां च लघु पूर्वम् ॥

पूर्वं लघु कदाचन स्यात् । कुक्कुटः । तित्तिरिः ॥

21. The words denoting birds have the acute on the light syllable preceding the final. Thus कुक्कुटः, तित्तिरिः ॥

२२ । नर्तुप्रायवाक्यायाम् ॥

वर्णानुपूर्वाणामुदातः । नर्तनः । कल्याणः ॥

22. The rules relating to acute accent mentioned, however, do not apply to the names of seasons and animals. As नर्तनः । कल्याणः ॥

२३ । धान्यानां च वृद्धान्तानाम् ॥

आदिऋदात्तः । कान्तानाम् । त्रयामाकाः । षान्तानाम् । राजमाषाः ॥

23. The words denoting the names of corns, and having a Vṛiddhi vowel in their first syllable and ending with a क or a ष, are first-acute. Thus त्रयामाकाः, राजमाषाः ending in क and ष respectively. These are names of corns. These are the examples given by the author of the Siddhanta Kaumudī. त्रयामाकाः is however governed by Phit III. 18. नैषादकाः would be a better example. According to another recension, the word च does not occur in the sūtra. In the Phit-vṛitti the sūtra is explained as meaning 'The heavy vowel of words denoting corn is acute, &c.' Thus the accent may be नैषादकाः or नैषादकाः, कालाक्षाः or कालाक्षाः ॥

२४ । जनपदशब्दानामषान्तानाम् ॥

आदिऋदात्तः । केकयः ॥

24. The words denoting countries and ending in a vowel, are first-acute. As केकयः । According to some, the accent of this word is governed by Phit III. 13 Their examples are अङ्गाः, वैङ्गाः ॥

२५ । हयादीनामसंयुक्तलान्तानामन्तः पूर्वं वा ॥

हयिति हल्संज्ञा । पलनम् । शलनम् । 'हयादीनाम्' किम् ? एकलः । 'संयुक्त-' इति किम् ? मल्लः ॥

25. A word beginning with a consonant, and ending with the letter ल, not being a conjunct consonant, has acute on the first syllable, or optionally on the penultimate syllable. Thus पलनम् or पललम्, शलनम्, or शललम् । The word हल् in the sūtra is equivalent to हन् । Why do we say 'beginning with a हन्'? Observe एकलः । Why do we say 'a non-conjunct ल'? See मल्लः । Some read the anuvṛitti of the word जनपदानां into this sūtra. They give the examples पञ्चालाः, कोशलः, and the counter-example पलालम् ॥

२६ । वगन्तानां च द्व्येषाम् ॥

आदिऋदात्तः । कषिः ॥

इति फिदसूत्रेषु द्वितीय पाठः ॥

26. A word ending in व, उ, ऋ or ल long or short, is first-acute, when it consists of two syllables. Thus कषिः । Some read the anuvṛitti of the word वगन्पदानाम् into this sūtra: and so their examples are कुरवः and वेदयः (कुरु and वेदि), and their counter-example is कषिः । Because कषिः is found to be end-acute in अस्ते मां दीव्यः कषिमित्कयस्य (Rig Veda X. 34. 13).

CHAPTER III.

१ । अथ द्वितीयं प्रागोपात् ॥

'ईषान्तस्य हलादेः-' इत्यतः प्राग्विद्वितीयधिकारः ॥

1. Up to ईषान्तस्य &c; (III. 17) exclusive, the words 'second syllable' have governing force. In all rules up to sūtra 16 inclusive of this Chapter, the words 'second syllable' should be supplied.

२ । त्र्यचां प्राङ्मकरात् ॥

‘मकरवृद्ध-’ इत्यतः प्राक् त्र्यचामित्यधिकारः ॥

2. ‘Of a word consisting of three syllables’ is the phrase to be supplied in the following sūtras up to मकर &c. Sūtra 8.

३ । स्वाङ्गानामकुर्वादीनाम् ॥

कयगरेकवकारादीनि वर्जयित्वा त्र्यचां स्वाङ्गानां द्वितीयमुदात्तम् । सत्राटम् । कुर्वादीनां तु कपोलः । रचना । चदनम् ॥

3. Words consisting of three syllables and denoting limbs (or bodily organs) get the acute on their second syllable, provided that they do not begin with a guttural, a र or a व । As सत्राटम् । But the guttural-beginning कपोलः is middle acute by Phit II. 19 and रचना and चदनं are first-acute by Phit II. 6.

४ । मादीनां च ॥

मलयः । मरः ॥

4. A trisyllabic word beginning with म has acute on the second syllable ; As मलयः । मरः । महँद्वः ॥

५ । शादीनां शाकानाम् ॥

शीतन्या । शतपुष्पा ॥

5. A tri-syllabic word beginning with श and denoting vegetables, has acute on the second. As शीतन्या । शतपुष्पा । Some read the sūtra as सादीनाम् and illustrate it by सष्या ॥

६ । पान्तानां गुर्वादीनाम् ॥

पादपः । पातपः । जघ्वादीनां तु । अनृषम् । दृष्ट्वांतु । नीषम् ॥

6. A tri-syllabic word ending in प and beginning with a heavy syllable has acute on the second. As पादपः, पातपः । But अनृषम् (VI. 2. 189), because the first-syllable is light : and नीषम् (VI. 2. 192), because the word consists of two syllables.

७ । युतान्यथ्यन्तानाम् ॥

युते । अयुतम् । अनि । धमनिः । अणि । विपणि ॥

7. A tri-syllabic word ending in युत, अनि and अणि has acute on the second. As अयुतम्, धमनिः, विपणी ॥

८ । मकरवृद्धपारेवतवितस्तेद्वार्जिद्रावाकलोमाकाष्ठपेष्टाकाशीनामादिव ॥

एवामादिद्वितीये जोदात्तः । मकरः । वृद्ध इत्यादि ॥

8. Either the first or the second syllable of these may have the acute : मकर (or मकर), वृद्ध (or वृद्ध), पारेवत (or पारेवत), वितस् (or वितस्), ईषु (or ईषु), वार्जि (or वार्जि), द्रावा (or द्रावा), लोमा (or लोमा), उमा (or उमा), काष्ठा (or काष्ठा), पेष्टा (or पेष्टा), काशी (or काशी) ॥

८ । छन्दसि च ॥

अमकराख्यं आरम्भः । लक्ष्यानुसारादादित्वि तीर्थ-खोदात्तं सेयम् ॥

9. In the Chhandas, several other words than अकर &c., have acute either on the first or on the second.

१० । कर्दमादीनां च ॥

आदित्वि तीर्थ खोदात्तम् ॥

10. The words कर्दमा &c., have acute either on the first or on the second.
As कर्दमा (or कर्दमा), कुलटा (or कुलटा), उदकः or उदकः, गार्धारिः or गार्धारिः ॥

११ । सुगन्धितेजनस्य ते वा ॥

आदित्वि तीर्थ तेजस्वयेति त्रयः पर्यायेखोदात्ताः । सुगन्धितेजनाः ॥

11. The first, second or the fourth syllable of सुगन्धितेजन may get the acute-accent. ते means the syllable ते of this word. Thus सुगन्धितेजनाः or सुगन्धितेजनाः or सुगन्धितेजनाः ॥

१२ । नपः फलान्तानाम् ॥

आदित्वि तीर्थ खोदात्तम् । राजादनफलम् ॥

12. Of a neuter noun ending in फल, the first or the second syllable may be acute. The word नप् means नपुंसक or Neuter. Thus राजादनफलम् or राजादनफलम् ॥

१३ । यान्तस्यान्त्यात्पूर्वम् ॥

कुलायः ॥

13. A word ending in य has acute on the syllable preceding such य । As कुलायः ॥

१४ । यान्तस्य च नालघुनी ॥

नाशब्दो लघु च उदात्ते स्तः । सनाचा सभा ॥

14. A word-ending in य has acute on the syllable ना (if any) and on the light syllable that may immediately precede it. As सनाचा सभा । Others read this sūtra as यान्तस्य च ना लघुनी 'a word ending in या and having ना or a light syllable preceding such या has acute on such ना and the light vowel.' They give examples of नाना, दिवा, सुधा ॥

१५ । शिशुमारोदुम्बरखलीवर्दोद्धारपुकरवसां च ॥

अन्त्यात्पूर्वमुदात्तं द्वितीयं वा ॥

15. The following words have acute either on the penultimate or the second syllable :—शिशुमारः (or शिशुमारः or शिशुमारः or शिशुमारः), उदुम्बरः (or उदुम्बरः), खलीवर्दः (or खलीवर्दः), उद्धारः (another reading is उद्धारः), पुकरवत् (or पुकरवत्).

१६ । सांकाश्यकाग्निष्यनासिष्यदावाघाटानाम् ॥

द्वितीयमुदात्तं वा ॥

16. The second syllables of the following are optionally acute. सांकाश्यः (formed by स्य of IV. 2. 80); so also काग्निष्यः, नासिष्यः, and दावाघाटः । See Vārtika आराधना under III. 2. 49, S. 2966.

१७ । ईषान्तस्य हयादेरादिर्वा ॥

हलीवा । लाङ्गलीवा ॥

17. A word ending in ईवा and beginning with a consonant, may optionally have acute on the first syllable. As हलीवा, लाङ्गलीवा ॥

१८ । उञ्जीरदाशेरकपालपलालशैवालश्यामाकशारीरशरावकुड्यहिरण्यारण्यापत्य-
देवराणाम् ॥

श्यामादिःदातः स्यात् ॥

18. The following have acute on the first उञ्जीरः, दाशेरः, कपालः, पलालः, शैवालः, श्यामाकः, शरीरः, शरावः, कुड्यः, हिरण्यः, अरण्यः, अपत्यः, देवराणाम् ॥

१९ । महिष्याषाठयोर्जायेष्टकाख्या चेत् ॥

आदिःदातः । महिषी जाया । आषाठा उपदधाति ॥

इति किदमूत्रेषु तृतीयः पादः ॥

19. The word महिषी when meaning 'queen,' and आषाठा when it is the name of a sacrifice are first acute. As महिषी जाया । आषाठा उपदधाति ॥

CHAPTER IV.

१ । शकटिशकट्योरक्षरमक्षरं पर्यायेण ॥

उदात्तम् । शकटिः । शकटी ॥

1. Every syllable of the words शकटि and शकटी is acute by turns. Thus, शकटिः, शकटिः, शकटिः । शकटीः, शकटीः, शकटीः ॥

२ । गोष्ठजस्य ब्राह्मणनामधेयस्य ॥

अक्षरमक्षरं पर्यायेणोदात्तम् । गोष्ठजो ब्राह्मणः । अन्यत्र गोष्ठजः पशुः । कटुक्षरपदप्रकृति-
स्वरेणान्तोदात्तः ॥

2. So also the word गोष्ठज, when it is the name of a Brahmana. As गोष्ठजः, गोष्ठजः or गोष्ठजो ब्राह्मणः । Otherwise it will be always end-acute by कटुक्षरपदप्रकृतिस्वर (VI. 2. 139), as गोष्ठजः पशुः ॥

३ । पारावतस्योपोत्तमवर्जम् ॥

शेषं क्रमेणोदात्तम् । पारावतः ॥

3. So also the word पारावत, with the exception of its penultimate syllable. As पारावतः, पारावतः and पारावतः । But the penultimate syllable व is never acute.

४ । धूमजानुमुञ्जकेशकालशालस्यालीपाकानामधूजलस्यानाम् ॥

यथा चतुर्थो धूमजानुश्चतुरो वर्जयित्वा त्रिष्टानि क्रमेणोदात्तानि । धूमजानुः । मुञ्जकेशः ।
कालशालः । स्यालीपाकः ॥

4. So also the words धूमजानु with the exception of धू, मुञ्जकेश with the exception of क, कालशाल with the exception of ल, and स्यालीपाक with the exception of स्या get acute in turn on every syllable. Thus धूमजानुः, धूमजानुः, धूमजानुः ।

मुञ्जकेयः, मुञ्जकेयः, मुञ्जकेयः । कालवालः, कालवाँलः । स्वालोपाकः, स्वाँलोपाकः or स्वा-
लोपाकः ॥

५ । कपिकेशहरिकेशयोश्छन्दसि ॥

कपिकेशः । हरिकेशः ॥

5. In the Chhandas, the words कपिकेश and हरिकेश get acute on every syllable in turn. As कपिकेशः, कपिँकेशः, कपिकेशः, कपिकेशः । So also with हरिकेशः ॥

६ । न्यङ्स्वरौ स्वरितौ ॥

स्यष्टम् । न्यङुत्तानः । 'व्यञ्जयत्स्वः' ॥

6. The words न्यङ् and स्वरौ have svarita accent. As न्यङुत्तानः । व्यञ्जयत् स्वरः (Rig Veda II. 24. 3).

७ । न्यङ्द्वयल्कशयोरद्विः ॥

स्वरितः स्यात् ॥

7. The first syllables of न्यङ्द्वय and ल्कश are svarita.

८ । तिल्यशिक्ष्यमत्य कार्म्येधान्यकन्याराज्यमनुष्याणामन्तः ॥

स्वरितः स्यात् । तिलानां भवनं क्षेत्रं तिल्यम् । वैश्वानर्या शिक्षमादत्ते । प्रमिषायमत्यम-
नुष्यास्यति । वज्रः कार्म्येर्वावज्रेण । 'यतेनावः' (३१०१) इति प्राप्ते ॥

8. The finals of the following words are svarita; तिल्यं, शिक्ष्यं, मत्यं, कार्म्यं, धान्यं, कन्यां, राज्यं, मनुष्यं । The word तिल्यम् = तिलानां भवनं क्षेत्रं । वैश्वानर्या शिक्षमादत्ते, प्रमिषायमत्यमनुष्यास्यति, वज्रः कार्म्येर्वावज्रेण । Some of these are exceptions to VI. 1. 213.

९ । विल्वभक्ष्यवीर्याणि छन्दसि ॥

अन्तस्वरितानि । ततो विल्व उदतिष्ठत् ॥

9. In the Chhandas the following words are finally svarita : विल्वं, भक्ष्यं, वीर्यं । As ततो विल्व उदतिष्ठत् ॥

१० । त्वरसमसिमेत्यनुष्ठानि ॥

स्तरं वस्त्रत् । 'उत् त्वः पश्यन्' । 'नभस्तामन्यको हमे' । 'सिमस्ते' ॥

10. The words त्वत्, त्व, सम, and हिम are wholly anudatta. As स्तरीवस्त्र (Rig Veda VII. 101. 3), उत् त्वः पश्यन् (Rig Veda X. 71. 4), नभस्तामन्यको हमे (Rig Veda VIII. 39. 1), सिमस्ते (Rig Veda I. 115. 4).

११ । सिमस्यायर्वयोऽन्त उदात्तः ॥

अयर्वय इति प्रायिकम् । तत्र दृष्टस्येत्येवं परं वा : तेन 'सावस्तनुते हिमस्ते' इत्युद्घोटेऽपि भवत्येव ॥

11. In the Atharva Veda the word सिम is finally acute. The rule is not confined to the Atharva Veda : it is so found in the Rig Veda also. As सावस्तनुते हिमस्ते (Rig Veda I. 115. 4).

१२ । निपाता आद्युदात्ताः ॥

स्वाहा ।

12. The Indeclinables are first acute. As स्वीहा ॥

१३ । उपसर्गश्चाभिघर्जम् ॥

13. The upasargas are first-acute with the exception of अभि ॥

१४ । एवादीनामन्तः ॥

एवमादीनामिति पाठान्तरम् । एव । एवम् । नूनम् । 'सह ते पुत्र सूरिभिः' । षष्ठस्य तृतीये सह । 'सहस्य सः-' (१००६) इति प्रकरणे सहस्यश्च आद्युदात्त इति तु प्राञ्चः । तच्चिन्त्यम् ॥

14. The words एव and the rest are finally acute. Another reading is एवमादीनाम् । As एव, एवम्, नूनम्, सह । सह ते पुत्र सूरिभिः । In VI 3. 78 S. 1009, the word सह is first-acute according to Kāśikā. Thus there is an apparent contradiction.

१५ । चाचादीनामुभाषुदात्तौ ॥

उभौ ग्रहणमनुदात्तं पदमेकवर्जमित्यस्य व्याधाय ॥

15. Both syllables of the words चाच and the rest are acute. This debars the general rule by which, in one word only one syllable is accented. (VI. 1. 158).

१६ । चादयोऽनुदात्ताः ॥

स्पष्टम् ॥

16. The words च and the rest are anudatta.

१७ । यद्येति पादान्ते ॥

'तं नेमिम्भयो' यथा । 'पादान्ते' किम् । 'यद्येति' अदिमिः करत् ॥

17. The word यथा is anudatta at the end of a Pāda or verse. As तं नेमिम्भयो यथा (Rig Veda VIII. 75. 5). But यथानो अदितिः करत् where it is not at the end of a verse (Rig Veda I 43. 2).

१८ । प्रकारादिवृक्तौ ॥

परस्यान्त उदात्तः । पदुपदुः ॥

18. A double-word is finally acute when it denotes प्रकार &c. Thus पदुपदुः This would have been finally acute by Pāpini's rule also; VIII. 1. 11 and 12.

१९ । शेषं सर्वमनुदात्तम् ॥

'शेषं सर्वमनुदात्तम्' । शेषमित्यादिवृक्तस्य परमित्यर्थः । प्रप्रायम् । दिवेदिवे । इति ॥
इति फिदसूत्रेषु तुरीयः पादः ॥

19. All other double-words are anudatta. As प्रप्रायम्, (Rig Veda VII. 8. 4) दिवे दिवे (Rig Veda I. 1. 3). ॥

Here end the Phit Sutras.

अथ प्रत्ययस्वराः ।

CHAPTER III.

AFFIX-ACCENTS—(continued).

३७०८ । आद्युदात्तश्च । ३ । १ । ३ ॥

प्रत्यय आद्युदात्त इव स्यात् । अग्निः । कर्तव्यम् ॥

3708. That which is called an affix, has an acute accent on its first syllable.

This sūtra may also be treated as a Paribhāṣhā or an Adhikāra sūtra. The udātta accent falls on the affix, and if it consists of more than one vowel, then on the first of the vowels. Thus the affix लव्य has udātta on the first ल, as in कर्तव्यम् । So also अग्निः formed with the affix नि (Upādi IV. 50),

३७०९ । अनुदात्तो सुप्तिता । ३ । १ । ४ ॥

पूर्वस्यापवादः । यज्ञस्य । न वो युष्मति । अग्निषोऽनुदात्तत्वे स्वरितप्रचये ॥

3709. The case-affixes (sup) and the affixes having an indicatory *pa* (pit) are anudātta.

This is an exception (apavāda) to the last aphorism. As यज्ञस्य, so also न वो युष्मति (Rig Veda V. 54. 13).

Here the root युष्मप्रमादे is end-acute by VI. 1. 162. To it is added अण्, which becomes svarita, as it is preceded by an udātta (VIII. 4. 66). Then is added तिप्, which becomes monotone by I. 2. 39. S 3668, as it is preceded by a svarita. So the affix तिप्, becomes monotone.

३७१० । चित्तः । ६ । १ । १६३ ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । “चित्तः सप्रकृतेर्बहुवचनार्थम्” । चित्तिप्रत्यये सति प्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्यान्त उदात्तो वाच्य इत्यर्थः । ‘नभन्तामन्यके समे’ । ‘यके सरस्वतीमनु । तक्तसु ते’ ॥

3710. A stem (formed by an affix or augment or substitute) having an indicatory ‘ch’, gets acute on the end syllable.

Vārt:—In the cases of affixes having an indicatory च्, the acute accent falls on the final, taking the stem and the affix in an aggregate for the sake of affixes ‘bahu’ and ‘akach’. Thus अनुपदुः । The affix अनुच् is one of those few affixes which are really prefixes, (V. 3. 68). The accent will not, therefore, fall on नु, but on the last syllable of the whole word compounded of the prefix and the base. So also with the affix अकच् । It is added in the middle of the word, but the accent will fall on the end; as अनुकोः (V. 3. 71).

Thus:—नभन्तामन्यके समे (Rig Veda VIII. 39. 1). यके सरस्वतीम् (Rig Veda VIII. 21. 18). तक्तसु ते (Rig Veda I. 133. 4).

३७११ । तद्वृत्तस्य । ६ । १ । १६४ ॥

चित्तस्तद्वृत्तस्यान्त उदात्तः । पूर्ववत् चित्ते जित्स्वरवाचनार्थमिदम् । कौशिकपदाः ॥

3711. A stem formed with a Taddhita-affix having an indicative *ch*, has acute on the end syllable.

Thus कौञ्जायनाः formed by the affix कृञ् (IV. 1. 98). कृञ् + कृञ् + कृञ् = कौञ्जायनाः, dual कौञ्जायनौ, pl. कौञ्जायनाः (कृञ् being elided by II. 4. 62, and thus giving scope to कृञ् accent). In this affix there are two indicative letters कृ and ञ्; the कृ has only one function, namely, regulating the accent according to this rule, while ञ् has two functions, one to regulate the accent by VI. 1. 197, and another to cause Vṛiddhi by VII. 2. 117. Now arises the question, 'should the word get the accent of कृ or of ञ्'. The present rule declares that it should get the accent of कृ and not of ञ्, for the latter finds still a function left to it, while if ञ् was to regulate the accent, कृ would have no scope.

३७१२ । कितः । इ । १ । १६५ ॥

कितस्तद्धितस्यान् उदात्तः । 'यदानेयः' ॥

3712. A stem formed by a Taddhita affix having an indicative *ka* has acute accent on the end syllable.

Thus यदानेयः । Here the affix कृक is added to यन्नि by IV. 2. 33 S. 1236.

३७१३ । तिसृष्यो जसः । इ । १ । १६६ ॥

जस उदात्तः । 'तिस्रो यावः तिसृः' ॥

3713. The Nominative plural *jas* of *tisri* has acute accent on the last syllable.

Thus तिस्रो यावः तिसृः (Rig Veda I. 35. 6).

The word त्रि is end-acute; the feminine तिस्र being its substitute would also be end-acute. Before the affix कृक, the त्रि is changed to र by VII. 2. 100. Here VIII. 2. 4 would have made the कृक svarita. This debars that svarita accent. Therefore the word तिस्रः in the above example is end-acute.

३७१४ । सावेकाचस्तृतीयादिविभक्तिः । इ । १ । १६८ ॥

साविति सप्तमीबहुवचनम् । तत्र य एकाच ततः परा तृतीयादिविभक्तिरुदात्ता । 'वाचा विवचः' । हे किम् ? राज्ञेयादौ एकाचोऽपि राज्ञश्चात्यरस्य मा भूत् । 'राज्ञे नु ते' । एकाच किम् ? 'विदधते राजनि त्वे' । तृतीयादिः किम् ? 'न ददौ वाचम्' ॥

3714. The case-affixes of the Instrumental and of the cases that follow it have the acute accent, if the stem in the Locative Plural is monosyllabic.

The word त्रौ (locative of त्रु) refers to the त्रु of the Locative plural.

Thus वाचा विवचः । Why do we say 'if the stem in the Locative plural is monosyllabic'? Observe राज्ञे नु ते एवमस्य तानि बुद्धयभीनव' सोम धाम । (Rig Veda I. 91. 3). because the stem in the Locative Pl. of राज्ञ् is not monosyllabic, but disyllabic; though here it is monosyllabic. Why do we say 'monosyllabic'? Observe विदधते राजनि त्वे (Rig Veda VI. 1. 13). Why do say 'the Instrumentals and the rest'? Observe न ददौ वाचं (Rig Veda X. 71. 4). The plural of Locative being taken in the sūtra, the rule does not apply to त्वया and त्वयि : as in

the *plural* of the Locative they have more than one syllable, though in *singular* locative their stem has one syllable.

३७१५ । अन्तोदात्तादुत्तरपदादन्यतरस्यामनित्यसमासे । इ । १ । १६८ ॥

नित्याधिकारविहितसमासादन्यत्र यदुत्तरपदमन्तोदात्तमेकाच् ततः परा वृत्तीयादि विभक्ति-
रन्तोदात्ता वा स्यात् । परमवाचा ॥

3715. The same case endings may optionally have the acute accent, if the monosyllabic word stands at the end of a compound, and has acute accent on the final, when the compound can be easily unloosened.

The phrases 'एकाच्, and वृत्तीयादिविभक्तिः are understood here also. The *nitya* or *invariable* compounds are excluded by this rule. Thus परमवाचा, or परमवाचा, परमवाचेः or वाचेः; परमवाचः or वाचः. So also परमत्ववा or त्ववा &c.

३७१६ । अञ्चेश्छन्दस्य सर्वनामस्थानम् । इ । १ । १७० ॥

अञ्चः परा विभक्तिरुदात्ता । 'इन्द्रो दधीचः' । चाविति पूर्वपदान्तोदात्तत्वं प्राप्तं वृत्तीया-
दिरित्यनुवर्तमानेऽसर्वनामस्थानपदार्थं अस्वरियद्वाच्यम् । 'प्रतीचो वाङ्मून्' ॥

3716. In the Chhandas, the case-endings other than the *sarvanāmasthāna*, get the acute accent when coming after añch.

In the Vedas, a stem ending in the word अञ्च, has the acute not only on the affixes previously mentioned, but on the accusative plural affix also. Thus इन्द्रो दधीचो अस्थमिः (Rig Veda I 84. 13). Here the word दधीच् had accent on धी by VI. 1. 222, but by the present sūtra, the accent falls on the case-affix अस् ॥

Though the anuvritti of 'Instrumentals and the rest' was understood here, the word *asarvanāmasthāna* has been used here to include the ending अञ्च also. As प्रतीचो वाङ्मून् प्रतिभङ्ग्येवाम् (Rig Veda X. 87. 4).

३७१७ । ऊङिद्विपदादप्यसौ द्वयः । इ । १ । १७१ ॥

'ऊङ्' 'इदं' 'पदादि' 'अप' 'पुम्' 'रे' 'दिव' इत्येभ्योऽसर्वनामस्थानविभक्तिरुदात्ता ।
ऊङ् । प्रष्टोतः । प्रष्टोता ॥

' + उट् पधाद्यङ्यं कर्तव्यम् + ' । इह मा भूत् । अद्यमुवा । ' अद्यमवे ' । इदम् । ' ए भिर्न-
भिर्न 'मः । अन्वादेशे न । ' अन्तोदात्तात् ' इत्यनुवृत्तेः । न च तत्रान्तोदात्तात्ताप्यस्तीति वाच्यम् ।
' इदमेऽन्वादेशेऽनुदात्तात्सुतीयादौ ' (३५०) इति सूत्रेणानुदात्तस्याद्योविधानात् । ' अ ते यभू' ।
' माभ्यां गा अम् ' । ' पद्वचोमाङ्गलिम् ' (३२८) इति ऊङ् पदादयः । ' एदभ्यां भूमिः ' ।
' इ द्विर्न जिह्वा ' । ' चावते मासिमासि ' । ' मनेष्वन्वे ह द वा ' । अप । ' अपा जेने ' । पुम् ।
' अ भ्रातेव पुंसः ' । रे । ' रा या व यम् ' । ' रा यो धूर्त ' । दिव । ' दि वेदि ' ॥

3717. The same (*asarvanāmasthāna*) case-endings have the acute accent, when the stem ends in 'vāh'; also after *idam*, after *pad* &c. (upto 'nis' VI. 1. 63) after *apa*, *puns*, *rai* and *div*.

Thus: (1.) ऊङ्:—प्रष्टोतः, प्रष्टोता ॥

Vart:—In the case of ऊङ् the penultimate ऊ should be taken. Therefore not here: अद्यमुवा, अद्यमवे ॥

३७२० । उदासयणो हल्युर्वात् । ६ । १ । १७४ ॥

३७२१ । नोङ्धासंबोः । ६ । १ । १७५ ॥

३७२२ । इत्यनुष्ठुभ्यां मत्सुप् । ६ । १ । १७६ ॥

‘+ रेशब्दाज्ज +’ । रेवां वद्वेषतः ॥

3722. The otherwise unaccented *mat* (*vat*) takes the acute accent, when an oxytoned stem ends in a light vowel, or the affix has before it the augment π (VIII. 2. 16).

The word अन्तोदात्तात् is understood here also. Thus

ये वै ऋमो उदनिमो हयति (Rig Veda V. 42. 14). So also when मनुष् takes नुद्, as अक्षयवता, अक्षयवतः कण्वतः सखायः (Rig Veda X. 71. 7). Here by VII. 1. 76, the word अक्ष takes अक्षन् and becomes अक्षन्, then is added नुद् by VIII. 2. 16, and we have अक्षन् न मनुष् । The preceding न् is elided. When the stem is not oxytone (antodatta) this rule does not apply : as वैशुमान् । मात्वा यिद-दिशुमान् (Rig Veda I. 42. 2). The word वैशु has acute on the first syllable, as it is formed from वृश् with the affix उ (Un 1. 10) which is जित् (Un I. 9). So the मनुष् retains its anudatta here. So also in the case of मरुत्वात्, the affix does not become acute, though the word मरुत् has acute on the final as the intervening त् makes the उ of ह heavy when the affix is added : the general maxim स्वरविधौ व्यञ्जनमविद्यमानवत् does not apply here, because the very fact that न् is only taken as an exception, shows this, as मरुत्वां वन्द् (Rig Veda III. 47. 1) निगुत्वात्वा यवागहि (Rig Veda II. 41. 2).

Vart :—The affix मनुष् becomes acute after the heavy vowel of रे ; as कारेवैन = रयिरव्याप्ति । There is vocalisation of य of रयि, as र व ह, then substitution of one, as र ह, then gñā, as रे in रेवान् वद्वेततः (Rig Veda VIII. 2. 13).

३७२३ । नामन्यतरस्याम् । ६ । १ । १७७ ॥

मनुषि योमृत्स्वत्तदन्तान्तोदात्तात्परो नामुदात्तो वा । 'चेतन्ती सुमतीनाम्, ॥

3723. After an oxytoned stem which ends in a light vowel the genitive ending 'nām' has optionally the acute accent.

Thus :—चेतन्ती सुमतीनाम् (Rig Veda I. 3. 11).

So also अग्नीनीम् or अग्नीनाम्, वायुनीम्, or वायूनाम् कर्तृणीम् or कर्तृणां (see VII. 1. 54).

३७२४ । इयाश्छन्दसि बहुलम् । ६ । १ । १७८ ॥

इयाःपरो नामुदात्तो वा । 'देवसे नानाभिभञ्जतीनाम् । वेत्युक्तेन । 'अयन्तीनां मरुतो युक्तम्' ॥

3724. In the Chhandas, the ending 'nām' has diversely the acute accent after the feminine affix 'ī.'

Thus देवसेनानाम् अभिभञ्जतीनीम्, (Rig Veda X. 103. 8). Sometimes it does not take place, as अयन्तीनाम् मरुतः (Rig Veda X. 103. 8),

३७२५ । वद्विचतुर्थी हलादिः । ६ । १ । १७९ ॥

इया यन्ती हलादिभिर्भक्तिवदात्ता । 'आ वद्विचतुर्थी यमाः' । 'त्रिभिश्च देव' ॥

3725. The case-endings beginning with a consonant, have the acute accent after the Numerals called *shat* (I. 1. 24), as well as after *tri* and *chatvar*.

The anuvritti of अन्तोदात्तात् ceases : for the present rule applies even to words like वैश्वन् and नैवन् which are acute on the initial (v Phit II. 5). Thus वयवीम्, वद्विः, वद्विः, वद्विः, वद्विः, वद्विः, वद्विः, वद्विः, वद्विः, वद्विः (See VII. 1. 55) Why do we say 'before case-affixes beginning with consonants' ? Observe वैश्वन्

३७२८ । नृ चान्यतरस्याम् । ६ । १ । १८४ ॥

नृः परा भनादिर्विभक्तिर्वादात् । 'वृभिर्व्युमानः' ॥

3728. After *nri*, a case ending beginning with *bha* or *sa* is optionally unaccented.

Thus वृभिः or वृभिः, वृभ्यः, वृभ्यः, वृभ्याम्, वृभ्याम्, वृषु, वृषु । वृभिर्व्युमानः (Rig Veda IX. 75. 3). But not so वृभिः, नृ ॥

३७२९ । तित्स्वरितम् । ६ । १ । १८५ ॥

निगदव्याख्यातम् । 'कृ नृनम्' ॥

3729. An affix having an indicatory *t*, is svarita i. e., has circumflex accent.

Thus विज्ञोर्ध्वम्, जिज्ञोर्ध्वम्, formed by यत् (III. 1. 97). का'र्थम्, हा'र्थम् with ययत् (III. 1. 124). This is an exception to III. 1. 3 which makes all affixes ādyudātta. For exception to this rule see VI. 1. 213 &c. क्वनूनम् (Rig Veda I. 38. 2),

३७३० । तास्यनुदात्तेऽङ्दुपदेशात्सर्वधातुकमनुदात्तमङ्गित्वा । ६ । १ । १८६ ॥

अस्मात्परं लसार्वधातुकमनुदात्तं स्यात् । तामि । कर्ता । कर्तरि । कर्तरिः । प्रत्ययस्यराप-
वादेऽयम् । अनुदात्ते । य आस्ते । कितः । 'अभि चष्टे' अदन्तेभिः । अदुपदेशात् । पुरंभुज,
चनस्यतम् । विस्वरःऽप्यनेन बाध्यते । 'वर्धमानं स्वेदमे' । 'तास्यद्वयः' किम् । 'अभि वृ धे
हृणीतः' । उपदेशग्रहणात् । 'हृते वृत्राययार्थ' । 'नयहणम्' किम् । 'कर्तृह निघाना' ।
'सार्वधातुकम्' किम् । शिञ्धे । 'अङ्गित्वा' किम् । हृते । यदधीते । ' + द्वितीयादिभ्यो
नेति वक्तव्यम् + ' । इत्ये राङी' वत्त्वं 'अनुदात्तस्य च यज-' (३६५१) इति सूत्रे भाष्यं स्थितम् ॥

3730. The Personal-endings and their substitutes (III. 2. 124-126) are, when they are sārvaadhātuka (III. 4. 113 &c), unaccented, after the characteristic of the Periphrastic future 'tāsi' after a root which in the Dhātupāṭha has an unaccented vowel or a 'n' (with the exception of 'hnuṇ' and 'in') as indicatory letter, as well as after what has a final 'a' in the Grammatical system of Instruction (upadeśa).

१. Thus तामिः, कर्ता, —कर्तरि, कर्तरिः, this debars the affix accent (III. 1. 3). Anudāttaḥ;—as, आस्ते, यज्, —यस्ते । कितः—वृद्ध, —सूते । शोद्ध—येते ; अभिचष्टे अदन्तेभिः (Rig Veda VII. 104. 8). अत् उपदेशः—as तु वतः, नृ वतः, पृ वतः, पृ वतः । पुरंभुजा चनस्यतम् (Rig Veda I. 3 1). A root taking श्च् (अ) is considered as taught (upadeśa) as if ending with an अ, as the indicatory letters श्च् and ण् are disregarded on the maxim अनुदात्तस्यार्थान्तिवत्त्वं (= अनवयवत्वं) । Thus यजमानः, यजमानः । The augment मुक् is added by आने मुक् VII. 2. 82 which may be explained in two ways ; *first*, the augment मुक् is added to the final अ of the base (āṅga) when आने (आनच् &c.) follows ; or *secondly*, the augment मुक् is added to the base (āṅga) which ends in अ, when आने follows. In the first case मुक् becomes part and parcel of अ, and therefore अदुपदेश will mean and include अम् अ having such मुक्, on the maxim यदप्राप्तास्तदुपगोभृतास्तद्व्यहयान यद्वत् 'That

to which an augment is added denotes, because the augment forms part of it not merely itself, but it denotes also whatever results from its combination with that augment.' Therefore मुक् will not prevent the verb becoming ऋतुपदेष्. But if secondly मुक् be taken as part of the base which ends in च, then the लसार्वाधातुक does not follow an ऋतुपदेष्, because झ intervenes. But we get rid of this difficulty by considering मुक् augment as Bahiranga and therefore asiddha when the Antaranga operation of accent is to be performed. The augment मुक् (म्) in the last two examples consequently does not prevent the application of the rule. Though the affix ज्ञानच् has an indicative च, yet वित् accent (VI. 1. 163) is debarred by this rule, as it is subsequent. As वर्धमानं स्वे दने (Rig Veda I. 1. 8).

Why do we say after तासि &c. Observe अभिवृधे यथीतः (Rig Veda III. 6. 10) चित्त्वर्त्तिः. The vikarapa वृत्ति is वित् (I. 2. 4) with regard to operations affecting the prior term, and not those which affect the subsequent. Therefore though वृत्ति is considered as वित् for the purposes of preventing the guṇa of the prior term चि, it will not be considered so for the purposes of subsequent accent. Or the word वित् in this sūtra may be taken as equal to वितुपदेष् and not the अतिदेशिक वित् like वृत्ति. Why do we use the word upadeśa? So that the rule may apply to पचावः, पचामः, but not to वृत्तः, वृत्तः the dual of वृत्ति which ends in न् in upadeśa, though before तत् and वत् it has assumed the form वृत्. Therefore वृत्तः, वृत्तः. वृत्तोच्चाययर्था (Rig Veda VI. 60. 6). Why do we use the word ल (Personal endings)? Observe कृतीश्च निघाना formed by ज्ञानच् added to वृत्ति (III. 2. 128), which not being a substitute of लट्, is not a personal ending like ज्ञानच्. Why do we use the word Sārvaśāstrīka? Observe शिष्ये, शिष्योते शिष्यीरे. Why do we say with the exception of वृत्तुक् and वृत्? Observe वृत्तं, यद् वृत्तीते.

Vārtika :—Prohibition must be stated of वित्, वृत्त, and वित्. Thus वृत्ते राजा (Rig Veda VII. 8. 1).

This is explained in the Mahābhāṣya on sūtra VI. 1. 161. S. 3651.

३७३१। आदिः सिचोऽन्यतरस्याम् । ६ । १ । १८७ ॥

‘सिचन्त्यादिः’ वा । ‘यसिचं वृत्तिरित्यने’ ॥

3731. In ‘sich’ Aorist, the first syllable may optionally have the acute accent.

The word वृत्तः is understood here. Thus, मा हि वीर्याम्, मा हि वीर्याम् ; मा हि वीर्याम् or मा हि वीर्याम् ॥ So also यसिचं वृत्तिरित्यने (Rig Veda VII. 40. 5 and VII. 67. 10).

३७३२। यत्ति च सेटीङन्तो वा । ६ । १। १८६ ॥

सेटि चल्ते पदे वृत्तः अन्तो वा आदिर्वा स्यात् । वृत्तं नैते वृत्तः ‘कृति’ (३७३६) इति प्रत्ययात्पूर्वमुदात्तम् । लुक्विच । अत्र अन्तरोऽपि यथेयिणीदाताः ॥

3732 Before the ending $\frac{1}{2}$ of the Perfect, second person singular, when this ending takes the augment $\frac{1}{2}$, the acute accent falls either on the first syllable, or on this $\frac{1}{2}$, or on the personal ending.

Thus लुक्^१लृक्^२लृक्^३, लृक्^४लृक्^५, लृक्^६लृक्^७, and लृक्^८लृक्^९. As च् has an indicatory लृ the syllable preceding the affix may have also the accent (VI. 1. 193). Thus we get the four forms given above. In short, with च् termination, the accent may fall on any syllable. When the च् is not सेद्, the accent falls on the root and we have one form only by लिट् accent (VI. 1. 193 S. 3676):—ययौच ॥

३७३३ । उपोत्तमं रिति । इ । १ । २१७ ॥

रिरप्रत्ययान्तस्योपोत्तममुदीतं स्यात् । 'यदाहवनीये' ॥

इति प्रत्ययस्वराः ॥

§738. What is formed by an affix having an indicatory *ra* has acute on the penultimate syllable, the full word consisting of more than two syllables.

A penultimate syllable can be only in a word consisting of three syllables or more. Thus कर्णो^१यम् and हरणो^२यम् formed by वनीयद् (III. 1. 96); पटुर्ना^३तीयः, महुर्ना^४तीयः by जातीयद् (V. 3. 19) यदाहवनीये ॥ This debars III. 1. 3.

Here end Affix-accents.

अथ समासस्वराः ।

CHAPTER IV.

ACCENT OF COMPOUNDS.

३७३४ । समासस्य । इ । १ । २२३ ॥

अन्त उदात्तः स्यात् । 'यद्विचित्रम्' ॥

§734. A compound word has the acute on the last syllable.

Thus यच्च लिट् (Rig Veda I. 4. 7). The consonants being held to be non-existent for the purposes of accent; the udātta will fall on the vowel though it may not be final, the final being a consonant.

३७३५ । बहुव्रीहौ प्रकृत्या पूर्वपदम् । इ । २ । १ ॥

उदात्तस्वरितयोर्नि पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात् । 'सुत्यविचित्रवक्षसम्' । 'उदात्तः' इत्यादि किम् । इवामुदात्ते पूर्वपदे समाधानोदात्तत्वमेव यथा स्यात् । समपादः ॥

3735. In a Bahuvrihi, the first member preserves its own original accent.

The word पूर्वपदम् means here the accent—whether udātta or svarita—which is in the first member : प्रकृत्या means, 'retains its own nature, does not become modified into an anudātta accent.' By the last rule the final of a compound gets the accent, so that all the preceding members lose their accent, and become anudātta, as in one word all syllables are unaccented except one, VI. 1. 158. Thus the first member of a Bahuvrihi would have lost its accent and become anudātta; with the present sūtra commences the exceptions to the rule that the final of a compound is always udātta. Thus सुत्यविचित्रवक्षसम् ॥

The words udātta, and svarita are understood in this aphorism. Therefore if *all* the syllables of the pūrvapada are anudātta, the present rule has no scope there, and such a compound will get udātta on the final by the universal rule enunciated in VI. 1. 223. Thus समभार्गः, here सम being *all* anudātta, the accent falls on ग ॥

३८३६ । तत्पुरुषे तुल्याद्यंतृतीयासप्तम्युपमानाख्ययद्वितीयाकृत्याः । ६ । २ । २ ॥

सप्तमे पूर्वपदभूतास्तत्पुरुषे प्रकृत्या । तुल्यधेतः । 'कृत्यतुल्याख्या ओजात्या' (७४६) इति तत्पुरुषः । किरिका काणः किरिकाणः । 'पुन्यन्मन्तुत्सखम्' । मन्दयति मादके इन्द्रे सखेति सम्प्रसारित्युत्सखः । शस्त्री श्यामा ॥

'+ अख्ये नञ्कुनिपातानाम् +' । अयञो वा यवः । 'परिगणनम्' किम् । सात्याकालकः । सुहृत्सुखम् भोज्यो ज्ञाम् ॥

3736. In r Tatpurusha, the first member preserves its original accent, when it is a word (1) meaning 'a resemblance', or (2) an Instrumental or (3) a Locative or (4) a word with which the second member is compared, (5) or an Indeclinable, or (6) an Accusative, or (7) a Future Passive Participle.

Thus (1) तुल्यधेतः । This is a Karmadhāraya compound formed under II. 1. 68, S. 749 and तुल्य being formed by यत् is acutely accented on the first (VI. 1. 218).

(2) When the first member is in the Instrumental case, as :—किरिकाणः (II. 1. 30). किरिः is formed by the Upādi affix क् to क (Up. IV. 143), and it being treated as a कित् (Up. IV. 142) has udātta on the final.

(3) When the first member is a word in the Locative case, as पतयन्मन्तुत्सखम् (Rig Veda I. 4. 7). Here मन्तुत्सखम् is a Locative Tatpurusha compound. मन्तयत् is an epithet of Indra. मन्दयति = मादके = इन्द्रे सखम् ॥

(4) When the first member is a word with which the second member is compared, as :—शस्त्री श्यामा ॥ These compounds are formed by II. 1. 55. शस्त्री is formed by Gaurādi ङीष् and is final-acute. S-737

(5) When the first member is an Indeclinable as, अयञोवायवः । (Rig Veda VI. 67. 9). The Indeclinable compound has udātta on the first, it is formed by II. 2. 5. (S-716)

Vārti:—In cases of Indeclinable compounds, the rule applies only to those which are formed by the negative Particle न, by क्, and by Particles (nipāta). Though नञ् is one of the Nipātas, its separate mention indicates that नञ्-accent debars even the subsequent कृत-accent as अकारिः (III. 3. 112, S. 3389). Therefore, it does not apply to सात्याकालकः which has acute on the final and belongs to Mayārayanśakādi class.

(6) When the first member is in the accusative case, as :—सुहृत्सुखम् । They are formed by II. 1. 29. सुहृत् belongs to सुहोदरादि class and is acutely accented on the last.

(7) When the first member is a Kṛitya-formed word, as, भोज्यो ज्ञाम् । The compounding is by II. 1. 68. भोज्य is formed by यञ् and has svarita on the final : (VI. 1. 185). S-737

३७३७ । वर्णो वर्णोवनेते । इ । २ । ३ ॥

वर्णोवाचिन्मुनरपदे यत्तवर्जिते वर्णोवाचि पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुरुषे । कण्ठासारः । लोहितकल्माषः । कण्ठाशब्दे नक्प्रत्ययान्तः । लोहितशब्दे इतचन्तः । 'वर्णः' किम् । परमकण्ठः । 'वर्णो' किम् । कण्ठातिवाः । 'वनेते' किम् । कण्ठतः ॥

3737. The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when a word denoting color is compounded with another color-denoting word, but not when it is the word *eta*.

Thus कण्ठासारः, लोहितकल्माषः । कण्ठा is formed by नक् affix (Up. III. 4) and has acute on the final (III. 1. 3). लोहित is formed by the affix तन् added to इत (Up. III. 94) and has acute on the first (VI. 1. 197).

Why do we say 'color-denoting word'? Observe परमकण्ठः (VI. 1. 223). Why do we say 'with another color-denoting word'? Observe कण्ठातिवाः (VI. 1. 223). Why do we say 'but not when it is यत्'? Observe कण्ठतः । The compounding takes place by II. 1. 69. (S-7⁴²)

३७३८ । गाधलवणयोः प्रमाणे । इ । २ । ४ ॥

यत्तोरुत्तरपदयोः प्रमाणावाचिनि तत्पुरुषे पूर्वपदं प्रकृत्या स्यात् । अरित्रगाधमुदकम् । तत्प्रमाणात्मित्वर्थः । गोलवणम् । यावद्गवे दीयते तावदित्यर्थः । अरित्रशब्दे इतचन्ता मध्यादातः । प्रमाणात्मित्वापरिच्छेदमात्रं न पुनरायाम इव । 'प्रमाणे' किम् । परमगाधम् ॥

3738. The first member of a Tatpurusha preserves its original accent, when the second term is 'gâdha' or *lavana*, and the compound expresses a 'measure or mass.'

Thus अरित्रगाधमुदकम् 'water as low or fordable as an Aritra i. e. of the depth of a pestle.' गोलवणम्, 'so much salt as may be given to a cow.' These are Genitive Tatpurusha compounds. अरित्र is formed by the affix इत्र added to अ (III. 2. 184), and has acute on the middle (III. 1. 3): गे. is formed by डे (Up. II. 68) and has acute on the final गे । The word प्रमाण here denotes 'quantity,' 'measure,' 'mass,' 'limit,' and not merely the length. The power of denoting measure by these words is here indicated by and is dependent upon accent.

When not denoting प्रमाण we have परमगाधम् (S. 3734).

३७३९ । दायदायं दायदे । इ । २ । ५ ॥

तत्पुरुषे प्रकृत्या । धनदावादः । धनशब्दः क्युप्रत्ययान्तः प्रत्ययस्वरैकाग्र्युदात्तः । 'दायादम्' किम् । परमदावादः ॥

3739. In a Tatpurusha compound, having the word *dayada* as its second member, the first member denoting inheritance preserves its original accent.

Thus धनदावादः, धनदावादः । The word धन is derived by adding क्यु to धा (Up. II. 81). Though the Uṇādi Sūtra II. 81 ordains क्यु after the root धा preceded by नि, yet by the rule of क्युल (III. 3. 1) it comes after धा, also when it is not preceded by नि, and धन has acute on the first (III. 1. 3).

Why do we say 'when meaning inheritance' ? Observe **परमवादादः** (VI. 1. 223) taking the final acute of a compound.

३७४० । प्रतिबन्धि चिरकच्छयोः । ६ । २ । ६ ॥

प्रतिबन्धवाचि पूर्वपदं प्रकृत्या यतयोः परतस्तत्पुञ्जे । गमनचिरम् । व्याहृत्कच्छम् । गमनं कारणाविकलतया चिरकात्मभावि कच्छयोगि वा प्रतिबन्धि जायते । 'प्रतिबन्धि' किम् । सूत्रकच्छम् ॥

3740. In a Tatpurusha compound, having the words *chira* or *krichchhra* as its second member, the first member, when it denotes that which experiences an obstacle, preserves its original accent.

Thus **गमनचिरम्**, or **व्याहृत्कच्छम्** : The words **गमन** and **व्याहृत्कच्छ** are formed by **ल्युट्** affix, and have **लित्** accent (VI. 1. 193). This compound belongs either to the class of **Mayūra-vyāṣakādi** (II. 1. 72), or of an attribute and the thing qualified. When *going* to a place is *delayed* owing to some defective arrangement or cause, or becomes *difficult*, there is produced an *obstacle* or *hinderance*, and is called **गमनचिरं** or **गमनकच्छम्** . Why do we say 'which experiences a hinderance' ? Observe **सूत्रकच्छम्** ॥

३७४१ । पदेऽपदेशे । ६ । २ । ७ ॥

व्याजवाकिनि पदशब्द उत्तरपदे पूर्वपदं प्रकृत्या तत्पुञ्जे । सूत्रपदेन प्रस्थितः । उच्चारपदेन । सूत्रशब्दो यजनः उच्चारशब्दो यजनः 'याच-' (३८७८) आदिस्वरैकान्तोदात्तः । 'अपदेशे' किम् । विष्णुपदम् ॥

3741. In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word *pada* denoting 'a pretext.'

The word **अपदेश** means 'a pretext,' 'a contrivance.' Thus **सूत्रपदेन प्रस्थितः** । **उच्चारपदेन प्रस्थितः** । Goue on pretext of voiding urine or excreta.

The word **सूत्र** is derived by adding the affix **च्च्** to the root **सुच्**, the **ऊ** being substituted for **उच्** of **सुच्**, (Up. IV. 163), and has acute on the first (VI. 1. 197) or it may be a word formed by **च्च्** to the root **सुचयति** . The word **उच्चार** is also formed by **च्च्** and by **वृ. २. १४४**, S. 3878, has acute on the final. The compounding takes place by II. 1. 72 or it is an attributive compound.

Why do we say 'when meaning a pretext' ? Observe **विष्णोः पदम् = विष्णुपदम्** ॥

३७४२ । निवाते वातत्राणे । ६ । २ । ८ ॥

निवातशब्दे परे वातत्राणवाकिनि तत्पुञ्जे पूर्वपदं प्रकृत्या । कुटीनिवातम् । कुण्डनिवातम् । कुटीशब्दो गैरादिहीनः । कुण्डशब्दो यजनः । यजनः चरदन्त्ये । 'वातत्राणे' किम् । वातनिवाते यजते । निवातशब्दाच्च कठः शाब्दे ॥

3742. In a Tatpurusha compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word 'nivāta' in the sense of 'a protection from wind.'

Thus कुट्टेवं निवातं = कुट्टीनिवातम् 'a hut as the only shelter from the winds.' So also कुट्टानिवातम् or कुट्टेनिवातम्. The word निवात is an Avyayibhāva compound = वातस्य अभावः (II. 1. 8); or a Bahuvrihi = निवृत्तो वातोऽस्मिन्. The word कुट्टीनिवातम् &c., are examples of compounds of two words in apposition. कुट्टी is formed by कृत् (IV. 1. 41), and has acute on the last (III. 1. 3). Some say that कुट्ट is derived from कु by adding यत् with the augment इक्, and treating it as कित्, it has the acute on the first; others hold that it is derived by the affix इक् to कु and the affix has the accent. The इ here is not indicatory but part of the affix.

Why do we say when meaning 'a shelter from wind'? Observe राजनिवातं वसति = 'he lives under the shelter of the king.' Here निवात = पार्श्वः or vicinity.

३७४३ । शारदेषु नार्तवे । इ । २ । ९ ॥

अतो भवमार्तवम् । तदन्यथाविनि शारदशब्दे परे तत्पुङ्गे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरं स्यात् । रज्जु शारदमुदकम् । शारदशब्दे नूतनार्थः । तस्यास्त्रपदविग्रहः । 'रज्जोः सद्य उद्धृतम्' । रज्जुशब्द 'रज्जोरमुद्धृत' इत्याद्युदात्तो व्युत्पादितः । 'अनार्तवे' किम् । उत्तमशारदम् ॥

3743. In a Tatpuruṣa compound, the first member preserves its original accent, when the second member is the word 'Śārād' having any other sense than that of 'autumnal.'

The word अनार्तव means appertaining to season (अतु) i. e., when the word शारद does not refer to the season of शरत् or autumn. Thus रज्जुशारदमुदकम् 'fresh drawn water.' The word शारद means here 'fresh,' 'new': and it forms an invariable compound. The word रज्जु is formed by उ affix added to रज्ज् (Un. I. 15), the ङ being elided. The affix उ is treated as नित् (Un. I. 9) and the accent falls on the first syllable (VI. I. 197).

Why do we say 'when not meaning autumnal'? Observe उत्तमशारदम् the best autumnal grass &c.' (VI. I. 223).

३७४४ । कठार्युः कवाययोजाति । इ । २ । १० ॥

यतोः परतो जातिवाचिनि तत्पुङ्गे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । कठार्युः । दैवारिककवायम् । कठशब्दः पञ्चाशजन्तः । तस्मात्- 'वैशम्पायनाङ्गो जातिभ्यश्च' (१४८४) इति चिन्ते: 'कठशरकाङ्गुक्' (१४८९) इति लुक् । द्वारि नियुक्त इति ठक्प्रत्ययादतो दैवारिकशब्दः । 'जाति' किम् । परमाध्युः ॥

3744. In a Tatpuruṣa compound denoting a genus, the first member preserves its original accent, when the second member is the word कठार्युः or कवायः ॥

Thus कठार्युः. This is an Appositional compound denoting 'genus or kind,' with a fixed meaning. कठ is derived by क् affix (III. I. 34), and to it is added the Taddhita affix ऋनि (IV. 3. 104 S. 1481), in the sense of कटो न प्रोक्तं (IV. 3. 101), and the affix is then elided by IV. 3. 107, S. 1487.

So also दैवारिककवायम्. This is a Genitive compound. The word दैवारिक is formed by ठक् affix added to द्वार and has acute on the final (VI. I. 165). Why do we say 'when meaning a genus'? Observe, परमाध्युः, परमकवायः (VI. I. 223).

३७४५ । सदृशप्रतिरूपयोः सादृश्ये । ६ । २ । ११ ॥

अनयोः पूर्वे प्रकृत्या । पितृसदृशः । 'सादृश्ये' किम् । परमसदृशः । समासार्थेऽत्र पुण्यमानता न सादृश्यम् ॥

3745. In a Tatpurusha compound expressing resemblance with some one or something, the first member preserves its original accent, when the second member is 'sadṛśa' or 'pratirūpa'

Thus पितृसदृशः The word पितृ is formed by Upadi affix दृक् (Up II. 95) and is finally accented. Why do we say 'when meaning resemblance'? Observe परमसदृशः (VI. 1. 223): here the sense of the compound is that of 'honor' and not 'resemblance.'

३७४६ । द्विगौ प्रमाणे । ६ । २ । १२ ॥

द्विगावुत्तरपदे प्रमाणवाचिनि तत्पुञ्जे पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । प्राज्यसप्तसमः । सप्त समाः प्रमाणमस्य । '+प्रमाणे लो द्विगेर्नित्यम्+' इति मात्रचो लुक् । प्राज्यशब्द चाद्युदात्तः । प्राज्यवाचो सप्तसमश्च प्राज्यसप्तसमः । 'द्विगौ' किम् । त्रीद्विप्रत्ययः । 'प्रमाणे' किम् परमसप्तसमम् ॥

3746. In a Tatpurusha compound denoting 'measure or quantity', the first member preserves its original accent, when the second member is a Dvigu.

Thus प्राज्यसप्तसमः । The word सप्तसमः = सप्तसमाः प्रमाणमस्य । the affix मात्रच् denoting 'measure' (V. 2. 37. S. 1835) is elided (See V. 2. 37. S. 1838 Vart) प्राज्यवाचो सप्तसमश्च = प्राज्यसप्तसमः 'an Eastern seven-years old'; प्राज्य has acute on the first. Why do we say 'before a Dvigu'? Observe त्रीद्विप्रत्ययः । Why do we say 'when denoting measure'? Observe परमसप्तसमम् ।

३७४७ । गन्तव्यप्रत्ययं वाणिजे । ६ । २ । १३ ॥

वाणिजशब्दे परे तत्पुञ्जे गन्तव्यवाचि पश्यवाचि च पूर्वपदं प्रकृतिस्वरम् । मद्रवाणिजः सप्तमीसमासः । मद्रशब्दो ऋक्प्रत्ययान्तः । 'गन्तव्य' इति किम् । परमवाणिजः ॥

3747. Before the word 'vānij' 'a trader,' the first member of a Tatpurusha preserves its accent, when it is a word specifying the place whither one has to go, or the ware in which one deals.

Thus मद्रवाणिजः = मद्रादिषु गत्वा व्यवहरन्ति 'the Madra-merchants i. e. 'who trade by going to Madra' All these are Locative compounds. वाणिज is derived by ऋक् affix (Up II. 11) and is acutely accented on the last (VI. 1. 245). In the sense of पश्य we have : गोवाणिजः 'a dealer in cows'; गो is finally accented (Up II. 67).

Why do we say 'the place whither one goes, or the goods in which one deals'? Observe परमवाणिजः ॥

३७४८ । मात्रोपज्ञोपक्रमच्छायेऽनपुंसके । ६ । २ । १४ ॥

मात्रादिवु परतोः नपुंसकवाचिनि तत्पुञ्जे तथा । भिक्षावास्तुसुखप्रमाणं भिक्षामात्रम् । भिक्षाशब्दो 'गुरोश्च ह्रस्वः (३२८) इत्यप्रत्ययान्तः । वास्तुसुखम् । वास्तुनिर्णयं चाद्युदात्तः ।

नन्दोपक्रमम् । नन्दशब्दः । पञ्चाक्षरान्तः । द्रुमुक्तायम् । द्रुमुशब्दं चायुदात्तो निस्वात् । 'नपुंसके' किम् । सुखाकावा ॥

3748. The first member of a Tatpurusha preserves its accent before the words 'mātrā,' 'upajñā,' 'upakrama,' and 'ohhāyā' when these words appear as neuter.

Thus मित्राऽमात्रं । The word मात्रा is here synonymous with मूल्य, the phrase being = मित्रायामुत्पन्नमात्रं, and is a Genitive compound. The word मित्रा is derived from मित्र, by the feminine affix क् (III. 3. 103. S. 3280), and has acute on the final (III. 1. 3). So also with उपका, as पाणिन्युपक्रमम् (see II. 4. 21). All these are Genitive compounds. The word पाणिनि is acutely accented on the first. So also with उपक्रम, as नन्दोपक्रममात्रं मानार्थम् । The word नन्द is formed by नच् (III. 1. 144). The Tatpurusha compounds ending in उपका and उपक्रम are neuter by II. 4. 21. So also with कावा, as द्रुमुक्तायम् । The word द्रुमु is derived from द्रु by उ affix (Un. I. 13), and it being treated as नित् (Un. I. 9) the acute falls on द् the first syllable (VI. I. 197). The compound is a Genitive Tatpurusha—द्रुमुकां कावा; and it is Neuter by II. 4. 22. When the compound is not a Neuter we have सुखाकावा (II. 4. 25).

३७४८ । सुखप्रिययोर्हिते । ६ । २ । १५ ॥

यतयोः परयोर्हितवार्त्तिकनि तत्पुंश्वे तथा । गमनप्रियम् । गमनसुखम् । गमनशब्दे निस्वरः 'हिते' किम् । परमसुखम् ॥

3749. The first member of a Tatpurusha preserves its accent when the second term is *sukha* or *priya*, and the sense is 'to feel delight, or is good.'

Thus गमनसुखम् 'the pleasure of going.' गमनप्रियम् । These are appositional compounds. The word गमन is formed by लुट् affix and has acute on the syllable preceding the affix (VI. I. 193). The word sukha and priya have the sense of हित or 'well,' 'good,' 'beneficial,' &c. when the thing denoted by the first term is the cause of pleasure or delight. When this is not the sense we have परमसुखम् ॥

३७४९ । प्रीतिः ख । ६ । २ । १६ ॥

प्रीति गन्धाणां प्रागुक्तम् । प्रागुक्तसुखं पादयम् । प्रागप्रियोऽनन्धायः । प्रागुक्तप्रागुक्तयोः प्रत्ययस्यरेणानोदात्तो । 'प्रीति' किम् । रागसुखम् ॥

3750. The first member of a Tatpurusha preserves its accent, the second term being *sukha* or *priya* in the sense of 'agreeable to one, or desired.'

Thus प्रागुक्तसुखं पादयं 'the sweetmilk desired by or agreeable to the Brāhmanas,' प्रागप्रियोऽनन्धायः &c. The words प्रागुक्त and प्राग have acute on the final being formed by the affixes कच् and क् respectively (V. 4. 62 and III. I. 3). When not meaning agreeable to or desired, we have रागसुखम्, ॥

३७५० । स्वं स्वामिनि । ६ । २ । १७ ॥

स्वामिशब्दे परे स्वकादि पूर्वपदं तथा । गोस्वामी । 'स्वम्' किम् । परमस्वामी ॥

3751. In a Tatpurusha compound, having the word 'svāmin' as its second member, the first term, when it denotes the thing possessed, retains its original accent.

Thus नो^१स्वामी । When the first member is not a word denoting possession, we have परमस्वामी ॥

३८५२ । पत्यावैश्वर्ये । ६ । २ । १८ ॥

'दसूना यद्वपतिर्दमे' ॥

3752. In a Tatpurusha ending in *pati* when it means 'master' or 'lord,' the first member preserves its original accent.

Thus दसूना यद्वपतिर्दमे (Rig Veda I. 60. 4). The word दसू is formed by क (III. I. 144) and has acute on the final (III I. 3).

३८५३ । न भूवाक्विद्विधिषु । ६ । २ । १९ ॥

पतिशब्दे परे ऐश्वर्यवाचकानि तत्पुङ्गे नैतानि प्रकृत्या । भुवः पतिर्भूपतिः । वाक्पतिः । चित्पतिः । दिधिषूपतिः ॥

3753. The words भू, वाक्, चित्, and दिधिषू, however, do not preserve their original accent in a Tatpurusha, when coming before the word *pati* denoting 'lord.'

This debars the accent taught by the last aphorism. Thus भूपतिः, वाक्पतिः, चित्पतिः, दिधिषूपतिः ॥ All these are Genitive compounds and are finally accented by VI. I. 223.

३८५४ । वा भुवनम् । ६ । २ । २० ॥

उक्तविषये । भुवनपतिः । 'भुवुभूमस्त्रिभ्यः' इति क्युवनो भुवनशब्दः ॥

3754. The word *bhuvana* may optionally keep its accent in a Tatpurusha, before *pati* denoting 'lord.'

Thus भुवनपतिः or भुवनपतिः । The word भुवन is formed by क्यु (Up. II. 80), and has acute on the first (VI. I. 197).

३८५५ । आसङ्गावाधनेदीयस्स संभावने । ६ । २ । २१ ॥

कलित्वाध्वलायः संभावनम् । गमनासङ्गमिति । गमनासङ्गः । संभावनेदीयः । गमनासङ्गुपत आवाध्यते निकटतरमिति वा संभावने । 'संभावने' चित् । संभावनेदीयः ॥

3755. Before आसङ्ग आवाध, and नेदीयस्, the first member in a Tatpurusha compound preserves its original accent, when it treats about a supposition.

The word संभावनम् = कलित्वाध्वलायः 'the hesitation about the existence of a thing.' Thus गमनासङ्गं वर्तते 'one fears the journey.' Similarly गमनासङ्गं वर्तते = गमनं नाशयते इति संभावने 'it has stepped in an obstacle to journey.' Similarly गमनेदीयः वर्तते = गमनमिति निकटतरमिति संभावने 'the journey stands directly before.'

Why do we say 'when a supposition is meant' ? Observe परमपूवः । All the above words are formed by लुट् affix and have सित् accent. (VI. 1. 193).

३७५६ । पूर्व भूतपूर्व । ६ । २ । २२ ॥

चाखो भूतपूर्वः काखपूर्वः । पूर्व खखो वृत्तिविषये भूतपूर्व वतते । 'भूतपूर्व' किम् । परमपूर्वः ॥

3756. The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent when the word 'pūrva' is the second member, and the sense is 'this had been lately—.'

Thus चाखो भूतपूर्वः = काखपूर्वः 'formerly had been rich.' The compound must be analysed in the above way. The compounding takes place by II. 1. 57 or it belongs to Mayūra-vyāṣakādi class.

Why do we say when meaning 'had been lately.' Observe परमपूर्वः, which should be analysed as परमचाखो पूर्ववृत्ति । If it is analysed as परमो भूतपूर्वः then it becomes an example under the rule and not a counter-example. In order therefore, to make this rule applicable we must know the sense of the compound.

३७५७ । सविधसनीहसमर्थादसवेष्टसदेष्टे सामीप्ये । ६ । २ । २३ ॥

इतु पूर्व व्रजता । मद्रसविधम् । गान्धारसनीहम् । काश्मीरसमर्थादम् । मद्रसवेष्टम् । मद्रसदेष्टम् । 'सामीप्ये' किम् । इह मर्थादया समर्थाद क्षेत्रम् । क्षेत्रसमर्थादम् ॥

3757. The first member of a Tatpurusha compound preserves its original accent, when the second member is सविध, सनीह, समर्थाद, सवेष्ट, and सदेष्ट in the sense of 'what can be found in the vicinity thereof.'

Thus मद्रसविधम्, गान्धारसनीहम्, काश्मीरसमर्थादम्, मद्रसवेष्टम् and मद्रसदेष्टम् । The accents of these words have been taught before in Sūtras VI. 2. 12, 13. The words सविध &c., are derived from इह विधया &c., but they all mean 'in the vicinity': मद्रसविधं = मद्राणां सामीप्यम् । Why do we say 'when meaning in the vicinity thereof? Observe इह मर्थादया वतते = समर्थाद क्षेत्रम् 'a field having boundary.' क्षेत्रस्य समर्थाद = क्षेत्रसमर्थादम् 'the bounded field of Chaitra.'

३७५८ । विसृष्टादीनि गुणवचनेषु । ६ । २ । २४ ॥

विसृष्टकटुकम् । विसृष्टखखो 'गतिमन्तरः' (३७८३) विष्वाद्युदात्तः । 'विसृष्ट-' इति किम् । परमसृष्टम् । 'सृष्ट-' इति किम् । विसृष्टजाह्नवः । विसृष्टः विविधः । व्यक्तः । संस्पृष्टः । पवित्रः । कुक्षः । खखः । निगुहः ॥

3758. The words 'vispashta' &c. preserve their accent when followed by an Adjective word in a compound.

Thus विसृष्ट कटुकम् । The compounding takes place by II. 1. 4. and it should be analysed thus विसृष्ट कटुकम् ।

The word विसृष्ट has acute on the first by VI. 2. 49. The word (2) विविध is also acute on the first as it gets the accent of the Indeclinable. Some read the

word as विचित्रः, which being a Bahuvrīhi has also first acute. The word (3) लङ्ग has svarita on the first by VIII. 2. 4. The remaining words of this class are (4) संपर्ष, (5) पटु or कटु, (6) पवित्र, (7) कुचर्ष, (8) लपर्ष and (9) निपुत्र. Of these, the word संपर्ष has acute on the final by VI. 2. 144 ; पटु is formed by ट (Up. 1. 18), which being considered as नित् (Up. 1. 9), it has acute on the first. पवित्र is formed by लृ to the root पद्, and is finally acute (VI. 2. 144). कुचर्ष has accent on the final, being formed by a kṛit affix (कुचार्त्तलृप्-कुचर्षः, सा आदाने, or Up. I. 106). लपर्ष being formed by a लृप् affix (Up. I. 111), has acute on the final (VI. 1. 163), for लृप् is understood in the Upadi sūtra Up. I. 111 from sūtra Up. I. 106. The word निपुत्र has acute on the final by VI. 2. 144, being formed by लृप् affix added to पुत्र &c.

Why do we say 'of विस्वष्ट &c., ? Observe परमसदृशम् having acute on the final. Why do we say 'when followed by a word expressing a quality' ? Observe विस्वष्टप्राप्तमखः ॥

३७५८ । अख्यात्मकन्यापवत्सु भावे कर्मधारये । ६ । २ । २५ ॥

'अ' 'ख्य' 'अख्य' 'कन्' इत्यादेरुच्यते ण्यपवाचिनि षोडशपदे भाववाचि पूर्वपदं प्रकृत्या । गमनच्येष्टम् । गमनख्यायः । गमनाख्यम् । गमनकनिष्ठम् । गमनवापिष्ठम् । 'अ' इत्यादि किम् । गमनयोभनम् । 'भावे' किम् । गम्यतेऽनेनेति गमनम् । गमनं चेदो गमनच्येष्टः । कर्म-इति किम् । अष्टीकमात्रे सा ध्रुवः ॥

3759. In a Karmadhāraya compound, the first member consisting of a Verbal noun 'bhāva' preserves its original accent before adjective forms built from 'śra' (V. 3. 60), 'jya' (V. 3. 61) 'avama' and 'kan' (V. 3. 64), and before a form built from the word 'pāpa.'

Thus गमनच्येष्टम्, गमनख्यायः, गमनाख्यम्, गमनकनिष्ठम्, गमनवापिष्ठम् । गमन is a लृट् formed word and has लृट् accent i. e., on the first syllable, (VI. 1. 193). The words च, ख्य, and कन् are substitutes which certain adjectives take in the comparative and superlative degrees, and the employment of these forms in the sūtra indicates that the comparative and superlative words having these elements should be taken as second members, and so also of वाच, the comparative and superlative are taken, for this is the meaning here of the word वाचवत् ॥

Why do we say 'अ &c.' ? Observe गमनयोभनम् । Why do we say 'a Verbal Noun' ? Observe गमनच्येष्टः, गमनं चेष्टः = गमनच्येष्टः a better carriage where the word 'गमन' is = गम्यतेऽनेनेति 'a carriage' here लृट् is in the sense of लृप् and not भाव (III. ३. 117. S. 3293). Why do we say 'a Karmadhāraya compound' ? Not so in the Genitive compound.

३७६० । कुमारश्च । ६ । २ । २६ ॥

कर्मधारये । कुमारचमका । कुमारच्योऽनोदातः ॥

3760. The word 'kūmāra' preserves its original accent, when standing as a first member in a Karmadhāraya compound.

Thus कुमारश्चमका । The word कुमार has acute on the final, as it is derived

from the root **सुख** **सुख** **सुख** with the affix **सुख** of **सुख**. By II. 1. 70, S. 752 it is ordained that **सुख** is compounded with **सुख** &c.

NOTE:—Some commentators hold that the word **सुमार** must be followed by **यस्य** &c. (IL 1. 70) to make this rule applicable. They refer to the maxim **सङ्ग-प्रतिषेधोक्तः प्रतिषेधोक्तस्य सङ्गश्च** "whenever a term is employed which might denote both something original and also something else resulting from a rule of Grammar, or when a term is employed in a rule which might denote both something formed by another rule in which the same individual term has been employed, and also something else formed by a general rule, such a term should be taken to denote, in the former case, only that which is original, and in the latter case, only that which is formed by that rule, in which the same individual term has been employed." Other Grammarians, however do not make any such limitation, but apply the rule to all **Karinadharaya** compounds of **सुमार** "

३७६१ । आदिः प्रत्येनसि । इ । २ । २७ ॥

कुमारस्याद्विद्वान्तः प्रत्येनसि परे कर्मधारये । प्रतिगतमेनोऽस्य प्रत्येनाः । कुमारप्रत्येनाः ॥

3761. In a Karmadhāraya compound of Kumāra followed by *pratyenas*, the acute falls on the first syllable of Kumāra.

The word प्रत्येनस् = प्रतिगतमेनोऽस्य । Thus प्रत्येनाः ॥

३०६२ । प्रगेवन्न्यतरस्याम् । ६ । २ । २८ ॥

यूना नखास्तेतुर्त्त वा । कुमारकातकाः । कुमारजोतुताः । आद्युदात्तत्वाभावे कुमारजोत्येव भवति ॥

3762. The first syllable of Kumâra is acute optionally, when the second member is a word denoting 'the name of a horde.'

The word **सुख** means: 'a multitude, a collection &c.' Thus **कुमारवातकाः** or **कुमारवातकाः** (VI. 2. 26), or **कुमारवातकाः**. So also with **कुमारजोमुतकाः**. Here **वातका** &c. are horde-names; and the affix **सुख** is added to them by V. 3. 112: which is elided in the Plural by II. 4. 62. In the above examples when the word 'Kumāra' is not accented on the first syllable, it gets accent on the last by VI. 2. 26, when the **अतिशयोक्त** maxim is not applied: when that maxim is applied, the final of the compound takes the accent by the general rule VI. 1. 223.

३७६३ । रगतकालकपालभंगालशरावेषु द्विगी । ५ । २ । २५ ॥

यस्य परितु मुनेः वसन्त्या । यजुषां प्रमाणावस्य यजुषारणिः । दक्षमासाभ्यूता दक्षमास्यः ।
यजुषमासाभ्यूतः यजुषमास्यः । 'तमधीष्टे— इत्यधिकारे द्विगोर्धप । यजुषकपासः । यजुषभगानः
यजुषकपासः 'तः ईर्ष्यायाः' इति यजुषकपय नाद्युदासः । 'इगुन्तादिषु' किम् । यजुषाप्रयः । धृगुनौ
किम् । यजुषारणिः ॥

3768. In a Dvigu compound, the first member preserves its original accent, before a stem ending in a simple vowel, with the exception of *a* (॥), before a word denoting time, as well as before 'kapāla,' 'bhāṣāla' and 'sarāya.'

Thus पूर्वचारद्विः । The above is an example of Taddhitārtha Dvigu (II. 1. 52) equal to चरद्वयः प्रमाद्यमस्य, the प्रमाद्य denoting affix चरच् is always elided in Dvigu (V. 2. 37 Vārt). So also पूर्वभगालः = पूर्व भगाल भूतो । So also पूर्वभगालः । This is also a Taddhitārtha Dvigu (II. 1. 52), formed by the affix चच् (V. 1.80-82 S 1744-46). So also पूर्वचक्रपालः, पूर्वचक्रभगालः, पूर्वचक्रभारतः । These are also Taddhitārtha Dvigu formed by IV. 2. 16, the affix चच् being elided by IV. 1. 88. The word पूर्वचक्र is first acute by Phit (II. 5).

Why do we say "before an इगन्त stem &c" ? Observe पूर्वचक्रभिरद्विः क्रीतः = पूर्वचक्रभिरः । Why do we say "in a Dvigu Compound ?" Observe पूर्वचारद्विः ॥

३०६३ । बहुव्यन्तरस्याम् । इ । २ । ३० ॥

बहुव्यन्तस्तथा वा । बहुव्यन्तः । बहुव्यन्तः । बहुव्यन्तः । बहुव्यन्तः । तस्य यदि हति 'उदात्तस्वरितयोः -' (३६५७) इति भवति ॥

3764. In a Dvigu compound, the word *bahu* may optionally preserve its accent, when followed by an ik-ending stem, or by a time-word, or by kapāla, bhagāla and śarāva.

This allows option where the last rule required the accent necessarily. Thus बहुव्यन्तः or बहुव्यन्तः, बहुव्यन्तः or बहुव्यन्तः, बहुव्यन्तः or बहुव्यन्तः, बहुव्यन्तः or बहुव्यन्तः, बहुव्यन्तः or बहुव्यन्तः. The word बहु has acute on the final being formed by the affix कृ (Up. I. 29). When the उ is changed to व, as in the first example, the anudatta व is changed into svarita by VIII. 2. 4. S. 3657, when the first member preserves its accent. In the other alternative, the accent falls on the last syllable.

३०६४ । द्विविधितस्त्योश्च । इ । २ । ३१ ॥

यतयोः परतः पूर्वपदं प्रकृत्या वा द्विगो । पञ्चद्विधितः । पञ्चद्विधितः ॥

3765. In a Dvigu compound, the first member may optionally preserve its accent, when followed by the words 'dishti' and *vitasti* as second members.

Thus पूर्वद्विधितः or पूर्वद्विधितः, पूर्वद्विधितः or पूर्वद्विधितः. The affix चरच् is elided after the प्रमाद्य denoting words dishti and vitasti (V. 2. 37).

३०६५ । सप्तमी सिद्धशुक्लपञ्चम्येवकालात् । इ । २ । ३२ ॥

अकालवाचि सप्तम्यन्तं एकतया सिद्धादिषु । सांकाश्यसिद्धः । सांकाश्येति ययान्तः । सातप-
शुक्लः । भाटपञ्चमः । भाट्टेति ययान्तः । अकालवाचः । अकालवाच्योऽनोदात्तः । अकालात् किम् ।
पूर्वद्विधितः । कालस्येव वाधितः सप्तमीस्वरः प्रतिपद्यते ॥

3766. A locative-ending word, when it does not denote time, preserves its original accent, when followed by *siddha*, 'sushka' *pakva*, and *bandha*, in a compound.

Thus सांकाश्यसिद्धः or सांकाश्यसिद्धः, सांकाश्यसिद्धः or सांकाश्यसिद्धः. The word सांकाश्य is formed by the affix ययन् added to सङ्काश (IV. 2. 80). The words, sāmkaśya and kāmṇīya have acute on the final, and by Phit Sātra (III. 16) in the alternative the accent falls on the middle. So also सातपशुक्लः । The word

चाष्ट् is formed by च्छ् affix, and has acute on the beginning. So also चक्ष्यः. The word chakra, has acute on the final.

Why do we say 'when not denoting time.'? Observe पूर्वदिक्छिः. The compounding takes place by Ik. 1. 41. The accent of the Locative Tatpuruṣa taught in VI. 2. 1. was debarred by Kṛit-accent taught in VI. 2. 144. The present sūtra debars this last rule regarding Kṛit-accent and reordains the Locative Tatpuruṣa-accent when the Kṛit-words are छि &c.

३७६७ । परिप्रत्युपाया वक्ष्यमानाहोरात्रायवेष्टु । ६ । २ । ३३ ॥

इति प्रकृत्या वक्ष्यमानवाचिनि अहोरात्रायववाचिनि कोत्तरपदे । परित्रिगते दृष्टो देवः । प्रतिपूर्वाद्यम् । प्रत्यपररात्रम् । उपपूर्वरात्रम् । अपत्रिगतम् । उपसर्गाच्चाद्युदात्ताः । बहुव्रीहिसंज्ञायाः छिछ्त्वाद्यव्ययीभाषार्थमिदम् । अपयवेष्टेव वक्ष्यमानसुतरपदम् । तयोरेव वक्ष्यमानार्थः स्यात् । अहोरात्रायववा अपि वक्ष्यमाना एव तयोर्भवन्ति । 'वक्ष्य-' इति किम् । अग्निं प्रति प्रत्यग्निः ॥

3767. The particles *pari*, *prati*, *upa*, and *apa*, preserve their accent before that word, which specifies an exclusion, or a portion of day and night, (in an Avyayibhāva compound also).

Thus परित्रिगते दृष्टो देवः 'It rained all round (but not in) Trigarta.' (See II. 1. 11. and 12). So also परिहोत्रेण परिहोत्रमग्निं, परिपूर्वरात्रम् । So also प्रतिपूर्वाद्यम्, प्रत्यपररात्रम् उपपूर्वाद्यम्, उपपूर्वरात्रम्, ॥ अपत्रिगते दृष्टो देवः, (II. 1. 11. and 12).

By Pñit. Sūtras IV. 12, and 13 all Particles (Nipāta) have acute on the first syllable. So also upasargas with the exception of अग्निः । Therefore परि &c. have acute on the first. In a Tatpuruṣa and Bahuvrīhi compounds, these words 'pari' 'prati' &c. as first members would have retained their accent by the rules already gone before; the present sūtra, therefore, extends the principle of the preservation of the accent to Avyayibhāva compounds also. The prepositions अप and परि alone denote the limit exclusive or वक्ष्य, and it is therefore with these two prepositions only that the second member can denote the thing excluded, and not with प्रति and उप । With these prepositions अप and परि, the second term if denoting a member of day or night, is also taken even as excluded, therefore no separate illustrations of those are given.

Why do we say 'before a word which is excluded, or is a part of a day and night'? Observe प्रत्यग्नि वक्ष्यमाः पतन्ति ।

३७६८ । राज्ञ्यक्षत्रकुलजनदुर्मुदुन्यकद्विष्यु । ६ । २ । ३४ ॥

राज्ञ्यक्षत्रिणां बहुवचनानामन्यकद्विष्यु वर्तमाने दुर्मुदु पूर्वपदे प्रकृत्या । वक्ष्यमाः । क्षिप्रवाच्येवाः । क्षिप्रवाच्येवाः वक्ष्यमाः तदवयव वर्तते । 'राज्ञ्य-' इति किम् । द्विष्यमेवावयवः । द्विष्ये मया द्विष्यः । मेमेवत्यं युजा भिमावयवः । अन्यकद्विष्यु वर्तते न तु राज्ञ्याः । राज्ञ्यक्षत्रकुलजनमित्यवयवार्थानां क्षिप्रवाच्यं यदवयवम् । नेते तथा । 'बहुवचनम्' किम् । वक्ष्यमावच्येवाः । 'दुर्मुदु' किम् । दृष्टोनां कुमारो द्विष्यकुमाराः । 'अन्यकद्विष्यु' किम् । कुलवक्ष्यमाः ॥

3768. The first member of a Dvandva compound, formed of names denoting the Kshatriya (warrior) clans in the plural num.

ber, retains its original accent when the warrior belongs to the clan of Andhaka or Vṛishṇi.

Thus स्वाफल्केष्वकाः, वैनर्षीरथकाः, द्विजिवायुदेवाः । The word Śvāphalka is formed by क्त्व affix (IV. 1. 114) and has acute on the last (III. 1. 3). The word द्विजि has acute on the first syllable, and does not change in denoting Patronymic.

Why do we say 'in denoting a Warrior clan' ? Observe द्विजिवायुदेवाः । Here द्विजि is derived from द्विज by the affix क्त्व (IV. 3. 10) = द्विजे मवाः । वैनर्षीरथकाः = वैनर्षीरथं युवा । These names belong to Andhaka and Vṛishṇi clans, but are not the warrior-names. The word राज्ञ्य here means those Kshatriyas who belong to the family of anointed kings and warriors (कनिष्ठित्वं राज्ञ्यः); these (Dvaipya and Haimāyana) do not belong to any such family.

Why do we say 'in the Plural number' ? Observe संकर्मण्यवासुदेवौ ॥

Why do we say 'in a Dvandva compound' ? Observe दृष्यीनां कुमारः = दृष्य-कुमारः ॥

Why do we say 'of Andhaka and Vṛishṇi clans' ? Observe कुदयज्ञाणाः ॥

३७६८ । संख्या । ६ । २ । ३५ ॥

संख्यावाचि पूर्वपदं प्रकृत्या हुन्ते । द्वादश । त्रयोदश । चत्वारिंशदेष काश्च दासो निपात्यते ॥

3769. The numeral word, standing as the first member of a Dvandva compound, preserves its accent.

Thus सैकादश, द्वादश, त्रयोदश or चतुर्दश । The प्रथम is the substitute of त्रि VI. 3. 48) and has acute on the final. *first syllable*

३७७० । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवामी । ६ । २ । ३६ ॥

आचार्योपसर्जनान्तेवाचिनां हुन्ते पूर्वपदं प्रकृत्या । चाकिनीयौटीयाः । इत्यरेण मध्यादात्ता संता । आचार्योपसर्जनं गृह्यं हुन्तुविद्येयम् । सकलो हुन्तु आचार्योपसर्जनं यथा लिखावेत । तेनेष्ट न । चाकिनीयदेवदत्तो । 'आचार्य' इति किम् । द्वापदस्यैवाकारः । 'चान्तेवामी' इति । चाकि शलपाचिनीये शास्त्रे ॥

3770. When words denoting scholars are named after their teachers and are compounded into a Dvandva, the first member retains its accent.

The word चान्तेवामी means 'a pupil' 'a boarder; not a day scholar.' When the scholar is named by an epithet derived from the name of his teacher, that name is आचार्योपसर्जनः or teacher-derived name. Thus चाकि "विद्वीदी" वाः । Both words have acute on the middle as formed by क्त्व affix. The word आचार्योपसर्जनं qualifies the whole Dvandva compound and not the first member only. That is, the whole compound in all its parts should denote scholars, whose names are derived from those of their teachers. Therefore not in चाकिनीयदेवदत्तो where though the first is a teacher-derived name, the second is not.

Why do we say "names derived from the teacher" ? Observe चाकिनीयदेवदत्तो ॥

Who do we say 'a scholar?' Observe **कापिब्रह्मवाहिनीये शास्त्रे ॥**

३७७१ । कार्तिकौजपादयश्च । इ । २ । ३७ ॥

यदा हुनर्हं पूर्ववदं प्रकृत्वा । कार्तिकौजयो । काश्वेदे कुञ्जपदेदमित्यवच्छन्तावेती । सावर्णि-
मावब्रूवेयौ ॥

3771. Also in the Dvandvas 'kārtkaujapau' &c, the first members retain their accent.

Those words of this list which end in a dual or plural affix have been so exhibited for the sake of distinctness. The following is a list of these words.

1. कार्त-कौजयो (formed by **अच्** IV. I. 114 in the sense of Patronymic, from **कृत** and **कुञ्ज** these being Rishi names) ॥

2. सावर्णिमावब्रूवेयो (śavarni is formed by **इच्** Patron. affix and **मावब्रूवेय** by **टच्** IV. I. 119).

3. आवन्यजमकाः The word Avanti is end-acute, to which is added the Patron affix **न्याच्** by IV. I. 171, which being a Tadrāj is elided in the plural; **अवन्तीनां निवासे जनपदः = अवन्यज** the quadruple significant **अच्** being elided.

4. पैलपदावर्णेयाः (Paila is derived from Pīlā; the son of Pīlā is Paila, the yuvan descendant of Paila will be formed by adding **किच्** IV. I. 156, which is however, elided by II. 4. 59.) The word Śyāparṇa belongs to Bidādi class IV. I. 104, the female descendant will be Śyāparṇi the yuvan descendant of her will be Śyāparṇeya. It is not necessary that the compound should be plural always. We have पैलपदावर्णेयो also.

5. कपिपदावर्णेयाः Kapi has acute on the final. The son of Kapi will be formed by **इच्** IV. I. 107, which is however elided by II. 4. 61. This compound must, therefore, be always in the plural.

6. शैतिकक्षपाञ्चालेयाः (Śitikāksha is the name of a Rishi, his son will be Śaitikāksha by **अच्** IV. I. 114, the yuvan descendant of the latter will be formed by **इच्** which is elided by II. 4. 58. Pāñchāla's female descendant is Pāñchālī, her yuvan descendant is Pāñchāleya. The plural number here is not compulsory. We have शैतकाक्षपाञ्चालेयो also.)

7. कटुकवार्चलेयाः or कटुकवार्चलेयाः (The son of Kaṭuka will be formed by **इच्** IV. I. 69, which is elided in the Plural by II. 4. 66. The son of Varchalā is Varchāleya).

8. साकलसुनकाः (The son of Śakala is Śākalya, his pupils are Śākalāḥ by **अच्** IV. 2. 111. The son of Śunaka will be Śaunakḥ by **अच्** IV. I. 104, which will be elided in the Plural by II. 4. 64). Some read it as **सकलसुनकाः**, where the **अच्** affix after Śapaka is elided by II. 4. 66. So also सुनकापार्श्वेयः ॥

9. बभ्रुवर्चलेयाः (the son of Bābhru is Bābhreya).

10. आर्चाविनीयनकाः (Archāvinah are those who study the work produced by Rishīna, the affix **विनि** being added by IV. 3. 104. Mudgala belongs to Kanvādī class IV. 2. III; Maudgalāḥ are pupils of the son of Mudgala).

11. कुन्तिपुराणाः This a Dvandva of Kunti and Surāshṭra in the plural or of the country-names derived from them like Avanti. Kunti and Chintī have acute on the final.

12. चिन्तिबुराद्धः : the last. 13. तयद्वज्जनयदाः (Both belong to Pachādi class formed by अच् III. 1. 134, from तदि तादने Bhvādi 300, जत्तद्व is formed from the same root with the prefix जच्, the ज् being elided; and both have acute on the final: and are enumerated in the Gargādi list IV. 1. 105. In the plural the patronymic affix यञ् is elided by II. 4. 64.

14. गन्धवत्सः : Here also यञ् affix is elided by II. 4. 64.

15. अविमत्तकामवधाः or 'विष्ठाः : Avimatta has acute on the first being formed by the मञ् particle. Both the words lose यञ् patronymic by II. 4. 66.

16. साधवशासकायनाः : The son of Babhru is Bābhraṇa, and the 'son of Śalaṅku or Śalaṅka of नडादि IV. 1. 99 is Śalaṅkāyana.

17. साधवदानयुताः : Dāuhyuta takes यञ् in the patronymic which is elided by II. 4. 66.

18. कठकालापाः : Kāṭhāḥ are those who read the work of Kāṭha, the affix कणि (IV. 3. 104.) being elided by IV. 3. 107. Those who study the work of Kālāpin, are Kālāpāḥ the अच् being added by IV. 3. 108, which required the ह् of Kālāpin to be retained by VI. 4. 164 but by a Vārtika under VI. 4. 144 the ह् portion is elided before अच् ॥

19. कठकोयुमाः : Those who study the work of Kuthumain are कौयुमाः formed by अच् (IV. 1. 83), the ह् being elided before अच् by VI. 4. 144 Vārt already referred to above.

20. लोयुमलोकाशाः : Those who study the work of Lokāksha are Laukākshāḥ. Or the son of Lokāksha is Laukākshi, the pupils of latter are Laukākshāḥ.

21. स्त्रीकुमारम् : Strī has accent on the final.

22. मैदपेयनादाः : The son of Muda is Maudi, the pupils of latter are Maudāḥ. So also Paippalādāḥ.

23. मैदपेयनादाः : The double reading of this word indicates that Rule VI. 1. 223 also applies.

24. वत्सजरत् or वत्सजरन्तः = वत्स + जरत् : Vatsa has acute on the final.

25. So also सौशुनपार्यवाः, The pupils of Sūśuṇa and Prithu are so called; they take अच् IV. 1. 83. 26. यजामयू, 27. याज्यानुवाक्ये : Yājya is formed by यञ्त्, added to यच्, the य् is not changed to a Guttural by VII. 3. 66. It has svarita on the final by तित् accent (VI. 1. 185). Anuvākya is derived from anu + vach + nyat.

३७७२ । महाब्रीह्यपराह्णयुष्टीषशासनावालभारभारतहेतिहिसरारवप्रदुष्टु ॥
६ । २ । ३८ ॥

महकव्यः प्रकृता व्रीह्यादिवु वक्तु । महाब्रीहिः महापराह्णः । महायुष्टिः । महैववाः । महाहेतिहिसः । महकव्योऽन्तोदात्तः । 'सन्महन्' (३७०) र्धत्तं कर्तव्यमोक्तमात्रं एवायं स्वरः । नेह । महता व्रीह्यैर्महद्व्रीहिः ।

3772. The word महत् (महा) retains its accent before the following: ब्रीहि, अपराह्ण, युष्टि, र्वाण, वाचक, भार, भारव, हेतिहिस, रारव, and प्रदुष्टु ॥

Thus मर्हामोहिः, मर्हावराधुः, मर्हामृष्टिः, मर्हेषवासः, मर्हाज्ञानाः, मर्हामारः, मर्हामारतः, मर्हामेनिष्ठिनः, मर्हारिराजः, मर्हाप्रवृत्तः, * The महत् has acute on the final (Up II. 84.) On the प्रतिपदोक्त maxim already mentioned under VI. 2. 26. S 3760, this accent will apply to that compound of महत् which it forms under rule II. 1. 61, S. 740 for that is the particular rule of Karmadharaya compounding relating to mahat (pratiṣṭhokta). This rule therefore, will not apply to Genitive Tatpurnsha. Thus महता मोहिः = महद्वोहिः which has accent on the final by VI. 1. 223.

३७७३ । कुल्लकारश्च वैश्वदेवे । ६ । २ । ३८ ॥

वाग्महात् । कुल्लकवैश्वदेवश्च । महद्वैश्वदेवम् । कुल्लं जातीति कुल्लः । तस्माद्वहतादिषु कोऽन्तोदात्तः ।

3773. The words mahat and kshullaka retain their accent before the word Vaisvadeva.

Thus महद्वैश्वदेवम्, and कुल्लकवैश्वदेवम् ॥ The word kshullaka is derived thus कुल्लं जाति=कुल्लः to which the Diminutive क (V. 3. 7 3, &c) is added: and the word has udāta on the final.

३७७४ । उष्ट्रः सादिशाम्ययोः । ६ । २ । ४० ॥

उष्ट्रवादी । उष्ट्रवादी । उष्ट्रेः ऋणि उष्ट्रश्च वायुदातः ।

3774. The word 'ushtra' retains its accent before 'sādi' and 'vāmi'.

Thus उष्ट्रवादी and उष्ट्रवादी ॥ The word उष्ट्र is derived from उश् by ऋन् affix (Up IV. 162) and has acute on the first (VI. 1. 197.)

३७७५ । गौः सादसादिसारथिषु । ६ । २ । ४१ ॥

गोसाधः । गोसाधः । गोसारथिः ॥

3775. The word *go* retains its accent before 'sāda', 'sādi', and 'sārathi'.

Thus गोसाधः or गां सादयति=गोसाधः, गोः सादिः=गोसादिः, and गोसारथिः ॥ साद is formed from सदृ with the affix चञ् and forms a Genitive compound (गोः सादः). Or from the causative verb सादयति, we get गोसाधः by adding ण्य (III. 9. 1) गोसादी is formed by णिनि from the same causative root. The Kṛit-accent is debarred in the case of साद and सादिन्; the Samāsa-accent VI. 1. 223 in the case of सारथि ॥

३७७६ । कुडगार्हपतरित्तुर्वसूतजरत्पश्लीलदृढरूपा पारवहवा तैत्तिलकद्रुः पयय-

कम्पसो दासीभाराणां च । ६ । २ । ४२ ॥

एषां उपानां समाधानां दासीभारतेऽप्युर्वपदं प्रकृत्या । कुडगां गार्हपतं कुडगार्हपतम् । उपत्ययान्नः कुडः ।

* कुडेरिति वाच्यम् । कुडिगार्हपतम् । कुडिरायुदातः ।

रित्तो गुडः रित्तगुडः । रित्तं विभावा (३६८६) इतिरित्तश्च वायुदातः । असूता जग्ती कसूतजरती । कश्लीला दृढरूपा कश्लीलदृढरूपा । कश्लीलकम्पः नञ्समासत्वादायुदातः । कीर्त्यस्या-
ति तत् श्लोसम् । विषुमादित्वात्पञ्चकपिलकादित्वात् सत्तम् । पारे वडवेव पारवहवा । निपा-
तमादिकार्ह समाधौ विभावाः कोषकः । पारवहवो पुनादित्वात्तन्तीदातः । तैत्तिमानां कद्रुः । तैती-
मलकद्रुः । तित्तित्तिनीः पयः कान्ती येत्यवयवः । पययश्चो यदन्तात्वादायुदातः । पययकम्पः ।

‘+ संज्ञायामिति वक्तव्यम् +’ अन्यत्र पश्चात्तच्छेपे कम्बले क्षमासाक्षीदातात्वमेव । इतिपदेनो
समासे ‘कत्याः’ (२८३९) इत्येव स्वरो विहितः । दास्या भारो दासीभारः । देवपूतिः । वस्यतस्युह-
वस्य पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वमिष्यते न विज्ञेय वचनं विहितं स सर्वोऽपि दासीभारादिवु वदध्यः ।
‘स राये सपुरन्धयाम्’ । पुरं शरीरं प्रियतेऽस्यामिति ‘कर्मवर्षाधिकारी च’ (३२७९) इति किप्रत्ययः ।
अनुवक्तव्यः । नक्षत्रवयस्यत्याद्युदात्तः पुरश्चक्षः ॥

3776. The first member retains its accent in the following:—

1. Kuru-gârhapata, 2. Rikta-guru, 3. Asûta-jarati, 4. Asîlâ-
dîḍḍha-rûpâ, 5. Pâre-vaḍavâ, 6. Taitila-kadrûḥ, 7. Panya-kam-
balaḥ, and Dâsi-bhâra &c.

The first seven words are compounds, the first two of these are exhibited without any case-ending, the remaining five are in Nom. Singular. Thus कुरु-गार्हपतम् (कुरुकां गार्हपत, Kuru is formed by क् suffix added to क Up. I. 24,) and has acute on the final.

Vart:—So also वैजिगार्हपतम्, the word Vriji has acute accent on the first.

So also रिक्तो गुहः=रिक्तं गुहः or रिक्तगुहः for rikta has acute either on the first or on the second (VI. 1. 208 S. 3696). So also असूता जरती=असूतजरती, असीलादृढ-
रुपा=असील दृढरुपा ॥ Asûta and asîlâ being formed by नञ् particle have acute on the first: VI. 2. 2. That which has चो is called चोली, the affix लच् being added by its belonging to Sidhmâdi class, and र changed to ल by its belonging to kapi-
lakâdi class (VIII. 2. 18.) So also पारे वदवा, this is - पारेवदवे ॥ This is a samâsa with the force of वद, and there is irregularly no elision of the case-ending. It is not a compound under II. 1. 18, S. 672 The word पार belongs to Ghṛitâdi class, and has acute on the final. तैतिलानां कद्रुः=तैतिलैकद्रुः, the son or pupil of Titilin is Taitila formed by लच् affix. पण्यकम्बलः, panya ends in लच् and has acute on the first (VI. 1. 213).

Vart:—वैद्यकम्बलः has acute on the first only when it is a name. Other wise in पश्चात्तच्छेपे कम्बले compound, the accent will be on the final by the general rule VI. 1. 223. The word पण्य being formed by लच् affix (III. 1. 101) is acutely accented on the first (VI. 1. 218). The word पण्यकम्बलः is a Name when it means the market-blanket; e. a blanket of a well known determinate size and fixed price, which is generally kept for sale by the blanket-sellers. But when the compound means a saleable blanket, it takes the samâsa accent (VI. 1. 223). If it be objected what is the use this Vartika, for the word पण्य being formed by a kritya affix, will retain its accent in the Tatpuruṣa, by VI. 2. 2, we reply that the लच् used in VI. 2. 2 relates to pratipadokta kritya compounds such as ordained by कृत्यनुप्रायणा चञ्जात्ता (II. 1. 68), while here the compound is by विशेषण-विशेष्येण (II. 1. 51) and is a general compound.

So also दास्याभारः=दासीभारः । The words belonging to this bhâra-di class are all those Tatpuruṣa compound words, not governed by any of the rules of accent, in which it is desired, that the first member should retain its accent As:—स राये स पुरन्धयाम् (Rig Veda I. 5. 3). The word पुरन्धयाम् means ‘स राये शरीरं प्रियतेऽस्याम्’ । The affix is णि, and the case-ending of रा is retained as a Vaidic anomaly. The word पुरं is first acute by Phit II. 3.

३७७७ । चतुर्थी तदर्थे । इ । २ । ४३ ॥

चतुर्थीतारोऽव तत्तद्विभुत्वरपदे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । पूषाय दाह पूषदाह ॥

3777. A word in the Dative case as the first member retains its accent, when the second member expresses that which is suited to become the former.

Thus पूषदाह । The word पूष has acute on the first syllable, as it is formed by च (Up. III. 27) treated as a निम् (Up. III. 26). This accent applies when the second member denoting the material is modified into the first by workmanship. The composition takes place by II. 1. 36.

३७७८ । अर्थे । इ । २ । ४४ ॥

अर्थे परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । देवार्थम् ॥

3778. Before the 'artha', the first member in the Dative retains its accent.

Thus देवार्थम् ; देवता being formed by a लिप् affix (V. 4. 27) has acute on the middle.

३७७९ । क्ति च । इ । २ । ४५ ॥

क्त्वान्ते परे चतुर्थ्यन्तं प्रकृत्या । गोक्षितम् ॥

3779. The first member in the Dative case retains its accent before a Past Participle in 'kta.'

Thus गोक्षितम् । The compounding takes place by II. 1. 36.

३७८० । कर्मधारयेऽनिष्ठा । इ । २ । ४६ ॥

क्त्वान्ते परे पूर्वमनिष्ठान्तं प्रकृत्या । चेष्टिकताः । चेष्टिशब्द आद्युद्भूतः । पूगकताः । पूग-
शब्दीन्तोदासः । 'कर्मधारये' किम् । चेष्टया कृतं चेष्टिकतम् । 'अनिष्ठा' किम् । कताःकतम् ॥

3780. Before a Past Participle in 'kta,' the first member, when it itself is not a Past Participle, retains its original accent in a Karmadhāraya compound.

This rule is confined to the Past Participles and the Nouns specifically mentioned in II. 1. 59, on the maxim of pratipadokta &c. Thus चेष्टिकताः, पूगकताः । The word चेष्टि has acute on the first as it is formed by the affix क्ति which is considered निम् (Up. IV. 51). The word पूग is end-acute as it is formed by the affix क्तम् (Up. I. 124). Why do we say 'in a Karmadhāraya compound' ? Observe चेष्टया कृतं = चेष्टिकतम् । Why do we say 'when it is a non-nishṭha word' ? Observe कताःकतम् । Here the compounding is by II. 1. 60.

३७८१ । अहीने द्वितीया । इ । २ । ४७ ॥

अहीनवाचिनि कस्यश्चेत्त्वान्ते परे द्वितीयान्तं प्रकृत्या । कष्टघितः । घामगतः । कष्टघब्दे-
न्तोदासः । घामघब्देऽन्तिस्वरयः । 'अहीने' किम् । कान्ताःरातीतः ॥

* 'चतुर्थी इति वाक्यम् + ' । नेह । सुकपात् । 'घाघ-' (३८७८) इत्यस्यापवादो
ऽयम् ॥

3781. Before a Past Participle in 'kta,' a word ending in the Accusative case retains its accent, when it does not mean a separation.

Thus कष्टं चिता, यौगमलः । कष्टं has acute on the end ; यौगल has acute on the first, as it is formed by the कृत् affix मन् added to यक्ष्, the final being replaced by चा (Up. I. 143). Why do we say 'when not meaning separation' ? Observe कान्तारातीतः, because one has taken himself beyond kântāra.

Part :—This rule does not apply when the Past Participle has an upasarga attached : as सुखघातः, (VI. 4. 144). This is an exception to rule VI. 2. 144.

३७८२ । मृतीया कर्मणि । ६ । २ । ४८ ॥

कर्मवाचके काले परे मृतीयान्तं प्रकृत्या । 'स्वीतासः' । वद्वहतः । मन्त्राराजहतः । वदो रगस्तः । 'कर्मणि' क्तिम् । रचेन वातो रचयातः ॥

3782. A word ending in an Instrumental case retains its accent before the Past Participle in 'kta,' when it has a Passive meaning.

Thus स्वीतासः = स्वया ऊताः रक्षिताः 'protected by thee,' वद्वहतः । मन्त्राराजहतः । वद is formed by रक् affix (Up II. 22) added to the causative रोदि ; मन्त्राराज is formed by the Samāsanta affix टक्, and has acute on the final. Why do we say 'when having a Passive signification' ? Observe रचेन वातः = रचयातः । The 'kta' is added to a verb of motion with an Active signification.

३७८३ । गतिरनन्तरः । ६ । २ । ४९ ॥

कर्माच्चैः काले परेऽप्यव्ययितो गतिः प्रकृत्या । पुरोहितम् । 'अनन्तरः' क्तिम् । अभ्युद्यतः । कारकपूर्वपदस्य तु वतिरिच्छित्स्याद्यादिस्य रच । दुरादानतः । वाच— (३८०८) इत्यस्यापवादः ॥

3783. A word called Gati (1. 4. 60) when standing immediately before a Participle in 'kta' having a Passive significance retains its accent.

Thus पुरोहितम् । The word पुरम् is end-acute, as it is formed by the affix कृत् added to पूर्व by 7. 3. 39. Here one of the following rules would have applied otherwise, namely, either (1) the Samās end-acute IV. 1. 223 (2) or the Indeclinable first member to retain its accent VI. 2. 2, (3) or the end-acute by VI. 2. 139 and 144. The present rule covers all these. Why do we say 'immediately' ? Observe पुरोहितः । Where the distant Gati word कृत् does not preserve its accent, but the immediately preceding Gati, रच, does retain its accent, though it is not the first member of the compound word. Compare also VIII. 2. 70. But in दुरादानतः (agata being governed by this rule) we have दुरादानतः (II. 1. 39 and VI. 2. 2), where VI. 2. 141 has its scope though it had not its scope in कृत् + उद्यतः = अभ्युद्यतः ।

NOTE :—In the former case the following maxim applies कृत्प्रत्यये कृत्प्रत्ययेऽप्यव्ययितो गतिः प्रकृत्या । 'A Kṛit affix denotes whenever it is employed, a word-form which begins with that to which that Kṛit affix has been added, and which ends with the Kṛit

affix, but moreover should a Gati or a noun such as denotes a case-relation have been prefixed to that word-form, then the Kṛit affix must denote the same word-form together with the Gati or the noun which may have been prefixed to it.' In the second example, this maxim is not applied, because scope should be given to the word *जनन्त* in this aphorism. When the Participle has not a Passive significance, the rule does not apply because the word *कर्माणि* is understood here also; २५ प्रकृतः कर्तृ देवदत्तः । This sūtra debars VI. 2. 144.

३७८३ । तादौ च निमित्तं ह्यस्येतौ । इ । २ । ५० ॥

तकारादौ निमित्तं तु वच्छेदार्थं न कति चरेन्नन्तरो गतिः प्रकृत्या । 'जनैरादौः कृतमस्य प्रभूतौ' । 'हंति' ने । कः स्वराद्यन्तः । 'तादौ' कित् । प्रकृत्यः का । 'निमित्तं' कित् । प्रकृति । वृजन्तः । 'कदौ' कित् । प्रायस्यः ॥

3784. An immediately preceding Gati retains its original accent before (a word formed by), a Kṛit-affix beginning with *ḥ*, but not before *tu*.

Thus चनि तादौ कृतमस्य प्रभूतौ (Rig Veda III. 19. 3) प्रकृति (with वृज् प्रकर्तुम् (with तुमुन्, प्रकृतिः (with कित्) । This sūtra debars the Kṛit affix accent (VI. 2. 139). Why do we say 'before an affix beginning with *ḥ*'? Observe प्रजन्यः formed with the affix कृतम् (III. 2. 155), and the Gati च, the accent being governed by VI. 2. 139. Why do we say 'which is कित्'? Observe प्रकृति formed by वृज् affix. When a Kṛit-affix takes the augment वृद्, it does not lose its character of beginning with *ḥ* on the Vārtika कृतुपदेवो वा तादर्थमिदं चम् । Thus प्रजनित्वा, प्रजनितुम् । Why do we say 'but not before *tu*'? Observe चान्तुः with the Upadhi affix तुन् ॥

३७८५ । तदौ वा तदस्य युगपत् । इ । ३ । ५१ ॥

तदेव च वा तदस्य न्तु तदस्य न्तित्वा नन्तः । प्रकृत्या युगपदेव युगपत् स्वप् । 'कन्ते' तु वा उ । कः स्वराद्यन्तः ॥

3785. An immediately preceding Gati retains its original accent before an Infinitive in *tu* (III, 4. 14) but whereby simultaneously the final has the acute as well.

Thus चिन्तेते । All upasargas have acute on the first except 'abhi' which therefore has acute on the final. (Pit IV. 13) which declares उपसर्गः चास्युदात्तः कति कित् । This debars कृत् accent (VI. 2. 139) and is an exception to the rule that in a single word, a single syllable only, has acute.

३७८६ । चनिन्तोऽप्यस्यै कथय्यते । इ । २ । ५२ ॥

चनिन्तोऽप्यस्यै कथय्यते । 'ये कथय्यन्ते' । 'चनिन्तोऽप्यस्यै' कति कित् । प्रकृत्योः कत् । कः स्वराद्यन्तः । 'कथय्यते' कित् । 'अप्यस्यै' कित् । उदात्तम् ॥

3786. An immediately preceding Gati not ending in 'i' or 'u' retains its original accent before 'aŋch' when an affix having a 'v' follows.

Thus 'पराञ्चः' in 'ये पराञ्चस्तान्' (Rig Veda I. 164. 19). The accent is acute and optionally svarita by VIII. 2. 6. Why do we say 'not ending in इ or उ'? Observe प्रत्यञ्चः, here by VI. 2. 139 the second member retains its original accent. Why do we say 'before an affix च'? Observe उदञ्चनः। When the nasal of 'añch' is elided, then rule VI. 1. 222 presents itself; but that rule is superseded when a Gati not ending in इ or उ precedes, because the present rule is subsequent. Thus 'पराञ्चः' in 'अस्ति दृष्यमानि कणुहो पराञ्चः' (Rig Veda VI. 25. 3). In some texts, the reading is अञ्चतावप्रत्यये। The affix च, is like क्षिप्, &c., (VI. 1. 67).

३७८७ । न्यधी च । ६ । २ । ५३ ॥

यप्रत्ययान्तेऽश्वताविगन्तावपि न्यधी प्रकृत्या । न्यङ्कुतानः । 'उदात्तस्वरितयोर्वचः' (३६५७) इति अश्वतरेकारः स्वरितः । अथ्यह् ॥

3787. The Gatis 'ni' and 'adhi' however, retain their original accent before 'añch' followed by a 'v' affix.

Thus न्यङ् । The ञ् becomes svarita by VIII. 2. 4. S. 3657. So also अथ्यह् ॥

३७८८ । ईषदन्त्यतरस्याम् । ६ । २ । ५४ ॥

ईषन्कहारः । ईषदित्यममन्तोदात्तः । ईषद्देव इत्यादौ क्तस्वर एव ॥

3788. The word 'īshat,' when first member of a compound, may optionally preserve its original accent.

Thus ईषत्कहारः or ईषत्कहारः । ईषत् has acute on the final. But in ईषत्मेदः &c., the Kṛit-accent will necessarily take place (VI. 2. 139); no option being allowed; because the compounds to which the present rule applies are, on the maxim of pratipadokta, those formed by ईषत् with non-Kṛit words under II. 2. 7.

३७८९ । हिरण्यपरिमाणं धने । ६ । २ । ५५ ॥

सुवर्णपरिमाणवाच पूर्वपदं वा प्रकृत्या धने । द्वे सुवर्णे परिमाणमन्येति द्विसुवर्णे । तदेव धनं द्विसुवर्णधनम् । अतुम्रीहावपि परत्वादिकल्प एव । 'हिरण्यम्' किम् । प्रत्ययधनम् । 'परिमाणम्' किम् । काञ्चनधनम् । 'धने' किम् । निष्कमात्रा ॥

3789. The first member, [denoting the quantity] of gold retains optionally its original accent, before the word धन ॥

Thus द्विसुवर्णधनम् or द्विसुवर्णधनम् । This is a Karmadhāraya compound द्विसुवर्णे परिमाणमस्य = द्विसुवर्णे, तदेव धनम् । It may also be treated as a Bahuvrīhi compound, then the accent will be of that compound, as द्विसुवर्णधनः or द्विसुवर्णधनेः । Why do we say 'gold'? Observe प्रत्ययधनम् । Why do we say 'quantity'? Observe काञ्चनधनम् । Why do we say 'धन' ? Observe निष्कमात्रा ॥

३७९० । प्रथमोऽचिरोपसंवसौ । ६ । २ । ५६ ॥

प्रथमशब्दे वा प्रकृत्याभिनवत्वे । प्रथमवैयाकरणः । अत्रति व्याकरणसंभवे तु प्रथमं कृतार्थः । प्रथमशब्दः प्रथमजनः । 'अचिर-' इति किम् । प्रथमो वैयाकरणः ॥

3790. The word 'prathama' when standing first in a compound, retains optionally its original accent, when meaning 'a novice.'

The word अक्षिरोपसंवति - अक्षिरोपसंवेत् or अभिनवत्वम् । Thus प्रथमवैयाकरणः or प्रथमवैयाकरणः=संप्रतिव्याकरणमभ्येतुं प्रवृत्तः 'one who has recently commenced to study Grammar.' The word प्रथम is derived from प्रथ by अमच् (Un V. 68) and by वित् accent the acute falls on the last. Why do we say 'when meaning a Novice?' Observe प्रथमवैयाकरणः (वैयाकरणाणामाद्यो मुख्यो वा यः सः) 'the first Grammarian or a Grammarian of the first rank.' It will *always* have acute on the final.

३७९१ । कतरकतमौ कर्मधारये । ६ । २ । ५७ ॥

वा प्रकृत्वा । कतरकठः । कर्मधारयपद्व्युत्पन्नस्य । इत्तु प्रतिपदोक्तत्वादेव सिद्धम् ॥

3791. The words कतर and कतम्, standing as the first member of a compound, retain optionally their original accent, in a Karmadhāraya.

Thus कतरकठः or कतरकठैः, कतमकठः or कतमकठैः । The word Karmadhāraya is used for the sake of the next sūtra, this sūtra could have done without it, as 'katarā' and 'katama' by the maxim of pratipadokta, form only Karmadhāraya compound, by II. 1. 63.

३७९२ । आर्यो ब्राह्मणकुमारयोः । ६ । २ । ५८ ॥

आर्यकुमारः । आर्यब्राह्मणः । आर्यो यद्यदन्तत्वादन्तस्वरितः । 'आर्यः' किम् । परमब्राह्मणः । 'ब्राह्मणादि-' इति किम् । आर्यवृत्तिः । कर्मधारय इत्येव ॥

3792. The word 'ārya' optionally retains its original accent in a Karmadhāraya, before the words 'Brāhmaṇa' and 'kumāra.'

Thus आर्यब्राह्मणः or आर्यब्राह्मणैः, आर्यकुमारः or आर्यकुमारैः । The word आर्य is formed by ऋत् affix and has svarita on the final. Why do we say 'Ārya' Observe परमब्राह्मणैः, परमकुमारैः । Why do we say before 'Brāhmaṇa' and 'Kumāra'? Observe आर्यवृत्तिः । Why 'Karmadhāraya?' Observe आर्यस्य ब्राह्मणः =आर्यब्राह्मणैः । According to the Accentuated Text the accent is आर्य (Pro. Böhlingk).

३७९३ । राजा च । ६ । २ । ५९ ॥

ब्राह्मणकुमारयोः परतो राजा वा प्रकृत्वा कर्मधारये । राजब्राह्मणः । राजकुमारः । योगविभाग उत्तरार्धे ॥

3793. The word 'rājan,' retains optionally its accent before the words 'Brāhmaṇa' and 'Kumāra,' in a Karmadhāraya.

Thus राजब्राह्मणः or राजब्राह्मणैः, राजकुमारः or राजकुमारैः । The word राजन् is formed by the affix कर्त्तिन् added to राज् (Un I. 156). But राज्ञो ब्राह्मणः=राजब्राह्मणः where the compound is not Karmadhāraya. The making of this a separate aphorism is for the sake of the subsequent sūtra into which the anuvṛtti of राजन् runs and not that of राज्ञे ॥

३७८४ । वल्ली प्रत्येनसि । ६ । २ । ६० ॥

वृत्त्यन्तो राजा प्रत्येनसि परे वा प्रकृत्या । राजप्रत्येनसि । 'वल्ली' किम् । अन्त्येनसि ॥

3794. The word 'rājan' ending in the Genitive case, optionally retains its accent, before the word 'pratyenas.' *

The word राजन् and राजप्रत्येनसि are understood here also. Thus राजः प्रत्येनः or राजः प्रत्येनोः । प्रतिगतं यनः पापं यद्य-प्रत्येनसि । The sign of the Genitive is not elided by VI. 3. 21. When चाक्रोश is not meant, we have, राजप्रत्येनः or राजप्रत्येनोः । Why do we say 'ending in the Genitive'? Observe राजा, चाक्रोश प्रत्येनावच = राजप्रत्येनः no option.

३७८५ । क्ते नित्यार्थि । ६ । २ । ६१ ॥

कान्ते, वदे कियार्थे सम्यक् पूर्व व । प्रकृत्या । नित्यप्रवृत्तिः । 'कान्ते' (६१०) इति द्वितीयात्मनेपदान् । नित्यप्रवृत्त्यन्तं चाकृत्यात् । इति इति चर्यादिस्वरान्तात् । 'नित्यार्थे' किम् । सुहुतं प्रवृत्तिः ॥

3795. A word having the sense of 'always' retains optionally its accent, before a Past Participle in 'kta.' *

Thus नित्यप्रवृत्तिः or नित्यप्रवृत्तिः । These are Accusative compounds formed under Rule II. 1. 28. S. 690 ; नित्य- is formed by त्व्य affix, added to the upasarga क्ति (IV. 2. 104 Vāst) ; and has acute on the first, the upasarga retaining its accent, the affix being anudatta (II. 1. 4). इति as end-acute by VI. 2. 141. S. 3878. Why do we say 'when the first term means always'? Observe सुहुतं प्रवृत्तिः ॥

NOTE.—In the case of नित्यप्रवृत्तिः &c. the samāsa accent, VI. 1. 223 was first set aside by the Accusative Tatpurūsha accent, VI. 2. 2; this in its turn was set aside by the क्ति accent VI. 2. 141, which is again debarred by the present.

३७८६ । ग्रामः किल्बिषि । ६ । २ । ६२ ॥

ग्राम प्रकृत्या । ग्रामकिल्बिषि । ग्रामग्रन्थं चाकृत्यात् । 'ग्रामः' किम् । ग्रामकिल्बिषि । 'किल्बिषि' किम् । ग्रामकिल्बिषि ॥

3796. The word 'grāma' when first member of a compound, optionally retains its accent, before a word denoting a 'professional man or artisan.'

Thus ग्रामकिल्बिषिः or ग्रामकिल्बिषिः, 'ग्रामकिल्बिषिः or ग्रामकिल्बिषिः । The word ग्राम was acute on the first as it is formed by the affix किल्बिषि, (VI. 1. 148). Why do we say 'ग्रामः'? Observe ग्रामकिल्बिषिः । Why do we say 'a village, a professional workman'? Observe ग्रामकिल्बिषिः ; where there is no option.

३७८७ । राजा च प्रवृत्तिः । ६ । २ । ६३ ॥

प्रवृत्तिः प्रवृत्तिः परे प्रवृत्तिः राजप्रवृत्तिः । राजप्रवृत्तिः । राजप्रवृत्तिः । 'प्रवृत्तिः' किम् । राजप्रवृत्तिः । 'प्रवृत्तिः' किम् । राजप्रवृत्तिः ॥

3797. The word 'rājan' followed by a profession denoting noun, optionally retains its accent, when praise is to be expressed.

This राजनाचितः or राजनाचितः, राजकुमारः or राजकुमारः 'A royal barber &c. a skilful barber or one fit to serve the king even' &c. It may be either a Karmadhāraya or a Genitive compound. Why do we say 'राजम्'? Observe परजनाचितः. Why do we say 'when denoting praise'? Observe राजनाचितः 'king's barber.' Why do we say 'a professional man'? Observe राजहस्ती 'a royal elephant.'

३७८८ । आदिप्रदासः । इ । २ । इ४ ॥

अधिकारीणम् ।

3798. In the following up to VI. 2. 91 inclusive, the phrase 'the first syllable in—(the word standing in the Nominative) has the acute,' is to be always supplied.

This is an adbhikāra aphorism. The first syllable of the पूर्वपद will get the acute in the following aphorisms. In short, the phrase 'ādirudāta' should be supplied to complete the sense of the subsequent śūtras. The word आदि 'the first syllable' is understood upto VI. 2. 91, the word उदात्त has longer stretch : it governs upto VI. 2. ३७६

३८८८ । सप्तमीहारिवौ धर्म्येऽक्षरे । इ । २ । इ५ ॥

सप्तम्यन् हारिवाचि च चासुदात्तं धर्म्ये परे । देवं यः स्वीकरोति स हारं त्युच्यते । धर्म्यमि त्याचारमिति देवम् । मुकुटेकार्वाणम् । हर्षेद्विपदिका । 'संज्ञायाम्' (७२१) इति सप्तमो- सरसः । 'कारणमि च-' (८८८) इत्यनुम् । याज्ञिकाश्वः । वेपारणहस्ती । कृविदयमा- चारी मुकुटादिषु कार्वाणवादि दातव्यं याज्ञिकादीनां त्वग्वादिदिति । धर्म्ये- इति किम् । स्तम्भ- रमः । 'सहस्रम्' किम् । बाहवाहुरणम् । बाहवाया अयं बाहवः । तस्य बीजनिषेकादुत्तरकालं शरीर- पुत्र्यर्चं वक्ष्यते तद्वारणमित्युच्यते । परेष्वपि कर्तृत्वरे हारित्वरेण बाध्यत इत्यहुरण इति निवेधेन ज्ञायते । तेन बाहवहारमिति हारित्वरः सिध्यति ॥

3799. The first member of a compound, if in the Locative case or denoting the name of the receiver of a tax, has acute on the first syllable, when the second member is a word denoting 'what is lawful', but not when it is 'haraṇa.'

The word हारिण् means 'he who appropriates the dues or taxes': and धर्म्यम् means 'the due or tax which has been determined by the custom or usage of the country, town, sect or family, that which one is lawfully entitled to get.' The word सप्त is formed by षप्, under IV. 4. 91 and 92, and has the sense of both. Of Locative words we have the following examples:—मुकुटे-कार्वाणम्, हर्षे-द्विपदिका । These compounds are formed under II. 1. 44, S. 721 and the sign of the Locative is not elided by VI. 3. 9 and 10, S. 968. With the name of a due-receiver, इति we have the following:—वै 'संज्ञायः' 'the horse which is the customary due of the sacrificer.' So also वै वेपारणहस्ती । In some places the established usage is to give a kārāshipaṇa coin in a Mukuṭa &c. or to give a horse to a sacrificer &c. Why do we say 'what is lawful'? Observe स्तम्भरमः । Why do we say 'but not before, हरणम्'? Observe बाहवाहुरणम् 'that which is given to a mare.' हरणम् is that customary food, which is given to a mare, after she has been

covered, in order to strengthen her. The word **सुरस** is a Kṛit-formed word, its exclusion here indicates that other Kṛit-formed words, however, are governed by this rule, when preceded by a **सुरी** denoting word; and thus this sūtra supersedes the Kṛit accent enjoined by VI. 2. 139, so far. Thus **साहस्यसुरी** has acute on the first by this rule, the subsequent VI. 2. 139 not applying.

३८०० । युक्ते च । ६ । ३ । ६६ ॥

युक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम् । गोबल्लवः । 'कर्तव्ये तत्परो युक्तः' ॥

3800. The first member of a compound has 'acute on the first syllable, when the second member denotes that by whom the things denoted by the first are regulated or kept in order.

The word **युक्त** means 'he who is prompt in the discharge of his appointed duty' i. e. the person appointed to look after. Thus **गोबल्लवः** 'a cowherd looking after cow.'

३८०१ । गवाध्यायते । ६ । २ । ६७ ॥

गवाध्यायः ॥

3801. The acute is optionally on the first syllable when the word **अध्याय** follows.

Thus **गवाध्यायः** or **गवाध्यायः** 'a superintendent of cows'

३८०२ । पापं च शिल्पिनि । ६ । २ । ६८ ॥

पापनापितः । 'पापायके' (७३३) इति शिल्पिवृत्तस्यैव प्रथमात्पठ्यतीतिमासे च ॥

3802. The word 'pāpa' has optionally acute on the first syllable, when followed by a word denoting a professional man.

Thus **पापनापितः** or **पापनापितः** ॥ This rule applies to the pratipadokta samāsa of **पाप**, in the sense of censure, as taught in II. 1. 54. S. 733 when it is an appositional compound; and not when it forms a Genitive compound. Thus **पापस्यनापितः** = **पापनापितः** ॥

३८०३ । गोत्रान्ते वाक्षिमाश्वत्थस्योषु क्षेपे । ६ । २ । ६९ ॥

भार्याक्षिपुतः । सुसुतापत्यस्य भार्याप्रधानतया क्षेपः । कर्त्तव्याक्षि । कुमारीदाक्षाः । श्रीदत्त वाणिनीयाः । कुमार्यादिनाभकात्रा ये दाक्ष्यादिभिः प्रोक्तानि दाक्ष्यापत्यधीकृतं ते यत्र क्षिप्यन्ते । भिक्षामाश्वः । भिक्षां नरस्येष्टमिति माश्वः । भयक्षिपुतः । भयेन क्षिप्यमाः क्षेपयते । 'गोत्रादिषु' किम् । 'क्षीयोक्षिपुः' । 'क्षेपे' किम् । परमप्राचीनः ॥

3803 The first syllable of the first member of a compound has the acute accent before a Patronymic name or a scholar-name, as well as before 'Māpava' and 'Brāhmapa,' when a reproach is meant.

Thus **भार्याक्षिपुतः** 'a descendant of Susruta, under the pettiest government of his wife.' The compounding takes place by the analogy of **क्षिपुतः** । The

above is an example of a Gotra word. Now with scholar names. कुमारीदाक्षाः 'the pupils of Dakṣa, for the sake of marriage i. e. who study the work of Dakṣa or make themselves the pupils of Dakṣa, for the sake of girls,' and कौटिल्यादिनीवाः &c. मित्रासाधवः = मित्रांलप्येऽहमिति साधवो भवति । मैत्रेयाक्षयः 'he who being a Brāhmaṇa by birth, acts like a Brāhmaṇa not willingly, but through fear of punishment.' वैरभयेन साक्षयः संपद्यते । The compounding is by II. 1. 4 where no other rule applies. Why do we say 'when followed by a Gotra word?' Observe दाक्षीकोविर्षः । Why do we say 'when reproach is meant?' Observe परमसाक्षयः ॥

३८०४ । मधुनि मैरेये । इ । २ । ३० ॥

मधुविशेषो मैरेयः । मधुमैरेयः । मधुविकारस्य तस्य मध्यङ्गम् । 'मधुनि' किम् । परम मैरेयः । 'मैरेये' किम् । पुष्पासवः ॥

3804. The first syllable of the word preceding 'Maireya' gets the acute, when it denotes the ingredient of the same.

Thus मधुमैरेयः 'the maireya prepared from honey.' Why do we say when denoting 'an ingredient'? Observe परममैरेयः ॥ Why do we say 'before मैरेयः?' Observe पुष्पासवः ॥

३८०५ । भक्षाय्यास्तदर्थेषु । इ । २ । ३१ ॥

भक्षयम् । भिक्षाकंदः । भाक्षीकंदः । भिक्षादयोऽविविशेषाः । 'भक्षाख्या' किम् । समाश्रयालयः । समशनं समाश्रय इति क्रियामाश्रय्यते । 'तदर्थेषु' किम् । भिक्षाप्रियः । बहुव्रीहिरयम् । अत्र पूर्वपदमन्तीकृतम् ॥

3805. A word denoting food, gets the acute on the first syllable, when standing before a word which denotes a repository suited to contain that.

Thus भक्षकंदः, भाक्षीकंदः, । The words like भिक्षा, भक्ष &c. are names of food. Why do we say 'when denoting the names of food'? Observe समाश्रयालयः dining halls, (the word समाश्रय = समशनं is the name of an 'action' and not of a 'substance'). Why do we say 'tadartheshu suited to contain that'? Observe भिक्षाप्रियः, which is Bahuvrīhi' and the first member gets acute on the final.

३८०६ । गोविहाससिंहसैन्येषूपमाने । इ । २ । ३२ ॥

धान्यमयः । गोविहासः । वृषविहसः । सत्सुसैन्यः । धान्यं गौरिवेति विशदः । व्याघ्रादिः महाकात्या कविर्विहितं धान्यं धान्यमवयव्येनोच्यते । 'उपमाने' किम् । परमसिंहः ॥

3806. A word denoting the object of comparison gets the acute on the first syllable when standing before गो, विहास, सिंह, and सैन्य ॥

Thus धान्यमयः = धान्यं गौरिव । The compounding takes place by II. 1. 56 the words गो &c. being considered to belong to Vyāghrādi class, which is an Akṛitigana. The meaning of the compound must be given according to usage and appropriateness. Thus धान्यमयः means महाकात्यावस्थितं धान्यं । So also गोविहास.

ईति हिंसाः, ईत्तुहेत्यत्रः । Why do we say 'when denoting the object of comparison' ? Observe परमहिंसः ॥

३८०७ । अके जीविकार्थे । इ । २ । ७३ ॥

अकप्रत्ययान्त उत्तरपदे जीविकार्थवाचिनि समासे पूर्वपदमाद्युदात्तम् । दन्तलेखकः । यस्य दन्तलेखनेन जीविका । 'नित्य' क्रीड- (७१९) इति समासः । 'अके' किम् । रमणीयकर्ता । 'जीविकार्थे' किम् । वृत्तुभञ्जिकां से धारयति ॥

3807. The first member of a compound has the acute on the first syllable, when the second-member is a word ending in the affix 'aka,' and the compound expresses a calling by which one gets his living.

Thus दन्तलेखकः = दन्तलेखेन यस्य जीविका । The compounding takes place by II. 2. 17. S. 711. Why do we say when meaning 'means of living' ? Observe वृत्तुभञ्जिकां से धारयति । All affixes which ultimately become अक by taking substitutes, are called अक affixes. Thus गृध्र, पुन, &c. are अक affixes (VII. 1. 1). Why do we say 'ending in the affix अक' ? Observe रमणीयकर्ता । Here the compounding takes place by II. 2. 17, and the affix लृच् is added in the sense of sport and not of livelihood.

३८०८ । प्राचां क्रीडायाम् । इ । २ । ७४ ॥

प्रादेशवाचिनां या क्रीडा तद्वाचिनि समासे अकप्रत्ययान्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं स्यात् । उदात्तकपुष्पभञ्जिका । 'संज्ञायाम्' (३२८६) इति गृध्र । 'प्राचाम्' किम् । जीवपुत्रप्रचायिका । वृषमुदीचां क्रीडा । 'क्रीडायाम्' किम् । तत्र पुष्पप्रचायिका । पर्याये गृध्र ॥

3808 A compound the second member of which is a word ending in अक affix, and which denotes the sport of the Eastern people, gets the acute accent on the first syllable.

Thus ईद्वालूकपुष्पभञ्जिका । These are formed by गृध्र affix (III. 3. 109. S. 3286,) and the compounding takes place by II. 2. 17. S. 711. Why do we say 'of the Eastern Folk' ? Observe जीवपुत्रप्रचायिका, which is a sport of 'the Northern People. Why do we say 'when denoting a sport' ? Observe तवपुष्पप्रचायिका 'thy' turn for &c.' which is formed by गृध्र (III. 3. 111) and denotes 'rotation or turn.'

३८०९ । अणि नियुक्ते । इ । २ । ७५ ॥

अण्यन्ते परे नियुक्तवाचिनि समासे पूर्वमाद्युदात्तम् । कर्मधारः । 'नियुक्ते' किम् । कायक लाघः ॥

3809. A compound, the second member of which is a word ending in the Kṛit-affix अण and which denotes a functionary, gets the acute on the first syllable.

Thus कर्मधारः । Why do we say when meaning 'a functionary' ? Observe कायकलाघः ॥

३८१० । शिल्पिनि चाऽङ्गजः । ६ । २ । ७६ ॥

शिल्पिवाचनि समासेऽप्यन्ते परे पूर्वमाद्युदात्तं च चेदङ्गजः परो न भवति । तन्नुवाचः । 'शिल्पिनि' किम् । कायडलावः । 'अङ्गजः' किम् । कुम्भकारः ॥

3810. And when such a compound ending in अङ्ग affix denotes the name of a professional man, but not when the second term is कार (derived from ङ्ग), the acute is on the first syllable of the first word.

Here also the second term ends in अङ्ग affix. Thus तन्नुवाचः । Why do we say when denoting 'a work-man or professional person' ? Observe कायडलावः । Why do we say 'but not when the affix अङ्ग comes after क' ? Observe कुम्भकारः ॥

३८११ । संज्ञायां च । ६ । २ । ७७ ॥

अप्यन्ते परे । तन्नुवाचो नाम कमिः । 'अङ्गजः' इत्येव । रथकारो नाम ब्राह्मणः ॥

3811. Also when such an upapada compound ending in अङ्ग affix denotes a Name, the acute falls on the first syllable : but not when the second term is कार ॥

Thus तन्नुवाचः, 'a kind of insect, spider.' But not so अङ्ग with क ; as रथकारः 'the name of a Brāhmaṇa caste.'

३८१२ । गोतन्तियत्रं पाले । ६ । २ । ७८ ॥

गोपालः । तन्तिपालः । यवपीलः । अनियुक्ताद्यो योः । 'गो' इति किम् । वत्सपालः । 'पाले' इति किम् । गोरक्षः ॥

3812. The words गो, तन्ति and यत्र get the acute on the first syllable when followed by पाल ॥

Thus गोपालः, तन्तिपालः, यवपालः । The word तन्ति is the rope with which calves are tied. (तनु वित्सार + तिच्). This applies to words not denoting a functionary, which would be governed by VI. 2. 75. S. 3809. Why do we say गो &c. ? Observe वत्सपालः । Why do we say 'followed by पाल' ? Observe गोरक्षः ॥

३८१३ । गिनि । ६ । २ । ७९ ॥

पुष्पहारि ॥

3813. A compound ending in the Kṛit-affix गिनि (इन्) has the acute on the first syllable of the first member.

Thus पुष्पहारिन् ॥

३८१४ । उपमानं शब्दार्थप्रकृतावेव । ६ । २ । ८० ॥

उपमानवाचि पूर्वपदं शिष्यन्ते परमाद्युदात्तम् । उद्भृजोऽथ । ध्याह्वरावी । उपमानपक्ष-मस्य पूर्वयोगस्य च विषयविभागार्थम् । 'शब्दार्थप्रकृती' किम् । वृक्षवन्वी । 'प्रकृतियक्षयम्' किम् । प्रकृतिरेव यत्रोपकर्मान्निरपेक्षा शब्दार्था तत्रैव यत्रा स्यात् । इह मा भूत् । गदभोजारी ॥

3814. When the first member of a compound expresses that with which resemblance is denoted, then it has acute on the first

syllable, before a word formed by **यिनि** affix, only then, when such latter word is a radical without any preposition, and means 'giving out a definite sound like so and so.'

The word **उपमान** means the object with which something is likened : **व्यञ्ज्य** means 'expressing a sound'; **प्रकृति** means 'root, without any preposition.' Thus **उद्भ्रमोऽयिन्, ध्याःकृरायिन्**. The word **उपमान** shows the scope of this sūtra as distinguished from the last. So that; when the first term is an **उपमान** word, the preceding sūtra will not apply, though the second member may be a **यिनि** formed word.

When the second term is not a word denoting sound, the rule will not apply. At **वृकतवर्चिन्**, which retains *kṛit* accent (VI. 2. 139).

Why do we say 'a radical word without any preposition'? Observe **गृह् भोक्षारिन्**. Here the second term radically (i. e., *chārin*) does not denote sound, but it is with the help of the Preposition **उत्** that it means sound. The force of **एव** is that the **उपमान** words are restricted. Such words get acute on the first syllable *only then*, when the second member is a radical sound name.

३८१५ । युक्तारोहोदयश्च । ६ । २ । ८१ ॥

आद्युदात्ताः । युक्तारोहो । आगतयोधो । क्षीरहोता ॥

3815. The compounds *yuktārohin* &c, have acute on the first syllable.

Thus 1 युक्तारोहो, 2 आगतरोहो, 3 आगतयोधो, 4 आगतवज्रो, 5 आगतनन्दी, 6 आगतनन्दी, 7 आगतप्रहारी. These are formed by **यिनि** affix, and are illustrations of Rule VI. 2. 79. Some say, these declare a restrictive rule with regard to the first and second members of these terms. Thus **रोहिन्** &c. must be preceded by **युक्त** &c. and **युक्त** &c. followed by **रोहिन्** &c. to make VI. 2. 79 applicable. Thus **व्यञ्ज्यरोहिन्** though ending in **यिनि** does not take acute on the first, so **युक्ताध्यायिन्**. 8 आगतमत्स्या or मत्स्यः, 9 क्षीरहोता, 10 भिनिभर्ता. The last two are Genitive compounds under Rule II. 2. 9. 11 आसमोयुक्, 12 अक्षयिप्रायः, 13 अक्षयिप्रायः, 14 अक्षयिप्रायः, 16 अक्षयिप्रायः (अक्षयिप्रायः), 16 अक्षयिप्रायः. All these are genitive compounds. 17 अक्षयिप्रायः=यक्षयिप्रायः. This is a Bahuvrīhi of three terms. The word **यक्षयिप्रायः** is a Taddhitārtha Samāsa (II. 1. 51), and being a Tatpurusha, required acute on the final, as the Tatpurusha accent is stronger. This declares acute on the first. Moreover by VI. 2. 29, this word **यक्षयिप्रायः** would have acute on the first as it is a Dvigu ending in a simple vowel. But the very fact that this word is enumerated here, shows that other Dvigu compounds in **यिनि** are not governed by VI. 2. 29, therefore **यक्षयिप्रायः** has acute on 'ति'. The enumeration of the **यक्षयिप्रायः** further proves by implication that the (यक्षयिप्रायः स्वरजस्य) स्वरजस्य (स्वरजस्योपसृत्त्य) accent for the application of which a 'तस्य' is present is stronger (See Mahābhāṣya II. 1. 1). The class of compounds known as यक्षयिप्रायः &c, (II. 1. 48) also belongs to this class.

1 युक्तारोहो, 2 आगतरोहो, 3 आगतयोधो, 4 आगतवज्रो 5 आगतनन्दी (आगतनन्दी), 6 आगतप्रहारी, 7 आगतमत्स्यः (आगतमत्स्या), 8 क्षीरहोता, 9 भिनिभर्ता, 10 आसमोयुक्

11 अक्षचिरातः 12 गर्गचिरातः, 13 व्युष्टचिरातः, 14 गववाढः (गववाढः), 15 यक्षतिपात्, 16 पाक्षसमितादवश्च (पाक्षसमितादवश्च), 17 समपाढः ॥

३८१६ । दीर्घकाक्षतुषाष्टवटके । ६ । २ । ८२ ॥

कुटीरः । कावजः । तुषजः । भाष्टजः । वटजः ॥

3816. When the first member is a word ending in a long vowel, or is 'kāśa,' tusha, 'bhrāshṭra' or vaṭa, and is followed by 'ja' the acute falls on the first syllable.

Thus कुटीजः, कावजः, तुषजः, भाष्टजः, वटजः । These are formed by the affix added to जम् (III. 2. 97).

३८१७ । अन्त्यात्पूर्वेऽक्षप्लवः । ६ । २ । ८३ ॥

अक्षप्लवः पूर्वस्यान्त्यात्पूर्वपदमुदात्तं जे उत्तरपदे । उपसरजः । आमलकीजः । 'अक्षप्लवः' किम् । दग्धजानि सुयानि ॥

3817 In a word consisting of more than two syllables, followed by ja, the acute falls on the syllable before the last.

Thus उपसरजः, आमलकीजः, and वर्धयाजः (though the last two words have upadās ending in a long vowel, the accent is governed by this sūtra and not the last). Why do we say "a Polysyllabic first member"? Observe दग्धजानि सुयानि ॥

३८१८ । ग्रामेऽनिवसन्तः । ६ । २ । ८४ ॥

ग्रामे परे पूर्वपदमुदात्तम् । तद्धोचिवसद्वाचि न । मल्लग्रामः । ग्रामशब्दोऽत्र समूहावाची देवग्रामः । देवस्थानिकः । 'अनिवसन्तः' किम् । दाक्षिग्रामः । दाक्षिनिवसः ॥

3818. Before 'grāma' the first syllable of the first member has acute, when thereby inhabitants are not meant.

Thus ग्रामेऽनिवसन्तः । Here ग्राम is equal to समूह 'an assembly'. देवग्रामः=देवस्थानिकः । Why do we say 'when not meaning inhabitants'. Observe दाक्षिग्राम, a village inhabited by the descendants of Dakṣha'.

३८१९ । शोवादिषु च । ६ । २ । ८५ ॥

दाक्षिजोवः । दाक्षिकटः । दाक्षिप्लवः ॥

3819. The first member has acute on the first syllable when followed by *ghosha* &c.

Thus शोवादिषु, दाक्षिकटः, दाक्षिपल्लवः, दाक्षिकदरी, दाक्षिपल्लवः, दाक्षिपिङ्गवः, दाक्षिपिङ्गवः, दाक्षिमाता, दाक्षिमाता, दाक्षिमाता, or ('रक्षः or 'ग्रामः), दाक्षिशिष्यो, दाक्षिपयवः, दाक्षिमात्मनी, कुन्दवृक्षम्, आचममुनिः, दाक्षिपुषा, दाक्षिकूटः ॥

Of the above, those which denote places of habitation, there the first members though denoting inhabitants get the acute accent. Some do not read the anuvritti of अनिवसन्तः in this aphorism, others however read it.

1 शोव, 2 कट (वट), 3 पल्लव (पयव), 4 वृक्ष, 5 मदरी (वट), 6 पिङ्गव, 7 पिङ्गव, 8 माता, 9 रक्षा (रक्षः), 10 माता (ग्रामः), 11 कूट, 12 आचमनी, 13 अचमन्, 14 वृक्ष, 15 शिष्यो, 16 मुनि, 17 पुषा (अचमन्; पुषा) ॥

३८२० । छात्र्यादयः शालायाम् । इ । २ । ८६ ॥

छात्रिशाला । व्याडिशाला । यदापि शालान्तः समासो नपुंसकलिङ्गे भवति तदापि 'तत्पुंसे शालायां नपुंसके' (३८५७) इत्येतस्मात्पूर्व विप्रतिषेधेनायमेव स्वरः । छात्रिशालम् ॥

3820. The words 'chhâtri' &c, get acute on the first syllable when followed by the word 'śālā.'

Thus छात्रिशाला, येँलिशाला, भौविडिशाला ॥

Where the Tatpurusha compound ending in शाला becomes Neuter, by the option allowed in II. 4. 25; there also in the case of these words, the acute falls on the first syllable of the first term; thus superseding VI. 2. 123. S. 3857 which specifically applies to Neuter Tatpurushas. Thus छात्रिशालम्, येँलिशालम् ॥

1 छात्रि, 2 येँलि (यॅलि), 3 भागिड, 4 व्याडि, 5 बाकगिड, 6 काडि, 7 नामि (नामि) ॥

३८२१ । प्रस्थेऽशुद्धमकर्षादीनाम् । इ । २ । ८७ ॥

प्रस्थशब्द उत्तरपदे कर्षादिवर्जितमशुद्धं पूर्वपदमायुदात्तं स्यात् । अशुद्धप्रस्थः । 'अशुद्धम् किम् । दाक्षिप्रस्थः । 'अकर्षादीनाम्' इति किम् । कर्कप्रस्थः । मकरोप्रस्थः ॥

3821. The first member, which has not a Vṛiddhi in the first syllable, or which is not 'karkī.' &c, gets the acute on the first syllable before 'prastha.'

Thus ईन्द्रप्रस्थः । But not in दाक्षिप्रस्थः, which has Vṛiddhi in the first syllable; nor also in कर्कप्रस्थः, मघीप्रस्थः &c.

1 कर्की, 2 मघी (मघी), 3 मकरी, 4 कर्कम् (कर्कम्), 5 शमी, 6 करीर, 7 कन्दुक (कटुक), 8 कवल (कुवल; कूरल), 9 बदरी (बदर) ॥

३८२२ । मालादीनां च । इ । २ । ८८ ॥

वृद्धार्थमिदम् । मालाप्रस्थः । शोखाप्रस्थः ॥

3822. The first syllable of 'mālā' &c, gets the acute when 'prastha' follows.

Thus मालाप्रस्थः, शोखाप्रस्थः ॥ This sūtra applies even though the first syllables are Vṛiddhi vowels. In the word शक and शोखा the letters श and खौ are treated as Vṛiddhi (I. 1. 75).

1 माला, 2 शाला, 3 शोखा (शोख), 4 दाका, 5 जाका, 6 कामा, 7 काम्नी, 8 शक, 9 काम, 10 खोखा ॥

३८२३ । अमहकव नगरेऽनुदीक्षाम् । इ । २ । ८९ ॥

नगरे परे महकववर्जितं पूर्वमायुदात्तं स्यात् । अनुदीक्षा न । अमहकवम् । 'अम-' इति किम् । महानगरम् । नवनगरम् । 'अनुदीक्षाम्, किम् । कार्तिनगरम् ॥

3823. The first member has acute on the first syllable before the word *nagara* but not when it is the word *mahat*, or *nava*, nor when it refers to a city in the lands of the Northern People.

Thus अमहकवम् । But not in महानगरम् and नवनगरम्. Why do we say 'but not of Northern People'? Observe आनुदीक्षाम् कार्तिनगरम् ॥

३८२३ । अर्मे चावणे द्वयच्चय्य । ६ । २ । ८० ॥

अर्मे परे द्वयच्चय्यपूर्वमवर्णान्तमाद्युदात्तम् । गुणार्मेम् । वृद्धार्मेम् । 'अवर्णम्' किम् । वृद्धार्मेम् । 'द्वयच्चय्य' किम् । कयिञ्जलार्मेम् । अमहचवमित्येव । महार्मेम् । नवार्मेम् ॥

3824. A word of two or three syllables ending in 'a' or 'ā' (with the exception of 'mahā' and 'nava'), standing before the word 'arma' has acute on the first syllable.

Thus गुणार्मेम्, वृद्धार्मेम् । Why do we say 'ending in अ (long or short)' ? Observe वृद्धार्मेम् । Why do we say 'consisting of two or three syllables' ? Observe कयिञ्जलार्मेम् । The words महा and नव are to be read here also. The rule therefore does not apply to महार्मेम्, and नवार्मेम् ॥

३८२५ । न भूताधिकसंजीवमद्राश्मकञ्जलम् । ६ । २ । ८१ ॥

अर्मे परे नैतान्माद्युदात्तानि । भूतार्मेम् । अधिकार्मेम् । संजीवार्मेम् । मद्राश्मकञ्जलं संचात-
वियदीतार्मेम् । मद्रार्मेम् । अश्मार्मेम् । मद्राश्मार्मेम् । कञ्जलार्मेम् ॥

'+ आद्युदात्तप्रकरणे द्विवेदाद्यादीनां हन्तस्युपसंख्यानम् +' । 'द्विवे'दाद्याय द्वाभुवे' ॥

3825. The following words do not get acute on the first syllable, when standing before 'arma' viz. भूत, अधिक, संजीव, मद्र, अश्मन्, and कञ्जल ॥

Thus भूतार्मेम्, अधिकार्मेम्, संजीवार्मेम्, मद्रार्मेम्, अश्मार्मेम्, मद्राश्मार्मेम् (because the sūtra shows the compounding of those words in madrásman) कञ्जलार्मेम् । All these compounds have acute on the final by VI. 1. 223.

Var.:—In the Vedas the words द्विवेदाद्य &c., have acute on the first syllable. Thus द्विवेदाद्याय द्वाभुवे (Rig Veda IV. 30. 20).

३८२६ । अन्तः । ६ । २ । ८२ ॥

अधिकारोऽयम् । प्रागुत्तरपदादियञ्जलात् ॥

3826. In the following sūtras up to VI. 2. 110 inclusive, is to be supplied the phrase 'the last syllable in a word standing in the Nominative case has the acute.'

This is an adbhikāra aphorism. In the succeeding sūtras, the last syllable of the first member of a compound gets the acute accent. Thus in the next sūtra the word सर्व gets acute on the final. This adbhikāra extends up to VI. 2. 110. inclusive.

३८२७ । सर्वे गुणकात्सर्ग्ये । ६ । २ । ८३ ॥

सर्वश्चक्षः पूर्वपदमन्तोदात्तम् । सर्वश्चेतः । सर्वमज्ञानम् । 'सर्वम्' किम् । परमश्चेतः । आश्रय-
कात्पद्या परमस्य चेतस्येति । गुणकात्सर्ग्ये वर्तते । 'गुण-' इति किम् । सर्वसोऽवर्णः । 'कात्सर्ग्य' किम् । सर्वेषां चेतस्यः सर्वश्चेतः ॥

3827. The acute is on the final of the word 'sarva,' standing as first member before an attributive word, in the sense of 'whole, through and through.'

Thus सर्वं ज्येतः सर्वम् हान् ॥

Why do we say सर्वं ? Observe परमज्येतः, here the attribute of ज्येत pervades through and through the object referred to, but the accent is not on the final of परम् ॥

Why do we say 'attributive word' ? Observe सर्वं सोपार्श्वः, 'golden', सर्वदणतः 'silvery', which do not denote any attribute in their original state but modification. In fact it is not गुणकात् इत्यत्र here at all, but a विकारकात् इत्यत्र ॥

Why do we use the word 'Kārtanya or complete pervasion.' Observe सर्वं वाञ्छेततः - सर्वं ज्येतः here the compounding takes place by the elision of the affix तस्य denoting comparison, and as it shows only comparative, not absolute, whiteness, the rule does not apply. Moreover, in this example, the 'kārtanya' is not that of 'guṇa' but of 'guṇi', not of the 'attribute', but of the 'substance'.

३८२८ । संज्ञायां गिरिनिकाययोः । ६ । २ । ८४ ॥

यतयोः परतः पूर्वमन्तोदात्तम् । अञ्जनानिः । मीरिङ्गनिकायः । 'संज्ञायाम्' किम् । परमगिरिः । ब्राह्मणनिकायः ॥

3828. The last syllable of the first member before *giri* and *nikāya* has the acute, when the compound is a Name.

Thus अञ्जनानिः । The finals of añjana is lengthened by VI. 3. 117. मीरिङ्गनिकायः । Why do we say 'when it is a Name' ? Observe परमगिरिः, ब्राह्मणनिकायः ॥

३८२९ । कुमारी वयसि । ६ । २ । ८५ ॥

पूर्वपदमन्तोदात्तम् । वृद्धकुमारी । कुमारीशब्दः पुंसां संज्ञायां प्रयोगमात्रं प्रवृत्तिनिमित्तं सुपादाय प्रयुक्तो वृद्धादिभिः समानाधिकरणः । तच्च वय वयसि यतस्ते न कुमारत्वमेव । 'वयसि' किम् । परमकुमारी ॥

3829. The last syllable of the first member gets the acute when the word 'kumārī' follows, the compound denoting age.

Thus वृद्धकुमारी 'an old maid'. The compounding is by II. 1. 57. The word वृद्धा becomes masculine by VI. 3. 42 in the example.

Q. The word कुमारी was formed by स्त्रीच् by IV. 1. 20 in denoting the prime of youth, how can this word be now applied to denote old age by being coupled with वृद्धा ; it is a contradiction in terms. Ans. The word कुमारी has two senses ; one denoting 'a young maiden' and second 'unmarried virgin'. It is in the latter sense, that the attribute वृद्धा is applied. Why do we say 'when the compound denotes age' ? Observe परमकुमारी ॥

३८३० । उदकेऽनेवले । ६ । २ । ८६ ॥

अनेवर्त्तमिच्छं तद्वर्त्तमि चमासे उदके परे पूर्वमन्तोदात्तम् । गुदीशब्दः । अनेव कतेऽत्र वकादेवः । 'स्वरितोऽनुदात्ते पदादौ' (३८५६) इति पक्षे स्वरितः । 'अनेवर्त्त' किम् । प्रीतीशब्दम् ॥

3830. Before the word *udaka*, when the compound denotes a mixture, the last syllable of the first member has the acute.

Thus गुं'होदकम् or हुं'होदकम् । When we have already made the हु acute by this rule, then the svarita accent may result optionally, by the combination of the acute अ of gūḍa and the subsequent grave उ of उदक, by rule VIII. 2. 6. S. 3659. The word जलेवत् means mixture. When mixture is not meant, this rule does not apply. As श्रीतोदकम् ॥

३८३१ । द्विगौ कर्तौ । इ । २ । ९७ ॥

द्विगोबुतरपदे क्तुवाचिनि समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गर्गचिरात्तः । 'द्विगौ' किम् । 'कर्ति-
रात्तः' । 'कर्तौ' किम् । जिल्वद्योमस्य सप्तरात्रो जिल्वसप्तरात्तः ॥

3831. Before a Dvigu, when the compound denotes a sacrifice, the last syllable of the first member has the acute.

Thus गर्ग'चिरात्तः = गर्गाणां चिरात्तः Why do we say 'before a Dvigu compound' ? Observe कर्तिरात्तः (शक्तिमतिक्रान्त इति प्रादिसमासः) which being formed by the Samasanta affix क्त (V. 4. 87) has acute on the final (VI. 1. 163). Why do we say 'when denoting a sacrifice' ? Observe जिल्वसप्तरात्तः = जिल्वद्योमस्य सप्तरात्तः ॥

३८३२ । सभायां नपुंसके । इ । २ । ९८ ॥

सभायां परतो नपुंसकत्वित् समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । गोपालसभम् । स्त्रीसभम् । 'सभा-
याम्' किम् । ब्राह्मणसेनम् । 'नपुंसके' किम् । राजसभा । प्रतिपदोक्तनपुंसकपदव्याचष्टे । रमणी-
यसभम् । ज्ञानवाकुलम् ॥

3832. Before the word sabhā when it is exhibited as Neuter the first member of the compound gets acute on the last syllable.

Thus गोपाल'सभम्, स्त्री'सभम् ॥

Why do we say 'before सभा' ? Observe ब्राह्मणसेनम् ॥

Why do we say 'when in the Neuter' ? Observe राजसभा ॥

The word सभा becomes Neuter under rules II. 4. 23-24 : therefore when the word सभा does not become Neuter under those rules, then by the maxim of Prati-padokta &c : the accent does not fall on the final of the preceding term, as, रमणीयसभम्, here the word सभा is neuter not by the force of any particular rule, but because the thing designated (जनिष्येव) is neuter.

३८३३ । पुरे प्राच्याम् । इ । २ । ९९ ॥

देवदत्तपुरम् । नागदीपुरम् । 'प्राच्याम्' किम् । द्विपपुरम् ॥

3833. Before the word *puṛa*, when the compound denotes a city of the Eastern People, the final of the first member has the acute.

Thus देवदत्त'पुरम्, नागिं'पुरम्, नागि'पुरम् । Why do we say of the Eastern people' ? Observe द्विपपुरम् ॥

३८३४ । चरिष्टगौडपूर्वे च । इ । २ । १०० ॥

पुरे चरिष्टगौडपूर्वे समासे पूर्वमन्तोदात्तम् । चरिष्टपुरम् । गौडपुरम् । 'पूर्व' पदव्यं
किम् । चरिष्टि च वा स्वात् । चरिष्टाक्षितपुरम् । गौडभूतपुरम् ॥

3834. When the words 'arishṭa' and 'gāuḍa' stand first, the first member has the acute on the final before the word 'pura.'

Thus अरिष्टपुरम्, गौडपुरम् । By the force of the word पूर्व in the aphorism, we can apply the rule to अरिष्टपुरम्, गौडपुरम् ॥

३८३५ । न हास्तिनफलकमार्देयाः । ६ । २ । १०१ ॥

पुरे परे नेतान्यन्तोदात्तानि । हास्तिनपुरम् । फलकपुरम् । मार्देयपुरम् । मूदेरपत्यमिति शुभादिप्राप्तं ढक् ॥

3835. But when the word 'hāstina', 'phalaka' and 'mārdeya' precede 'pura' the acute does not fall on their final.

This is an exception to VI. 2. 99. Thus हास्तिनपुरम्, फलकपुरम्, मार्देयपुरम्. The son of महु is मार्देय formed by ढक्, the word belonging to Śubhrādi class. The ह is elided by VI. 4. 147.

३८३६ । कुसूलकूपकुम्भशालं विले । ६ । २ । १०२ ॥

शतान्यन्तोदात्तानि विले परे । कुसूलविलम् । कूपविलम् । कुम्भविलम् । शालविलम् । 'कूसूलादि' किम् । सर्वविलम् । 'विल' इति किम् । कुसूलस्वामी ॥

3836. The words कुसूल, कूप, कुम्भ, and शाला have the acute on the last syllable before the word 'bila.'

Thus कुसूलविलम्, कूपविलम्, कुम्भविलम्, शालविलम् । But not so in विलविलम् । Why do we say 'before विल' ? Observe कुसूलस्वामी ॥

३८३७ । दिक्शब्दा ग्रामजनपदोद्यानधानराटेषु । ६ । २ । १०३ ॥

दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्त्येव । पूर्वेषुकामग्रामी । अपरकण्ठम् सिका । जनपदः । पूर्वपञ्चालाः । आख्यानम् । पूर्वयायातम् । पूर्वजानराटम् । शब्दयुक्तं कालवाचिदिक्शब्दस्य परिग्रहार्थम् ॥

3837. Words expressing direction (in space or time) have acute on the last syllable, when followed by a word denoting a village, or a country or a narrative, and before the word 'chāna rāta.'

Thus पूर्वेषुकामग्रामी or पूर्व (VIII. 2. 6). The compounding takes place by II. 1. 50. अपरकण्ठम् सिका ॥

Country name—पूर्वेषुवासाः । These are Karmadhāraya compounds (II. 1. 58).

Story name :—पूर्वयायातम् । So also पूर्वजानराटम् । The employments of the term शब्द in the aphorism shows that time-denoting दिक् words as in पूर्वयायातम् should also be included.

३८३८ । आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि । ६ । २ । १०४ ॥

आचार्योपसर्जनश्चान्तेवासिनि परे दिक्शब्दा अन्तोदात्ता भवन्ति । पूर्ववासिनीयाः । 'आचार्य' इति किम् । पूर्वान्तेवासी । 'चान्तेवासिनि' किम् । पूर्ववासिनीयं श्राव्यम् ॥

3838. The direction denoting words have acute on the final.

before the names of scholars, when such names are derived from those of their teachers.

Thus पूर्वपाणिनीयाः । Compare VI. 2. 36. Why do we say 'when derived from the names of their Teachers' ? Observe पूर्वनिवेसी । Why do we say 'Scholar-names' ? Observe पूर्वपाणिनीयं शास्त्रम् । (पाणिनीयं शास्त्रम् पूर्व विरलः नम्) ॥

३८३९ । उत्तरपदवृद्धौ सर्वं च । इ । २ । १०५ ॥

उत्तरपदस्येत्यधिकृत्य या वृद्धिर्विहितता तदुत्पत्त्युत्तरपदे परे सर्वशब्दे दिक्छन्दाश्चान्ता दाता भवन्ति । सर्वपाञ्चालकः । अपरपाञ्चालकः । 'अधिकार' यद्वयं किम् । सर्वमासः सर्वकारकः ॥

3839: Words denoting direction and the word 'sarva' have acute on the final, before a word which takes Vṛiddhi in the first syllable of the second term by VII. 3. 12 and 13.

By the sūtra उत्तरपदस्य VII. 3. 10. 12, the Vṛiddhi of the Uttarapada is ordained when the Taddhita affixes having ज्, ण्, or क्, follow, the Pūrvapada being सु, सर्व and चर्धे । The word उत्तरपदवृद्धिः therefore, means that word which takes Vṛiddhi, under the rule relating to uttarapada, i. e., under rule VII. 3. 12 and 13. Thus अपरपाञ्चालकः, सर्वपाञ्चालकः । These are formed by लुञ् affix (IV. 2. 125)

Why do we say 'which takes Vṛiddhi in the second term under VII. 3. 12 and 13 ?' Had the word उत्तरपदवृद्धिः अधिकृत्य not been used by us in explaining the sūtra, then the sūtra, would have run thus वृद्धौ सर्वं च, and would have applied to cases like सर्वमासः, सर्वकारकः where मासः and कारकः are Vṛiddhi words not by virtue of VII. 3. 12.

३८४० । बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् । इ । २ । १०६ ॥

बहुव्रीहौ विश्वशब्दः पूर्वपदभूतः संज्ञायामन्तीदानः स्थत् । पूर्व पदप्रकृतिस्वरणं प्राप्य व्याप्युदानस्यापवादः । 'विश्वं कर्मा विश्वदेवः' । 'आविश्वदेव' सत्पत्तिम् । 'बहुव्रीहौ' किम् । विश्वे च ते देवाश्च विश्वे देवाः । 'संज्ञायाम्' किम् । विश्वदेवः । प्राग्व्ययीभावद्वयमुद्यधिकारः ॥

3840: The word 'visva' has acute on the final, being first member in a Bahuvrīhi when it is a Name.

This is an exception to VI. 2. 1 by which the first member in a Bahuvrīhi would have retained its original accent. Thus:—विश्वकर्मा विश्वदेवः (Rig Veda VIII. 98. 2). आविश्वदेव सत्पत्तिम् ॥

Why do we say in a Bahuvrīhi compound ? Observe विश्वे च देवाः = विश्वे देवाः ॥

Why do we say when a name? Observe विश्वदेवा अस्य = विश्वदेवः । But विश्वामित्रीः and विश्वजिनीः have acute on the final as they are governed by the subsequent rule VI. 2. 165 which supersedes this. The word Bahuvrīhi governs the succeeding sūtras up to VI. 2. 120 inclusive.

३८४१ । उदराश्वेषु । ६ । २ । १०७ ॥

संज्ञायामिति वर्तते । चटोदरः । हयश्वाः । श्वेषुः ॥

3841. The first member in a Bahuvrīhi, before the words 'udara', 'asva' and 'ishu' gets acute on the final syllable, when the compound denotes a Name.

Thus चटोदरः, हयश्वाः, and श्वेषुः । This sūtra is also an exception to VI. 2. 1 by which the first term would have retained its original accent. The word चटोदर has acute on the first by Phit II. 7. The word श्वेषु is also first acute as formed by इन् (Up IV. 118). The word मत्त is end-acute by V. 2. 38. Its mention here appears redundant.

३८४२ । क्षेपे । ६ । २ । १०८ ॥

उदराश्वेषु पूर्वमन्तोदात्तं तदुच्यते । चटोदरः । कटुकाश्वः । चलाचलेषुः अनुदर इत्यत्र नञ्मुभ्याम्- (३६०६) इति भवति प्रतिषेधेन ॥

3842. A word before 'udar' 'asva' and 'ishu' in a Bahuvrīhi gets acute on the final, when reproach is meant.

Thus चटोदरः, कटुकाश्वः, चलाचलेषुः । The word चट is formed by अट् (III. 1. 134) and has acute on the final, and so it would have retained this accent by VI. 2. 1, even without this sūtra. The word कटुक being formed by कन् (V. 3. 75) has acute on the first. In this and the last sūtra, all the acutes may optionally be changed into svarita by VIII. 2. 6. But अनुदरः and मूदरः have acute on the final by VI. 2. 172, S. 3906 which being a subsequent sūtra, supersedes this present, so far as अन् and मु are concerned.

३८४३ । नदी बन्धुनि । ६ । २ । १०९ ॥

बन्धुशब्दे परे नटान् पूर्वमन्तोदात्तं बन्धुवीदी । गार्गीबन्धुः । 'नदी' किम् । बन्धुबन्धुः बन्धुशब्द आट्पदान्तः । 'बन्धुनि' किम् । गार्गीप्रियः ॥

3843. In a Bahuvrīhi compound, having the word 'bandhu' as its second member, the first member ending in the Feminine affix 'ī' ('nadi' word) has the acute on its final syllable.

Thus गार्गीबन्धुः । The word गार्गी is formed by adding ङीप् (IV. 1. 16) to गार्ग्य ending in ण् (IV. 1. 105), and therefore, it is first acute. By VI. 2. 1 this accent would have been retained, but for the present sūtra.

Why do we say 'a Nadi (Feminine 'in-ī') word'? Observe बन्धुबन्धुः, the word बन्धु has acute on the first syllable as it is formed by बन्धिन् (Up IV. 146) and it retains that accent (VI. 2. 1).

Why do we say 'before बन्धु'? Observe गार्गीप्रियः ॥

३८४४ । निष्ठापसर्गपूर्वमन्यतरस्याम् । ६ । २ । ११० ॥

निष्ठान्तं पूर्वपदमन्तोदात्तं वा । प्रथितपादः । 'निष्ठा' किम् । प्रथितपादः । 'उपसर्गपूर्वम्' किम् । शुक्लमुखाः ॥

3844. In a Bahuvrīhi compound, a Participle in 'kta' preceded by a preposition, standing as the first member of the compound, has optionally acute on the last syllable.

Thus प्रधीर्त्तपादः or प्रधीतपादः (VI. 2. 169).

Why do we say 'a Nishṭhā' ? Observe प्रसेवकमुखः which is acute in the middle by the kṛit accent being retained after प्र (VI. 2. 139).

Why do we say 'preceded by a preposition' ? Observe युक्तमुखः which has acute on the first by VI. 1. 206.

३८४४ । उत्तरपदादिः । ६ । २ । १११ ॥

उत्तरपदाधिकार आवादान्तम् । आद्यधिकारस्तु 'प्रकृत्या भगानम्' (३८७६) इत्यवधिकः ॥

3845. In the following sūtras, up to VI. 2. 136 inclusive, should always be supplied the phrase 'the first syllable of the second member has the acute.'

This is an adhikāra aphorism and the word उत्तरपद exerts its influence up to the end of the chapter, while the word आदि has scope up to VI. 2. 187 exclusive.

३८४६ । कर्णो वर्णलक्षणात् । ६ । २ । ११२ ॥

वर्णवाचिनो लक्षणावाचिनश्च परः कर्णग्रन्थ आद्युदात्तो बहुव्रीहिः । शुक्कर्णः । शंकुर्कर्णः 'कर्ण' किम् । प्रवतपादः । 'वर्णलक्षणात्' किम् । शोभनकर्णः ॥

3846. In a Bahuvrīhi compound, the word 'karna' standing as second member, has acute on the first syllable, when it is preceded by a word denoting color or mark.

Thus with color we have शुक्कर्णः and with mark-name, we have शंकुर्कर्णः the lengthening of शङ्कु takes place by VI. 3. 115. The marks of 'soythe,' 'arrow' &c., are made on the ears of cattle to mark and distinguish them. It is such a 'mark' which is meant here.

Why do we say कर्ण ? Observe प्रवेतपादः, कूटग्रन्थः here प्रवेत being formed by वच् (II. 1. 134) is end-acute, and कूट being formed by क (III. 1. 135) is also end-acute and these accents are retained in the compound.

Why do we say 'when preceded by a word denoting color or mark' ? Observe शोभनकर्णः where शोभन being formed by युच् (III. 2. 149) is end-acute and this accent is retained (VI. 2. 1).

३८४७ । संज्ञोपम्ययोश्च । ६ । २ । ११३ ॥

कर्ण आद्युदात्तः । शङ्किकर्णः । औपम्ये । गोर्कर्णः ॥

3847. In a Bahuvrīhi, the second member 'karna' has acute on the first syllable, when the compound denotes a Name or a Resemblance.

Thus शङ्किकर्णः, is a Name : गोर्कर्णः, denotes resemblance i. e., 'persons having ears like a cow.'

३८४८ । कण्ठपृष्ठयीवाजङ्घं च । ६ २ । ११४ ॥

संज्ञोपम्योक्तबुद्धीः । श्रितिकण्ठः । कायडपृष्ठः । सुपीथः । नाडीजङ्घः । शेषपथ्ये । कण्ठः । गोपृष्ठः । अश्वयीथः । गोजङ्घः ॥

3848. In a Bahuvrihi expressing a Name or comparison, the second member कण्ठ, पृष्ठ, यीवा and जङ्घा have acute on the first syllable.

Thus Name : श्रितिकण्ठः । Comparison अश्वयीथः । Name कायडपृष्ठः । Resemblance गोपृष्ठः । Name सुपीथः । Resemblance अश्वयीथः । Name नाडी-जङ्घः । Resemblance गोजङ्घः ॥

The sūtra कण्ठपृष्ठयीवाजङ्घं is in Neuter gender, and जङ्घा is shortened, as it is a Samāhāra Dvandva. In the case of सुपीथ, the accent would have fallen on the final थ by VI. 2. 172, this ordains acute on यी ॥

३८४९ । अङ्गमवस्थायां च । ६ २ । ११५ ॥

अङ्गशब्दोऽवस्थायां संज्ञोपम्योक्तवायुदातो जघुवीदी । उदगतशङ्खः । दृ. यङ्गलशङ्खः । अत्र शङ्खोदगमनाविक्रान्ति गवा देवयोगविशेषोऽवस्था । संज्ञायाम् । अण्यशङ्खः । उपमायाम् । मेघशङ्खः । अवस्था-’ इति किम् । स्थूलशङ्खः ॥

3849 In a Bahuvrihi denoting age, (as well as a Name or a Resemblance), the second member ‘śringa’ gets acute on the first syllable.

Thus उदगतशङ्खः । दृ. यङ्गलशङ्खः । Here the word शङ्ख denotes the particular age of the cattle at which the horns come out, or become one inch long. Name : अण्यशङ्खः । Comparison : मेघशङ्खः । Why do we say when denoting ‘age &c’ स्थूलशङ्खः ॥

३८५० । नञो जरमरमित्रमृताः । ६ २ । ११६ ॥

नञः परायते आद्युदाता जघुवीदी । ‘ता मे जराहुजरम्’ । जरम् । ‘मित्रमर्दय’ । ‘मृदो देवेष्वमतम्’ । ‘नञः’ किम् । ब्राह्मणमित्रः । ‘ज-’ इति किम् । अश्वनुः ।

3850. After a Negative Particle, in a Bahuvrihi, the acute falls on the first syllable of जर, मर, मित्र and मृत् ॥

Thus जरैः, जरैः, मित्रैः and मृत्तैः । Why do we say after a Negative Particle ? Observe ब्राह्मणमित्रः । Why do we say ‘जर &c.’ Observe अश्वनुः when the final gets the acute by VI. 2. 172.

३८५१ । सोमनसी अलोमोषसी ॥ ६ २ । ११७ ॥

सोःपरं सोमोषसी वर्जित्वा मन्तमन्तं आद्युदात्तं स्यात् । ‘ननुभ्याम्’ (३८०६) इत्यस्या एवादः । सु’ कर्मणिः सुबचः । ‘न नो’ वक्षदनिमानः सुब्रह्मा । श्रिवा च सुभ्यः सु’ मर्नाः सुवर्चाः । सुपेशस्वरिति । ‘सोः’ किम् । कृतकर्मा । ‘मनसी’ किम् । न राज्ञी । ‘अलोमोषसी’ किम् । सुलोमः । सुषाः । कवि तु परस्यात् ‘कवि पूर्वम्’ (३८०९) इति श्रवति । सुकर्मणः । ‘सु श्रोतृ इति’ ॥

3851. After the adjective *su* in a Bahuvrihi, a stem ending in *man* and *as* with the exception of *loman* and *ushas* has acute on the first syllable.

Thus सुकर्मकः सुकः (Rig Veda IV. 2. 17). सु नो वक्षदनिमानः सुकक्षा (Rig Veda VI. 22. 7). शिवा पशुभ्यः सुमनाः सुवर्षा (Rig Veda X. 85. 44). सु पेशसक-
रति (Rig Veda II. 35. 1). सुर्वर्मन्, सुर्वर्मन्, सुर्वचिमन्, सुर्वयस्, सुर्वयस्, सुर्वोत्स, 30
also सुर्वन् and सुर्वन् from the root वृञ् and च्छञ् with the affix क्तिप्. The final
स् is changed to द् by VIII. 2. 72. But this substitution is considered asidhha
for the purposes of accent, and these words are taken as if still ending in क्स्. Why
do we say 'after सु ?' Observe कृतकर्मन्, कृतवयस्. Why do we say 'en-
ding in मन् and क्स् ?' Observe सुराजन् and सुतकन् formed by the affix कनिन् (Up.
I. 156), and the accent is on ज and त, but with सु, the accent is thrown on the
final by VI. 2. 172 §. 3906. Why do we say with the exception of लोमन् and
उक्षन् ? Observe सुलोर्मन् and सुर्वस् (VI. 2. 127). The following maxim applies
here : कनिनस्मन् यद्व्याप्त्यर्थता आनर्थकेन च तदन्ताद्यर्थं प्रयोजयन्ति ' whenever कन्, or इन्
or क्स्, or मन्, when they are employed in Grammar, denote by I. 1. 72, some-
thing that ends with कन् or इन् or क्स्, or मन्, there (कन्, इन्, क्स्, and मन्) re-
present these combinations of letters, both in so far as they possess and also in
so far as they are void of, a meaning.' Therefore the मन् and क्स्, void of mean-
ing are also included here. Thus धर्मन् is formed by मन् (Up. I. 140), but कर्मन् is
is formed by र्मान् (Up. IV. 145), and प्रथिमन् is formed by इमनिच् affix (V. 1.
122) in which मन् is only a part. Similarly यश्मन् is formed by क्स्मन् (Up. IV.
191), and so also क्षोत्स् (Up. IV. 202) ; but in सुर्वोत्स् (सुर्वयस्, from च्छञ्, with the
affix क्तिप् III. 2. 76) the rule applies also, though क्स् is here part of the root.
But when the samâhuta affix क्स् is added (V. 4. 154), then the accent falls on
the syllable immediately preceding क्स्, for there the subsequent Rule VI. 2. 173
§. 3907 supersedes the present rule. Thus सुकर्मकः, सुर्वोत्सकः ॥

३८५२ । क्त्वाद्यश्च । ६ । २ । ११८ ॥

सोः पर आद्युदात्तः स्युः । 'साम्राज्याय सु कर्तुः' । 'सु प्रतीकः' । 'सु हव्यः' । 'सु प्रतूति'
मने हवम्' ।

3852. After *su* in a Bahuvrīhi, the acute falls on the first
syllable of *kratu* &c.

Thus साम्राज्याय सुकर्तुः (Rig Veda I. 25. 10) सुहव्यः, सुप्रतीकः । सुप्रतूतिमनेहवम्
(Rig Veda I. 40. 4).

३८५३ । आद्युदात्तं द्वयच्छन्दसि । ६ । २ । ११९ ॥

यदाद्युदात्तं द्वयच्छन्दसोत्तरं बहुव्रीह्याद्युदात्तम् । 'अथा स्वस्वाः' । 'सु रथा' 'आतिथिभ्यो'
निस्तरणाभ्यरथावाद्युदात्तो । 'आद्युदात्तम्' किम् । 'यासु वासुः' । 'द्वयश्च' किम् । सु-गुरत्सु
हिरयः । हिरयश्च द्वयश्च ॥

3853. In a Bahuvrīhi compound, in the Chhandas, a word
of two syllables with acute on the first syllable, when preceded by
su, gets acute on the first syllable.

In other words, such a word retains its accent. Thus :—अथास्वश्च सु रथा 'आतिथिभ्यो'
(Rig Veda VIII. 68. 16). Here स्वश्च and सु रथः have acute on अ and
र, which they had originally also, for अश्च and रथ are formed by क्तिन् (Up. I. 181)
and क्श्चन् (Up. II. 2) respectively and have the निष् accent (VI. 1. 197).

Why do we say 'having acute on the first syllable' ? Observe वा सुष्ठुः स्वर्गुरिः (Rig. II. 32. 7). Here वासु has acute on the final (Up. I. 27 formed by उ affix and has the accent of the affix III. 1. 3).

Why do we say 'having two syllables' ? Observe सुगुरक्षत्, सुहिरययः (Rig Veda I. 125. 2). This sūtra is an exception to VI. 2. 172.

३८५४ । वीर्यीयौ च । ६ । २ । १२० ॥

सोः परौ वसुवीर्यौ इन्द्रस्याद्युदात्तो । 'सु वीरे'ण रुचिंशा । 'सु वीर्य'स्य गोम'तः । वीर्य-शब्दो यत्प्रत्ययान्तः । तत्र 'यतोऽनाद्य' (३७०९) इत्याद्युदात्तत्वं नेति वीर्यपदं ज्ञापकम् । तत्र हि सति पूर्वशेषे चिद्धं स्यात् ॥

3854. In a Bahuvrīhi compound in the Chhandas, after 'su' the words 'vīra' and 'vriya' have acute on the first syllable.

Thus सु वीरेण रुचिंशा (Rig Veda X. 122. 3). So also सु वीर्यस्य गोमतः (Rig Veda VIII. 95. 4). The word वीर्य is formed by यत् affix and by VI. 1. 213, S. 3701 it would have acute on the first. But its enumeration in this sūtra shows that Rule VI. 1. 213, does not apply to वीर्य । The word वीर्य has svarita on the final in the Chhandas, by Phit IV. 9. In the classical literature it is ādyudatta.

३८५५ । कुलतीरतूलमूलशालासममध्ययीभावे । ६ । २ । १२१ ॥

उपकुलम् । उपतीरम् । उपतूलम् । उपमूलम् । उपशालम् । उपासम् । सुवम् । निवः मम् । तिष्ठ दुर्भतिष्येति । 'कुलादि' पदं किम् । उपकुम्भम् । 'मध्ययीभावे' किम् । परतः कुलम् ॥

3855. In an Aavyayibhāva compound, the following second terms have acute on their first syllable : कुल, तीर, तूल, मूल, शाला, आस and सम ॥

Thus उपकुलम्, उपतीरम्, उपतूलम्, उपमूलम्, उपशालम्, सुवम्, निवःमम् । These last four are to be found in Tishṭhadgu class of compounds (II. 1. 17)

Why do we say 'कुल &c.' ? Observe उपकुम्भम् ॥

Why do we say 'in an Aavyayibhāva compound' ? Observe परमकुलम् । उतम् कुलम् । After the prepositions परि, प्रति, उप and अव, the words कुल &c. would have become accentless by VI. 2. 33, the present sūtra supersedes VI. 2. 33, and we have accent on कुल &c. and not on the Prepositions.

३८५६ । कंसमन्थमूर्धपायकायहं द्विगौ । ६ । १ । १२२ ॥

द्विकंसः । द्विमन्थः । द्विमूर्धः । द्विपायम् । द्विकायहम् । 'द्विगौ' किम् । परमकंसः ॥

3856. In a Dvigu Compound the following second members get acute on their first syllable : - कंस, मन्थ, मूर्ध, पाय and कायह ॥

Thus द्विकंसः, (द्वार्थां कंसार्थां क्रीतः the affix द्विटम् V. 1. 25 is elided by V. 1. 28) द्विमन्थः, (the affix ठञ् V. 1. 19 is elided by V. 1. 28) द्विमूर्धः, (the affix ञ् V. 1. 26 is elided) द्विपायः, द्विकायहः । Why do we say in a Dvigu ? Observe परम-कंसः ॥

३८५७ । तत्पुरुषे शालायां नपुंसके । इ । २ । १२३ ॥

शालाशब्दान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्ग उत्तरपदमाद्युदात्तम् । ब्राह्मणशालम् । 'तत्पुरुषे-
किम् । वृद्धशालं ब्राह्मणकुलम् । 'शालायाम्' किम् । ब्राह्मणशाला ॥

3857. The word 'śālā' at the end of a Tatpurusha compound when exhibited in the Neuter, has acute on the first syllable.

Thus ब्राह्मणशालम् । The compound becomes Neuter by II. 4. 25.

Why do we say 'in a Tatpurusha' ? Observe वृद्धशालं ब्राह्मणकुलम् which is a Bahuvrīhi compound and therefore the first member retains its accent (VI. 2. 1,) and as the first member is a Nishṭhā word, it has acute on the final.

Why do we say 'the word शाला ?' Observe ब्राह्मणशालम् ॥

Why do we say 'in the Neuter' ? Observe ब्राह्मणशाला । Compare VI. 2. 86.

३८५८ । कन्था च । इ । २ । १२४ ॥

तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे कन्थाशब्दे उत्तरपदमाद्युदात्तम् । शीशमिकथम् । आधुरकथम् ।
'नपुंसके' किम् । दाक्षिकन्था ॥

3858. In a Neuter Tatpurusha ending in 'kanthā' the acute falls on the first syllable of the second member.

Thus शीशमिकथम्, आधुरकथम् । The word शीशमिः denotes the descendant of युष्मन् (शीमन्ः शमो यस्य) आधुर is formed by the preposition आ with the verb धृ and the affix क (III. 1. 136) The compound is Neuter by II. 4. 20. These are Genitive compounds. When the word is not Neuter we have दाक्षिकन्था ॥

३८५९ । आदिरिचिहृयादीनाम् । इ । २ । १२५ ॥

कन्थान्ते तत्पुरुषे नपुंसकलिङ्गे चिहृयादीनामानिबदातः । चिहृयकथम् । मन्दकथम् ।
आदिरिति वर्तमाने पुनरेष्टव्यं पूर्व पदस्याद्युदात्तार्थम् ॥

3859. In a Neuter Tatpurushā ending in 'kanthā' the first syllable of 'phihana' &c. have the acute.

As चिहृयकथम्, मन्दकथम्, मधुरकथम् । The repetition of the word आदि if this sūtra, though its anuvritti was present, indicates that the first syllable on the first member gets the acute. The word चिहृय is derived from the root चिनोति with क्तिप्, which gives चित् and हन is formed by adding कच् (III. 1. 134) to हन् । चित्+हन = चिहृय the elision of त् is irregular.

३८६० । चेल, खेट, कटुककायङं गद्गोयाम् । इ । २ । १२६ ॥

खेनादीन्तत्परिपदाद्याद्युदात्तानि । पुनर्खेलम् । नगरखेटम् । दधिकटुकम् । प्रजाकायङम् ।
आदिशत्रुप्रयेन पुनर्वादी गं गद्गो । व्याघ्रदित्वात्प्रमासः । 'गद्गोयाम्' किम् । परमचेलम् ॥

3860. The words चेल, खेट, कटुक and कायङ at the end of a Tatpurusha have acute on the first syllable, when a reproach is meant.

Thus पुनर्खेलम्, नगरखेटम्, (खेट इति दृढनाम, तद्वन् दुर्बल) दधिकटुकम् (कटुकम्
ख्यातु) प्रजाकायङम् । The reproach is denoted of the sons &c. by comparing them to चेल &c. The analysis will be पुनर्खेलमिति . . . चेलवत् तुच्छम्, and the compounding

takes place under II. 1. 56: the Vyaghrādi class being an akṛtigāṇa. When reproach is not meant, we have परमचोरम् ॥

३८६१ । चीरमुपमानम् । इ । २ । १२७ ॥

वस्त्रं चीरमित् चस्त्रचोरम् । कम्बलचोरम् । 'उपमानम्' किम् । परमचोरम् ॥

3861. The word 'chira' at the end of a Tatpuruṣa, has acute on the first syllable, when something is compared with it.

Thus वस्त्रम्, चीरमित्=वस्त्रचोरम्, कम्बलचोरम् । Why do we say 'when comparison is meant?' Observe परमचोरम् ॥

३८६२ । पलसूपशाकं मिश्रे । इ । २ । १२८ ॥

यत्पलसम् । यत्सूपः । यत्शाकम् । 'अन्वेष मिश्रीकरणम्' (३८७) इति समासः । 'मिश्रे' किम् । परमपलसम् ॥

3862. In a Tatpuruṣa ending in पल, सूप and शाक the acute falls on the first syllable of these, when the compound denotes a food mixed or seasoned with something.

Thus यत्पलसम्, यत्सूपः, यत्शाकम् = यत्ने मिश्रं पलसं &c. The compounding takes place by II. 1. 35, S. 697. Why do we say 'when meaning mixed or seasoned?' Observe परमपलसम् ॥

३८६३ । कूलसूदस्थलकर्षः संज्ञायाम् । इ । २ । १२९ ॥

काव्युदात्तास्तत्पुञ्जे । दाक्षिकूलम् । दागिहसूदम् । दागहायनस्थलम् । दाक्षिकर्षः । याम-
संज्ञा यताः । 'संज्ञायाम्' किम् । परमकूलम् ॥

3863. The words कूल, सूद, स्थल and कर्ष have acute on their first syllable, when at the end of a Tatpuruṣa denoting a Name.

Thus दाक्षिकूलम्, दागिहसूदम्, दागहायनस्थलम्, दाक्षिकर्षः । All these are names of villages. When not a name we have परमकूलम् ॥

३८६४ । कर्मधारये राज्यम् । इ । २ । १३० ॥

कर्मधारयवर्जिते तत्पुञ्जे राज्यमुत्तरपदमाव्युदात्तम् । ब्राह्मणराज्यम् । 'कर्म-' इति किम् । परमराज्यम् ॥

'+चेनराज्यादिस्वरान्वयस्वरः पूर्वविप्रतिषेधेन+' । कुञ्जेत्यम् । कुराज्यम् ।

3864. The word 'rājyam' has acute on the first syllable, when at the end of a Tatpuruṣa compound, which is not a Karmadhāraya.

Thus ब्राह्मणराज्यम् । In a Karmadhāraya we have परमराज्यम्.

Part:—The accent taught in VI. 2. 126 to 130 S. 3860 to 3864 is superseded by the accent of the Indeclinable taught in VI. 2. 2, though that rule stands first and this subsequent'. As कुञ्जेत्यम्, कुराज्यम्.

३८६५ । जग्यादयश्च । इ । २ । १३१ ॥

जगुं न जग्यः । जागुदेवजग्यः । जगमधारय इत्येव । परमजग्यः । जागुर्दिदिगाजगमर्षः ॥

3865. At the end of a non-Karmadhāraya Tatpurusha compound, the words *vargya* &c. have acute on the first syllable.

Thus चक्रुर्नर्वर्त्तेः, जाबुदेवपुत्रः । In a Karmadhāraya we have परमजगर्वः । The words जगर्वः &c. are no where exhibited as such ; the primitive words जर्ग, पुन, गच्छः &c. sub-division of विलसि- (IV. 3. 54) are here referred to, as ending with यत् affix.

३८६६ । पुत्रः पुमर्थः । ६ । २ । १३२ ॥

पुत्रशब्देभ्यः परः पुमर्थः । जाबुदातस्तपुत्रः । दाशकिपुत्रः । माश्विपुत्रः । 'पुत्रः' किम् । कीर्तितमातुनः । 'पुमर्थः' किम् । दाशकिपुत्रः ॥

3866. The word *putra* coming after a Masculine noun in a Tatpurusha has acute on the first syllable.

Thus दाशकिपुत्रः, माश्विपुत्रः । Why do we say 'a पुत्र' ? Observe कीर्तितमातुनः । Why do we say 'after a masculine word' ? Observe दाशकिपुत्रः ॥

३८६७ । माचार्यराजर्त्विक्संयुक्तज्ञात्याख्येभ्यः । ६ । २ । १३३ ॥

यथः पुत्रोऽनाम्न दासः । आचार्यवृत्तात्यर्थायाणां तद्विधेयाणां च वदन्त्यम् । आचार्यपुत्रः उपाध्यायपुत्रः । आकटायनपुत्रः । राजपुत्रः । ईश्वरपुत्रः । नन्दपुत्रः । अश्विपुत्रः । राजकपुत्रः । होतृपुत्रः । संयुक्ताः संज्ञान्विताः । इत्यादिपुत्रः । ज्ञातव्ये मातापितृसंज्ञकेन ज्ञान्यताः । ज्ञातिपुत्रः भ्रातृपुत्रः ॥

3867. The word *putra* has not acute on the first syllable when preceded by a word which falls under the category of teachers, kings, priests, wife's relations, and agnates and cognates.

The word आचार्य means 'teacher,' राजा 'prince, king,' अश्विज् 'a sacrificing priest,' संयुक्ताः 'relations through the wife's side' as इत्यादि 'brother-in-law' &c. ज्ञाति means 'all kinship related through father and mother or blood-relations.' The word आचार्य shows that the rule applies to the synonyms of 'teacher' &c., as well as to particular 'teacher' &c. Thus आचार्यपुत्रः, उपाध्यायपुत्रः, आकटायनपुत्रः, राजपुत्रः, ईश्वरपुत्रः, नन्दपुत्रः, अश्विपुत्रः, राजकपुत्रः, होतृपुत्रः, (VI. 3. 23) संयुक्तपुत्रः, संज्ञान्वितपुत्रः, इत्यादिपुत्रः, ज्ञातिपुत्रः, भ्रातृपुत्रः, (VI. 3. 23). Here the special accent of पुत्र taught in the last sūtra being prohibited, the accent falls on the last syllable by the general rule VI. 1. 2-23.

३८६८ । चूर्वादीन्यत्रादिचङ् यः । ६ । २ । १३४ ॥

कतानि चातिविशेषणान्तात्पर्यावाप्त्या कतानि तत्पुत्रे । मुद्रगचूर्वादि । 'चङ्' इति किम् । मत्स्यचूर्वादि ॥

3868. The words 'chūrṇa' &c. in a Tatpurusha compound have acute on the first syllable, when the preceding word ends in a Genitive and does not denote a living being.

Thus मुद्रगचूर्वादि, मत्स्यचूर्वादि, but मत्स्यचूर्वादि where the first term is a living being, and परमचूर्वादि where it is not Genitive. Another reading of the sūtra is चूर्वादीन्यत्रादिवृत्तात्, the word उपपद्य being the ancient name of चङो given by old Grammarians.

1 चूर्ण, 2 करिष, 3 करिष, 4 शाकिन, 5 शाकट, 6 द्राक्षा, 7 सूक्त, 8 कुन्दुम् (कुन्दम्), 9 दलप, 10 चमसी, 11 चक्कन (चकन चक्कन) 12 वील ॥

The word चूर्ण is derived from the root चूरी दाणे (Div 50) with the affix ण्; करिष and करिष are formed with the upapada करि and the verbs वा 'to go' and वा 'to protect' respectively, and the affix क (करिण्यति = करिष) (III. 2. 3); शक with the affix ण् added diversely (Up II. 56); शक with षट् (Up IV. 81) gives शकट; this with अण् (तद्वृत्ति) gives शाकट; द्राक् षरति = द्राक्षा (Prishodarādi); सुम् (शब्द) with ण् gives सूक्त the penultimate being lengthened; the word कुन्दु is formed by the affix क्तिप् added to the root दु with the upapada कु (कुन्दुनेति कुत्सितं वा दुनेति) the augment सुम् being added to कु। कुन्दु' मिसीते = कुन्दुम्। दल with the affix कण् gives दलप; चम with अण् forms चमस, then is added ण्; चक्कन is formed by अच् (III. 1. 134) added to कन् and reduplication, वीलस्यापत्यं = वीलः ॥

३८६८। षट् च काण्डादीनि । ६ । २ । १३५ ॥

अप्राणिषट्ठा आद्युदात्तानि । दर्भकाण्डम् । दर्भवीरम् । तिलपल्लम् । सुदगसूपः । मूलकशाकम् । नदीकूलम् । 'षट्' किम् । राजसूदः । 'अप्र-' इति किम् । दलकाण्डम् ॥

3869. The six words काण्ड, वीर, पल्ल, सूप, शाक and कुल of Sūtras VI. 2. 126-129 preceded by a non-living genitive word have acute on the first syllable.

As दर्भकाण्डम्, दर्भवीरम् । In the last example वीर is not used as a comparison, that case being governed by VI. 2. 127, तिलपल्लम्, सुदगसूपः, मूलकशाकम् । Here पल्ल, सूप and शाक do not denote mixing, which is governed by VI. 2. 128. नदीकूलम्, here the compound does not denote a Name, which would be the case under VI. 2. 129. Why these 'six' only? Observe राजसूदः ॥ Why 'non-living'? Observe दलकाण्डम् ॥

३८७०। कुण्डं वनम् । ६ । २ । १३६ ॥

कुण्डमाद्युदत्तं वनवाचिनि तत्पुञ्जे । दर्भकुण्डम् । कुण्डवृक्षोऽत्र सादृश्ये । 'वनम्' किम् । तत्पुञ्जम् ॥

3870. The word 'kuṇḍa' at the end of a Tatpuruṣa compound denoting 'a wood or forest', has acute on the first syllable.

The word कुण्ड here denotes 'a wood' by metaphor. Thus दर्भकुण्डम् । Why do we say when denoting 'a wood'? Observe तत्पुञ्जम् ॥

३८७१। प्रकृत्या भगालम् । ६ । २ । १३७ ॥

भगालवाच्यतरपदं तत्पुञ्जे प्रकृत्या । कुम्भीभगालम् । कुम्भीनद्यालम् । कुम्भीकपालम् । मध्यादात्ता एते । प्रकृत्यधिकृतम् । 'अनाः' (३८७०) इति यावत् ॥

3871. The word 'bhagāla' at the end of a Tatpuruṣa, preserves its original accent.

The synonyms of भगाल are also included. As कुम्भीभगालम्, कुम्भीनद्यालम्, कुम्भीकपालम् । The words भगाल &c., have acute on the middle. Phit II. 49 The word प्रकृत्य governs the subsequent sūtras up to VI. 2. 145. S. 3877.

३८७२ । शितेर्नित्यावहूज्वहुग्रीहावभसत् । ६ । २ । १३८ ॥

शितेः प्रमित्वावहूज्व प्रकृत्या । शितिपाठः । शित्यंसः । पाठशब्दो वृषादित्यादावुदात्तः । अवशब्दः प्रत्ययस्य नित्यात् । 'शितेः' किम् । दृष्टानोपपाठः । 'अवभसत्' किम् । शितभसत् । शितिवावुदात्तः । पूर्वपदप्रकृतित्त्वापवादोऽयं योगः ॥

3872. After 'śiti' a word retains in a Bahuvrīhi its original accent, when it is always of not more than two syllables, with the exception of 'bhasad.'

Thus शितिर्पाठः, शित्यंसः । The word पाठ belongs to वृषादि class (VI. 1 203) and has acute on the first, and अवः being formed by अन् (Up V. 21) affix has acute on the first (VI. 1. 197). - S. 3686

Why do we say 'after शिति' ? Observe दृष्टानोपपाठः which being formed by the affix अनोपद् has acute on the penultimate syllable नो by VI. 1. 217 ॥

Why do we say 'with the exception of भसत्' ? Observe शितिभसत् । The word शिति has acute on the first syllable (Phit II. 10). This sūtra is an exception to VI. 2. 1.

३८७३ । गतिकारकोपपदात्कृत् । ६ । २ । १३९ ॥

अर्थः कदन्तं प्रकृतित्त्वं स्यात्तत्पुनरे । प्रकारकः । प्रहरणम् । 'शोयां ध्वञ्च वृषादृशा' । इधमप्रवचनः । उपपदात् । उच्चैःकारम् । ईषत्कारः । 'गति' इति किम् । देवस्य कारकः । शोये षट्ठी । कदपद्वयं स्पष्टार्थम् । प्रवचनितरानित्यत्र तरमाद्यन्तेन समासे कृतं चाम् । तत्र सतिषष्टि-त्वादात्मस्वरो भवतीत्येके । प्रवचनितरेष्वर्थे तु कदपद्वयमित्यन्ये ॥

3873. In a Tatpuruṣa, a word ending in a Kṛit-affix preserves its original accent, when preceded by an Indeclinable called Gati (I. 4. 60), or a noun standing in intimate relation to a verb (Kāra-ka), or any word which gives occasion for compounding (Upapada see III. 1. 92).

Thus प्रकारकः, प्रहरणम् । शोया ध्वञ्च वृषादृशा (Rig Veda I. 6 2). The compounding is here by II. 2. 18. With kāra-ka-word we have :—इधमप्रवचनः (III. 3. 117). With upapada words, we have :—ईषत्कारः । All these are formed by कृत् affixes and the accent is governed by VI. 1. 193. i.e., the word प्रवचन is formed by कृद् (इधमं प्रवचयते येन) ।

Why do we say 'after a Gati, Kāraka, or an Upapada word ?' Observe देवस्यकारकः - देवकारकः । Here the Genitive in देव does not express a kāra-ka relation. The genitive is here a शेष लङ्गणा षट्ठी denoting a possessor and not a कर्म-लङ्गणा one : for had it been the latter, there would have been no compounding at all, by II. 2. 16 see also II. 3. 65.

The word कृत् is employed in the sūtra for the sake of distinctness ; for a gati, kāra-ka or upapada could not be followed by any other word than a kṛit-form or a word, if there was to be a samāsa. For two sorts of affixes come after a root (dhātu) namely कृत् and कृत् । A samāsa can take place with kṛit-formed words, but not with tñanta words. So that without employing कृत् in the sūtra, we

could have inferred that कञ् was meant. Therefore, it is said the 'Krit' is employed in the sūtra for the sake of distinctness. According to this view we explain the accent in प्रपञ्चितराम्, प्रपञ्चिततमम्, by saying that first compounding takes place with प्र and the words पञ्चितर and पञ्चिततम् ending in तत्त्वं, and तमत्त्वं, and then राम्, is added and the accent of the whole word is regulated by राम् by the rule of वृत्तिविच्छेद (see V. 3. 56. and V. 4- 11). According to others, the कञ् is taken in this sūtra, in order to prevent the gati accent applying to verbal compounds in words like प्रपञ्चति देव्यः, or प्रपञ्चति देवीयं (V. 3. 67), or प्रपञ्चति कवम् (V. 3. 66). The accent of these will be governed by the rule of the indeclinable first term retaining its accent.

३८७४ । उभे वनस्पत्यादिषु युगपत् । ६ । २ । १४० ॥

यस्य पुर्वोत्तरपदे युगपत्प्रकृत्या । 'वनस्पति' वन चा । 'वृक्षस्पति' वः । वृक्षस्पर्शोऽप्यासु दातो निवाच्यते । 'वृक्षया वृक्षोपति'म् । शाङ्करादिस्वादास्युदासः वृक्षोऽव्ययः । 'वृक्षोभिने' इति वृक्षेनात् । 'तनु'नपादुच्यते । 'नरा'र्यं वृक्षिनेम् । निपातनाद्व्ययः । 'युनः'येवम् ॥

3874. In *vanaspati*, &c, both members of the compounds preserve their original accent simultaneously.

NOTE :—Thus वनस्पति वन चा (Rig Veda X. 101. 11). वृक्षस्पति वः (Rig Veda IV. 50. 7) वृक्षया वृक्षोपतिम् (Rig Veda VIII. 15. 13) तनुनपादुच्यते (Rig Veda III) 29. 11); नरा व वृक्षिनेम् (Rig Veda I. 106. 4) युनःयेवम् (Rig Veda V. 2. 7) वृक्षस्पतिः, both वन and पति have acute on the first syllable, and the सुद् augment comes by VI. 1. 157. (2) वृक्षस्पतिः or वृक्षस्पतिः = वृक्षतः पतिः (VI. 1. 157). The word वृक्षतः is acutely accented on the final, some say it has acute on the first. (3) वृक्षोपतिः (Śāchi being formed by वृक्ष) some make Śāchi acute on the first वृक्षोपतिः, by including it in Saranggrava class—(VI. 1. 73). (4) तनुनपात् (tanu being formed by ऊ Un I 80 has acute on the final, according to others it has acute on the first and napāt = na pāti or na pālayati with नृत्त, and has acute on the first). (5) नरावृक्षः (नरा वृक्षिनेनाः वृक्षिने or नरा वृक्ष वृक्षिने) (nara is formed by नृत्त, and has acute on the first, Śāchi is formed by वृक्ष, the lengthening takes place by VI. 3. 137). (6) युनः येवः = युन इव येवोऽस्य is a Bahuvrihi: the Genitive is not elided by (VI. 3. 21. Vārt), and both have acute on the first. (7) वृक्षस्पतिः both 'Śānda' and 'Murka' being formed by वृक्ष have acute on the first: the lengthening takes place by VI. 3. 137. (8) वृक्षस्पतिः. Trishpa has acute on the first, वृक्षो has acute on the final. The lengthening here also is by VI. 3. 137. (9) वृक्षस्पतिः. Bamba is finally acute, and viśva by VI. 2. 106 has acute on the final, as viśvavayas is a Bahuvrihi. The lengthening takes place as before by VI. 3. 137. (10) वृक्षस्पतिः. नृत्त is formed by वृत्त affix and वृत्त has acute on the final. The words governed by this sūtra are those which would not be included in the next two sūtras.

३८७५ । देवताद्वन्द्वे च । ६ । २ । १४१ ॥

उभे युगपत्प्रकृत्या साः । 'चा' इत्युदात्तौ । 'वृक्षस्पति' वृक्ष । 'देवता' किम् । वृक्षस्पतिः । 'वृक्ष' किम् । वृक्षिनेम् ।

3875. In a Dvandva compound of names of Divinities, the both members retain their original accent.

३८७६ । नोतद्वर्षेऽनुदात्तादावपृथिग्रीरुद्रपुष्पमंथिषु । ६ । २ । १४२ ॥

3876. In a Dvandva compound of the names of divinities, both members of the compound simultaneously do not retain their accent, when the first syllable of the second word is anudatta, with the exception of **एषित्री**, **वह्**, **पर्यन्** and **मर्त्यन्** ॥

Why do we say with the exception of 'prithivi' &c ? Observe इन्द्रावृक्षी
जनयन् (Rig Veda X. 66. 9.) dyāvā has acute on the first, 'prithivi' being formed
by 'nish', has acute on the final. सोमार्द्र, Rudra is formed by 'rak' affix (Up.
II. 22.), and has acute on the final. पुष्यपुषी (Rig Veda VII. 35. 1) Púshan
has acute on the end. (Up. I. 159) सुक्ममन्थनी, the words Súkra and manthin
have acute on the final.

३८०० । अक्षरः । इ । २ । १४३ ॥

3877. In the following sūtras up to the end of the chapter should always be supplied the phrase 'the last syllable of the second member has the acute.'

३८६८ । यायघञ्जाजविचकाणाम् । इ । २ । १४४ ॥

[illegible]

3878. The last syllable of the second member has the acute in the verbal nouns ending in च, कच, छञ्, क्त, कच्, कप्, इञ् and क्, when preceded by a Gati, a Kāraka or an Upapada (VI. 2. 139).

Thus प्रभूषण्योः (Rig Veda V. 41. 19), प्रभूष्य formed by कचन् affix (Up. II. 2 and 3), and but for this sūtra, by VI. 2. 139 this word would have retained its original accent, which was acute on the first. कचः—काचस्यैः formed by कचन् affix (Up. III. 116). छञ्—प्रभेदैः, क्तः—धर्तव्योः पुरुषुतः (Rig Veda I. 11. 4). The word पुरुषुतः should be analysed as पुरुषु बहुपदेभ्योः सुतः 'praised in many lands'. कच (III. 3. 56) :—प्रस्यैः, the word कच 'dwelling,' is end acute, otherwise on the first (VI. 1. 201, 202). कच्—प्रस्यैः, इञ्—प्रस्यवर्जम्, क-गोचर्यैः=गां चर्चति, (III. 2. 5 Vārt) : (क्—being added by III. 1. 135). The word कच has acute on the first, as it belongs to क्वादि class (VI. 1. 203). When the preceding words are not Gati, Kāraka or Upapada, this rule does not apply : as सुस्तुतं भवता, where सु being Karma-pravachaniya, the word gets the accent of the In declinable.

३८०८ । सूपमानात्तः । ६ । २ । १४५ ॥

सोऽपमानाच्च परं तान्त्वमन्तोदात्तम् । 'कृतस्य योनीं सुकृतस्य' । अच्युतम् ॥

3879. The participle in *kta* has acute on the final, when it is preceded by *sm* or by a word with which the second member is compared.

Thus सुकृतम्, in the following Rik कृतस्य योनीं सुकृतस्य (Rig Veda X. 85. 24). With Upamāna words we have—अच्युतम्. This debars VI. 2. 49 and 48. When सु is not a Gati, the rule does not apply, as सुस्तुतम् भवता ॥

३८८० । संज्ञागामनाचितादीनाम् । ६ । २ । १४६ ॥

गतिशब्दोऽप्युदात्तान्तमन्तोदात्तमचितादीन्वर्जयित्वा । उपच्युतः शक्यः । परिश्रयः कोविद्व्यः । 'अन-' इति किम् । आचितम्, आस्थापितम् ॥

3880. The Participle in '*kta*' has acute on the last syllable when preceded by a Gati, or a Kāraka or an Upapada, if the compound denotes a Name; but not in '*achita*' &c.

Thus उपच्युतः शक्यः, परिश्रयः कोविद्व्यः । This debars VI. 2. 49. Why do we say 'when it is not आचितम् &c.' Observe आचितम्, &c.

1 आचित, 2 उपचित, 3 आस्थापित, 4 परिश्रयित, 5 निश्चित, 6 प्रतिश्रय, 7 अपचित, 8 प्रतिश्रय, 9 उपचित (उपच्युत), 10 उपस्थित, 11 संज्ञितादीनि (संज्ञितादीनां यदा गौरवस्य संज्ञा तदन्तोदात्तो न भवति । यदा तु ङीः संज्ञा तदन्तोदात्त इव) ॥

The word संज्ञिता in the above list does not take acute on the final, when it is the name of anything else than a 'cow'; but when it denotes 'a cow' it has acute on the final.

३८८१ । प्रवृत्तादीनां च । ६ । २ । १४७ ॥

यदा तान्त्वमन्तरपदमन्तोदात्तम् । प्रवृत्तः । प्रवृत्तः । संज्ञितादीनां यदा गौरवस्य संज्ञा तदन्तोदात्तो न भवति । यदा तु ङीः संज्ञा तदन्तोदात्त इव) ॥

3881. The words 'pravridha' &c., ending in 'kta' have acute on the final.

Thus प्रवृद्धः, प्रयुक्तः । The rule is applicable to compounds which do not denote a name. It is an Akritigāṇa. The words have acute on the final, even when not followed by यान् &c., though in the Gaṇapīṭha they are read along with these words. Some hold it is only in connection with यान् &c. that these words have acute on the final. This being an Akritigāṇa we have पुनरुक्तस्युत' चासेदेयं, पुनर्निष्कृतो ह्यः &c.

1 प्रवृद्धं यानम्, 2 प्रवृद्धो वृत्तः, 3 प्रयुक्तसूत्रायः or प्रयुक्तः सक्तवः, 4 आकृतं ऽवहितः 5 अवहितो भोगेभु, 6 खट्वाकटः, 7 कविशस्तः, आकृतिगण ॥

३८८२ । कारकादुक्तस्युयोरेवाशिषि । ६ । २ । १४८ ॥

संज्ञायामन्त उदात्तः । देवदत्तः । विष्णुश्रुतः । 'कारकात्' किम् । संज्ञायामन्त उदात्तः । 'दत्तश्रुतयोः' किम् । देवपालितः । अस्माद्विद्यमादत्र 'संज्ञायामन्त' (३८८०) इति न । 'सूतोऽथ कर्मणि' (३९८२) इति तु भवति । 'य' किम् । कारकाद्यधारायां यथा स्यादुक्तश्रुताद्यधारायां मा भूत् । अकारकादपि दत्तश्रुतयोरेवन्त उदात्तो भवति । संज्ञायाः । 'आशिषि' किम् । देवैः स्थाता देवस्थाता । आशिष्यैवेत्यधमत्रष्टो नियमः । तेनानाकृतो नदीति देवदत्त इत्यत्र न । शक्यविशेषस्य संज्ञेयम् । 'सूतोऽथ कर्मणि' (३९८२) इति पूर्वपदप्रकृतिस्यैवत्वमेव भवति ॥

3882. The final of Past Participles 'datta' and 'śruta' alone has acute, in a compound denoting a Name and a benediction, the preceding word being a word standing in close relation to an action (kāraṇa).

Thus देवा यन्देवासु. = देवदत्तैः, विष्णुयैव श्रुयाद्-विष्णुश्रुतैः । Why do we say 'preceded by a kāraṇa' ? Observe संज्ञायामन्त । The word कारक indicates that the rule will not apply when a gati or upapada precedes.

Why do we say 'of दत्त and श्रुत' ? Observe देवपालितः (VI. 2. 48), which, though a Name, is not governed by VI. 2. 146, and does not take acute on the final, for the present rule makes a restriction with regard to that rule even. So that where a Participle in क्त is preceded by a kāraṇa, and the compound denotes a benediction and a Name, the accent is not on the final, as required by VI. 2. 146, S. 3880 but such a word is governed by VI. 2. 48, S. 3782 unless the Participle be Datta and śruta, when the present rule applies.

Why do we use 'य' (alone) ? So that the restriction should apply to 'kāraṇa', and not to Datta and, Śruta. For the words Datta and Śruta will have acute on the final even after a non-kāraṇa word. As संज्ञायाः ॥

Why do we say 'when denoting benediction' ? The rule will not apply where benediction is not meant. As देवैः स्थाता = देवस्थाता । This rule applies to Datta and Śruta after a kāraṇa-word, only when benediction is meant. It therefore does not apply to देवदत्त 'the name of Arjuna's conch', as आहूतोनदीति देवदत्तः, which is governed by VI. 2. 48.

३८८३ । इत्थंभूतेन कृतमिति च । इ । २ । १४८ ॥

इत्थंभूतेन कृतमित्येतस्मिन्नर्थे यः समासस्तत्र कान्तमुत्तरपठमन्तोदात्तं स्यात् । सुप्तप्रत्ययितम् । प्रमत्तगीतम् । कृतमिति क्रियासामान्ये कर्तृतिनभूतप्रादुर्भाव एव । तेन प्रत्ययिताद्यपि कृतं भवति 'तृतीया कर्मणि' (३७८२) इत्याद्यावाहः ॥

3883. The Participle in *kta* has acute on the final, when the compound denotes 'done by one in such a condition.'

The word इत्थंभूत means 'being in such a condition.' Thus सुप्तप्रत्ययितम्, प्रमत्तगीतम्, as Adjectives and Abstract verbal nouns. This is an exception to VI. 2. 48. When the words प्रत्ययित &c. are used to denote Noun of Action (भाव) then by VI. 2. 14† they get of course acute on the final.

३८८४ । अनो भावकर्मवचनः । इ । २ । १५० ॥

कारकात्परमनप्रत्ययान्तं भाववचनं कर्मवचनं चान्तीदात्तम् पयः पानं सुखम् । राज-
भोजनाः शालयः । 'अनः' किम् । वृत्तादायः । 'भा-' इति किम् । दन्तधावनम् । कारणे ल्युट्
कारकात् किम् । निदर्शनम् ॥

3884. After a kāraka as mentioned in VI. 2. 148, the second member ending in the affix *अन्*, and denoting an action in the Abstract or the object (*i. e.* having the senses of a Passive Adjective), has acute on the final.

Thus पयवानं सुखम्, This is an example of भाव or Abstract Verbal Noun, राजभोजनाः शालयः, is an example of कर्मवचन or Passive Adjective. This is formed by ल्युट् under III. 3. 116. For the Sūtra III. 3. 116 may be explained by saying that (1) ल्युट् is applied when the Upapada is in the objective case and bhāva is meant, (2) as well as when object is to be expressed. When the first explanation is taken, the above are examples of Bhāva; when the second explanation is taken they are examples of Karma. Why do we say 'ending in अन्' ? Observe वृत्तं वाग्दुर्दिष्टम् । Why do we say 'when expressing an action in the abstract (bhāva), or an Object (karma)' ? Observe दन्तधावनम्, here ल्युट् is added after an Instrumental kāraka (III. 3. 117). Why do we say 'after a kāraka' ? Observe निदर्शनम् । In all the counter-examples, the second members retain there original accent.

३८८५ । मन्त्रित्व्याख्यानशयनासनस्थानयात्राकारिक्रीडाः । इ । २ । १५१ ॥

कारकात्परमन्येतान्युत्तरपदान्यन्तोदात्तानि तत्पूर्वे । कर्मवचनं पयः । राशयः । पाणिनिकतिः
वृत्तव्याख्यानम् । राजशयनम् । राजासनम् । अश्वस्थानम् । व्याख्यानयात्राः । गोक्रोडाः । 'कारकात्'
किम् । 'प्रभूतो संगतिम्' । अन् 'तादो च निति' (३८८४) इति ल्युट् ॥

3885. The words ending in मन् or त्रिन् affixes, and the word व्याख्यानं, शयनं, आसनं, स्थानं and क्रीडाः as well as राशयः &c. have acute on the final, when at the end of a compound, preceded by a kāraka word.

Thus मन्—रघवन् । लिङ्—पाणिनिर्कतिः । व्याख्यान—इन्द्रोव्याख्यानेम् । शयन—राजशयनेम् । ज्ञानम्—राजाज्ञानम् । स्थानम्—अथवास्थानम् । याजकादि words are those which form Genitive compounds under II. 2. 9, and those compounds only are to be taken here ; as ज्ञानयाजकः, ज्ञानियाजकः, ज्ञानगपूजकः, ज्ञानियपूजकः । क्रीत—गोक्रान्तः । This is an exception to VI. 2. 139, and in the case of क्रीत, rule VI. 2. 48 is superseded. The words व्याख्यान &c. do not denote here भाष्य or कर्म, had they done so, rule VI. 2. 149 would have covered them. When the first member is not a kṛaka, we have प्रभृतौ सङ्गतिम् । Here the accent is governed by VI. 2. 50, S. 3784.

1 वाङ्मय, 2 पूजक, 3 परिचारक, 4 परिषेवक परिषेवक, 5 ज्ञापक ज्ञातक, 6 अज्ञापक, 7 उत्साहक (उत्सादक) 8 उद्भूतक, 9 होतृ, 10 भर्तृ, 11 रघवणक, 12 पतिगणक, 13 पोतृ, 14 होतृ, 15 वर्तक ॥

३८८६ । सप्तम्याः पुण्यम् । इ । २ । १५२ ॥

अनोदात्तम् । अथयनपुण्यम् । 'तत्पुण्यं तुन्यार्थ-' (३७३६) इति प्राप्तम् । 'सप्तम्याः' किम् । वेदेन पुण्यं वेदपुण्यम् ॥

3886. The word 'punya' has acute on the final when preceded by a noun in the Locative case.

Thus अथयने पुण्यम् = अथयनपुण्यम् । The compounding takes place by II* 1. 40 by the process of splitting the sūtra (yoga-vilhāga), taking सप्तमी there as a full sūtra, and शेषः another. Here by VI. 2. 2, S. 3736 the first member would have preserved its accent, the present sūtra supersedes that and ordains acute on the final. The word पुण्यं is derived by the Unādi affix यत् (Un V. 15) and would have retained its natural accent (VI. 1. 213) and thus get acute on the first syllable by kṛit-accent. (VI. 2. 130). Why do we say 'a locative case'? Observe वेदेन पुण्यं = वेदपुण्यम् ॥

३८८७ । ऊनार्थकलहं द्वितीयायाः । इ । २ । १५३ ॥

माथोनम् । माथविकलम् । माथलहः । द्वितीयापूर्वपदप्रकृतिस्वरपदादेशः । अत्र केचिदर्थेति स्वकथयन्निष्कर्षः । धान्यार्थः । ऊनशब्देन स्वर्धनिर्देशार्थेन तदर्थानां प्रदूषणमिति प्रतिपादोक्तत्वादेव विज्ञेयं द्वितीयापदान् स्वकार्थम् ॥

3887. The acute falls on the final of words having the sense of 'ūna,' and of 'kalaha' when they are second members in a compound, preceded by a term in the instrumental case.

Thus माथोनम्, माथविकलम्, माथलहः । The compounding takes place by II. 1. 31. This is an exception to VI. 2. 2 by which the first member being in the third case, would have retained its original accent. Some say that the word अर्थ in the sūtra means the word-form अर्थ, so that the aphorism would mean—'after an instrumental case, the words ऊन, अर्थ, and कलह get acute on the final.' The examples will be in addition to the above:—धान्यार्थः=धान्यार्थः । If this be so, then the word-form ऊन alone will be taken and not its synonyms like विकल &c. To this we reply, that ऊन will denote its synonyms also, by the fact of its being followed by the word अर्थ । By sūtra II. 1. 13, ऊनार्थ and कलह always take the

Instrumental case, so we could have omitted the word *सुतीयायाः*, from this sūtra for by the maxim of pratipadokta &c. *ऊनार्थकलङ्* would have referred to the compound ordained by II. 1. 31. The mention of *सुतीया* here is only for the sake of clearness.

३८८८ । मिश्रं चानुपसर्गमसंधौ । ६ । २ । १५४ ॥

पण्यन्धेनकार्थं संधिः । तिलमिश्राः । सर्पिमिश्राः । 'मिश्रम्' किम् । गुडधानाः । 'अनुपसर्गम्' किम् । तिलसमिश्राः । 'मिश्रपदयोः' सोपसर्गग्रहणस्य' इदमेव सापेक्षम् । 'असंधौ' किम् । ब्राह्मणमिश्रो राजा । ब्राह्मणैः सह संहित ऐकार्थमापचः ॥

3888. The word '*miśra*' has acute on the final after an Instrumental case, when it is not joined with any Preposition and does not mean a 'compact or alliance.'

Thus तिलमिश्राः सर्पिमिश्राः । Why do we say मिश्र ? Observe गुडधानाः । Why do we say 'not having a Preposition' ? Observe तिलसमिश्राः । The employment in this sūtra of the phrase '*anupasargam*' implies, that wherever else, the word *miśra* is used, it includes *miśra* with a preposition also. Therefore in II. 1. 31 where the word मिश्र is used, we can form the Instrumental compounds with मिश्र preceded by a preposition also.

Why do we say 'not denoting a compact' ? Observe ब्राह्मणमिश्रो राजा = ब्राह्मणैः सह संहित ऐकार्थमापचः ॥

३८८९ । नञो गुणप्रतिषेधे संपादार्हतालमर्थस्तद्वृत्ताः । ६ । २ । १५५ ॥

संपादार्थतद्धितान्ताञ्जो गुणप्रतिषेधे वर्तमानात्पर्यन्तोदानाः । कार्यवेष्टकाभ्यं तंपादि कार्यवेष्टकिकम् । न कार्यवेष्टकिकमकार्यवेष्टकिकम् । हेदमर्हति हेदिकः । न हेदिकोऽर्हदिकः । न वत्सेभ्यो हितोऽवत्सीयः । न संतापाय प्रभवति असतापिकः । 'नञः' किम् । गर्दभरतमर्हति गर्दभरथिकः । विगार्दभरथिकः । 'गुणप्रतिषेधे' किम् । गर्दभरथिकादन्योऽगार्दभरथिकः । गुणो हि तद्धितार्थे प्रयुक्तिनिमित्तं संपादितत्वाद्बुध्यते । तत्प्रतिषेधो यत्राज्यते तत्रात्र विधिः । कार्यवेष्टकाभ्यं न संपादि मुख्यमिति । 'संपादि-' इति किम् । पाणिनीयमधीते पाणिनीयः । न पाणिनीय अपाणिनीयः । 'तद्धितः' किम् । वोढुमर्हति वोढा । न वोढावोढा ॥

3889. The words formed with the Taddhita affixes denoting 'fitted for that' (V. 1. 99), 'deserving that' (V. 1. 63), 'good for that' (V. 1. 5), 'capable to effect that' (V. 1. 101), have acute on the final, when preceded by the Negative Particle 'nañ' when it makes a negation with regard to the abovementioned attributes.

Thus संपादि 'suited for that' (V. 1. 99) :—अकार्यवेष्टकिकं मुख्यम् = न कार्यवेष्टकिकं (कार्यवेष्टकाभ्यां सम्पादि) । The affix is टञ् । अर्हं 'deserving that' (V. 1. 63) :—अर्हदिकः = न हेदिकः (हेदमर्हति) । The affix is टञ् (V. 1. 64 and V. 1. 19). हितं 'good for that' (V. 1. 5) :—अवत्सीयः = न वत्सेभ्यो हितोऽ । The affix is छ V. 1. 1. असतापिकः 'capable to effect that' (V. 1. 101) :—असंतापिकः = न संतापिकः । The affix is टञ् (V. 1. 18). Why do we say 'after नञ्' ? Observe गर्दभरथमर्हति = गर्दभरथिकः, विगार्दभरथिकः, where the negative वि is used and therefore the avyaya वि retains its accent by VI. 3. 2. Why do we say 'negation of

that attribute' ? Observe गार्ह भरधिकान्यः = अगार्ह भरधिकः । The word गुण here means the attribute denoted by the Taddhita affix, and not any attribute in general. Thus अकार्यवेष्टिकिं मुखं = कर्णवेष्टकाभ्याम् मुखम् । Why do we say 'in the sense of samapāli &c.' ? Observe पाणिनीयमधीयते = अपाणिनीयः । Why do we say 'Taddhita affixes' ? Observe कन्यां वीढुमर्हति = कन्यायोढा, न वीढा = अयोढा । Here लृच् a kṛit is added in the sense of 'deserving' (III. 3. 169).

३८९० । ययतोश्चातदर्थे । इ । २ । १५६ ॥

ययतो यौ तद्धितौ तदन्तस्योत्तरपदस्य नञो गुणप्रतिषेधविषयात्पदस्यान्त उदात्तः स्यात् । पाशानां समूहः पाशया अपाशया । न पाशया अतदर्थम् । 'अतदर्थं' किम् । अपाशम् । 'तद्धितः' किम् । अदेयम् । 'गुणप्रतिषेधे' किम् । दंत्यादन्यददंत्यम् ॥

' + तदनुबन्धग्रहणे नातदनुबन्धकृत्य + ' इति । नञ् । अयामदेयम् ॥

3890. The words formed with the Taddhita affixes य and यत् when not denoting 'useful for that,' have acute on the last syllable, after the particle नञ् negating the attribute.

Thus पाशानां समूहः = पाशयाः, न पाशयाः = अपाशयः । (IV. 2. 49) दन्तेषु भयं = दंत्यम् न दंत्यं = अदंत्यम्, (V. 1. 6). Why do we say 'ntadārthaḥ—not useful for that,' Observe पाठार्थमुदकम् = पाठ्यम्, न पाठ्यम् = अपाठ्यम् (V. 4. 25). Why do we say 'Taddhita' ? This rule does not apply when the affixes are not Taddhita, as अदेयम् formed with the kṛit-affix यत् । Why do we say 'negating the attribute' ? There must be negation of the attribute, otherwise दंत्यादन्यत् = अदंत्यम् । *Paribhāṣā*:— "When a term with one or more Anubandhas is employed in Grammar, it does not denote that which in addition to those one or more anubandhas has another Anubandha attached to it." The affix य and यत्, one without any anubandha and the other with the anubandha त् being specifically mentioned, excludes all other affixes having य as their effective element, such as द्य &c. (IV. 2. 9), thus न यामदेयं = अपाशयम् । See IV. 2. 9.

३८९१ । अशक्वावशक्ती । इ । २ । १५७ ॥

अजन्तं कान्तं च नञः परमन्तोदात्तमशक्ती गम्यायाम् । अपचः पक्तुमशक्तः । अविनिध्यः अशक्ती किम् । अपचो दीक्षितः । गुणप्रतिषेध इत्येव । अन्यार्थं पचादपचः ॥

3891. A word formed with the kṛit affix अच् and क, preceded by the particle नञ्, has acute on the final, when the meaning is 'not capable'.

Thus अपचः = अ पक्तुं न शक्नोति, so also अविनिध्यः (III. 1. 134 &c). Why do we say when meaning 'not capable' ? Observe अपचो दीक्षितः । A दीक्षित does not cook his food, not because he is physically incapable of cooking, but because by the vows of his particular order he is prohibited from cooking.

३८९२ । आक्रोशे च । इ । २ । १५८ ॥

नञः परावक्रोशोदात्तावाक्रोशे । अपचो आक्रमः । पक्तुं न शक्नोतीत्येवमाक्रोशयते । अविनिध्यः ॥

3892. A word formed by the kṛit-affixes अच् or क्, preceded by the Negative particle, has acute on the final when one abuses somebody by that word.

Thus अपचे. स्य ज्ञानः 'this rogue does not cook, though he can do so.' Here avarice is indicated, the fellow wants more pay before he will cook : and not his incapacity. So also अविचिरेः ॥

३८९३ । संज्ञायाम् । ६ । २ । १५९ ॥

नञः परमन्तोदात्तं संज्ञायामाकौशे । अदेवदत्तः ॥

3893. When abuse is meant, a word preceded by 'nañ' has acute on the final, in denoting a Name.

Thus अदेवदत्तः 'No Devadatta, not deserving of this name.'

३८९४ । कृत्योक्तेष्वन्वादादिप्रत्यय । ६ । २ । १६० ॥

नञः परमन्तोदात्तः स्युः । अकर्तव्यः । उक् । अनागामुकः । इच्छुच् । अनन्तकरिण्युः । इच्छुच्प्रत्यये लिङ्गुचो दध्यनुबन्धकस्यापि यष्टमिकारादेविधानसामर्थ्यात् । अनादन्तलिङ्गुः । आर्वादिः । अनादः 'राजाहो हन्तसि' । अराजा । अनन्तः 'भावायाम्' वञः स्वर एव ॥

3894 After the Negative particle, words formed by the kṛitya affixes (III. 1. 95), by उक्, and इच्छुच् and the words आर्वा &c. have acute on the final.

Thus kṛitya:—अकर्तव्यम् । उक्:—अनागामुकः । इच्छुच् अनन्तकरिण्युः । The affix इच्छुच् includes लिङ्गुच् also : though the latter contains two anubandhas. In sūtra III. 2. 57 लिङ्गुच् is ordained after भू but instead of लिङ्गुच् with इ, the affix might have been well exhibited as इच्छुच् without इ. As भू is udatta, भू + इच्छुच् = भू + इट् + इच्छुच् । So that we would have got the required form. But as a matter of fact the affix is exhibited there with an इ for the sake of the present sūtra only, so that इच्छुच् here may include लिङ्गुच् also । अनादन्तलिङ्गुः, आर्वा &c:—आर्वादिः, अनादः, अर्वाधिकः, अर्वाण्यः, अनन्तमेवर्षः (double negation). अनन्तस्मात् (double negation). The words वर्तमान, वर्धमान स्वरमान, शोधमान, रोचमान, क्रीडमान, and शोभमान preceded by अ (नञ्) when denoting names have acute on the final. अविचारः, अनदुर्गः and अविचारमदुर्गः (विकार and सदुर्ग taken jointly and separately), अदुर्गपति, अदुर्गपतिर्गः । आर्वादि and अर्वादिः in the Vedas only. In the Vernacular they have the accent of नञ्, i. e. udatta on the final.

1. आर्वा, 2 साधु, 3 वैधिक (वैधिक) 4 अनन्तमेवर्षः, 5 उदात्तः, 6 अनन्तस्मात्, 7 वर्तमानवर्धमानस्वरमाशोधमानशोभमानशोभमानः (विकारमाशोधमानः) संज्ञायाम्, 8 विकारमदुर्गो ज्यस्ते क्षमस्ते (अविचार, अदुर्ग अविचारमदुर्ग), 9 ददुर्गपति, 10 ददुर्गपतिर्ग, 11 राजाहो हन्तसि ॥

३८९५ । विभावा मुच्यन्तास्तुष्टिः । ६ । २ । १६१ ॥

मुच् । अकर्ता । अच् । अनन्तम् । अतीत्यम् । अमुचि । पञ्चोत्पत्त्यः ॥

3895. After the Negative particle, the final of the following is optionally acute :—a word formed with the affix 'trin,' and the words अन्न, तीक्ष्ण, and शुनि ॥

Thus तृन्-अन्नः 'i or अन्नंति ; अन्न &c-अन्नंत्तम् or अन्नंत्तम्, अतीक्ष्णं, or अतीक्ष्णम्, अशुनिः or अशुनिः ॥ The alternative accent is that of the Indeclinable (VI. 2. 2).

३८९६ । बहुव्रीह्याद्विमेतत्तद्वयः प्रथमपूरणयोः क्रियागणने । ६ । २ । १६२ ॥

एतद्योगोऽन्योऽन्त उदात्तः । इदं प्रथमस्य स इदंप्रथमः । एतद्वितीयः । तत्पञ्चमः । 'बहुव्रीहोः' किम् । अनेन प्रथम इदंप्रथमः । 'वृत्तीया-' (६६२) इति योगाद्यभागात्समासः । 'इदमेतत्तद्वयः' किम् । यत्प्रथमः । 'प्रथमपूरणयोः' किम् । तानि बहुव्रीह्यस्य तद्वयः । 'क्रिया गणने' किम् । अर्थ प्रथमः प्रधानं यदा त इदंप्रथमाः । द्वयगणनमिदम् । 'गणने' किम् । अर्थ प्रथम यदा त इदंप्रथमाः । इदंप्रधाना इत्यर्थः । उत्तरपदस्य कार्यं त्वात्कृत् पूर्वमन्तोदात्तम् । इदंप्रथमकाः । बहुव्रीह्याद्विमेतत्तद्वयः 'अन् समासे' (३६१२) इत्यतः प्राञ्चोध्यः ॥

3896. In a Bahuvrīhi, after the words इदम्, एतद् and तद् the last syllable of प्रथम and of a proper Ordinal Numeral, has the acute, when the number of times of an action is meant.

Thus इदं प्रथमं गमनं भोजनं वा=स इदम्प्रथमः 'this is the first time of going or eating.' एतद्वितीयः, तत्पञ्चमः । Why do we say 'in a Bahuvrīhi ?' Observe अनेन=प्रथमः इदंप्रथमः । Here the compounding takes place under S. 692 by dividing that sūtra into two parts by the method of yoga-bibhāga. Here the first member, being in the third case, retains its accent by VI. 2. 2.

Why do we say 'after idam, &c.' Observe यत्प्रथमः=यः प्रथमं यदा, here the first term retains its accent by VI. 2. 1.

Why do we say 'of prathama and the Ordinals' ? Observe तानिबहुव्रीह्यस्य=तद्वयः ॥

Why do we say 'in counting an action' ? Observe अर्थ प्रथमं यदा=त इदं प्रथमाः । Here substances are counted and not action.

Why do we say 'in counting' ? Observe अर्थ प्रथमं यदा=इदं प्रथमाः i. e. इदं प्रधानाः, and the word प्रथम means here 'foremost,' and is not a numeral.

When the कृत् affix is added, the acute falls on the last syllable preceding कृत् । As इदं प्रथमकाः । The Bahuvrīhi governs the subsequent sūtras up to VI. 2, 178, S. 3912.

३८९७ । संख्यायाः स्तनः । ६ । २ । १६३ ॥

बहुव्रीह्यान्तोदात्तः । द्विस्तना । त्रस्तना । 'संख्यायाः' किम् । दर्शनीयस्तना । 'स्तनः' किम् । द्विचिराः ॥

3897. In a Bahuvrīhi, after a Numeral, the word 'stana' has acute on the final.

Thus द्विस्तना, त्रस्तना । Why do we say 'after a Numeral' ? Observe दर्शनीयस्तना । Why do we say 'स्तन' ? Observe द्विचिराः ॥

३८८८ । विभाषा कुन्त्वसि । ६ । २ । १६४ ॥

‘द्विस्तना करोति’ ॥

3898. Optionally so, in the Vedas, the stana after a Numeral has acute on the final.

८. Thus द्विस्तनौ or द्विस्तना, चतुस्तनौ or चतुस्तना ॥

३८८९ । संज्ञायां मित्राजिनयोः । ६ । २ । १६५ ॥

देवमित्रः । कण्ठाजिनम् । ‘संज्ञायाम्’ किम् । प्रियमित्रः ॥

‘+ ऋषिप्रतिषेधोऽत्र मित्रे +’ विश्वामित्रर्षिः ॥

3899. In a Bahuvrīhi, ending in ‘mitra’ and ‘ajina’ the acute falls on the last syllable, when the compound denotes a Name.

As देवमित्रः, कण्ठाजिनम् । Why do we say ‘a Name’? Observe प्रियमित्रः ॥

Fact:—Prohibition must be stated in the case of मित्र when the name is that of a Rishi. As विश्वामित्रः which is governed by VI. 2. 106. ॥

३८९० । व्यधायिनोऽन्तरम् । ६ । २ । १६६ ॥

व्यवधानवाद्यकान्तरमन्तरमन्तोदात्तम् । वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं यस्य स वस्त्रान्तरः । ‘व्यवधायिनः’ किम् । आत्मान्तरः । अन्यस्यभाव इत्यर्थः ॥

3900. In a Bahuvrīhi ending in ‘antara’ the acute falls on the final, after a word which denotes ‘that which lies between.’

Thus वस्त्रान्तरम् ‘through an intervened cloth or drapery,’ वस्त्रमन्तरं व्यवधायकं यस्य &c. Why do we say ‘when meaning lying between’? Observe आत्मान्तरम् = आत्मा स्वभावात्तरोऽन्योऽयम् ॥

३८९१ । मुखं स्वाङ्गम् । ६ । २ । १६७ ॥

गौरमुखः ‘स्वाङ्गम्’ किम् । दीर्घमुखा शाला ॥

3901. In a Bahuvrīhi the acute is on the final, when the second member is ‘mukha’ meaning mouth i. e. the actual bodily part of an animal and not used metaphorically.

Thus गौरमुखः । Why do we say ‘an actual part of a body’? Observe दीर्घमुखा शाला । Here मुख means ‘entrance’.

३८९२ । नाव्ययदिक्कुटुगोमहत्सूत्रमुष्टिपुष्टिभ्यः । ६ । २ । १६८ ॥

उद्धेमुखः । प्राङ्मुखः । गोमुखः । महामुखः । सूत्रमुखः । मुष्टिमुखः । पुष्टिमुखः । वत्समुखः । पूर्वपदप्रकृतिस्वरः । गोमुष्टिबन्धुपुष्टिपदस्योपमानलक्षणादि विकल्पोऽनेन बाध्यते ॥

3902. In a Bahuvrīhi, the acute does not fall on such ‘mukha’ denoting a real mouth, when it comes after an Indeclinable, and a name of a direction, or after गो, महत्, सूत्र, मुष्टि, पुष्टि and वत्स ॥

Thus अव्ययः उद्धेमुखः । The word उद्धे is finally acute and retains its accent. दिक्—प्राङ्मुखः । The word प्राङ् has acute on the first by VI. 2. 52, गो &c. :—

गोमुँखः, मईमुखः स्तूँमुखः, मुष्टिँमुखः, एषुँमुखः, and वस्त्रँमुखः। In these the first members of the Bahuvrīhi preserve their respective accents, under Rule VI. 2. 1 and in the case of compound is preceded by गो, मुष्टि, and वस्त्र, the optional rule taught in the next sūtra is also superseded by anticipation, though the words may denote comparison.

३८०३ । निष्ठीपमानादन्यतरस्याम् । ६ । २ । १६८ ॥

निष्ठाणांनुपमानवाचिनश्च परं मुखं स्वाङ्गं वान्तोदात्तं अनुप्रोक्षे । प्रक्षानितमुखः । पक्षे 'निष्ठीपक्षगे-' (३८४४) इति पूर्वपदान्तोदात्तत्वम् । पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वेन गतिस्वरोऽपि भवति । उपमानम् । चिह्नमुखः ॥

3903. In a Bahuvrīhi, the word 'mukha' denoting 'an actual mouth,' has optionally the acute on the final, when preceded by a participle in 'ta' or by that, wherewith something is compared.

Thus प्रक्षानितमुखः or प्रक्षानितँमुखः or प्रँक्षानितमुखः । When the final is not acute, then Rule VI. 2. 110 S. 3844 applies which makes the first member have acute on the final optionally ; and when that also does not apply, then by VI. 2. 1. the first member preserves its original accent, which is that of the gati (VI. 2. 49). Thus there are three forms. So also with a word denoting comparison :— चिह्नमुखः or चिहँमुखः ॥

३८०४ । जातिकालसुखादिभ्याऽनाच्छादनात्कोऽहृतमितप्रतिपद्याः । ६ । २ ।

१६० ॥

हारङ्गजातः । मासजातः । सुखजातः । दुःखजातः । 'जातिकाल-' इति किम् । पुत्रजातः । 'अनाच्छादनात्' किम् । वस्त्रजातः । 'कृत-' इति किम् । कुपदकृतः । कुपदमितः । कुपदप्रतिपद्यः । अनाच्छादनाच्छादनात्त्य परनिपातः ॥

3904. After a word denoting a species with the exception of a word for 'garment or covering', and after a time-denoting word, as well as after 'sukha' &c. the Participle in 'kta' has acute on the final, in a Bahuvrīhi, but not so when the participles are कृत, मित and प्रतिपद्य ॥

Thus हारङ्गजातः । जातः—मासजातः । सुख &c. :—सुखजातः । दुःखजातः ।

Why do we say 'after a Species, a time or सुख &c. word' ? Observe पुत्रजातः (II. 2. 37), the participle being placed after the word Putra

Why do we say 'when not meaning a garment' ? Observe वस्त्रजातः from the root वस् with the affixes क्तम्.

Why do we say 'when not कृत &c.' ? Observe कुपदकृतः, कुपदमितः, कुपदप्रतिपद्यः । कुपद is first acute by Phit II. 3. being neuter. These three participles do not stand first in a compound (contrary to II. 2. 36). This sūtra implies that as a special case Nishāthā participles may stand second in a compound. In the counter-examples, above given, the first members retain their original accent (VI. 2. 1). The words सुख &c. are given under III. 1. 18.

1 सुख, 2 दुःख, 3 नम, (नम तोष) 4 कण्ठ, 5 अक्ष, 6 आक्ष, 7 अक्षीक, 8 प्रतीप, 9 कवच, 10 कपच, 11 सोढ, 12 गहन.

३९०५ । वा जाते । ६ । २ । १७१ ॥

जातिकालसुखादिभ्यः परो जातश्च्यो जानोदात्तः । दन्तजातः । मासजातः ॥

3905. After a species (with the exception of garment) or a time denoting word, or after 'sukha' &c. in a Bahuvrīhi, the word 'jāta' has optionally acute on the final.

Thus दन्तजातः or दन्तजातः, मासजातः or मासजातः, सुखजातः or सुखजातः, दुःखजातः or दुःखजातः &c. The word दन्त is first-acute by Phit II. 6 ; मास is first-acute by Phit II. 15. The words सुख and दुःख are end acute by Phit I. 6.

३९०६ । नञ्सुभ्याम् । ६ । २ । १७२ ॥

अनुदीहायुत्तरपदमन्तोदात्तम् । अक्षीकः । सुमावः ॥

3906. A Bahuvrīhi formed by the Negative particle 'nañ' or by 'su' has acute on the last syllable of the compound.

Thus अक्षीकः, सुमावः ॥

३९०७ । कवि पूर्वम् । ६ । २ । १७३ ॥

नञ्सुभ्यां परं अनुत्तरपदं तदन्तस्य समासस्य पूर्वमुदात्तं कवि परे । अक्षमन्थकः । सुकुमारीकः ॥

3907. A Bahuvrīhi, formed by 'nañ' or 'su' and ending in the affix 'kap' (V. 4. 153) has acute on the syllable preceding the affix.

By the last sūtra, the accent would have fallen on कप, this makes it fall on the vowel preceding it. Thus अक्षमन्थकः, सुकुमारीकः ॥

३९०८ । ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वम् । ६ । २ । १७४ ॥

ह्रस्वान्तेऽन्त्यात्पूर्वमुदात्तं कवि नञ्सुभ्यां परं अनुदीहा । अक्षीकः । सुमावकः । पूर्वमित्यनुवर्तमाने पुनः पूर्वपदस्य प्रवृत्तिभेदेन नियमावलीम् । ह्रस्वान्तेऽन्त्यादेव पूर्वपदमुदात्तं न कवि पूर्वमिति । अक्षकः । कञ्जन्त्येवाभ्योदात्तत्वम् ॥

3908. When the compound ends in a light vowel, the acute falls on the syllable before such last, in a Bahuvrīhi preceded by 'nañ' and 'su' to which 'kap' is added.

Thus अक्षीकः, सुमावकः । The repetition of पूर्व in this sūtra, though its anuvṛtti was present from the last, shows, that in the last aphorism, the syllable preceding कप takes the acute, while here the syllable preceding the short-vowel-ending final syllable has the acute and not the syllable preceding कप । This is possible with a word which is, at least, of two syllables (not counting, of course, सु and क or कप). Therefore, in अक्षीकः and सुमावकः, the acute is on the syllable preceding कप, by VI. 2. 173, because it has here no antyāt-purvam.

३८०८ । अहोर्नञ्जदुत्तरपदभूमि । ६ । १ । १०५ ॥

उत्तरपदार्थबहुवचनविनो अहोः परस्य पदस्य नञः परस्येव स्वरः स्यात् । बहुव्रीहिकः ।
अनुमित्रकः । 'उत्तरपद-' इति किम् । अनुपु मानोऽस्य स बहुमानः ॥

3909. A Bahuvrīhi with 'bahu' has the same accent as 'nañ' when it denotes muchness of the object expressed by the second member.

In other words, a Bahuvrīhi with the word अनु in the first member, is governed by all those rules which apply to a Bahuvrīhi with a Negative Particle such as Rules VI. 2. 172 &c. when this gives the sense of multiety of the objects denoted by the second member. Thus अनुव्रीहिकः by VI. 2. 174. अनुमित्रकः ॥

Why do we say 'uttara-pada bhūmi—when multiety of the object denoted by the second member is meant' ? Observe अनुपु मानोऽस्य=अनुमानः अयम् (VI. 2. 1).

३८१० । न गुणादयोऽवयवाः । ६ । २ । १०६ ॥

अवयववाचिनो अहोः परे गुणादयो नाम्नोदात्ता बहुव्रीहौ । अनुगुणा रज्जुः । अनुवर-
पदम् । अनुध्यायः । गुणादिराकृतिगणः । 'अवयवाः' किम् । अनुगुणो द्विजः । अध्यन्युत्तसदा-
कारादयो गुणाः ॥

3910. In a Bahuvrīhi, after 'bahu,' the acute does not fall on the final of 'guṇa' &c. when they appear in the compound as ingredient of something else.

Thus अनुगुणाः रज्जुः, अनुवरं पदम्, अनुध्यायः (VI. 2. 1). गुणादि is an Akrtigana. Why do we say 'when it denotes an avayava or ingredient' ? Observe अनुगुणो ज्ञातव्यः = अध्यन्युत्तसदाकारादयोऽनुगुणाः ॥

1 गुण, 2 अवर, 3 अध्याय, 4 रज्जु, 5 ज्ञातोदात्त, आकृतिगण ॥

३८११ । उपवर्गात्स्वाङ्गं ध्रुवमवयुः । ६ । २ । १०७ ॥

परलटः । प्रलगाटः । ध्रुवमेकवचनम् । 'उपवर्गात्' किम् । दर्शनीयपरलटः । 'स्वाङ्गम्' किम् ।
प्रयाजो वृद्धः । 'ध्रुवम्' किम् । उद्गातुः 'अवयुः' किम् । विपर्ययः ।

3911. A word denoting a part of the body, which is constant (and indispensable), with the exception of 'parśu' has, after a Preposition in a Bahuvrīhi compound, the acute on the last syllable.

Thus उपवर्गः, प्रलगाटः । कृतं यस्य प्रगतं एव भवति स उपलटः ॥

Why do we say 'after a Preposition' ? Observe दर्शनीयपरलटः ॥

Why do we say 'part of the body' ? Observe प्रयाजो वृद्धः ॥

Why do we say 'dhruva—constant and indispensable' ? Observe उद्गातुः
जोषति । Here the hand is raised up only at the time of cursing and not always
as the state of उद्गातुः is temporary and not permanent.

Why do we say with the exception of पार्श्व ? Observe पार्श्वः (VI. 2. 1).

३८९२ । वनं समासे । इ । २ । १७८ ॥

समासमात्रे उपसर्गादुत्तरपदं वनमन्तोदात्तम् । तस्योदिते प्रत्यये ॥

3912. After a preposition, 'vana' has acute on the final in compounds of every kind.

Thus वनयोः यष्टव्यम्, निर्वयोः प्रविधीयते, the न changed to ञ by VIII. 4. 5. The word 'samāsa' is used in the sūtra to indicate that all sorts of compounds are meant, otherwise only Bahuvrihi would have been meant.

३८९३ । अन्तः । इ । २ । १७९ ॥

अन्तात्परं वनमन्तोदात्तम् । अन्तर्ध्वो देवः । अतुपसर्गाद्यमिदम् ॥

3913. After 'antar' the acute falls on the final of 'vana.'

Thus अन्तर्ध्वो देवः । This sūtra is made in order to make वन oxytoned, when a preposition (upasarga) does not precede.

३८९४ । अन्तश्च । इ । २ । १८० ॥

उपसर्गादन्तः शब्दोऽन्तोदात्तः । पर्यन्तः । समन्तः ॥

3914. The word 'antar' has acute on the final when preceded by a Preposition.

Thus पर्यन्तः, समन्तः । This is a Bahuvrihi or a वादि compound,

३८९५ । न निविभ्याम् । इ । २ । १८१ ॥

न्यन्तः । व्यन्तः । पूर्वपदप्रकृतित्वरे यणि च कर्त्ते, 'कदातत्वरितयोर्वयः' (३४५०) इति स्वरितः ॥

3915. The word antar has not acute on the final, after the prepositions *ni* and *vi*.

Thus न्यन्तः, व्यन्तः, here the first member retains its acute, and semivowel is then substituted for the vowel ङ then the subsequent grave is changed to svarita by VIII. 2. 4. S. 3657.

३८९६ । परममितोभावि मण्डलम् । इ । २ । १८२ ॥

परेः परममित उभयतो भावा यस्यास्ति तत्पूजादि मण्डलं धामनोदात्तम् । परिकूलम् परिमण्डलम् ॥

3916. After 'pari' a word, which expresses something, which has both this side and that side, as well as the word 'maṇḍala' has acute on the final.

Thus परिकूलम्, परिमण्डलम् ॥

३८९७ । प्रादस्वाङ्गं संज्ञायाम् । इ । २ । १८३ ॥

प्रयत्नम् । 'अस्वाङ्गम्' किम् । प्रयत्नम् ॥

3917. After *pra*, a word, which does not denote a part of body, has acute on the final, when the compound is a name.

अथादिमानसतोऽत्रात्मनि । अथविद्यमानम् । अथपूतम् । अथप्रीत्यम् । अथज्ञम् । अथाङ्गम् । अथध्वम् ।
अथाध्वानम् । अथकर्मावधानम् । (१५३) इत्यस्याभाव इदम् । यतदेव वा आपर्क समाधानान्निवृत्त्यै ।
अथकुक्षि । अथरनासः । अथहोरम् । अथक्षयम् । गाम् । अथनाम् । अकिणपूतकुक्षियदशममनुबुद्ध्याद-
मनुबुद्ध्यावसत्वाद्वाह्ये च ॥

3921. The words स्फिग, पूत, वीणा, अञ्जस्, अश्वम्, कुटि, नामन् and a word denoting 'a plough', have acute on the final, when preceded by *apa*.

Thus अपस्फिगम्, अपपूतम्, अपवीणम्, अपाञ्जस्, अपाश्वम् (This ordains acute on the final, where the compound apādhwa does not take the samāsanta affix अच् by V. 4. 85, when it takes that affix, the acute will also fall on the final because अच् is a द्विच् affix.) This further shows that the samāsanta affixes are 'not compulsory. (अभित्यक्त समासान्तः). अपकुटिः, अपसंरिः, अपकलैः, अपसाङ्गम्, अपनाम् । These are प्राति compounds or Bahuvrīhi or Avyayībhavas. Some of these viz. स्फिग, पूत and कुटिः will be enclitic by VI. 2. 117, also when they denote parts of body and a permanent condition and the compound is a Bahuvrīhi. Here the compound must not be a Bahuvrīhi, nor should these words denote parts of body and permanent condition of these part-.

३९२२ अधेदपरिस्थम् । ६ । २ । १८८ ॥

अध्याकतो दन्तोऽधिदन्तः । दन्तस्योपरि जातो दन्तः । 'अपरिस्थम्' किम् । अधिकरणम् ॥

3922. After अधि, that word, which denotes that thing which overlaps or stands upon, has acute on the final.

Thus अधिदन्तः=दन्तस्योपरि. योऽन्योदन्तो जायते 'a tooth that grows over another tooth.'

Why do we say when meaning 'standing upon' ? Observe अधिकरणम् । Here the acute is on 'क', the krit-formed second member retaining its accent (VI. 2. 139).

३९२३ अनौरप्रधानकनीयसी । ६ । २ । १८९ ॥

अनोः परमप्रधानवाचक कनीयान्तोदात्तम् । अनुगतेः खेच्छन्मुखेच्छः । पूर्ववर्तमानप्रधानः प्रादिसमाहः । अनुगतेः कनीयाननुकनं यान् । उत्तरवर्तमानप्रधानः । प्रधानार्थं च कनीयोपपद्यम् । 'अप-' इति किम् । अनुगतेः खेच्छोः मुखेच्छः ॥

3923. After 'ana' a word which is not the Principal, as well as 'kanyas' has acute on the final.

The word अप्रधान means a word which stands in a dependant relation in a compound. Thus अनुगतेः खेच्छम् = अनुखेच्छः । These are प्राति samāsa in which the first member is the principal or Pradhāna. अनुगतः कनीयान् = अनुकनीयान्, here the second member is the Principal: the word कनीयस् is taken as प्रधानम् । Had it been non-pradhāna, it would be covered by the first portion of the sūtra, and there would have been no necessity of its separate enumeration. Why do we say 'अप्रधान' ? Observe अनुगतेः खेच्छः = अनुखेच्छः, where खेच्छ is the Principal.

३९२४ पुर्ववर्तमानवादिष्ठः । ६ । २ । १९० ॥

अनोः परोऽन्योऽदिष्ठवाचो पुर्ववर्तमानोदात्तः । अन्योऽदिष्ठः पुर्ववर्तमानपुर्ववर्तमानः । अन्योऽदिष्ठः किम् । अनुगतः पुर्ववर्तमानपुर्ववर्तमानः ॥

3924. After 'anu' the acute falls on the final of 'purusha,' when it means a man of whom mention was already made.

The word **अनुविष्ट** means 'of a secondary importance, inferior,' or 'mentioned again after having already been mentioned.' Thus **अनु विष्टः पुनः - अनु पुनः**; but **अनुगतः पुनः - अनुपुनः** ॥

३९२५ । अतिरक्ष्यदे । ६ । २ । १९१ ॥

अनेः परमकदन्तं पदशब्दश्चास्मोदात्तः । अत्यङ्गो नागः । अतिपदा गायत्री । 'अक्षयदे' किम् । अतिकारकः ॥

'+ अतिधीतोप इति वाच्यम्+' । इदमा धूत् । शोभने शर्षोऽतिगार्थः । इह च स्यात् । अतिक्रान्तः अक्षयमतिकारकः ॥

3925. After 'ati' a word not formed by a kṛit-affix, and the word :pada' have acute on the last syllable.

Thus **अत्यङ्गो नागः, अतिपदा गायत्री** । Why do we say 'nonkrit-word and पद' ? Observe **अतिकारकः** ॥

Art.—The rule is restricted to those compounds in which a root has been elided. That is, when in analysing the compound, a verb like **क्रम** is to be employed to complete the sense. Therefore, it does not apply to **शोभने गार्थः = अतिगार्थः** ॥ But it would apply to **अतिकारकः**, which when analysed becomes equal to **अतिरक्ष्यदे** ॥

३९२६ । निनिधाने । ६ । २ । १९२ ॥

निधानमप्रकाशता । ततोऽप्यनिधानं प्रकाशनमित्यर्थः । निमृजम् । व्यसम् । 'निनिधाने' किम् । निश्रुता द्रव्ये निदण्डः ॥

3926. After 'ni' the second member has the acute on the last syllable, when the sense is of 'not laying down.'

The word **निधानं = प्रकाशता** 'not making manifest.' Thus **निमृजम्, व्यसम्** । Why do we say when meaning 'not laying down' ? Observe **निदण्डः = निश्रुता** द्रव्यः । The force of **नि** is that of **निधान** here.

३९२७ । प्रतिरक्षादयस्तत्पुनः । ६ । २ । १९३ ॥

प्रतिः परेऽन्वाद्योऽस्मोदात्ताः । प्रतिगतोऽङ्गुः प्रत्यङ्गुः । प्रतिजनः । प्रतिराजा । समासान्तस्या नित्याच् टच् ॥

3927. In a Tatpurusha compound, the word 'anu' &c. have acute on the final when preceded by 'prati.'

Thus **प्रत्यङ्गुः, प्रतिजनः, प्रतिराजा** ॥ In the case of **राजन्** this rule applies when the **Samāsānta** affix **टच्** is not added, when that affix is added, the acute will also be on the final by virtue of **टच्** which is a **चित्** affix.

1 अङ्गु, 2 अङ्ग, 3 राजन्, 4 अङ्ग, 5 फोटक (रोटक), 6 अङ्गिर, 7 आङ्गि, 8 अङ्ग, 9 अङ्गिका, 10 अङ्ग, 11 अङ्ग (आङ्गपुर आङ्गपुरः) ॥

The word **अङ्गु** is formed by the affix **ङ्गु** under the general class **अङ्गु** (Up I. 37), **राजन्** is formed by the affix **कनिन्** (Up I. 156), **अङ्ग** by adding **ङ्ग** to

उच्च 'to buin'. (Up IV. 162), छिट् + वृत्तु = छोटक; अजिर is formed by जिर (Up I. 53) आ + द्रा + अद् (III. 3. 106), with the augment रक् added to आ = आर्द्रा । अ + छुट् = अच्युता ॥ कत + तिकन् = कतिका (Up III. 147) कृष् + कच् (III. 1. 134) = कच्छ; पुर + क = पुर ॥

Why do we say 'in the Tatpurusha'? Observe प्रतिगता अक्षरौऽस्य = प्रत्यं गुरवमुच्चः ॥

इ८२८ । उपाद्दुयज्जनिनमंगौरादयः । इ । २ । १८४ ॥

उपात्परं यद्दुयज्जनिनं चान्नीदात् तत्पुञ्चे गौरादीन्वर्जयित्वा । उपदेवः उपेन्द्रः । उपाजि नम् । 'अंगौरादयः' किम् । उपगौरः । उपदेवः । तत्पुञ्चे किम् । उपगतः । गौमोऽस्य स उपसर्गः ॥

3928. In a Tatpurusha, the words of two-syllables and 'ajina' have acute on the final when preceded by 'upa' but not when they are 'gaura' and the rest.

Thus उपागता देवः=उपदेवः, उपेन्द्रः, उपाजिनम् । But not so in उपगौरः, उपनेवः &c.

1 गौर, 2 नेव (नेव) 3 तेव, 4 लेट, 5 जोट, 6 जिम्, 7 कण्, (कणि) 8 कणा, 9 गुध (गुह) 10 कण्, 11 पाद ।

Why 'in a Tatpurusha'? Observe उपागतः गौमोऽस्य = उपसर्गः ॥

इ८२९ । सौरवक्षे पणे । इ । २ । १८५ ॥

सुप्रत्ययमितः । सूरच पुत्रायामेव । आचार्यस्य च निम्ना असूयदा तत्राभिधानात् । 'सो किम् । कुशाग्रः । 'अवक्षे पणे' किम् । सुप्रत्ययम् ॥

3929. After 'su,' the second member has acute on the final in a Tatpurusha compound, when reproach is meant, in spite of the addition of 'su' which denotes praise.

Thus इह अश्विदानी, सुखयिदने सुखजिताभ्यां सुप्रत्ययजितः । The word सु here verily denotes praise, but it is the sense of the whole sentence that indicates reproach or censure. Why do we say 'after सु'? Observe सुप्रत्ययः । Why 'when reproach is meant'? Observe शोभनेषु दुर्गु-सुप्रत्ययः । So also सुप्रत्ययम् ॥

इ८३० । विभावोत्पुञ्चः । इ । २ । १८६ ॥

तत्पुञ्चे । उत्क्रान्तः पुष्कात्पुञ्चः । यदा तु पुष्कमुदस्यति तत्पुञ्चवती । वरच (3239) । उत्पुञ्चतादा वाचादिभ्यश्च नित्यमन्तोदात्तत्वे प्राप्ते विकल्पोऽयम् । ईष्यमुदस्य विभावा । तत्पुञ्चे किम् । उदसं पुञ्चं येन स उत्पुञ्चः ॥

3930. In a Tatpurusha, the word 'utpnchā' may optionally have acute on the final.

Thus उत्क्रान्तः पुष्कात्=उत्पुञ्चः or उत्पुञ्चः (VI. 2. 3) when this word is derived by the affix कच् (III. 3. 56 S. 32 31) from पुष्कमुदस्यति=उत्पुञ्चवती, then it would always have taken acute on the final by VI. 2. 144; the present sūtra ordains option there also. The rule does not apply to a non-Tatpurusha; as, उदसम् पुञ्चमस्य=उत्पुञ्चः ॥

३८३१ । द्वित्रिभ्यां पाद्वन्मूर्धसु बहुव्रीहौ । इ । २ । १८७ ॥

त्रिभ्यां परस्मैजनोदात्तो वा । 'द्विपादुत्तुवपाञ्च रचाय' । 'त्रिपाद्वन्' । द्वित्रि । 'त्रिमूर्धनि' सुपरिचिमम् । मूर्धचित्यकतसमासान्तं यत् मूर्धं शब्दः । तस्य तत्प्रत्येकसमासस्य च समासान्तोऽन्तोदात्तत्वं यथा स्यात् । इतिदेव आपकम् 'x'अमित्यः समासान्तो भवति' इति । यद्यपि च समासान्तः क्रियते तथापि बहुव्रीहिकार्यत्वात्तदेकदेशस्याह समासान्तोदात्तत्वं एते भवत्येव । द्विमूर्धः । 'द्वित्रिभ्याम्' किम् । कल्याणमूर्धा । 'बहुव्रीहौ' किम् । द्वयोर्मूर्धा द्विमूर्धा ॥

3931. In a Bahuvrīhi, the words पाद्, दत् and मूर्धन् have optionally acute on the final after द्वि and त्रि ॥

Thus द्वौ पादावस्य = द्विपात् or द्विपात् as in द्विपाञ्चत्तुवपाञ्च रचाय (Rig Veda IV. 51. 5) त्रिपादु or त्रिपादु as in त्रिपाद्वन्म (Rig Veda X. 90. 4) द्विदन् or द्विदन् द्विमूर्ध or द्विमूर्धा as in त्रिमूर्धनिम् सुपरिचिमम् (Rig Veda I. 146, 1). The word पाद् is पाद with its अ elided, (V. 4. 140) दत् is the substitute of दन्त (V. 4. 141) and मूर्धन् retains its न् not allowing samāsanta affix. This also indicates that the samāsanta rule is not universal. When the samāsanta affix is added, then also the acute is on the final, for the कार्यो is here the Bahuvrīhi compound, and this is only a part of it. Thus द्विमूर्धः, त्रिमूर्धः । Why after द्वि and त्रि ? Observe कल्प-यामूर्धा here the first member is middle acute by Phit II. 19 and this accent is retained! (VI. 2. 1) 'Why 'Bahuvrīhi' ? Observe द्वयोर्मूर्धा = द्विमूर्धा ॥

३८३२ । सकृच्च आक्रान्तात् । इ । २ । १८८ ॥

गौरसकृच्च । शलसकृच्च । 'आक्रान्तात्' किम् । अकसकृच्च । समासान्तस्य वचनवत्त्वात् अत्यमेवान्तोदात्तत्वं भवति ।

3932. The word 'saktha' has acute on the final optionally, when preceded by any word other than what ends in 'kra'.

The word सकृच्च is the samāsanta form of सकृच्चि (V. 4. 113). Thus गौरसकृच्च or गौरसकृच्च, शलसकृच्च or शलसकृच्च, अकसकृच्च by कस (Up. III. 19) are both end-acute. Why 'not after a word ending in kra' ? Observe अकसकृच्च which is always oxytone as it is formed by कस (V. 4. 113) a चित् affix.

३८३३ । परादिशब्दस्य बहुलम् । इ । २ । १८९ ॥

अस्य परस्य सकृच्चशब्दस्याविद्वत्तो वा । 'असिसकृच्चमासमेत' । अत्र वार्तिकम्—

‘+ परादिशब्द परान्तरस्य पूर्वान्तरस्यापि हुच्यते ।

पूर्वादिशब्द हुच्यन्ते व्यत्ययो बहुलं ततः ॥

इति । परादिः । 'द्विविज्ञाता उच्यते' । परान्तः । 'नियेन मुष्टिभुज्यया' । 'असिसकृच्चः' । पूर्वान्तः । 'चि'श्चासुर्वि' ।

इति समाससूत्राः ।

3933. The first syllable of the second member is diversely acute; in the Vedas.

The word पर "the second member" refers to सकृच्च, as well as to any other word in general. Thus असिसकृच्चमासमेत, but सोमसकृच्चः so also अजुदाहुः, वाक्वर्तिः, विवर्ति ॥

In the non-Vedic literature these last two compounds will be final acute by VI. 1. 223, rule VI. 2. 18 not applying because of the prohibition contained in VI. 2. 19.

The rule is rather too restricted. It ought to be: "In the Vedas, the *first* syllable and the *final* syllable of the *second* member, as well as the *final* syllable and the *first* syllable of the *preceding* member are seen to have the acute accent, in supersession of all the foregoing rules."

(1) As to where the *first* syllable of the second member (परादिः) takes the accent, we have सुविज्ञाता उरुक्षया (Rig Veda I. 2. 9.)

(2) As to where the final of all the second terms (परान्तः) takes the acute we have निघेन मुष्टिहस्तयो (Rig Veda I. 8. 2.) यस्त्रिचक्रः (Rig Veda I. 183. 1.)

(3) As to where the final of the preceding (पूर्वन्तः) takes the acute, we have त्रिचक्रायुः धेहि ॥

(4) As to where the first syllable of the preceding (पूर्वादिः) takes the acute we have as दिवोदासाय सामगाय ते ॥

Here end the Accents of Compounds.

CHAPTER V.

ACCENTS OF VERBS.

३९३४ । तिङो गोत्रादीनि कुत्सनाभीक्ष्ण्ययोः । ८ । १ । २७ ॥

तिङन्त्यात्यादङ्गेनादीन्यनुदासाम्येतयोः । पठति गोत्रम् । पठतिपठति गोत्रम् । यत् प्रवचनप्रवचनप्रवचनप्रत्यायनादयः । कुत्सनाभीक्ष्ण्यपठत् पाठविशेषकम् । तेनाभ्युपार्ति गोत्रादिय ज्ञेयो कुत्सनादावेव कार्यं ज्ञेयम् । 'गोत्रादि-' इति किम् । पठति पाठम् । 'कुत्स-' इति किम् । जनति गोत्रं ; समेत्य कूपम् ॥

3934. The words *gotra* &c., become unaccented after a finite verb, when a contempt or a repetition is intended.

Thus पठति गोत्रम्, when contempt is meant.

Here पठति गोत्रं means 'he proclaims his Gotra &c., so that he may get food &c.' पठति is from the root पठ् व्यतिङ्गत् 'to make evident' (Bhū 184). Where contempt is not meant, it has the force of repetition, i. e. he repeatedly utters his Gotra as one is bound to do, in marriage-rites &c. And पठति पठति गोत्रम्, when repetition or intensity is denoted. Similarly पठति पुनः, पठति पठति पुनः. The word पुनः is a noun derived from the root पु by the affix लुप्, the substitution for लृप् has not taken place, as an anomaly.

1 गोत्रं, 2 वचन, 3 प्रवचन, 4 पठयन्, 5 प्रवचन, 6 प्रवचन, 7 वचन, 8 वचन, 9 वचन
10 प्रवचन, 11 वचन, 12 वचन, 13 वचन, 14 वचन, 15 वचन, 16 वचन (वचन वा) 16
वचन, 17 प्रवचन ॥

The word नाम optionally becomes anudatta : in the alternative, it is first acute. Thus पचति नाम् or पचति नाम् ॥

The words 'contempt and repetition' in the text qualify the whole sentence or sūtra, and not the word गोत्रादि nor the word अनुदात्त understood. For we find that wherever the word गोत्रादि is used in this Chapter, it always implies the sense of 'contempt or repetition.' Thus the word गोत्रादि is used in VIII. 1. 57 and there also the sense is of contempt and repetition.

Why do we say 'Gotra and the rest'? Observe पचति पापम् । Here पापम् is an adverb.

Why do we say 'when contempt or repetition is meant'? Observe खनति गोत्रं समेत्य कृत् । 'He digs a well, having assembled the Gotra.'

३९३५ । तिङ्ङित्तिङ्ङः । ८ । १ । २८ ॥

अतिङ्ङन्तात्पदात्परं तिङ्ङन्तं निङ्ङन्त्यते । 'अग्निमीळे' ॥

3935. A finite verb is unaccented, when a word precedes it, which is not a finite verb.

Thus अग्निमीळे पुरोहितं (Rv. I. 1. 1). स इच्छेवेष्टुं गृच्छति (Rv. I. 1. 4), अग्ने सुपायमेव भव (Rv. V. 1. 1), यजमानस्य पशून् पृच्छि ॥

३९३६ । न लुट् । ८ । १ । २९ ॥

लुङ्ङन्तं न निङ्ङन्त्यते । अयःकर्ता ॥

3936. But the Periphrastic Future is not unaccented, when it is preceded by a word which is not a finite verb.

This restricts the scope of the last sūtra which was rather too wide. Thus अयः कर्ता, अयः कर्तारि, मासेन कर्तारि : The Sarvadhātuka affixes डा, डी, रड्, are anudatta after the affix ताङि by VI. 1. 186, the whole affix ताङ् becomes udatta (III. 1. 3) and where the टि portion of ताङ् i.e. the syllable ताङ्, is elided before the affix डा, there also the णा of डा becomes udatta, because the udatta has been elided. See VI. 1. 161.

३९३७ । निपातीयङादिहन्तकुविचेक्रेष्वयकच्छिद्यञ्चयुक्तम् । ८ । १ । ३० ॥

यतेर्निपातीयङ् न निङ्ङन्त्यते । 'यदग्ने स्वामहात्म्यम्' । 'युवा यदो कचः' । 'कुविद्वद्वाच न' । 'अविनिभिरवकमा कश्चित्' । पुत्रासौ यश्च पितरौ भवन्ति ॥

3937. The finite verb retains its accent in connection with the particles यद्, 'that', 'because', यद्दि, 'if', हन्त, 'also', 'O', कुविद्, 'well', नेत्, 'not', चेत्, 'if', च 'if', कश्चित् (interrogative particle, implying 'I hope' or 'I hope not'), and yatra 'where.'

Thus यदग्ने स्वामहात्म्यम् (Rig Veda VIII. 44. 23). युवा यदो कचः (Rig Veda V. 74. 5). कुविद्वद्वाचते (Rig Veda VII. 91. 1). नेत् निङ्ङमायनयो नार्यं पताम् (Nir. I. 11), स उद् भुङ्क्ते, स उद् अधीते; पुत्रासौ यश्च पितरौ भवन्ति (Rig Veda I. 89. 9).

The particle चक्, with the indicatory च, has the force of चेत. Thus चक् च मरिच्यति = चक् चेत मरिच्यति ॥

३९३८ । नह प्रत्यारम्भे । ८ । १ । ३९ ॥

नष्टेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । प्रतिषेधयुक्तं चारम्भः प्रत्यारम्भः । 'नह भोक्ष्यसे । प्रत्यारम्भे क्रियते । 'नह वैतस्मिन् लोके दक्षिणमिच्छन्ति' ॥

3938. The finite verb retains its accent in connection with 'naha' when employed in the sense of forbidding.

When something urged by one, is rejected insultingly by another, then the reply made by the first tauntingly, with a negation, is pratyārambha. Thus A says to B: 'Eat this please.' B rejects the offer repeatedly, in anger or jest. Then A in anger or jest says 'No, you will eat'—as नह भोक्ष्यसे । Here भोक्ष्यसे retains its accent, which is acute on the middle, for से becomes accentless as it follows अनुपदेश (VI. 1. 186), and ह्य becomes udātta by the प्रत्ययस्य (III. 1. 3).

Why do we say, 'when asseverative'? Observe नह वै तस्मिन् लोके दक्षिणमिच्छन्ति. 'Verily in that world they do not wish for fee.' Here it is pure negation. तस्मिन् is first acute by क्तिङ् accent, लोके is final acute because it is formed by चक् of चकारि (III. 1. 134), दक्षिण is first acute, because it is a Pronoun ending in च (स्वाङ्गघट्टामदन्तानाम्, Phit II. 6) and चच्छन्ति is anudātta by VIII. 1. 28.

३९३९ । सत्यं प्रश्ने । ८ । १ । ३९ ॥

सत्ययुक्तं तिङन्तं नानुदात्तं प्रश्ने । सत्यं भोक्ष्यसे । 'प्रश्ने' क्रियते । 'सत्यमिदं उ तं च यमिन्द्रं सत्वाम्' ॥

3939. The finite verb retains its accent in connection with 'satya' when used in asking a question.

Thus सत्यं भोक्ष्यसे 'Truly, will you eat?' सत्यमभ्यष्यसे । Why do we say 'in questioning'? Observe सत्यमिदं उ तं च यमिन्द्रं सत्वाम् ॥

३९४० । अङ्गाप्रातिलोभ्ये । ८ । १ । ३९ ॥

अङ्गेत्यनेन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । अङ्गं कुर्व । 'अङ्गाप्रातिलोभ्ये क्रियते । 'अङ्गं कुर्वन् एवमं वृद्धादीं चात्यसि जायते' । अनभिप्रेतमहोः कुर्वन्प्रतिपत्तिरिति भवति ॥

3940. The finite verb retains its accent in connection with 'anga' when used in a friendly assertion.

Anything done to injure another is pratiloma, opposite of this is apratiloma, or friendliness. In fact, it is equal to anuloma. Thus अङ्गं कुर्व 'yes, you may do.' Here anga has the force of friendly permission.

But when it has the force of pratiloma, we have,—अङ्गं कुर्वन् एवमं वृद्धादीं चात्यसि जायते 'Well, chuckle O sinner! soon wilt thou learn, O coward.' Here अङ्ग is used in the sense of censure, for chuckling is a thing not liked by the person and is pratiloma action: for gluta-vowel see VIII. 2. 96.

३८४१ । हि च । ८ । १ । ३४ ॥

विपुलं तिष्ठन् नानुदातम् । 'चा हि' मया वाति । 'चा हि' इति वदन्तम्

3941. The finite verb retains its accent in connection with 'hi' when used in a friendly assertion.

Thus :—चाहिम्या वाति (Rig Veda IV. 29. 2). चाहिकृत (Rig Veda VIII. 22. ५).

३८४२ । ह्यन्वस्यनेकमपि साकाङ्क्षम् । ८ । १ । ३५ ॥

हीनत्वेन पुनः साकाङ्क्षमनेकमपि नानुदातम् । 'चरत' हि मत्तो वदति । 'या' मया चैनं नपुनति । तिष्ठन्तद्वयमपि न निहत्यते ॥

3942. In the Vedas, the finite verb retains its accent (but not always), in connection with 'hi', when it stands in correlation to another verb, even more than one.

That is, sometimes one verb, sometimes more than one verb retain their accent. Thus of more than one verb, we have the following example :—चरन् हि मत्तो वदति । यावमाद्यन् वि पुनति 'Because the drunkard tells falsehood, therefore sin will make him impure : i. e. he does incur sin.' Here both verbs वदति and विपुनति retain their accent : and हि has the force of चत् 'because'. According to Kaiyata the meaning of this sentence is यस्मान् मत्तोऽचन् वदति, तस्मादहतवदनं दोषेण न पुन्यते i. e. a drunkard does not incur the sin of telling a falsehood, because he is not in his senses. See Maitra Saupita I. 11. 6.

३८४३ । यावत्तथाभ्याम् । ८ । १ । ३६ ॥

आभ्यां योगे तिष्ठन् नानुदातम् । 'यथा चित्तव्यवसायतम्' ।

3943. A finite verb retains its accent in connection with 'yāvat' and 'yathā'.

The meaning is that the verb retains its accent, even when यावत् and यथा followed after it. Thus यथा चित् कथयमावतम् । The word चावतम्, is the Imperative (सौट.) Second Person Dual of the root चत्, ॥

३८४४ । पूजायां नामनरम् । ८ । १ । ३७ ॥

यावत्तथाभ्यां पुनमननरं तिष्ठन् पूजायां नानुदातम् । यावत्पूजति योभनम् । यथा वदति योभनम् । पूजायाम्, किम् । यावत्पूजते । 'नमनरम्,' किम् । यावद्वेवदतः वदति योभनम् । पूजेवाच निवातः प्रतिविध्यते ॥

3944. But not so when these particles 'yāvat' and 'yathā' immediately precede the verb and denote 'praise'.

That is, the verb loses its accent, and becomes anudatta. Thus यावत् पूजति योभनम्, यथा वदति योभनम्, ॥

Why do we say when denoting 'praise' ? Observe यावद् भुङ्क्ते

Why do we say 'immediately' ? Observe यावद् वेवदतः वदति योभनम् । Here the verb retains its accent by the last sūtra.

३८४५ । उपसर्गव्ययेतं च । ८ । १ । ३८ ॥

पूष्योऽनन्तरमित्युक्तम् । उपसर्गं व्यवधानाद्यैः वचनम् । यावत्प्रपञ्चति शोभनम् । अनन्तर-
मित्येव । यावच्छेदेनतः प्रपञ्चति शोभनम् ॥

3945. A finite verb loses its accent, when it denotes 'praise' and is joined immediately with *yāvat* and *yathā*, through the intervention of an *upasarga* (or verbal preposition).

The last sūtra taught that the verb loses its accent when *immediately* preceded by *यावत्* and *यथा*. This qualifies the word 'immediately' and teaches that the intervention of a Preposition does not debar immediateness. Thus *यावत् प्रपञ्चति शोभनम्* ॥

The word 'immediately' is understood here also. Thus *यावद् देवदत्तः प्रपञ्चति शोभनम्* ॥ The *upasarga* प्र has *udātta* accent.

३८४६ । तुपश्यपश्यताहैः पूजयाम् । ८ । १ । ३९ ॥

यस्मिंस्तुलं तिकर्त्तुं न निवृत्त्यते पूजायाम् । 'आदहं स्वधामनु पुनर्भूत्स्वमेतिरे' ॥

3946. A finite verb retains its accent in connection with तुपश्य, पश्यत, and आह, when meaning 'praise'.

Thus *आदहं स्वधामनु पुनर्भूत्स्वमेतिरे* ॥

३८४७ । अहो च । ८ । १ । ४० ॥

वतद्योगे वानुदात्तं पूजायाम् । अहो देवदत्तः पञ्चति शोभनम् ॥

3947. A finite verb retains its accent when in connection with *aho* meaning 'praise'.

Thus *अहो देवदत्तः पञ्चति शोभनम्* ॥

३८४८ । शेषे विभाषा । ८ । १ । ४१ ॥

अहो इत्यनेन पुनः तिकर्त्तुं वानुदात्तं पूजायाम् । अहो कर्त्तुं करिष्यति ॥

3948. A finite verb retains its accent optionally, when in connection with *aho* in the remaining cases (i. e. where it does not mean praise).

What is the शेषे alluded to here? The शेष means here *cases other than* पूजा or 'praise.' Thus *अहो कर्त्तुं करिष्यति* or *अहो कर्त्तुं करिष्यति* ॥ This is a speech uttered in anger or envy and not in praise (अपुनः वचनम्) ॥

३८४९ । पुरा च परीक्षायाम् । ८ । १ । ४२ ॥

पुरेत्यनेन पुनः वानुदात्तं स्वरायाम् । अर्थाद्वत्ता अन्वयवत् पुरा । विधीयते विद्युत् । निकटं गमिष्यति पुराच्यदः । परीक्षायाम् किम् । न ते एव पुराच्यदः । विधीयते पुरा ॥

3949. A finite verb retains its accent optionally in connection with 'purā' when it means 'haste' (i. e. when 'purā' means 'before').

The word परीक्षायाम् means स्वरा or quick. Thus *अर्थाद्वत्ता अन्वयवत् पुरा विधीयते* ॥ The word पुरा here expresses the future occurrence which is imminent

or very near at hand. It is against the rule of Dharmasāstras to study while it thunders or lightens.

Why do we say 'when meaning *haste*'? Observe नतेन स्म पुराधीयते । Here the word पुरा expresses a past time; that is, it means 'long ago.' See III. 2. 118 and 122, for the employment of पुरा in the Past Tense, and III. 3. 4, for the Present.

३९५० । नन्विद्यन्नुत्तेववायाम् । ८ । १ । ४३ ॥

नन्विद्यन्नेन युक्तं निष्कर्त्तुं नानुदात्तमनुदात्तार्थमायाम् । ननु गच्छामि भोः । अनुज्ञामोहि मां-
गच्छन्मित्यर्थः । 'अनु-' इति किम् । अकार्षीः कटं त्वम् । ननु करोमि । एष्टप्रतिवचनमेतत् ॥

3950. A finite verb retains its accent in connection with *namu*, when with this Particle permission is asked.

The word एववा means 'asking, praying.' The word अनुज्ञा means 'permission.' The compound अनुज्ञेववा means 'asking of permission.' Thus ननु गच्छामि भोः 'can I go sir.' The sense is 'give me permission to go.'

Why do we say when 'asking for' permission? Observe अकार्षीः कटं त्वम् ? ननु करोमि भोः 'hast thou made the mat? Well, I am making it.' Here ननु has the force of an answering particle, and not used in asking permission and hence the verb loses its accent.

३९५१ । किं क्रियाप्रश्नेऽनुपसर्गमप्रतिषिद्धम् । ८ । १ । ४४ ॥

क्रियाप्रश्ने वर्तमानेन किञ्चन्देन युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । किं द्विवः पक्षत्याहोस्त्वित्त्वं
वृत्तिः । 'क्रिया-' इति किम् । साधनप्रश्ने वा भूत् । किं भक्तं पक्षत्युपात्तम् । 'प्रश्ने' किम् । किं
पठति । 'सिधोऽयम्' । 'अनुपसर्गम्' किम् । किं यववृत्ति उत्तं प्रकरोति । 'अप्रतिषिद्धम्' किम् । किं
द्विवो न पठति ॥

3951. A finite verb retains its accent in connection with *kim*, when with this is asked a question relating to an action, and when the verb is not preceded by a Preposition or by a Negation.

Thus किं द्विवः पठति, अहो स्त्वित्त्वं गच्छति ॥

Why do we say when the question relates to a *क्रिया* or action? The rule will not apply, when the question relates to an object or साधन । Thus किं भक्तं पठति, अपुष्यान् वा ॥

Why do we say 'when a question is asked'? Observe किम्, पठति । Here किं is used to express contempt, and not to ask a question.

Why do we say 'not preceded by a Preposition' Observe किं च पठति उत्तं प्रकरोति ॥

Why do we say 'not preceded by a negative particle.' Observe, किं द्विवो न पठति ॥

३९५२ । केचि विभाव । ८ । १ । ४५ ॥

किमेऽप्रधीम उत्तं वा । द्वेवदतः पक्षत्याहोस्त्वित्त्वं पठति ॥

3952. When however *kim* is not added in asking such a question, the finite verb may optionally retain its accent.

When किम् is elided in asking a question relating to an action, the finite verb which is not preceded by a Preposition or a Negative Particle, optionally does not become anudātta. When is there the elision of this किम् because no rule of Pāṇini has taught it? When the sense is that of an interrogation, but the word किम् is not used. In short, the word 'lopa' here does not mean the Grammatical substitute, but merely non-use. As देवदत्तः वदति (or वदति) कथं-स्विव वदति (or वदति) Here the sentence is interrogative, even without the employment of किम्. The option of this sūtra, is a Pāṇini-vibhāṣa, as it is connected with the sense of किम्.

३९५३ । एहिमन्ये प्रहासे लृट् । ८ । १ । ४६ ॥

एहिमन्येत्यनेन युक्तं लृट् नानुदात्तं कीदृश्याम् । एहि मन्ये भक्तं भोक्ष्यसे भुक्तं तस्य तिष्ठतिभिः । प्रहासे किम् । एहि मन्यसे कोदनं भोक्ष्य इति लृट्, मन्यसे । 'गन्धर्वलोटा- (३१५८) लहित्यनेनैव लिङ्गे नियमाद्येऽयमारम्भः । एहिमन्येयुक्ते प्रहासे एव नान्यत्र । 'एहि मन्यसे कोदनं भोक्ष्यसे' ॥

3953. In connection with 'ehimanye' used derisively, the First Future, that follows it, retains its accent.

The word प्रहास means great laughter, i. e. derision, mockery, raillery, jeering, gibing, sneering. Thus एहि मन्ये भक्तं भोक्ष्यसे, नहि भुक्तं तस्य तिष्ठतिभिः । The word एहि is the Imperative, second Person of the root हृष् preceded by the preposition आह् ॥

Why do we say 'used derisively'? Observe एहि मन्यसे कोदनं भोक्ष्यसे इति । लृट्, मन्यसे, ॥

By sūtra VIII. 1. 51, S. 3958 after the Imperative एहि which is a verb of 'motion' (गन्धर्व) the following First Future (लृट्) would have retained its accent. The present sūtra makes a niyama or restriction, namely, that in connection with the Imperative एहि मन्ये, the लृट् is accented only then when 'derision' is meant and not otherwise. Thus the लृट्, loses its accent here :—एहि मन्यसे कोदनं भोक्ष्यसे ॥

३९५४ । ज्ञात्वापूर्वेम् । ८ । १ । ४७ ॥

जविद्यमानपूर्वं यज्जातु तेन युक्तं तिङ्गन्तं नानुदात्तम् । ज्ञातुं भोक्ष्यसे । 'अपूर्वं किम् । कटं ज्ञातुं कविष्यति ॥

3954. A finite verb retains its accent after 'jātu' when this 'jātu' is not preceded by any other word.

Thus ज्ञातुं भोक्ष्यसे । Here ज्ञे is anudātta by VI. 1. 186, as it is a śarva-dhātuka affix coming after an अणुपदेश; the word ज्ञातु is first acute, as it is a Nipāta. Why do we say 'when not preceded by any other word'? Observe—कटं ज्ञातुं कविष्यति । The word कटं is end-acute as it is a लिङ् or noun.

३९५५ । जिहृत्तं च विदुत्तरम् । ८ । १ । ४८ ॥

जविद्यमानपूर्वं विदुत्तरं यत्किं दत्तं तेन युक्तं तिङ्गन्तं नानुदात्तम् । जिहृत्तं दत्तं-रजमानं 'जमे' इत्येव किं दत्तम् । कविः जिहृतेत् । कविः जिहृतेत् । कविः जिहृतेत् । 'विदुत्तरम्' किम् । कोऽनुदात्तः । अपूर्वं लिङ्गे । राजः जिहृत्तवति ॥

3955. Also after a form of 'kim' when the particle 'chit' follows it, and when no other word precedes such form of 'kim', the finite verb retains its accent.

The word किम्बुत् is a Genitive Tatpurusha meaning किमोक्तम् । The word किम्बुत् means any form of किम् with its case-affixes, as well as the forms of किम् when it takes the affixes इतर and इतम् । Thus कश्चिद् भुङ्क्ते, कतरिचित् करीति, कतमश्चिद् भुङ्क्ते ॥

Why do we say 'followed by चित्' ? Observe कौ सुङ्क्ते ॥

The word अपूर्व of the last sūtra qualifies this also; therefore, the verb loses its accent here :— इमः किञ्चित् पठति ॥

३९५६ । आहो उताहो आनन्तरम् । ८ । १ । ४९ ॥

आहो उताहो इत्याभ्यां युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । आहो उताहो वा भुङ्क्ते । अनन्तरमित्येव । शेषे विभाषां वक्ष्यति । 'अपूर्व' इति किम् । देव आहो भुङ्क्ते ॥

3956. Also after an immediately preceding 'āho' and 'utāho' when these follow after no other word, the verb retains its accent.

The prohibition of *nighāta* or want of accentuation is understood here, so also there is the anuvṛitti of अपूर्व from the last.

Thus आहो or उताहो भुङ्क्ते । Why do we say 'immediately preceding' ? In the following sūtra will be taught option, when these particles do not immediately precede the verb.

Why do we say 'when no word precedes them' ? Observe देव आहो or उताहो भुङ्क्ते ॥

३९५७ । शेषे विभाषा । ८ । १ । ५० ॥

आभ्यां युक्तं व्यर्थादतः तिङन्तं नानुदात्तम् । आहो देवः वक्षति ॥

3957. When the abovementioned particles 'āho' and 'utāho' do not immediately precede the verb, the verb may option ally retain its accent.

Thus आहो देवः वक्षति or पठति ॥

३९५८ । गत्यर्थलोटा लुग्वनच्चेत्कारकं सर्वान्यत् । ८ । १ । ५१ ॥

गत्यार्थानां लोटा युक्तं तिङन्तं नानुदात्तम् । एतेष्व कारके लोट् तच्चेत् कृदपि चेत् । आगच्छ देव याम् द्रक्ष्यसि । उच्यतां देवदत्तेन शालेयः । रामेण भोजयन्ते । 'गत्यर्थ' किम् । एष देव भोजनं भोजयत्युच्यते । 'लोटा' किम् । आगच्छेदेव याम् द्रक्ष्यसेत्यम् । 'लुट्' किम् । आगच्छ देव देव याम् वक्ष्यसेत्यम् । 'न चेत्' इति किम् । आगच्छ देव याम् पिता ते लोटम् भोजयते । 'वर्धन्' किम् । आगच्छ देव याम् त्वं चार्पुं च द्रक्ष्याव वनमित्यर्थापि निघातनिषेधे यथा स्यात् । वनलोडन्त्यस्य कारकं तद्वाग्वच्च कृदन्तेनोच्यते ॥

3958. The First Future retains its accent in connection with the Imperative of a verb denoting 'motion' ('to go' 'to come' 'to start' &c), but only in that case, when the subject and object of both the verbs are not wholly different one from another.

Those verbs which have similar meaning with the word गति 'motion' are called गत्यर्थः. The Imperative of the गत्यर्थे verbal roots, is called गत्यर्थ-लोटः. In connection with such an Imperative of verbs of 'motion', the First Future does not become ānūdātta, if the kāraka is not all different. The sense is, with whatever case-relation (kāraka), whether the Subject or Object, the Imperative is employed, with the same kāraka, the First Future must be employed. In connection with the finite verb here, the word कारक denotes the Subject and Object only, and not any other kāraka, such as Instrument, &c.

Thus आगच्छ देवयामं, दृश्यसि 'Come O Deva, thou shalt see the village.' Here the subjects of both verbs, आगच्छ and दृश्यसि are the same, and the objects of both verbs are also the same, namely यामं. आ is a Preposition and is accented, गच्छ and देव both lose their accent (VII, 1. 19 and 28.) याम is first-acute being formed by the नित् affix मन्. Similarly उद्यन्तां देवदत्तेन शालयः, रामेण भोज्यन्ते "Let the rice be carried by Devadatta, they will be eaten by Rāma."

Why do we say 'verbs of motion'? Observe पच देव भोदनं, भोज्यसे अचम्. "

Why do we say 'after the Imperative'? Observe आगच्छ देव यामं, दृश्यस्ये-नम्. Here the Potential mood is used.

Why do we say the 'First Future'? Observe आगच्छ देवदत्त यामं, पच्यसि एनम्. Here the Present Tense is used.

Why do we say 'if the kāraka is not wholly different'? Observe आगच्छ देव दत्त यामं, पिता ते भोदनं भोज्यसे. "

Why do we use the word सर्व 'wholly'? Observe आगच्छ देवदत्त यामं, त्वं च अहं च द्रव्यं वाच एनम्. Here also there is prohibition of *nighāta* and the First Future retains its accent, for the subject of the Future is not wholly different from that of the Imperative. For here the subject of the Imperative is the subject also of the Future, though only partly, in conjunction with another. Moreover, the object here in both is the same. Had सर्व not been used in the sūtra, where the sentence would have remained the same, there the rule would have applied, and not where the sentences became different.

इत्येह । लोट् च । ८ । १ । ५२ ॥

लोडन्तं गत्यर्थलोटा युक्तं नानुदात्तम् । आगच्छ देव यामं पच । भोज्यसे— इति किम् । पच देवोदनं भुक्ष्यसेनम् । 'लोड' किम् । आगच्छ देव यामं पच्यसि । च लोकार्थं सर्वान्वदित्येव । आगच्छ देव यामं पच्यसेनं रामः । सर्ववद्व्याप्त्येव स्पष्टम् । आगच्छ देव यामं त्वं च अहं च पच्यसि । योमविभाग उत्तरार्धः ॥

3959. Also an Imperative, following after an Imperative of verbs of 'motion', retains its accent, when the subject or object of both the verbs, is not wholly different.

Thus आगच्छ देव यामं पच ॥

But not here पच देवदत्तोदनं, भुक्ष्यसेनम् because the first Imperative is not one of गत्यर्थ-verb. Nor here, आगच्छ देव यामं पच्यसेनम् because the first verb is not Imperative but Potential.

If the subject and object of both Imperatives are wholly different, the rule will not apply. Thus *आगच्छ देव यामं*, *पश्यतु यमं यामः* ॥

By the force of the anuvṛitti of *यमं* the rule will apply to the following : *आगच्छ देव यामं*, *त्वं चार्त्तं च पश्यामः* ॥

The separation of this sūtra from the last, is for the sake of the subsequent sūtra, by which the 'option' is with regard to *लोढ* and not *कुड* ॥

३८६० । विभाषितं सोपसर्गमनुत्तमम् । १ । ५३ ॥

लोढन्तं गत्वर्धलोढा युक्तं तिङन्तं वानुदात्तम् । आगच्छ देव यामं प्रविश । 'सोपसर्गम्' किम् । *आगच्छ देव यामं* पश्य । 'अनुत्तमम्' किम् । *आगच्छानि देव यामं* प्रविशानि ॥

3960. An Imperative preceded by a Preposition, and not in the First Person, following after an Imperative of verbs of 'motion', may optionally retain its accent, when the Kāraka is not wholly different.

The whole of the preceding sūtra is understood here. This is a *Prāpta-vibhāṣā*. Thus *आगच्छ देव यामं* प्रविश or प्रविश । When the verb is accented the upasarga loses its accent by VIII. 1. 71.

Why do we say *सोपसर्गम्* 'joined with a Preposition' ? When there is no Preposition, there is no option allowed, and the last rule will apply. As *आगच्छ देव यामंपश्य* ॥

Why do we say *अनुत्तमम्* 'not a First Person' ? Observe *आ गच्छानि देव, यामं* प्रविशानि ॥

३८६१ । हन्त य । ८ । १ । ५४. ॥

हन्तेत्यनेन युक्तमनुत्तमं लोढन्तं वानुदात्तम् । हन्त प्रविश । सोपसर्गमित्येव । हन्त कुड । नवार्तेत्यदि- (३८३०) इति निघातप्रतिषेधः । 'अनुत्तमम्' किम् । *हन्त प्रभुनकावष्टे* ॥

3961. An Imperative, with a Preposition preceding it, may optionally retain its accent, in connection with 'hanta,' but not the First Person.

With the exception of *गत्वर्धलोढा* &c., the whole of the preceding sūtra is understood here.

Thus *हन्त प्र विश* or प्रविश । But no option is allowed here *हन्त कुड*, as it is not preceded by a preposition. Here rule VIII. 1. 30, S. 3937 makes the accent compulsory after *हन्त*. So also *हन्त प्रभुनकावष्टे*, where the 1st Person is used, the verb retains its accent compulsorily by VIII. 1. 30 S. 3937.

The word *प्रभुनकावष्टे* is Imperative First Person, Dual of the root *भुज्* in *Atmane pada* (I. 3. 86). 'The Personal ending *वष्टे* is anudatta by VI. 1. 186, because the verb is anudatta-it. The vikarṇa न therefore retains its accent.

३८६२ । आम एकान्तरमामन्त्रितमनन्तिके । ८ । १ । ५५ ॥

आमः परमेष्ठपदान्तरितमामन्त्रितं वानुदात्तम् । आम् । पश्य देवदत्तः । 'एकान्तरम्' किम् । आम्पश्य देवदत्तः । 'आमन्त्रितम्' किम् । आम्पश्य देवदत्तः । 'अनन्तिके' किम् । आम्पश्य देवदत्तः ॥

3962. After 'ām,' but separated from it by not more than one word, the Vocative retains its accent, when the person addressed is not near.

Thus आम् पचसि देवदत्ता ३ । The *nighāta* being hereby prohibited, the vocative gets accent on the first syllable by VI. 1. 198.

Why do we say आम् ? Observe आम् पचसि देवदत्त । Here it is *anudātta* by VIII. 1. 19.

Why do we say एकान्तरम् 'separated only by one word'? Observe आम् च पचसि देवदत्ता ३ ॥

Why do we say 'the Vocative'? See आम् पचसि देवदत्तः ॥

Why do we say अनन्तिके 'not near'? See आम् पचसि देवदत्त ॥

३९६३ । यद्वितुपरं कन्वति । ८ । १ । ५६ ॥

तिङन्तं नानुदात्तम् । 'उदस्यो यदङ्गिरः, । 'उद्यन्ति हि' । आख्यास्यामि तु ते । निपातैर्दु- (३९३७) इति 'हि च' (३९४९) इति 'तुपचय-' (३९४८) इति च सिद्धे निपातार्थमिदम् । यत्तै देव परभूतैर्येगि नान्वीरिति । जाये स्वरोच्चावैति । यद्वीति गत्यर्थलोटा युक्तस्य लोटनस्य निपाते भवति ॥

3963. A finite verb followed by *yat* or *hi* or *tu* retains its accent in the Chhandas.

The *anuvṛitti* of 'आमन्त्रित' should not be taken in this sūtra, but that of तिङ् ॥ Thus with यत्परं we have:—गवां गोचमुदस्यो यदङ्गिरः । The verb उदस्य is the Imperfect (लङ्) 2nd person singular of दृञ् of the Tndādi class. With हि we have, इन्द्वो वां सुधीन्ति हि (Rig Veda 1. 2. 4). The verb उद्यन्ति is the Present (लट्) Plural of दृञ् of the Adādi class. The *samprasāraṇa* takes place because it belongs to यङ्गादि class. With तु we have, आख्यास्यामि तु ते । By the previous sūtra VIII. 1. 30, S. 3937 a verb in connection with यत् would have retained its accent, so also in connection with हि by the sūtra VIII. 1. 34, S. 3941 and in connection with तु by VIII. 1. 39, S. 3946 ; the present sūtra is, therefore, a *niyama* rule. The verb retains its accent when these three Particles *only* follow and not any other. If any other Particle follows, the verb need not retain its accent. Thus जाये स्वा रोच्चावैति । Here रोच्चाव is the 1st Person Dual of the Imperative of रुच् (रुच् + चय् + वच् = रोच् + आद् + वच् III. 4. 92 = रोच्चाव the च् being elided, as लोट् is like लङ्, III. 4. 85 and 99). The verb यद्वि is the 2nd Person Singular of the Imperative of the root दृञ्, preceded by the Particle आक् । Here in यद्वि रोच्चाव (= रोच्चाव आद्वि), the verb रोच्चाव is followed by the Particle आ, and does not retain its accent. But for this rule, it would have retained its accent. Because यद्वि is a गत्यर्थे लोट् VIII. 1. 51), रोच्चाव is another लोट् in connection with it, and therefore, by VIII. 1. 52 it would have retained its accent. But now it loses its accent because it is a तिङ् following after a non तिङ् word स्वाः । The *visarga* of स्वाः is elided before र् by VIII. 3. 14, then the preceding व is lengthened and we have स्वा (VI. 3. 111). Another reading is स्वा रोच्चावैति । It is a Vedic anomaly, the *visarga* is changed to उ ॥

३९६३ । अनचिदिबगोचादितद्धितामेहितेव्यगतेः । ८ । १ । ५० ॥

यु यु वदसु परतस्तिष्ठन्तं नानुदात्तम् । देवः पचति अन । देवः पचति चित् । देवः पचतीव । देवः पचति गोचम् । देवः पचतिक्लृप् । देवः पचतिपचति । 'अगतेः' किम् । देवः प्रपचति अन ॥

3964. A finite verb retains its accent, when it is not preceded by a Gati Particle (I. 4. 60 &c), and when it is followed by अन, चिद्, इव, गोच &c., a Taddhita affix, or by its own doubled form.

Thus देवः पचति अन ; देवः पचति चित्, देवः पचतीव । The list of Gotrādi words is given under sūtra VIII. 1. 27. Thus देवः पचति गोचम्, देवः पचति कुचम्, देवः पचति प्रवचनम् &c. The Gotrādi words, here also, denote censure and contempt

With a Taddhita affix, देवः पचति क्लृप्, वपम् । The examples should be given with anudatta Taddhita affixes, like वप, क्लृप् (V. 3. 66 and 67). Any other Taddhita affix added to the verb would cause the verb to lose its accent, the Taddhita accent overpowers the verb accent : as पचतिदेव्य (V. 3. 67).

With a doubled verb, as ; देवः पचति पचति ॥

Why do we say 'when not preceded by a Participle called Gati'? Observe देवः प्र पचति अन ॥

३९६५ । चादिषु च । ८ । १ । ५८ ॥

अवाहाद्विषेण परेषु तिष्ठन्तं नानुदात्तम् । देवः पचति च खादति च । अगतेरित्येव । देवः प्रपचति च प्रखादति च । प्रथमस्य 'अवायोगे-' (३९६३) इति निघातः प्रतिविध्यते द्वितीयं तु निवृण्वत एव ॥

3965. A finite verb, not preceded by a gati, retains its accent before the Particles च (वा, इ, अह and एव VIII. 1. 24).

The चादि words are those mentioned in sūtra VIII. f. 24. Thus देवः पचति च खादति च ॥

But when preceded by a gati, we have देवदत्तः प्र पचति च प्र खादति च । Here the first verb retains its accent by virtue of the next sūtra, but the second verb loses its accent.

३९६६ । अवायोगे प्रथमा । ८ । १ । ५९ ॥

अवेत्याभ्यां योगे प्रथमा तिङ्निमित्तनिर्मुक्तता । नाश्च चारयति वीक्षां वा खादयति । 'इतो वा उातिमीमहे' । अनवाक्यधारनुवर्जनीयतिङन्तापेक्षयेत् प्राचमिकी । 'योगे' किम् । पूर्वभूतयोर्णि योगे निघाताच्च प्रथमापहर्षं द्वितीयादेस्तिङन्तस्य मा भूत् ॥

3966. The first finite verb only retains its accent in connection with 'cha' and 'vā.'

The anuvṛtti of अगतेः which was drawn in the last sūtra, does not run into this. Thus नाश्च चारयति, वीक्षां च खादयति । इतो वा उातिमीमहे ॥

The word **योन** in the sūtra indicates that the mere connection with the verb is meant, whether this connection takes place by adding these words **च** and **वा**, before the verb, or after the verb, is immaterial for the purposes of this sūtra, (not so in the last). The word **प्रथमा** shows that the first verb is governed by this rule and not the second.

३९६७ । हेति क्षियायाम् । ८ । १ । ६० ॥

अयुक्ता प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता धर्मव्यतिरेके । स्वयं च रथेन याति ३ । उपाध्यायं पदाति नयति । 'क्षियायीः--' (३९२३) इति श्रुतः ॥

3967. In connection with 'ha,' the first verb retains its accent, when an offence against custom is reprimanded.

The word **क्षिया** means an error or mistake of duty, a breach of etiquette or a fault against good breeding.

Thus स्वयं च रथेन याति' ३, उपाध्यायं पदाति, गमयति 'He himself goes on a car, while he-causes his Preceptor to trudge behind on foot.' Here the nighāta of the first verb is prohibited. The verb becomes svarita-pluta by VIII. 2. 104 S. 3623.

३९६८ । अहेति विनियोगे च । ८ । १ । ६१ ॥

अयुक्ता प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता नानाप्रयोजने निवोगे क्षियायां च । स्वमह याम गच्छ । स्वमह रथेनारयं गच्छ । क्षियायां स्वयमह रथेन याति ३ । उपाध्यायं पदाति नयति ॥

3968. In connection with **अह**, the first verb retains its accent, when it refers to various commissions, (as well as when a breach of good manners is condemned).

The word **विनियोग** means sending a person to perform several commissions. The word **च** in the sūtra draws in the anuvṛitti of **क्षिया** also.

Thus स्वं, अह याम, गच्छ, 'स्व' अह रथेन करयं गच्छ । So also when **क्षिया** is meant, स्वयमह रथेन याति ३, उपाध्यायं पदाति नयति ॥

३९६९ । आहलोप एवेत्यवधारणम् । ८ । १ । ६२ ॥

'अ' 'अह' एतयोर्लोपे प्रथमं तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता । देव एव याम गच्छतु । देव एव याम गच्छतु । याममरयं च गच्छत्वित्यर्थः । देव एव याम गच्छतु । दाम एव याम गच्छतु । याम केव लमरयं केवलं गच्छत्वित्यर्थः । इहाहलोपः अ च केवलायः । 'अवधारणम्' इति । देव एव याम गच्छतु । नक्षत्रदित्यर्थः । जनककन्यायैव ॥

3969. When **cha** and **aha** are elided, the first verb still retains its accent, when **eva** with the force of limitation, takes their place.

When does this **लोप** take place ? Where the sense of **च** or **अह** is connoted by the sentence, but these words are not directly employed, there is then the elision of **च** and **अह** . There the force of **च** is that of aggregation (समुच्चय), and of **अह** is that of 'only' (केवल) . The **च** is elided when the agent is the same; and **अह** is elided when the agents are several.

Thus where च is elided:—देव एव यामं नैच्छतु, देव एवारयं नच्छतु यामं चारयं च नच्छतु ॥

So where च is elided : as—देव एव यामं नैच्छतु, याम एव चारयं नच्छतु—यामं केवलं, चारयं केवलं नच्छतु इति अर्थः ॥

Why do we say अवधारणं 'when limitation is meant'? See देव एवेव भोक्ष्यते । The word एव here has the sense of 'never' 'an impossibility.' The first sentence means न कश्चिद् भोक्ष्यते । अव+एव=एवेव by परकप (VI. 1. 94. Vārt).

३८७० । चादिलोपे विभावा । ८ । १ । ६३ ॥

चवाद्याद्विधानां लोपे प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता । चलोपे । 'इन्द्र वाजेषु नोऽव' । शुक्ला व्रीहयो भवन्ति । ज्वेता गा आख्याय दुहन्ति । वालोपे । ग्रीहिभिर्यजेत । ययैर्यजेत ॥

3970. When च, (वा, इ, अह and एव) are elided, the first verb optionally retains its accent.

Thus with च लोपः—इन्द्र वाजेषु नोऽव । शुक्ला व्रीहयो भवन्ति or भवन्ति, ज्वेता गा आख्याय दुहन्ति । Here भवन्ति optionally may either lose or retain its accent. So also when वा is elided, as :—व्रीहिभिर्यजेत or यज्जेत, ययैर्यजेत । So also with the remaining.

३८७१ । वैवावेति च च्छन्दसि । ८ । १ । ६४ ॥

'अहर्षे देवानामासीत्' । 'अयं वाव हस्त आसीत्' ॥

3971. Also in connection with 'vai' and 'vāva' may optionally, in the Chhandas, the first verb retain its accent.

Thus अहर्षे देवानाम् आसीत् (or आसीत्), अयं वाव हस्त आसीत् (or आसीत्) ॥

वै has the force of उद्गूढ and जमा, and वाव that of परिशिष्ट and उद्गूढ ॥

३८७२ । एकान्याभ्यां समर्थाभ्याम् । ८ । १ । ६५ ॥

आभ्यां युक्ता प्रथमा तिङ् विभक्तिर्नानुदात्ता छन्दसि । 'प्रजामेकां जियन्ति' । 'प्रजामेकां रक्षति' । 'तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति' । 'समर्थाभ्याम्' किम् । एको देवानुपातिष्ठत् । एक इति संख्या परे नान्यार्थम् ॥

3972. Also in connection with *eka* and *anya*, optionally in the Chhandas, the first verb retains its accent, when these words have the same meaning ('the one—the other'),

Thus प्रजामेकां जियन्ति (or जियन्ति), उर्यमेकारक्षति । तयोरन्यः पिप्पलं स्वाद्वत्ति (or रक्षति), जनमनश्चोऽभिजाकरोति (Rig Veda I. 164. 20, Mupdaka Upanishad III. 1).

Why do we say समर्थाभ्यां 'having the same meaning'? See. एको देवानुपातिष्ठत् । Here एक is a Numeral and has not the sense of अन्य 'the one another.' The word समर्थ is used, in fact, to restrict the meaning of एक, for it has various meanings while there is no ambiguity about the word अन्य । एकोऽन्यार्थे प्रधाने च समर्थे विवक्षे तथा । साधारणे समानेऽप्येव क्वापि च प्रयुज्यते ॥

३९७३ । यद्वृत्ताक्षित्यम् । ८ । १ । ६६ ॥

यत्र पदे यच्छब्दस्ततः परं तिङन्तं नानुदात्तम् । यो भुङ्क्ते । यद्वृत्तं वायुर्वीति । अत्र 'यच्छब्दोक्तिरिति कार्ष्णिमित्यन्ते ॥

3973. In connection with *yad* in all its forms, the verb retains its accent always.

The anuvṛtti of प्रथमा and कृत्ति ceases. The prohibition of nighāta, which commenced with न लुट्, (VIII. 1. 29) is present here also. If what ever sentence the word यद् occurs, that is called यद्वृत्तं. The word वृत्तं denotes here the form of यद् in all its declensions with case affixes. See also the explanation of किञ्चत् in VIII. 1. 48.

Thus यो भुङ्क्ते, यत् कामास्ते जुषुमः (Rig Veda X. 121. 10) यद्वृत्तं वायुर्वीति (T. S. V. 5. 1. 1.) यद् वायुः पृथ्वेः । For the form यद्वृत्तं, see VI. 3. 92.

Iṣṭi:—Though the sūtra is in the Ablative (यद्वृत्तात्) and therefore requires that the verb should immediately follow it, yet in यद्वृत्तं वायुर्वीति, the intervention of वायुः does not prevent the operation of this rule, according to the opinion of Pāṇjali.

३९७४ । पूजनात्पूजितमनुदात्तं काष्ठादिभ्यः । ८ । १ । ६७ ॥

पूजनभ्यः काष्ठादिभ्यः पूजितवचनमनुदात्तम् । काष्ठाध्यापकः ॥

'+ मलोपश्च वक्तव्यः +'. दादृश्याध्यापकः । समासात्सोदात्तत्वापवादः । 'यत्समाह दृश्यते नेह । दादृशमध्यापक इति वृत्तिमतम् । पूजनादित्येव पूजितवचनो विधेः पूजितवचनमनन्तरपूजितत्वाभावेन । यतदेव कापकमत्रप्रकारो पञ्चमीनिर्देशोऽपि नानन्तर्यमाश्रीयत इति ॥

3974. After a word denoting praise belonging to 'kāṣṭhādi' class, the word whose praise is denoted, becomes anudātta.

This refers to compounds, the first members of which are praise-denoting words. The word काष्ठादिभ्यः, is added to the sūtra from a Vārtika.

Thus काष्ठाध्यापकः, काष्ठाभिरुपकः, दादृश्याध्यापकः, दादृश्याभिरुपकः ॥

अमातापुत्रः । अमातापुत्राध्यापकः । अमातापुत्राभिरुपकः । अनुताध्यापकः । अनुताभिरुपकः । अनुत । अनुताध्यापकः । अनुत । अनुताध्यापकः । भृङ् । भृङ्गाध्यापकः । भृङ् । भृङ्गाध्यापकः । सुकः । सुकाध्यापकः । परम । परमाध्यापकः । सु । सुधाध्यापकः । कति । कतिधाध्यापकः । द्यौः । द्यौरध्यापकः । द्यौरभिरुपकः । स्वध्यापकः । अपुत्र । अपुत्राध्यापकः । कल्याणाध्यापकः ॥

Vart:—The final म् should be elided in forming these words. The word दादृश is an adverb, and therefore in the accusative case, like दासः गतः । In such a case, there can be no compounding : hence the elision of म् is taught. This becoming of अनुदात्त takes place in the compound, and after composition. In fact it is an exception to the general rule by which a compound is finally acute (VI. 1. 223). But there is no elision in दादृशमध्यापकः &c. and there is no loss of accent also of the second word. By the Vārtika 'मलोपश्च', this further fact is also denoted, where the case-affix is not employed and so the म् is not heard, there the second member becomes anudātta. When there no compounding, there is no elision of म् as दादृशमधीते, दादृशमध्यापकः ॥

Though the word पूजित would have implied its correlative term पूजित, the specific mention of पूजित in the aphorism indicates that the word denoting पूजित should follow *immediately* after the word denoting पूजन. In fact, this peculiar construction of the sūtra, is a jñāpaka of the existence of the following rule:—इत् प्रकरणे पञ्चमो निर्देशोऽपि ज्ञानन्तर्यमाधीयते “In this subdivision or context, though a word may be exhibited in the Ablative case, it does not follow that there should be consecutiveness between the Ablative and the word indicated by it.” This has been illustrated in the previous rule of यद्वृत्तान् नित्यम्, in explaining forms like यद्वृत्तं वायुवर्ति &c.

Though the anuvṛtti of anudātta was current, the express employment of this term in the sūtra indicates that the *prohibition* (of anudātta) which also was current, now ceases.

The words काष्ठ, &c. are all synonyms of अद्भुत, meaning *wonderful, prodigious* : and are words denoting *praise*.

1 काष्ठ, 2 दाक्ष्य, 3 अमातापुत्र, 4 वेष, 5 अनाज्ञात, 6 अनुज्ञात, 7 अपुत्र, 8 अयुत, 9 अद्भुत, 10 अनुत्त, 11 भृश, 12 घोर, 13 मुख्य, 14 परम, 15 सु, 16 अति, 17 कल्याण

३२०५ । सगतिरपि तिङ् । ८ । १ । ६८ ॥

पूजनेभ्यः काष्ठदिभ्यस्तित्त्वं पूजितमनुदात्तम् । यत्काष्ठं प्रपद्यति । ‘तिङ् इतिङ्’ (३९३५) इति निघातस्य ‘निघातैर्धत्-’ (३९३७) इति निषेधे प्राप्ते विधिरयम् । सगतिपदद्वयाच्च गतिरपि निहन्यते । ‘गतिपदद्वय उपसर्गपदद्वयमिष्यते’ । नेह । यत्काष्ठं शुक्लीकरोति ॥

3975. (After such words denoting praise) the finite verb (which is praised) becomes anudātta, even along with the gati, if any, that may precede it.

Whether a finite verb is compounded with a gati or stands single, both the compound and the simple verb lose their accent, when it is qualified by the adverbs काष्ठ &c. Thus यत् काष्ठं पृच्छति, यत् काष्ठं ‘प्रपृच्छति ॥ By VIII. 1. 28, S. 3935 the finite verb would have lost its accent after the word काष्ठं, but this loss was prohibited by VIII. 1. 30 S. 3937 in connection with यत्; the present sūtra re-ordains the loss, by setting aside the prohibition of VIII. 1. 30. S. 3937.

The word सगति ‘along with its Gati’, indicates that the (gati even loses its accent. *Ishti* :—The word Gati here is restricted to Upasargas. Therefore not here यत् काष्ठं शुक्ली करोति ॥

३९०६ । कुत्सने च सुप्रगोत्रादौ । ८ । १ । ६९ ॥

कुत्सने च सुप्रगोत्रे परे सगतिरगतिरपि तिङ्नुदात्तः । ‘पद्यति पूति । प्रपद्यति पूति । पद्यति मिष्या । ‘कुत्सने’ किम् । प्रपद्यति शोभनम् । ‘सुप्रि’ किम् । पद्यति क्लिञ्जति । ‘अगोत्रादौ’ किम् । पद्यति गोत्रम् ॥

‘+ क्रियाकुत्सन इति वाच्यम् +’ । कर्तुः कुत्सने मा भूत् । पद्यतिपूतिद्वन्द्वतः ॥

‘+ पूतिश्चानुबन्ध इति वाच्यम् +’ तेनायं चकारानुबन्धत्वादननीत्यतः ॥

‘+ वा बहुवचनमनुदात्तमिति वाच्यम् +’ पद्यन्तिपूति ॥

3976. A finite verb, along with its preceding Gati, if any, becomes anudātta, when a Noun, denoting the fault of the action follows, with the exception of ‘gotra’ &c.

The anuvṛitti of पदात् (VIII. 1. 17) ceases. But the anuvṛitti of the last sūtra is current. Thus प॒च॒ति पू॒ति, प्र॒प॒च॒ति पू॒ति, प॒च॒ति मि॒थ्या, प्र॒प॒च॒ति मि॒थ्या ॥

Why do we say कु॒त्सने 'denoting the fault of the action'? See प॒च॒ति शोभ॒नम् ॥

Why do we say सु॒पि 'a noun'? Observe प॒च॒ति क्रि॒यना॒ति ॥

Why do we say with the exception of गोत्र &c. See प॒च॒ति गोत्रम्, प॒च॒ति मृ॒गम्, प॒च॒ति प्र॒वच॒नम् ॥

Vart :—It should be mentioned that the 'fault' mentioned in the sūtra, must be the fault relating to the mode of doing the action, denoted by the verb. The rule will not apply, if the कु॒त्सने refers to the agent and not to the action. Thus प॒च॒ति पू॒तिदे॒वद॒त्तः ॥

Vart :—It should be stated that पू॒ति has an indicatory च । The effect of this is that the word पू॒ति is finally acute, because of the indicatory च ॥

Vart :—A finite verb in the plural number, loses its accent optionally: when it loses its accent, then पू॒ति is end-acute. Thus प॒च॒न्ति पू॒तिः, or प॒च॒न्ति पू॒तिः, प्र॒प॒च॒न्ति पू॒तिः or प्र॒प॒च॒न्ति पू॒तिः ॥

३८७७ । गति॑ग॒ती । ८ । १ । ७० ॥

अ॒नु॒दा॒त्तः । अ॒भ्यु॒च्छ॒ति । 'गतिः' किम् । द॒त्तः प॒च॒ति । 'गती' किम् । 'आ॒म॒न्त्रे॒रिन्द्र॒हरि॒मि॒र्या॒हि म॒यू॒रै॒राम॑भिः' ॥

3977. A Gati becomes unaccented, when followed by another Gati.

Thus अ॒भ्यु॒च्छ॒ति । Why do we say गतिः 'a Gati becomes &c'? Observe दे॒वद॒त्तः प॒च॒ति । Here दे॒वद॒त्त is a Prātipadika and does not lose its accent. Why do we say 'when followed by a Gati'? Observe आ॒ म॒न्त्रे॒रिन्द्र॒ हरि॒मि॒र्या॒हि म॒यू॒रै॒राम॑भिः (Rig Veda III. 45. 1.) Here आ is a Gati to the verb या॒हि, the complete verb is आया॒हि । But as आ is not followed by a Gati, but by a Prātipadika म॒न्त्र, it retains its accent. Had the word ग॒ती not been used in the sūtra, this आ would have lost its accent, because the rule would have been too wide, without any restriction of what followed it.

३८७८ । तिङि॑ चोदा॒त्तव॑ति । ८ । १ । ७१ ॥

गति॑रनु॒दा॒त्तः । यत्प्र॒प॒च॒ति । तिङ् प्र॒प॒च॒यानु॒दा॒त्तव॑तः चरि॒मा॒या॒र्यम् । अ॒न्यथा॑ हि यत्कि॒या यु॒क्तः प्रा॒दय॑स्त्वं प्रत्ये॒व गति॑स्तत्र चाना॒वे॒वोदा॒त्तव॑ति स्यात् प्रत्ये॒व न स्यात् । 'उदा॒त्तव॑ति' किम् । प्र॒प॒च॒ति ॥

इति तिङन्तस्वराः ॥

3978. A Gati becomes anudātta, when followed by an accented finite verb.

The word गतिः is understood here. Thus इत् प॒च॒ति ॥

Why have we used the word तिङि in the sūtra? In order to restrict the scope of the word उदा॒त्तव॑ति; so that a Gati would not become accentless before udātta root only, but before udātta conjugated verbs. The employment of the

term तिङि is necessary, in order to indicate that the verb must be a *finite* verb and not a *verbal root*. So that though a verbal root be udatta, yet if in its conjugated form (तिङन्त) it is not udatta, the गति will not lose its accent. Thus in यत् करोति, the root क is anudatta, but the तिङन्त form करोति is udatta, hence the rule will apply here: which would not have been the case had उदात्तवति not been qualified by तिङि. For the maxim is यत्क्रियायुक्ताः प्रादयस् तेषां तं प्रति गत्युपसर्गसंज्ञे भवतः। Therefore in a तिङन्त, the designation of गति is with regard to धातु or verbal root.

Why have we used the word उदात्तवति? Observe प्रपचति। Here the verb loses its accent by VIII. 1. 28 hence the Gati retains its accent.

Here end the Accents of Verbs.

A VAIDIC ILLUSTRATION ON ACCENTS.

अथ वैदिकवाक्येषु स्वरसंस्कारप्रकारः कथ्यते—‘अग्निमीळे’ इति प्रथमम्। तत्राग्निशब्दोऽप्युत्पत्तिपक्षे ‘फिक्-’ इत्यन्तोदात्त इति माधवः। वस्तुतस्तु यथादित्वात्। व्युत्पत्ती तु नित्यप्रत्ययस्वरस्य। अन्मुप्त्वादनुदात्तः। ‘अग्निं पूर्वः’ (१८४) इत्येकादेशस्तु ‘एकादेश उदात्तेन-’ (३६५८) इत्युदात्तः। ईळे। ‘तिङ्ङतिङ्’ (३६३५) इति निधातः। संक्षितायां तु ‘उदात्तादनुदात्तम्य-’ (३६६०) इतीकारः स्वरितः। ‘स्वरितात्संक्षितायाम्-’ (३६६८) इति ‘ळे’ इत्यस्य प्रथमापरपर्यायाः सन्ध्यातिः। पुरःशब्दोऽन्तोदात्तः ‘पूर्वाधराधराणाम्-’ इत्यसिप्रत्ययस्वरात्। हितशब्दोऽपि धात्रो निष्ठायां ‘दधातेर्हिः’ (३०७६) इति एकादेशे प्रत्ययस्वरान्तोदात्तः। ‘पुरोऽध्ययम्’ (७६८) इति गतिसंज्ञायां ‘कुर्धति-’ (७६९) इति समासे समानान्तोदात्ते ‘तत्पुरुषे तुल्यार्थ-’ (३७३६) इत्युपसर्गपूर्वपदप्रकृतिस्वरे ‘गतिकारकोपपदात्सुक्’ (३८७३) इति क्तुत्तरपदप्रकृतिस्वरे यथादिस्वरे च पूर्वपूर्वोपमर्देन प्राप्ते ‘गतिरनन्तरः’ (३७८३) इति पूर्वपदप्रकृतिस्वरः। पुरःशब्दोऽन्तोदात्तस्य संक्षितायां प्रथमे प्राप्ते ‘उदात्तस्वरितपरस्य सक्तरः’ इत्यनुदात्ततरः। उक्तस्य। उक्तः प्रत्ययस्वरः। विभक्तेः सुप्त्वादनुदात्तस्य स्वरितत्वम्। देवम्। वचाशब्दः। फिक्-स्वरेण प्रत्ययस्वरेण फिक्स्वरेण वान्तोदात्तः। अत्विक्कृत्स्वः क्तुत्तरपदप्रकृतिस्वरेणान्तोदात्तः। होतु-शब्दस्तुप्रत्ययान्तो नित्यस्वरेणाद्युदात्तः। रत्नशब्दो नवियप्रथमस्येत्याद्युदात्तः। रत्नानि दधातीति रत्नधाः। समासस्वरेण क्तुत्तरपदप्रकृतिस्वरेण वान्तोदात्तः। तमपः पिप्त्वादनुदात्तस्य स्वरितप्रथमा वित्यादि यथायास्त्वमुच्यते॥

इति स्वरप्रकरणम्।

इत्थं वैदिकवाक्यानां तिङ्मात्रमिदं दर्शितम्।

तदस्तु प्रोतये कीमद्धानीद्विषयनाययोः॥

Now we shall give an illustration from the Vedas, to show the application of the rules of accent. Thus the first verse of the Rîg Veda is the following:—

अग्निमीळे पुरोहितं यज्ञस्य देवमृत्विजं। होतारं रत्नधातमम्॥

1. Agni:—Here if अग्नि be considered a word without any derivation then it is finally acute by Phit I. 1. This is the opinion of Mādhava (Sāyanāchārya). But as a matter of fact, अग्नि is end-acute because it is enumerated in the Ghrîṭī list of words (see Phit I. ३१.)

But if अग्नि be considered a derivative word, formed by the Upādi affix नि then it is end-acute, (III. 1. 3. S. 3708), because of the affix.

The accusative affix अम् in अग्निम् is anudātta because it is a case-affix (III. 1. 4. S. 3709). अग्नि + अम् = अग्निम् (इ + अ = इ S. 191). The ^{ekadeśa} इ becomes udātta by VIII. 2. 5. S. 3668. Thus अग्निम् is end-acute even in its declined form.

2. ईळः is a verb. It loses its accent by S. 3935 (VIII. 1. 28), as it is preceded by a noun *agnim*. When अग्निम् + ईळः are combined in the Saṁhitā text into अग्निमीळः, then the anudātta इ becomes svarita by S. 3660 (VIII. 4. 66) while the anudātta of लः becomes ekasruti by S. 3668 (1-2. 39). Thus we have अग्निमीळः ॥

3. पुरोक्षितम्:—The word पुरः is end-acute because it is formed by the affix अक्षि (V. 3. 39. S. 1975). The word क्षित also is end-acute, because it is the Nishṭhā of धा, the क्षि is substituted for धा by S. 3076 (VII. 4. 42) the affix त् makes it end-acute. Then पुरः + क्षितः । Here पुरः is a gati by S. 768 (I. 4. 67) and it is compounded with क्षित by S. 761 (II. 2. 18). Then the compound पुरोक्षित would be end-acute by S. 3734 ; but S. 3736 (VI. 2. 2) requires the Indeclinable first member पुरः to retain its accent ; but S. 3873 (VI. 2. 139) requires the second member क्षित which is a kṛit-formed word to retain its accent also VI. 2. 144 ; but this last accent is set aside by the final rule S. 3783 (VI. 2. 49) and thus the first member retains its accent, as पुरोक्षित ॥

It becomes anudāttatara by I. 2. 40 S. 3669.

4. यत्नस्य:—The word यत्न is derived from यञ् with नङ् affix. Therefore it is end-acute. The affix स्य being a case-affix (III. 1. 4. S. 3709) is anudātta and it becomes svarita यत्नस्य ॥

5. देवः:—It is formed from the root दिव् with the affix अच् । It is end-acute, either by Phit I. 1 ; or by the affix-accent (III. 1. 3. S. 3708) or by the कित् accent (VI. 1. 163 S. 3710) of अच् । In any view, it is end-acute.

6. ऋत्विजः:—The word ऋत्विक् is end-acute, because of the kṛit-accent (VI. 2. 139, S. 3873).

7. होतारम्:—The word होतृ is formed by adding the affix लृन् to हु । It has accent on हो, because the affix has an indicative लृ (VI. 1. 197 S. 3686).

8. रत्नधातमम् । It means रत्नानि दधाति । It is finally acute, either by samāsa accent (VI. 1. 223. S. 3734) or kṛit-accent of the second member being retained by VI. 2. 139 S. 3873.

The affix लसप् being कित् is anudātta, the ल of त becomes svarita, and that of स becomes ekasruti. रत्न is first acute being Neuter (Phit II. 3.)

Here ends the Section on Accents.

Thus here has been shown a brief outline only of Vaidic words and the rules applicable to them. Let it find favor with the Lord of the Universe and Bhavāni.

अथ लिङ्गानुशासनम् ॥

—0—

ON RULES OF GENDERS.

CHAPTER I.

FEMININE GENDER.

१ । 'लिङ्गम्' ॥

1. The Gender.

NOTE:—There are three Genders, viz:—Masculine, Feminine and Neuter.

२ । 'स्त्री' । अधिकारसूत्रे एते ॥

2. The Feminine (Gender).

These two are Adhikāra Sūtras. The jurisdiction of the word "gender" extends up to the end; but of "feminine" up to the end of this chapter only

३ । 'अकारान्ता मातृदुहितृस्त्रययात्मनान्तरः' । अकारान्ता एते पञ्चैव स्त्रीलिङ्गाः । स्वस्मादिपञ्चकस्यैव ङीष्प्रत्ययेन कर्त्रीत्यादेर्ङीष्कारान्तत्वात् । तिस्रस्तस्रोस्तु स्त्रियामादेशतया विधानेऽपि प्रकृत्योस्त्रिचतुरोर्ङन्तत्वाभावात् ॥

3. मातृ 'mother,' दुहितृ 'daughter,' स्त्रय 'sister,' यातृ 'a husband's brother's wife,' ननन्दृ 'a husband's sister,' these five nouns ending in अ are feminines.

These five words are the only examples of feminines that naturally end in अ । By IV. 1. 10, S. 308, the seven words belonging to the svasrādi class do not form their feminine by ङीष् or टाप्, like the nouns kartṛi &c. which end in long ई in the feminine. Hence they are feminine in their original form. A reference to the Svasrādi list will show that it includes all these five words, in addition to तिस्र and तस्र । As these two are secondary derivatives, from त्रि and चतुर् they are not originally feminine but have become so by derivation. The primitive words त्रि and चतुर् do not end in अ; and hence तिस्र and तस्र are not shown in this sūtra.

४ । 'अनूप्रत्ययान्तो धातुः' । अनिप्रत्ययान्त ऊप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् । अवनिः, समूः । 'प्रत्ययपक्षम्' किम् । देवयज्ञैः क्विप् । द्यूः । विशेष्यलिङ्गः ॥

4. Verbal nouns formed with the affixes अनि and ऊ are feminines.

Thus अवनिः 'the earth' (Up. II. 102), समूः 'an army.' (Up. I. 80). Why do we say "formed" with affixes"? Observe द्यूः which is formed by adding the affix क्विप् to the root दिव्, (to shine). The word द्यूः is feminine and of special gender.

५ । 'अवनिभरवयरखयः । पुंसि च' । वयमयं वावनिः ॥

5. The nouns अवनि, 'Indra's thunderbolt,' भरणि 'Bharanī' वरणि 'a piece of wood used for kindling sacred fire,' are also masculines (in-addition to being feminines).

Thus दृयं or अयं अश्वनिः । This sūtra is an exception to the preceding. These three words though formed by the affix अनि (Up. II. 102) are yet both masculine and feminine.

६ । 'मिन्त्यन्तः' । मिप्रत्ययान्तो निप्रत्ययान्तश्च धातुः स्त्रियां स्यात् । भूमिः । ग्लानिः ॥

6. Verbal nouns formed with the affixes मि and नि are feminines.

Thus भूमिः 'the earth' (Up. IV. 45); ग्लानिः 'exhaustion'. (Up. IV. 51).

७ । अग्निवृष्यायनयः पुंलिङ्गः । पूर्वस्यापवादः ॥

7. But the nouns अग्नि 'fire' (Up. IV. 51), वृष्या 'a cloud,' (Up. IV. 49) and अश्वनि 'fire' (Up. IV. 50) are masculines. This is an exception to the last.

८ । 'शोणियोन्मयः' पुंलिङ्गः । हयमयं वा शोणिः ॥

8. The nouns शोणि 'the hip,' (Up. IV. 5) योनि 'the source'. (Up. IV. 51) and कर्म 'the wave' (Up. IV. 44) are also masculines (in addition to being feminines).

Thus हयं or अयं शोणिः ॥

९ । 'क्तिञन्तः' । स्पष्टम् । कर्तिरित्यादि ॥

9. Nouns formed with the affix क्तिञ् are feminines.

Thus कर्तिः &c.

१० । 'ईकारान्तश्च' । ईप्रत्ययान्तः स्त्री स्यात् । लक्ष्मीः ॥

10. Nouns ending in long ई affix are feminines.

Thus लक्ष्मीः ॥

The ई here must be an affix: as in लक्ष्मी the affix ई is added by Up. III.

160.

११ । 'ऊङ्याञन्तश्च' । कुङ् । किर्या ॥

11. Nouns formed with the affixes ऊङ्, (IV. 1. 66) and ऋप् are feminines.

Thus कुङ् (See IV. 1. 66. S. 521) and किर्या. The ऋप् includes all the three affixes टाप्, चाप्, and डाप् ॥

१२ । 'यवन्तमैकीक्षरम्' । श्रीः । भूः । 'यकाक्षरम्' किम् । एयुषीः ॥

12. Monosyllabic nouns formed with the affixes ई and ऊ are feminines.

Thus श्रीः (Up. II. 57) भूः ॥

Why do we say 'monosyllabic nouns'? Observe एयुषीः "Prithu's luck" which is masculine.

१३ । 'विंशत्यादिरानवतेः' । दयं विंशतिः । त्रिंशत् । चत्वारिंशत् । पञ्चाशत् । षष्टीः । सप्ततिः । अष्टीतिः । नवति ॥

13. Numerals from "twenty" to "ninety" are feminines.

Thus दयं विंशतिः 'twenty'. So also त्रिंशत् 'thirty', चत्वारिंशत् 'forty', पञ्चाशत् 'fifty', षष्टिः 'sixty', सप्ततिः 'seventy', अष्टीतिः 'eighty', नवतिः 'ninety'.

The list of the words "विंशति and the rest" is given in Pāṇini's Sūtra V. 1. 59. S. 1725.

१४ । 'दुन्दुभिरक्षेपुः' । दयं दुन्दुभिः । 'अक्षेपुः' किम् । अयं दुन्दुभिर्वायविशेषोऽसुरो वेत्यर्थः ।

14. The word दुन्दुभि when used in the sense of an axle pole is feminine.

Thus दयं दुन्दुभिः ॥

Why do we say in the sense of अक्ष 'or axle'? Observe अयं दुन्दुभिः । It is masculine when it means a musical instrument or an Asura.

१५ । 'नाभिरक्षत्रिये' । दयं नाभिः ॥

15. The word नाभि 'navel' is feminine when it does not mean a Kshatriya.

Thus वृष नाभिः 'navel'.

१६। 'उभावयम्यत्र पुं'। वृषुभिर्नाभिः। नवोक्तविषयादयत्र पुं'सि स्तः। नाभिः स्त्रियः। कथं तर्हि 'समुल्लसत्पङ्कजपत्रकोमलैरुवाहितश्रीययुपनीविनाभिभिः' इति भारविः। उच्यते। वृष भक्तिरित्यादाविव कोमलैरिति सामान्ये नपुंसकं बोध्यम्। कस्तुतस्तु 'निष्कमशिष्यं लेकाचयत्वा- 'ल्लङ्कृत्य' इति भाष्यात्पुंसत्वमपीह साधु। अत एव 'नाभिर्मुख्यव्यये सक्रमध्यस्त्रिययोः पुमान्'। द्वयोः प्राथिप्रतीके स्यात्स्त्रियां कस्तूरिकामदे' इति मेदनी। रभसोऽप्याह- 'मुख्यरादुक्त्रिय नाभिः पुंसि प्रायवङ्गके द्वयोः। सक्रमध्ये प्रधाने च स्त्रियां कस्तूरिकामदे' इति। एवमेवंविधेऽन्यत्रापि बोध्यम्॥

16. Otherwise वृषुभि and नाभि are masculines.

Thus नाभिः स्त्रियः 'Nābhi—a Kshatriya.'

If the word नाभिः be feminine in all senses other than that of a Kshatriya, how do you justify its use as a masculine in the following lines of Bhāravi:—
"समुल्लसत् पङ्कजपत्रकोमलै रुवाहितश्रीययुपनीवि नाभिभिः"॥

To this we say, "The words कोमलैः &c. here are really Neuter, denoting indiscrete gender, or having no reference to any gender, just like वृषभक्तिः"॥ Or we may say, as a matter of fact the gender of words need not be taught, for it is a well-known maxim of grammar as enunciated by Patanjali that "the gender depends on the usage of the people : and so need not be taught;" and there fore the masculine use of the word is also correct. Thus we find in the Medini Kosha:—'Nābhi is masculine when meaning a paramount sovereign, or the nave of a wheel, or a Kshatriya. But when meaning 'navel' of a living being, it is of both genders. And it is feminine only when meaning 'musk'.

Rasabha also says to the same effect:—

'The word nābhi is masculine when it means a paramount lord, or a Kshatriya. It is both masculine and feminine when meaning the navel of a living being, the nave of a wheel, and a leader or chieftain. It is purely feminine when meaning "musk".'

Thus it should be understood in other cases also.

१७। 'तकन्तः'। अयं स्त्रियां स्यात्। शुक्रस्य भावः। शुक्रता। ब्राह्मणस्य कर्म ब्राह्मणता यामस्य वृद्धौ यामता। देव स्य देवता॥

17. Nouns formed with the affix तल् (V. 1. 119 S. 1781), are feminines.

Thus शुक्रता (whiteness), ब्राह्मणता (Brahmanical), यामता (rural) देवता which has the same meaning as देव॥

१८। 'भूमिविद्युत्स्वरिण्णतावनिताभिधानानि'। भू मिर्भूः। विद्युत्स्वीदामनी। सरिन्निष्पन्नाः सता वल्ली। वनिता योषित्॥

18. Nouns synonymous of भूमि (the Earth), विद्युत् (lightening), सरित् (a stream or rivulet), सता (a creeper), वनिता (wife) also are feminines.

Thus भूमिर्भूः; विद्युत् स्वीदामनी; सरित् निष्पन्ना; सता वल्ली; वनिता योषित्.

१९। 'वादे नपुंसकम्'। वादःशब्दः सरिद्राजकोऽपि क्रीडं स्यात्॥

19. वादश्, although meaning 'a stream,' is Neuter and not feminine.

२६। 'शृङ्खलिराशिकुट्यश्निवर्ति भुक्नुटि नुटि वलिपङ्क्तयः' । इतेऽपि स्त्रियां स्युः । इयं शृङ्खलिः ॥

26. The words शृङ्खलि 'auditory passage,' राशि 'a streak,' कुटि 'a cottage,' अशनि 'lightening,' वर्ति 'a pad,' भुक्नुटि 'frown,' नुटि 'cutting,' वलि 'sacrificial offering,' पङ्क्ति 'a line' are feminines.

Thus इयं शृङ्खलिः ॥

२७। 'प्रतिपदापद्विपत्संयच्छरत्संयत्परिवृत्तं स वित्तकुत्सुन्मुत्समिधः' । इयं प्रतिपदित्यादि । उषा उच्छन्ती । उषाः प्रातरधिष्ठात्री देवता ॥

27. The words प्रतिपद् 'entrance,' आपद् 'calamity,' विपद् 'misfortune,' सम्पद् 'wealth,' शरद् 'the autumn' (U. I. 129), संसद् 'an assembly,' परिवद् 'a meeting,' उषस् 'Dawn,' संवित् 'knowledge,' क्षुत् 'grinding; crushing,' पुत् 'a particular division of Hell,' मुत् 'joy; delight,' समिध् 'wood; fuel,' are feminines.

Thus इयं प्रतिपद् ॥

उषा उच्छन्ती । 'The Ushâ is the presiding deity of the dawn.

२८। 'आशीर्भूः पूर्णोद्गारः' । इयमशीरित्यादि ॥

28. The words आशीस् 'blessing,' भूर् 'a yoke,' पूर् 'a city,' गीर् 'speech' and द्वार् 'door' are feminines.

As इयं आशीः ॥

२९। 'अप सुमनस्मासिकतावर्षायां बहुत्वं च' । अजादीनां पञ्चानां स्त्रीत्वं स्यादुत्तुत्वं च आप इमाः । 'स्त्रियः सुमनसः पुष्पम्' । 'सुमना मानती जातिः' । देवमायी तु पुंस्त्वैव । सुपर्वाणामुमनसः । बहुत्वं प्रायिकम् । 'एका च सिकता तैलदानेऽसमर्था' इत्यर्थेवत्सूत्रे भाष्यप्रयोगात् । 'समांसर्षः विजायते' (१८१३) इत्यत्र 'समायां समायाम्' इति भाष्याच्च । 'विभाषा घ्राधेद- (२३७६) इति सुत्रे 'अघ्रासातां सुमनसै' इति वृत्त्याख्यायां हरदत्तोऽप्येवम् ॥

29. The words अप् 'water,' सुमनस् 'a flower' (jasmine), समा 'a year' सिकता 'sand, gravel,' and वर्षा 'rain,' are feminines and used in the plural number only.

Thus आपः इमाः । The word sumanas in the feminine means 'a kind of flower'—namely, the flower called mâlati or jâti—jasmine, as स्त्रियः सुमनसः पुष्पम् । Amarakosha II. 4. 17. When it means a Deva or a divine being, it is masculine only. As सुपर्वाणामुमनसः । See Amarakosha I. 1. 7. Here the present sūtra is debarred by sūtra 9 of the next chapter, with regards to words denoting 'Devas.

These words are generally found, in usage, in the plural number : but sometimes they are used in the singular also ; as एका च सिकता तैलदाने असमर्था 'one grain of sand is incapable of producing oil.' This example is given by Patanjali in his Mahābhāṣya under sūtra I. 2. 45:

Similarly समां समां विजायते (V. 2. 12. S. 1813) has been explained in the Bhāṣya by समायां समायां in the singular number.

Kāśikā uses the word सुमनस in the dual also, under sūtra II. 4. 78. in the example अघ्रासाताम् सुमनसौ देवदत्तेन । Haradatta in his Padamanjari, on commenting on this justifies the use of the dual, by saying "according to Amarasinha sumanasaḥ in the plural is feminine. According to Pāṇiniya sūtra apsumanasaḥ, &c., this word requires to be always plural. That plurality is not, however, universal : as we find the Mahābhāṣya using the word śikāḥ in the singular."

(स्त्रियः सुमनसः पुष्पमित्यमरसिद्धः । अप्सुमनः समासिकता वर्णायां बहुत्वं चेति पाणिनीयं सूत्रं, तद् बहुत्वं प्राप्यतः मन्वते 'यका च विकता तैजदानेऽसमर्था' इति भाष्ये प्रयोगात् ॥)

३० । 'सकस्त्वक्ज्योत्स्नाययवागुनीस्त्रियः' । इयं सकस्त्वक्ज्योक्वाक्यवागुः नो स्त्रियः ॥

30. The words सक् 'garland,' त्वक् 'skin,' ज्योक् 'long' (an Indeclinable I. 1. 37), वाक् 'speech,' यवागु 'barley gruel,' नो 'boat' and स्त्रिय 'hips' are feminines.

Thus इयं सक्, त्वक्, ज्योक्, वाक्, यवागुः, नो and स्त्रियः ॥

३१ । 'दृढिषीमासंज्ञध्याः' । इयं दृढिः सीमा संज्ञध्या ॥

31. The words दृढिः, ? सीमा 'boundary' and संज्ञध्या ? are feminines

Thus इयं दृढिः, सीमा or संज्ञध्या ॥

३२ । 'बुल्लिवेणिकार्यवच' । स्पष्टम् ॥

32. The words बुल्लि 'a fire-place,' वेणि 'a braid of hair' (Un. IV. 48) कारि 'a measure of grain,' are feminines.

३३ । 'ताराधाराज्योत्स्नादयवच' । तलाका स्त्रियां नित्यम् । नित्यपद्वयमन्येषां कश्चिद्वयमिचारं ज्ञापयति । इति स्त्रियधिकारः ॥

33. The words तारा 'a star,' धारा 'a current,' ज्योत्स्ना 'light' &c. are feminines.

The word तलाका 'a small stick,' is ALWAYS feminine.

NOTE :—The force of the word 'always' is that the other words given above, may be of masculine or neuter gender also. In fact, the gender depends upon usage.

CHAPTER II.

THE MASCULINE GENDER.

१ 'पुमान्' । अधिकाराऽयम् ॥

1. The Masculine Gender.

This is an *adhikāra* Sūtra.

२ । 'यजमानः' । पाकः । त्यागः । करः । नरः । भाषार्थं ध्वजम् । अपुंलकारविशिष्टे भावे तत्पुंलभ्यां स्त्रीत्वविशिष्टे तु लिङ्गादिभिर्वाचिणपरिवेष्टात् । कसदि तु यजोक्त्यामपि विशेष्यलिङ्गम् । तथा च भाष्यम्—'संज्ञानुवर्तिभ्यते' इति ॥

2. Nouns formed with the affixes यज् and कृच् are masculine.

Thus with यज्—पाकः 'cooking,' त्यागः 'renunciation,' with कृच्, we have करः 'haud,' नरः 'poison'.

The affix चञ् must have the force of भाव or condition for the purposes of this rule. In other words, the nouns so formed should be abstract nouns or nouns of action. This meaning of चञ् we infer from the analogy of the two rules, one relating to the Feminines and the other to the Neuters. Thus with regards to Neuters we have the rules भव्ये ल्युङन्तः । निष्ठा च ॥ "Nouns formed by the affix ल्युङ् with the force of *bhāva* ; and the Nisthā affixes with the same force are Neuters." (Chap. III. 2 and 3). Similarly in the case of the feminines, we have the rules लिङन्तः &c. (Chapter I. 9) &c. where लिङ् &c. are *bhāva* affixes. Analogically the चञ् here must also be a *bhāva* denoting affix. For the force of चञ् is generally that of भाव or Noun of action. See III. 3. 16—18. To form Neuter nouns of action we have *kta* and *lyuṅ* by III. 3. 114 and 115. To form feminine nouns of action we have *kṛta*, *kṛjap*, &c. by III. 3. 95, 98. Therefore by elimination, to form the masculine nouns of action, to us is left the affix चञ् only. Hence we say 'the ghañ here has the force of *bhāva*.'

But when ghañ has the force of karma or of karapa &c., as it has by III. 3. 116 and 117 &c., then the words so formed need not be masculine. They will have the gender of the word with which they are in construction. They will have their own specific gender. As we have in the Bhāṣhya, सम्बन्धमनुवर्तियते । Here the word 'sambandha' though formed by ghañ is used in the Neuter gender: because the force of ghañ is here that of karma.

३ । 'वाञ्छन्तवच' । वित्तरः । गोचरः । वयः । वयः इत्यादि ॥

3. The nouns formed with the affixes च and चञ् are masculines.

Thus वित्तरः 'extension,' गोचरः 'pasturage,' वयः 'rampart ; collection.' वच 'victory' &c.

४ । 'भयलिङ्गभगपदानि' नपुंसके । यतानि नपुंसके ल्युः । भयम् । लिङ्गम् । भगम् । चङम् ॥

4. The nouns भय 'fear,' लिङ्ग 'gender,' भग 'the perinaeum of females,' चङ 'foot' are neuters.

Thus भयम्, लिङ्गम्, भगम्, चङम्.

५ । 'नङ्गन्तः' । नङ् प्रत्ययान्तः पुंसि स्यात् । यज्ञः । यज्ञः ॥

5. The nouns formed with the affix नङ् are masculines.

Thus यज्ञः 'sacrifice,' यज्ञः 'effort.'

६ । 'वाङ्मन्त्रास्त्रियाम्' । पूर्यस्यापदानादः ।

6. The noun वाङ्मन्त्रा 'begging' is feminine.

This is an exception to the last aphorism.

७ । 'अवन्तो वुः' । क्लिप्तप्रत्ययान्तो वुः पुंसि स्यात् । आधिः । निधिः । उदधिः । 'अवन्तः' क्लिप्तम् । दानम् । 'वुः' क्लिप्तम् । अक्षिर्वाजम् ॥

7. The nouns formed with the affix क्लि from roots belonging to the वु class are masculines.

The roots belonging to वु class are दा and धा. Thus आधिः 'agony,' निधिः 'abode,' उदधिः 'water.' Why do we say "formed with the affix क्लि" ? Observe दानम् (which is Neuter),

Why do we say "roots belonging to the पु class"? Observe दक्षिणीयम्.

८. 'दधुधिः स्त्री च । दधुधिशब्दः स्त्रियां पुंलि च । पूर्वस्यापवादः ।

8. The noun दधुधिः 'a quiver' is both masculine and feminine.

Thus अथ or इयं दधुधिः ।

९. 'देवासुरात्मस्वर्गगिरिसमुद्रनखकोशदन्तस्तनभुजकण्ठखड्गशरपङ्कामिधानानि' । यतानि पुंलि स्युः । देवाः सुराः । असुरा दैत्याः । आत्मा क्षेत्रज्ञः । स्वर्गो नाकः । गिरिः पर्वतः । समुद्रोऽब्धिः । नखः करदन्तः । कोशः शिरोरुहः । दन्तो दशनः । स्तनः कुक्षः । भुजो दोः । कण्ठो गलः । खड्गः करवालः । शरो मार्गणः । पङ्कः कर्दम इत्यादि ॥

9. The words which are synonyms of देव 'god,' असुर 'demon,' आत्मा 'self,' स्वर्ग 'the heaven,' गिरि 'the mountain,' समुद्र 'the sea,' नख 'the nail,' कोश 'the hair,' दन्त 'the tooth,' स्तन 'the breast,' भुज 'the arm,' कण्ठ 'the throat,' खड्ग 'the dagger,' शर 'the lake,' पङ्क 'the mud' &c. are masculines.

Thus देवाः सुराः ; असुराः दैत्याः ; आत्मा क्षेत्रज्ञः ; स्वर्गो नाकः ; गिरिः पर्वतः ; समुद्रोऽब्धिः ; नखाः करदन्ताः ; कोशाः शिरोरुहाः ; दन्तो दशनः ; स्तनः कुक्षः ; भुजो दोः ; कण्ठो गलः ; खड्गः करवालः ; शरोमार्गणः ; पङ्कः कर्दमः &c.

१०. 'त्रिविष्टपत्रिभुवने नपुंसके' । स्पष्टम् । तृतीयं विष्टपं त्रिविष्टपम् । स्वर्गमिधानतया पुंस्त्वे प्राप्तेऽयमारम्भः ॥

10. The noun त्रिविष्टप meaning 'the heaven' is neuter. This word being synonymous with स्वर्ग would have been considered masculine by the last aphorism, but this aphorism prevents that.

११. 'द्वीः स्त्रियाम्' । द्वीदिवोस्तनत्रयोपादानमिदम् ॥

11. The nouns द्वी and दिव 'the heaven' are feminines.

By sūtra 9, these two words being synonyms of स्वर्ग would have been considered masculines, but this aphorism prevents that.

१२. 'दधुवाङ्गु स्त्रियां च' । चात्पुंसि ॥

12. The nouns दधु 'the arrow' and वाङ्गु 'the arm' are also feminines.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are to be considered masculines also.

१३. 'आणकाण्डौ नपुंसके च' । चात्पुंसि । त्रिविष्टपेत्यादिभूतः सूत्री देवासुरेत्यस्यापवादः ॥

13. The nouns आण 'an arrow' and काण्ड 'a section' are also neuters.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are to be considered masculine also.

The last four sūtras are exceptions to the sūtra 9.

१४. 'चर्मः' । अथ पुंसि । राज्ञा । तच्छा । न च चर्म चर्मदिभ्यश्चिञ्चिः । 'मन्दव्यञ्जोऽकर्तरि' इति नपुंसकप्रकरणे वक्ष्यमाणात्प्रात् ॥

14. The nouns ending in च् are masculines.

Thus राज्ञ, तच्छा । But not चर्मन् 'skin,' चर्मन् 'armour' which are neuters. The rule however should not be extended to चर्मन्, चर्मन् &c. These are Neuters because of the subsequent rule III. 33.

१५. 'क्षतपुंसकपोनगुल्फमेधाभिधानानि' । क्षतुरध्वरः । पुंसो धरः । कपोतो गवहः । गुल्फः प्रपदः । मेधो नीरदः ॥

15. The nouns which are synonyms of **ऋतु** 'the sacrifice,' **पुरुषः** 'the man,' **कपोल** 'the cheek' **गुल्फ** 'the ankle,' **मेघ** 'cloud' are masculines

Thus **ऋतुरध्वरः**; **पुरुषोनरः**; **कपोलो गण्डः**; **गुल्फः प्रपदः**; **मेघो नीरदः** ॥

१६ । 'ऋतु' नपुंसकम् । पूर्वस्यापवादः ॥

16. The nouns **ऋतु** 'cloud' is neuter.

This is an exception to the last.

१७ । 'उकारान्तः' । अयं पुंसि स्यात् । प्रभुः । वसुः । 'हनुर्द्विविलासिन्यां नृत्यारम्भे गदे स्त्रियाम् । द्वयोः कपोलावयत्र' इति मेदिनिः । 'करेणुभिर्भ्यां स्त्री नेमे' इत्यमरः । एवंजातोयक्र-
विशेषवचनानाक्रान्तस्य प्रकृतसूत्रस्य विषयः । उक्तं च- 'लिङ्गशेषविधिर्ध्यापो विशेषेणैव धाधितः
इति । एवमन्यत्रापि ॥

17. The nouns ending in **उ** are masculine.

Thus **प्रभुः**; **वसुः** ॥

According to Medini, the noun **हनु** when meaning 'a wanton woman,' 'the commencement of a dance,' or 'disease' is feminine. But it is both masculine and feminine when it means 'the chin.'

According to Amara, the noun **करेणु** when meaning 'a she-elephant' is feminine; otherwise masculine when it means an elephant. The words which are subject to this rule are like these which are not governed by any other specific text to the contrary. As it has been said: "A rule of gender is of universal application if it is a *śeṣha* rule i. e., a rule that *remains* after the application of all other rules. Provided that it is not debarred by any specific rule."

१८ । 'धेनुर्लज्जुकुसुरयुतनुरेणुप्रियङ्गवः स्त्रियाम्' ॥

18. The nouns **धेनु** 'a cow,' **रज्जु** 'rope,' **कुसु** 'new moon-day,' **सरयु** 'the river Sarayu,' **तनु** 'body,' **रेणु** 'atom,' **प्रियङ्गु** 'name of a creeper' are feminine.

१९ । 'समासे रज्जुः पुंसि च' । कर्कटरज्ज्वा=कर्कटरज्जुना ॥

19. The noun **रज्जु** 'rope' in a compound is also used in the masculine. Thus **कर्कटरज्ज्वा** or **कर्कटरज्जुना**.

२० । 'अमधुजानुवसुस्वादुषुजतुत्रपुतालुनि नपुंसके' ॥

20. The nouns **अमधु** 'bared,' **जानु** 'the knee,' **स्वादु** 'sweetness; relish; taste,' **अधु** 'tear,' **जतु** 'wax,' **नपु** 'lead' and **तालु** 'the palate' are neuters.

२१ । 'वसु चार्थवाचि' । 'अर्थवाचि' इति किम् । 'वसुर्मयूषादिधनाधिपेभ्यः' ॥

21. The noun **वसु** when meaning 'wealth' is neuter. Why do we say 'when meaning wealth'? For otherwise it is masculine when meaning **मयूष** 'a ray of light' **अग्नि** 'fire' and **धनाधिप** 'lord of wealth'.

२२ । 'मदगुमधुसीधुसीधुजानुकमयद्वजुनि नपुंसके च' । चात्पुंसि । अयं मदगुः । इदं मदगुः ।

22. The nouns **मदगु** 'a kind of pulse'; **मधु** 'honey,' **सीधु** 'a kind of wine,' **जानु** 'summit,' **कमयद्वजु** 'water-pot' are also neuters.

By the force of the letter **च** in the sūtra, these words are also masculines.

Thus **अयं मदगुः** or **इदं मदगुः**.

२३ । 'मरुतः' । मेरुः । सेतुः ।

23. The nouns formed with the affixes **ड** (Up. IV. 101) and **तु** (Up. I. 69) are masculines.

Thus **मेरुः** 'Meru,' **सेतुः** 'a bridge.'

२४ । 'दाडकवेरजतुवस्तुमस्तुनि नपुंसके' । इत्यन्त इति पुंस्त्वस्यापवादः । इदं दाड ॥

24. The nouns दाड 'tree,' कसेड 'a kind of fruit,' जन्तु 'collar bone,' वस्तु 'object,' मस्तु 'sour cream, whey,' are Neuters.

This is an exception to the last sūtra. Thus इदं दाड । These words are all formed by ड and तु affixes and therefore ought to have been masculines.

२५ । 'सत्तुर्नपुंसके च' । चात्पुंसि सत्तुः-सत्तु ॥

25. The noun सत्तु 'porridge' is also neuter.

By the force of the letter च in the sūtra, it is also masculine. Thus सत्तुः or सत्तु.

२६ । 'प्रायमेरकारान्तः' । 'रश्मिदिवसाभिधानानि' इति वक्ष्यति प्राक् यतस्मादकारान्त इत्यधिक्रियते ॥

26. From this up to sūtra 66, the gender of nouns ending in च will be mentioned.

This is an adhikāra sūtra. It extends pp to rāsmi-divasā (II, 66) and applies to nouns ending in च ॥

२७ । 'कोपथः' । कोपथेऽकारान्तः पुंसि स्यात् । स्तवकः । कक्कः ॥

27. The nouns ending in च with the penultimate क are masculines.

Thus स्तवकः 'a cluster'; कक्कः 'filth.' (Up III. 40).

२८ । 'चिबुकशालूकप्रातिपदिकांशुकोल्मुकानि नपुंसके' । ध्रुवसूत्रापवादः ॥

28. The nouns चिबुक 'the chin'; शालूक 'the root of the water-lily,' प्रातिपदिक 'the crude-noun' अंशुक 'a garment,' उल्मुक 'torch'; are neuters.

This is an exception to the last sūtra.

२९ । कण्टकानीकसरकमेदकचवकमस्तकपुस्तकतडाकनिष्कशुष्कवर्षस्त्वपिनाकभाक् पिण्ड कण्टकशयकपिटकतालकफलकुलाकानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अयं कण्टकः । इदं कण्टकमित्यादि ।

29. The nouns कण्टक 'a thorn,' अनीक 'army' (Up. IV. 16. 17) सरक 'a road'; 'liquor'; मेदक 'a sweetmeat,' चवक 'a goblet'; मस्तक 'the head,' पुस्तक 'book,' तडाक 'tank,' निष्क 'a kind of coin,' शुष्क 'dryness,' वर्षस्त्व 'lustre'; पिनाक 'the bow of Shiva'; भावक 'a vessel,' पिण्डक 'a ball' कण्टक 'an army, belt,' शयक 'staff,' पिडक 'basket' तालक 'yellow orpiment,' 'an ear ornament'; चवक 'blade,' कुलाक 'a thrill of joy,' are also neuters.

By the force of the letter च in the sūtra these words are also masculine. Thus अयं कण्टकः or इदं कण्टकम् &c.

३० । 'टोपथः' । टोपथेऽकारान्तः पुंसि स्यात् । चटः पटः ॥

30. Nouns ending in च with the penultimate ट are masculines.

Thus चटः 'a jar,' पटः 'a piece of cloth.'

३१ । 'किरीटमुकुटसलाहव्रीहयज्ञादकराटलोटादि' नपुंसके । किरीटसिद्धादि ॥

31. The nouns किरीट 'a crown,' मुकुट 'a crown,' सलाह 'forehead,' वट 'kind of tree,' व्रीह 'a tree' ज्ञाट 'a mountain with three peaks,' 'a place where

four roads meet.' कण्ठ 'an elephant's cheek,' (Up. IV. 81) and लोष्ट 'a clod of earth' are also neuter.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are also masculines.

Thus किरीटः or किरीटम् &c.

३२ । कुटकुटकपटकपाटकर्षटनटनिकटकीटकटानि नपुंसके च । चात्पुंसि । कुटः । कुट-
मित्यादि ॥

32. The nouns कुट 'a water pot ; a fort,' कूट 'fraud ; illusion ; a house' कपट 'hypocrite ; cheating,' कपाट 'door,' कर्षट 'patched garment,' नट 'a dancer,' निकट 'near ; vicinity,' कीट 'a worm,' कट 'a mat' ; are also neuters.

By the force of the letter च they are also masculine. Thus कुटः or कुटम् &c.

३३ । योपधः । योपधोऽकारान्तः पुंसि स्यात् । गुणः । गणः । पाषाणः ॥

33. Nouns ending in च with the penultimate य are masculines.

Thus गुणः 'quality,' गणः 'a host,' पाषाणः 'a stone.'

३४ । ऋणलवणपर्यतोऽक्षरयोऽङ्गानि नपुंसके । पूर्वसूत्राप्रवादः ॥

34. The nouns ऋण 'debt,' लवण 'salt,' पर्य 'leaf,' तोरण 'a portal,' रण 'battle' उष्ण 'heat' are neuters.

This is an exception to the last sūtra.

३५ । कार्षापणस्वर्गसुवर्गप्रवक्ष्यद्वयविषाणूर्णानि नपुंसके च । चात्पुंसि ॥

35. The nouns कार्षापण 'a kind of coin,' स्वर्ग 'gold,' सुवर्ग 'gold,' वण 'boil,' वृक्ष 'foot,' वृष्य 'the scrotum ; विषाण 'a horn,' ऊर्ण 'powder,' नृग 'grass,' are also neuters.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are also masculine.

३६ । योपधः । रथः ॥

36. Nouns ending in च with the penultimate य are masculines.

Thus रथः 'chariot'.

३७ । काष्ठपृष्ठरिक्चसिक्चोक्तानि नपुंसके । इदं काष्ठमित्यादि ॥

37. The nouns काष्ठ 'wood,' पृष्ठ 'back,' रिक्च 'inheritance,' सिक्च 'a bee's wax,' उक्च 'a sentence' are neuters.

Thus इदं काष्ठम् &c.

३८ । काष्ठा विमर्चा स्त्रियाम् । इमाः काष्ठाः ॥

38. The noun काष्ठा when denoting 'a quarter or region of the world' is feminine.

Thus इमाः काष्ठाः ।

३९ । तीर्थक्षीरघृणमाद्यानि नपुंसके च । चात्पुंसि । अयं तीर्थः । इदं तीर्थम् ॥

39. The nouns तीर्थ 'pilgrimage,' क्षीर 'the nose of a horse ; the hip,' घृण 'a herd,' and गाय 'a singer ; a song' are also neuters.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are masculines also.
Thus अथ तीर्थः or इदम् तीर्थम्.

४० । भोपथः । अदन्तः पुंसि । दन्तः । फेनः ॥

40. Nouns ending in च with the penultimate न् are masculines.

Thus दन्तः 'a lord,' फेनः 'foam'.

४१ । अघनाजिनतुष्टिनकाननवनक्षुजिनविपिनक्षेतनशासनसोपानमिथुनवमशानरत्ननिक्षिप्तानि नपुंसके । पूर्वस्यापवादः ॥

41. The nouns अघन 'the hip,' (Un. V. 32) अजिन 'the skin of a black antelope' (Un. II. 48) तुष्टिन 'ice,' कानन 'forest,' वन 'forest,' क्षुजिन 'hair,' 'sin,' विपिन 'a wood; a thicket,' (Un. II. 52) क्षेतन 'pay,' शासन 'rule,' सोपान 'ladder,' मिथुन 'copulation,' वमशान 'cemetery,' रत्न 'gem,' निक्षिप्त 'a low place,' निक्षिप्त 'a sign' are neuters.

This is an exception to the last aphorism.

४२ । मानयानाभिधाननलिनपुलिनोद्यानशयनासंस्थानचन्दनालानसंमानभवनवसनसंभावनविभावनविमानानि नपुंसके च । आत्पुंसि । अथ मानः । इदं मानम् ॥

42. The nouns मान 'pride,' यान 'carriage,' अभिधान 'vocabulary,' नलिन 'a lotus; a crane,' पुलिन 'a sandbank' (Un. II. 53) उद्यान 'garden,' शयन 'sleeping,' आसन 'a seat,' स्थान 'a place,' चन्दन 'sandalwood,' आलान 'the tying-post,' सन्मान 'honor,' भवन 'house,' वसन 'dress,' सम्भावन 'possibility,' विभावन (?) विमान 'a baloon' are also neuters.

By the force of the letter च in the sūtra, these words are also masculines.

Thus अथ मानः or इदं मानम् &c.

४३ । भोपथः । अदन्तः पुंसि । दूयः । दीपः । सर्पः ॥

43. Nouns ending in च with the penultimate य् are masculine.

Thus दूयः 'a sacrificial' 'post' (Un. III. 27). दीपः 'a lamp' सर्पः 'a snake.'

४४ । पापकपोलुपतर्प्यश्लेषपद्मपद्ममीपान्तरीपशिखि नपुंसके । इदं पापमित्यादि ॥

44. The nouns पाप 'sin,' कप 'form,' लुप 'a raft,' तप 'bed,' श्लेष 'art,' पुष्प 'flower,' शब्ध 'young-grass,' समीप 'vicinity,' अन्तरीप 'an island; a promontary' (VI. 3. 93) are neuters.

Thus इदं पापम् &c.

४५ । शूर्पकुतपकुशपट्टीपविटपानि नपुंसके च । इदं शूर्पमित्यादि ॥

45. The nouns शूर्प 'a winnowing basket,' कुतप 'a Brāhmana; a kind of grass,' कुशप 'a corpse,' ट्टीप 'a spear,' पट्टीप 'an island,' विटप 'a branch,' are also neuters (as well as masculines).

Thus अथ शूर्पः or इदं शूर्पम् &c.

४६ । भोपथः । स्तम्भः । कुम्भः ॥

46. Nouns ending in च with the penultimate म् are masculines.

Thus स्तम्भः 'a pillar,' कुम्भः 'a water jar.'

४७ । तलभं नपुंसकम् । पूर्वस्यापवादः ॥

कुट 'small,' छिद्र 'hole,' नार 'a multitude,' तोर 'shore,' दूर 'distance,' कच्छ 'difficult,' 'misery,' रन्ध्र 'a hole,' कषु 'a tear,' रक्त 'a hole; a den,' काभीर 'a cowherd,' गभीर 'deep,' क्रूर 'cruel,' विचित्र 'beautiful,' केयूर 'an armlet,' केदार 'meadow,' उदर 'the stomach,' अक्षय 'constant,' शरीर 'the body,' कन्दर, 'the root,' मन्दार 'the coral tree,' and पञ्जर 'skeleton,' अजर 'immortal,' अठर 'the stomach,' अजिर 'a court-yard,' वैर enmity, चासर 'chāmara,' पुष्कर 'the lake,' गह्वर 'the cave,' कुहर 'a cavity,' कुटीर 'a hut,' कुनीर 'a crab,' अत्वर 'a court-yard' (Up. II. 121), काशमीर 'kāśmīra,' नीर 'water,' अम्बर 'sky; cloth,' शिशिर 'dew,' तन्त्र 'a loom,' यन्त्र 'instrument,' क्षेत्र 'dominion,' क्षेत्र 'a field,' मित्र 'a friend,' कलत्र 'a wife,' चित्र 'a picture,' छत्र 'umbrella,' मूत्र 'urine,' सूत्र 'thread,' वस्तु 'face,' नेत्र 'the eye,' गोत्र 'gotra,' अंगुलित्र 'a finger-protector,' भस्त्र (?) 'अस्त्र' 'an instrument,' 'शस्त्र' 'a weapon,' शास्त्र 'Śāstra,' वस्त्र 'cloth,' पत्र 'leaf,' पात्र 'a vessel,' and नक्षत्र 'star' are neuters.

Thus इदं द्वारम् &c.

५७ । 'शुकमदेवतायाम्' । इदं शुकं रेतः ॥

57. The noun शुक is neuter when it is not the name of the god (Śukra).

Thus इदं शुकम्. Here शुक means 'sexēn.'

५८ । 'चक्रवज्रान्धकारसारसारवारपारक्षीरतोमरशङ्खारभङ्गारमन्दारोश्नीरतिमिरशिशिराणि नपुंसके च' । आत्युत्ति । चक्रः-चक्रमित्यादि ॥

58. The nouns चक्र 'disc,' वज्र 'a thunderbolt,' अन्धकार 'darkness,' सार 'essence,' आवार (?) पार 'the further or opposite side,' क्षीर 'milk,' तोमर, 'an iron club,' शङ्खार, 'the sentiment of love,' मन्दार 'the coral tree,' उश्नीर 'a kind of grass,' तिमिर 'darkness,' शिशिर 'dew' are also neuters.

By the force of the word च in the sūtra, these are also masculines. Thus चक्रः or चक्रम् &c.

५९ । 'गोपधः' । दूधः । दृवः ॥

59. Nouns ending in ध with the penultimate, दू are masculines.

Thus दूधः 'a bull'; दृवः 'a tree.'

६० । 'श्रीरीषधीर्वाग्मरीषधीर्गुहपुरीषकिल्बिषकल्माषाणि नपुंसके' ॥

60. The श्रीरीष 'the name of a tree' जात्र 'an expression of joy,' श्रीर्ष 'the head,' वाग्मरीष 'a fryingpan,' धीर्गुह 'nectar,' (Up. IV. 76), पुरीष 'faeces,' किल्बिष 'sin,' and कल्माष 'stain' are neuters.

६१ । 'पूषकरीषमिवविषवर्षाणि नपुंसके च' । आत्युत्ति । अयं दूधः । इदं दूधमिति ॥

61. The words दूध 'soup,' करीष 'dry cow-dung,' मिष 'pretext,' 'emulation,' विष 'poison,' वर्ष 'a year' are also neuters.

By the force of the word च in the Sūtra, these words are also masculine.

Thus अयं दूधः or इदं दूधम्.

६२ । 'होपधः' । वत्सः । वायसः । महानसः ॥

62. Nouns ending in ध with the penultimate ह are masculines.

Thus वत्सः 'a calf' (Up. III. 62); वायसः 'a crow,' महानसः 'a kitchen.'

६३ । 'पनसजिहसकुसुमाहसानि नपुंसके' ॥

63. The words पनस 'jack-fruit,' जिहस 'the fibre of a lotus,' कुसु 'chaff,' and साहस 'courage,' are neuters.

६३। 'उमसांशरुर्निर्वाणोऽप्योऽसकृत्पातवाऽस्रभासकासकांशमाशान नपुंसके च' । 'इदं उमसम् । अयं उमसः इत्यदि ॥

64. The words उमसः 'a vessel,' अंश, रस 'juice,' निर्वाण 'gum juice,' उपवास 'fast,' कर्पास 'cotton,' वास 'perfume,' 'habitation,' मास 'month,' भास, कास 'cough,' कांश bell-metal,' and मांस 'flesh' are also neuters.

Thus उमसं or उमसः &c.

६४। कंसं चाप्रायिनि । कंसोऽस्य वानभाजनम् । प्रायिनि तु । कंसो नाम कश्चिद्वाजा ॥

65. The noun कंस when not meaning a living being is neuter. It is never feminine and means 'a drinking vessel, cup or cask,'

When it means a living being, then it is the name of a king of Mathura son of Ugrasena and enemy of Krishna.

६६। 'रश्मिदिवसामिधानानि ।' यतानि पुंसि स्युः । रश्मिर्मयूखः । दिवसो यसः ॥

66. Nouns which are synonyms of रश्मि 'a ray of light,' and दिवस 'a day' are masculine.

Thus रश्मिर्मयूखः ; दिवसो यसः ॥

६७। 'दीधितिः स्त्रियाम्' । पूर्वस्यापवादः ॥

67. The noun दीधितिः 'a ray of light' is feminine.

This is an exception to the last aphorism.

६८। 'दिनाद्वनी नपुंसके' । अयमप्यपवादः ॥

68. The nouns दिन 'a day' and अहन् 'a day' are neuters. This is also an exception to the aphorism 66.

६९। 'मानामिधानानि' । यतानि पुंसि स्युः । कुडवः । प्रत्यः ॥

69. Nouns which are synonyms of मान 'a measure, a standard,' are masculines.

Thus कुडवः, प्रत्यः ॥

७०। 'द्रोणाढकी नपुंसके च' । इदं द्रोणम् । अयं द्रोणः ॥

70. The words द्रोण 'a measure of capacity' and ऋणिक 'a measure of grain' are neuters also.

Thus इदं द्रोणम् or अयं द्रोणः ॥

७१। 'क्षारीमानिके स्त्रियाम्' । इयं क्षारी । इयं मानिका ॥

71. The words क्षारी 'a measure of grain equal to 16 dronas' and मानिका 'a kind of weight' are feminine.

Thus इयं क्षारी, इयं मानिका ॥

७२। दाराक्षतलाजामुखं बहुस्य च । इमे दाराः ॥

72. The nouns दारा 'wife,' अक्षत 'whole grain or unhusked rice,' लाज 'parboiled or fried grain,' असु 'the five vital breaths' are always plural. Thus इमे दाराः ॥

By the force of the word च in the sūtra, they are feminine.

७३। 'नाद्यपन्नोपपदानि व्रणाद्वपदानि' । यथासंख्यं नाद्याद्युपपदानि व्रणादीनि पुंसि स्युः । अयं नाडीव्रणः । अषाढः । जनपदः । व्रणादीनामुभयलिङ्गत्वेऽपि ऋजस्वनिवस्यर्थं सूत्रम् ॥

73. The nouns व्रण 'a boil,' अंग 'a member' and पद 'a foot' compounded with नाडी, अय and जन respectively are masculines.

The words व्रण &c. are of both genders (i. e. Masculine and Neuter), but this Sūtra debars their use as neuters, (when compounded with the above words). Thus अयं नाडीव्रणः । अषाढः । जनपदः ॥

७४। 'मद्गदगदस्वरद्वित्वजः' । अयं मद्गत् ॥

74. The words मद्गत् 'wind' (Up. I. 94) गदत् 'the wing of a bird' स्वरत् 'swimming' and द्वित्वज् 'a, sacrificial priest,' are masculines.

Thus अयं मद्गत् ॥

७५। 'अषिराश्विद्वतियन्त्रिक्लिमिध्वनिपलिकौलिमौलिरविकविकविमुनयः' । एते पुंसि स्युः । अयम्विः ॥

75. The words अषि 'a seer,' राशि 'a heap,' द्वति 'a leathern bag for holding water,' यन्त्रि 'knot,' क्लिमि 'a worm,' ध्वनि 'sound,' कलि 'offering,' कौलि (?) and मौलि 'the head,' रवि 'the sun,' कवि 'the poet,' कवि 'a monkey,' and मुनि 'sage,' are masculines.

Thus अयं अविः ॥

७६। 'ध्वजगजमुञ्जपुञ्जः' । एते पुंसि ॥

76. The words ध्वज 'flag,' गज 'elephant,' मुञ्ज 'a sort of grass,' पुञ्ज 'a heap' are masculines.

७७। 'हस्तकुलान्तश्रातघातदूतधूतसूतधूतमुहूर्तः' । एते पुंसि । अमरस्य 'मुहूर्तः' स्त्रियाम् इत्याह ॥

77. The words हस्त 'the hand,' कुल 'a lance,' अन्त 'the end,' घात 'a multitude,' श्रात 'the wind,' दूत 'a messenger,' धूत 'a rogue,' सूत 'a son,' धूत 'the mango tree,' मुहूर्त 'a moment,' are masculines.

According to Amarakosha, (I. 4. 11) मुहूर्त is never feminine, (i. e. it is both masculine and neuter).

७८। 'वयदमगदकरगडभरयदवरयदसुयदगयदमुयदपावदशिवयदाः' । अयं वयदः ॥

78. The nouns वयद 'a bull,' मयद 'the scum of boiled rice,' कयद 'a small box or basket of bamboo' भरयद 'master,' वरयद 'a multitude,' सुयद 'mouth,' गयद 'the cheek,' मुयद 'a man with bald head,' पावद 'a heretic,' and शिवयद 'a crest' are masculine.

Thus अयं वयदः ॥

७९। 'वंशंशपुरोडाशः' । अयं वंशः । पुरो दाशयते पुरोडाशः । कर्मणि चम् । भवत्या न्याययोः प्रकरणे 'परोडाशपुरोडाशात्कृत्' (१४४६) इति विकारप्रकरणे 'त्रीष्टेः पुरोडाशे' (१५०८) इति च निपातनात् प्रकृतसूत्रस्य निपातनाद्वा इत्येवम् । 'पुरोडाशसुजातिष्टस्य' इति मायः ॥

79. The nouns वंश 'a family,' अंश 'a share,' पुरोडाश 'an oblation' are masculines.

Thus अघं वः. The word purodāśa 'a cake-offering' is derived by adding the affix वञ्, with the force of karma to the root दाञ्, preceded by the उप-
pada पुरो. The ढ is changed to व by no particular rule of Grammar, but we
find the word so spelt in sūtras IV. 3. 70, S. 1449; and IV. 3. 148 S. 1528.
Or the ढ is changed to व by nipātana even in the present sūtra; and sūtra III.
2, 71, S. 3414. Thus in Māgha also we find: पुरोदाश भुजाम्, वष्टम्, 'the sacri-
fice of purodāśa eaters.'

८० । 'बुदकन्दकुन्दमुदमुदशब्दाः । अघं बुदः ॥

80. The words बुद 'a lake,' कन्द 'root,' कुन्द 'a kind of jasmine,' मुद मुद
'bubble' are masculines.

Thus अघं बुदः ॥

८१ । 'अर्घपथिमध्यभुक्षितस्तम्बनितम्बपूगाः । अघमर्घः ।

81. The words अर्घ 'offering,' पथिन् 'a road,' मथिन् 'a churning stick,'
अभुक्षिन् 'a name of Indra,' स्तम्ब 'a clump of grass,' नितम्ब, 'the buttocks,' and पूग
'a heap' are masculines.

Thus अघं अर्घः ॥

८२ । 'पल्लवपल्लवककरेककटाहनिष्पृष्टमठमथितरङ्गतरङ्गगन्धस्वन्मन्त्रसङ्गमसुद्रपुङ्खाः'

अघं पल्लव इत्यादि ॥

82. The words पल्लव 'a sprout,' पल्ल 'a small pool,' कफ 'cough,' रेक
'sound,' कटाह 'frying pan,' निष्पृष्ट 'a peg,' मठ 'the hut of an ascetic,' मथि
'jewel,' तरंग 'wave,' तरङ्ग 'horse' गन्ध 'smell,' मन्त्र 'a musical instrument,' संग 'at-
tachment,' समुद्र 'ocean,' and पुङ्ख 'a falcon,' are masculines. Thus अघं पल्लवः &c.।

८३ । सारथ्यतिथिकुक्षिर्वक्षि पाण्यजनयः । हेति पुलि । अघं सा रथिः ।

83. The words सारथि 'charioteer,' अतिथि 'a guest,' कुक्षि 'the womb,' वक्षि
the abdomen,' पाणि 'the hand,' अञ्जलि 'the hollow of the hands' are masculines.
Thus अघं सारथिः &c.

इति पुनिष्ठाधिकारः ॥

THE NEUTER GENDER.

१ । 'नपुंसकम्' । अधिकारोऽयम् ।

1. The Neuter Gender.

This is an Adhikāra sūtra.

२ । भावे ल्युङन्तः । हसनम् । 'भावे' किम् । एतेनोऽग्निः । इधमग्नेश्चनः कुठारः ॥

2. Abstract nouns of action formed with the affix ल्युट्, are neuters. This
is a repetition of III. 3. 115, S. 3290. Thus हसनम् (laughter). Why do we say
'abstract nouns of action?' Observe एहनः 'fire'; इधमग्नेश्चनः 'an axe'; these
words are masculines and not neuters.

३ । 'निष्ठा च' । भावे वा निष्ठा तदन्तं क्रीडं स्यात् । 'हसितम् । गीतम्' ॥

3. Abstract nouns of action formed with the निष्ठा affix are neuters. This
is also repetition of III. 3. 114, S. 3090.

Thus हसितम् 'laughter,' गीतम् 'a song.'

४ । त्वज्जो तज्जिती । सुखात्पम्-शीकृत्यम् । अजः पितृवामप्यात्प च स्त्रीत्वम् । चातु-
र्वम्-चातुरी । कामय यम्-ग्रामयी । श्री चित्यम्-श्री चित्ती ॥

4. Among taddhitas, words formed with the affixes त्व and अज, are Neuters ;
(See V. 1, 123, S. 1787).

Thus शुक्लत्वम्, 'whiteness' and शैबलत्वम्, 'whiteness.' The ल्यप् formed nouns are optionally feminines because of the indicatory letter ञ् by IV. 1. 41, S. 498 in order to give scope to, the indicatory च्.

Thus चातुर्यम्, or चातुरी 'cleverness.' सामर्थ्यम्, or सामर्थी 'effects, goods.' शौचित्यम्, or शौचिनी 'aptness.'

५। 'कर्मणि च ब्राह्मणादिगुणवचनेभ्यः । ब्राह्मणस्य कर्म' ब्राह्मण्यम् ॥

5. Brāhmanādi words when denoting work and quality are neuters. This is repetition of V. 1. 124, S. 1788.

Thus ब्राह्मण्यम्, 'Brāhmanical.'

६। यत्तद्व्यगजगुञ्जङ्गाश्च भावकर्मणि । एतदन्तानि क्लीबानि । 'क्लेनाद्य चलोपश्च' (१७६०) । स्तेयम्, । 'सख्युपः' (१७६१) । सख्यम्, । 'कपित्तात्थोर्दक्' (१७६२) । कापेयम्, । 'यत्' न्तपुरोहितादिभ्यो यक्' (१७६३) । आधिपत्यम्, । 'प्राथम्यजातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽज्' (१७६४) । ओद्धम्, । 'हायनान्त्युवादिभ्योऽण्' (१७६५) । द्विहायनम्, । द्वन्द्वमनेजादिभ्यो गुञ्, । पिता पुत्रकम्, । होत्राभ्यश्चः (१८००) । अक्कावाकीयम्, ॥

6. Nouns formed with the affixes यत्, च, ठक्, यक्, अज्, अण्, गुञ्, and क्ली in the senses of nature or action thereof are neuters.

(a) The affix यत् is added by virtue of V. 1. 125, S. 1790. Thus स्तेयम्, 'theft.'

(b) The affix च is added by virtue V. 1. 126, S. 1791. Thus सख्यम्, 'friendship.'

(c) The affix ठक् is added by virtue of V. 1. 127, S. 1792. Thus कापेयम्, 'ape like.'

(d) The affix यक् is added by virtue of V. 1. 128, S. 1793. Thus आधिपत्यम्, 'authority.'

(e) The affix अज् is added by virtue of V. 1. 129, S. 1794. Thus ओद्धम्, 'camel-like.'

(f) The affix अण् is added by virtue of V. 1. 130, S. 1795. Thus द्विहायनम्, 'the action of two days.'

(g) The affix गुञ् is added by virtue of V. 1. 132 and 133, S. 1797 and 1798. Thus पितापुत्रकम्, 'paternal and filial.'

(h) The affix क्ली is added by virtue of V. 1. 135, S. 1800. Thus अक्कावाकीयम्, ॥

NOTE:—This Sūtra summarises all the affixes taught in V. 1. 124-135.

७। 'अव्ययीभावः' (६५६) । अधिस्ति ॥

7. Nouns which are अव्ययीभाव compounds are neuters. (See II. 84. 18, S. 659) Thus अधिस्ति ।

८। 'द्वन्द्वकत्वम्' । पाणिपादम्, ॥

8. Nouns which are द्वन्द्व compounds are neuter. (See II. 4. 2, S. 906). Thus पाणिपादम् ।

९। 'अभावायां द्वेमतश्चिश्चिरावहोरात्रे च' । स्पष्टम्, ॥

9. The compound **हेमन्तशि शिरो** is masculine, and **अहोरात्रे** is neuter in the non-classical literature. (See II. 4. 28. S. 3399).

१० । 'अनञ्जकम्'धारयस्तत् पुंस्वः । अधिकारोऽयम् ॥

10. A Tatpurusha, compound, with the exception of that which is formed by the particle *nañ*, and of the Karmadhāraya compound, becomes neuter gender, in the cases explained in the following sūtras. (See II. 4. 19, S. 822).

This is an *adhikāra sūtra*.

११ । अनल्पे छाया । शरच्छायम् ॥

11. A Tatpurusha compound ending with the word *chhāyā* 'shadow' is neuter in gender, when the sense is that of profuseness of the thing indicated by the first term. (See II. 4. 22, S. 825).

Thus **शरच्छायम्** ॥

१२ । 'राजाननुपूर्वा मभा' । वनसभमित्यादि ॥

12. A Tatpurusha compound ending in **सभा** 'court' when preceded by words which are synonyms of **राजा** and **अमनुष्य** 'non-human being' is neuter. (See II. 4. 23, S. 826).

Thus **वन सभम्** 'the king's court' &c.

१३ । 'सुरासेनाच्छायाशालानिश्या स्त्रियां च' ॥

13. Tatpurusha compounds ending in **सुरा** 'wine,' **सेना** 'army,' **छाया** 'shadow,' **शाला** 'a house,' **निश्या** 'night' are also feminine (in addition to their being also neuter). See II. 4. 15, S. 828.

१४ । 'परवत्' । अन्यस्तत् पुंस्वः परवलिङ्गः स्यात् ॥

14. The gender of a *Dvanda* or a *Tatpurusha* compound is like that of the last word in it. (See II. 4. 26. S. 812).

१५ । 'रात्राह्वाहाः पुंस्त्रि' (८१४) ॥

15. The *Dvanda* or a *Tatpurusha* compound ending with **रात्र** 'night,' **अह** 'a day' and **अह** 'a day' is masculine. (See II. 4. 29, S. 814.)

१६ । अपथपुण्याहे नपुंसके ॥

16. The words **अपथ** 'bad road' and **पुण्याह** 'sacred day' are neuters. (See II. 4. 30, S. 815 and II. 4. 17, S. 821 *Vārtika*).

१७ । 'संख्यापूर्वरात्रिः' । त्रिरात्रम् । 'संख्यापूर्वा' इति किम् । सर्वरात्रः ॥

17. A *Dvigu* compound ending with the word **रात्रि** when preceded by a numeral is neuter. (See II. 1. 52, S. 730).

Thus **त्रिरात्रम्** ॥

Why do we say **त्रिरात्रम्** when preceded by a numeral? Observe **सर्वरात्रः** which is masculine.

१८ । 'त्रिगुः स्त्रियां च' । व्यवस्थया । पञ्चकली । त्रिभुवनम् ॥

18. Nouns which are *Dvigu* compounds are feminine also. (See II. 4. 17, S. 821 *Vārtikas*).

Thus **पञ्चमूली** 'five-roots,' **त्रिभुवनम्** 'three worlds.'

१६ । वसुसन्तः । हविः । धनुः ॥

19. Nouns ending in वस्, (Up. II. 108) and वसु, (Up. II. 115) are neuter. Thus हविः 'oblation to fire' (see Up. II. 108) धनुः 'a bow' (Up. II. 115 read with II. 117).

२० । अर्चिः स्त्रिया च । वसन्तत्वेऽप्यर्चिः स्त्रियां नपुंसके च स्यात् । वयमिदं वार्चिः ॥

20. The nouns अर्चि 'ray' is feminine also (in addition to its being neuter, although it ends in वस्) ॥

Thus वयं or वदं अर्चिः

२१ । छदिः स्त्रियामेव ।। वयं छदिः । काव्यतेनेनेति छदेचुरादिवयन्तात् अर्चिशुनि-
वत्यादिना वस् । वसन् वस्यादिना वृत्त्यः । षटलं छदिः वस्यमरः । तत्र षटलसाहस्यार्चि-
दिवः क्रीडतां षटन्तोऽमरव्याख्यातार उच्यन्ते ॥

21. The word छदि 'the roof' is always feminine.

Thus वयं छदिः । It is also formed by adding the affix वस् (see Up. II. 108) to the root छादि belonging to the churādi class. The root छादि becomes छद by VI. 4. 97, S. 2985. In the Amarakosha, we find the word षटलं छदिः (II. 2 14). There the commentators say that the noun छदि is neuter because it is mentioned along with षटलं which neuter. This explanation of the commentators should be rejected.

२२ । मुखनयनलोहवनमांसरुधिरकामुकविवरजलहलधनाचाभिधानानि । एतेषामभिधाय
कानि क्रीते स्युः । मुखमाननम् । नयनं लोचनम् । लोहं कालम् । वनं गहनम् । मांसमांसम्
रुधिरं रक्तम् । कामुकं शरासनम् । विवरं खिलम् । जलं वारि । हलं लाङ्गलम् । धनं द्रविणम् ।
अक्षमशनम् । अस्यापवादानाह त्रिसृज्या ॥

22. The words which are synonyms of मुख 'face,' नयन 'an eye,' लोह 'cop-
per,' वन 'forest,' मांस 'a month,' रुधिर 'blood,' कामुक 'a bow,' विवर 'a hole,' जल
'water,' हल 'the plough,' धन 'wealth,' and अक्ष 'food' are neuters.

Thus मुख-माननम् ; नयनं लोचनम् ; लोहं कालम् ; वनं गहनम् ; मांस मा-
ंसम् ; रुधिरं रक्तम् ; कामुकं शरासनम् ; विवरं खिलम् ; जलं वारि ; हलं लाङ्गलम् ; धनं
द्रविणम् ; अक्ष अशनम् ॥

In the next three sūtras exceptions to this are mentioned.

२३ । क्षीराद्यैर्दिनाः पुंसि ॥

23. The words क्षीर 'a plough,' अर्थ 'wealth' and क्षीर्य 'food' are mascu-
line.

२४ । वक्त्रनेत्रारण्यगायत्रीवानि पुंसि च । वक्त्रो वक्तम् । नेत्रो नेत्रम् । अरण्योऽरण्यम् ।
गायत्रीवो गायत्रीवम् ॥

24. The words वक्त्र 'the face,' नेत्र 'the eye,' अरण्य 'the forest,' and गायत्रीव
'Arjuna's bow' are also masculines (as well as neuters.)

Thus वक्त्रः or वक्त्रम् ; नेत्रः or नेत्रम् ; अरण्यः or अरण्यम् ; गायत्रीव or गायत्रीवम् ।

२५ । वटवी स्त्रियाम् ॥

25. The word वटवी 'the forest' is feminine.

२६ । लोपधः । कुलम् । कूलम् । स्थलम् ॥

26. Nouns ending in क् with the penultimate ल are neuters.

Thus कुलम् 'a race,' कूलम् 'a shore,' स्थलम् 'place.'

२७ । तृलोपसतालकुम्भतरलकम्बलदेवलवृक्षः पुंसि । अयं तूलः ॥

27. The following are masculines :—तूल 'cotton,' उपल 'a stone,' ताल 'the Palmyra tree,' कुम्भ 'a granary,' तरल 'a necklace,' कम्बल 'blanket,' देवल 'a virtuous man,' वृक्ष 'a śūdra.'

Thus अयं तूलः &c.

२८ । शीलमूलमङ्गलखालकमलतलमुसलकुण्डलपलसमशीलशूलनिगलपलालविडाल खिल-
शृलाः पुंसि च । चातृकाद्ये । इदं शीलमित्यादि ॥

28. The following are masculines also (in addition to their being neut-
ters):—शीलः 'conduct,' मूलं 'root,' मङ्गलः the planet Mars, 'खाल 'a tree,' कमल 'lotus,'
तल 'bottom,' मुसल 'pestle,' कुण्डल 'ear-ornament,' पल 'a demon,' 'flesh,' मशाल
'a lotus fibre,' बाल 'a child,' निगल 'swallowing,' पलाल 'strand; husk,' विडाल,
'a cat,' खिल 'a desert,' शूल 'a spear.'

Thus शीलः or शीलम् ।

२९ । शतादिः संख्या । शतम् । सहस्रम् । शताष्टिः इति क्किम् । एकी द्वी बहुवः ।
संख्या इति किम् । शतशब्दो नाम पर्यतः ॥

29. The numerals शत 'a hundred' &c. are neuters.

Thus शतम् 'a hundred,' सहस्रम् 'a thousand.'

Why do we say, शत &c. ? Observe एकः 'one,' द्वी 'two,' बहुवः 'many.'

Why do we say when meaning 'the numerals' ? Observe शतशब्दः (the
name of a mountain). Here शत is masculine.

३० । शतायुतप्रयुताः पुंसि च । अयं शतः । इदं शतमित्यादि ॥

30. The words शत 'a hundred,' अयुत 'a myriad,' प्रयुत 'a million' are also
masculines.

Thus अयं शतः or इदं शतम् &c.

३१ । लक्षां कोटिः स्त्रियाम् । इयं लक्षा । इयं कोटिः । 'वा लक्षा नियतं च तत्' इत्य,
मरात्कीयेषु लक्षम् ॥

31. The words लक्षा 'a lakh' and कोटि 'ten million' are feminine.

Thus इयं लक्षा, इयं कोटिः ।

According to Amarakosha (III. 5. 24) the word लक्ष is also neuter. Thus
लक्षम् ।

३२ । दशः पुंसि न सहस्रः कश्चित् । अयं सहस्रः । इदं सहस्रम् ॥

32. The word दश 'ten billions,' and sometimes सहस्र 'a thousand' is mas-
culine.

Thus अयं सहस्रः or इदं सहस्रम् ।

३३ । मन्दुय लोकोऽकर्तरि । मन्प्रत्ययान्तो द्रव्यशब्दः स्त्रीवः स्थाव तु कर्तरि । यस्मि । अयं
द्रव्यशब्दः किम् । कश्चित् । महिमा । अकर्तरि किम् । उदाति इति श्रामा ॥

33. Nouns of two syllables formed with the affix मन् and when not denot-
ing an agent are neuters.

Thus चर्मन् 'skin,' दर्मन् 'armor,' कर्मन् 'work'
 'Two syllables?' Observe अणिमन् 'minuteness,' महिमन्
 glory.

Why do we say 'when not denoting an agent'? Observe दासन् 'a giver'.

३४ । व्रतन्पुंलिङ् । अयं व्रतन् । इदं व्रतम् ॥

34. The word व्रतन् is also masculine.

Thus अयं व्रतन् or इदं व्रतम् ।

३५ । नामरोमणी नपुंसकं । 'मन्त्र' कः- इत्यस्यायं प्रपञ्चः ॥

35. The words नामन् 'name' and, रोमन् 'hair,' are neuters. This is merely an amplification of sūtra 33.

३६ । 'असन्तो द्वयकः' । ययः । मनः । तपः । 'द्वयकः' किम् । चन्द्रमाः ॥

36. Nouns of two syllables formed with the affix अस् are neuters.

Thus ययस्, 'glory,' मनस्, 'mind,' तपस्, 'austerity.'

Why do we say 'of two syllables'? Observe चन्द्रमस् 'the moon,' which is masculine.

३७ । अप्सराः स्त्रियाम् । यता अप्सरसः । प्रायेणायं बहुवचनान्तः ॥

37. The word अप्सरस् is feminine.

Thus यता अप्सरसः । Generally, this word is used in the Plural number only.

३८ । 'त्रान्तः' । पत्रम् । छत्रम् ॥

38. Nouns formed with the affix त्र are neuters. (Up. IV. 159).

Thus पत्रम्, 'a leaf,' ; छत्रम्, 'an umbrella.'

३९ । 'अथाभावा भस्त्रादंष्ट्रा वरणाः स्त्रियामेव'

39. The following are always feminine:—यात्रा 'journey,' मात्रा 'a measure,' भस्त्रा 'a northern bag,' दंष्ट्रा 'tusk,' वस्त्रा 'a strap.'

४० । 'भूषामित्राणां पुत्रमन्त्रमेदोऽष्टाः पुंलि' । अयं भूषः । न मित्रमित्रः । 'तस्य मित्रा-
 यमित्रास्ते' इति माघः । 'स्यातामित्रो मित्रं च' इति च । यद्यु 'द्विदोऽमित्रे' (३१९९) इति
 सूत्रे हरदत्तेनाहम्—'अमेद्वि' इतिदोऽष्टादिकं इत्यच् । अमेरामित्रं मित्रस्य व्यत्ययेदित्यादौ मध्योदात्तस्य
 चिन्त्यः । नञ्समासेऽप्येवम् । परवस्त्रिहस्तापि स्यादिति तु तत्र दोषान्तरम् इति तत्प्रकृतसूत्रा-
 पर्यालोचनसूत्रकम् । स्वरदोषोद्भावनमपि 'नञो अरमरामित्रमताः' (३८५०) इति आष्टसूत्रास्तरण-
 मूलकमिति दिक् ॥

40. The following are masculines:—शूच 'a servant,' अमित्र 'an enemy,'
 छात्र 'a pupil,' पुत्र 'a son,' मन्त्र 'a mantle,' वृत्र 'name of a demon killed by In-
 dra,' मेघ 'a rain,' उष्ट्र 'a camel.'

Thus अयं भूषः । अमित्रः is equal to न मित्रम् a non-friend i.e. an enemy.
 Thus we find in Māgha 'तस्य मित्रायमित्रास्ते' . So also स्यातामित्रो मित्रं च ॥

In commenting on the sūtra द्विदोऽमित्रे (III. 2. 113-8, 3111), Harādāta in his Padamanjari says: 'The word amitra is derived from the root am with the Upādi affix इत्यच् under sūtra IV. 174, in the sense of an enemy. The word amitra is not a negative compound of अ+मित्र as it would appear at first sight. Because had it been a Tatpuruṣa compound of a + mitra, then by sūtra II. 4. 26,

S. 812, it would have been Neuter, because the word *mitra* is Neuter. If it be said that 'the gender of a word depends upon usage, and though *mitra* be Neuter, *amitra* will be masculine,' then there arises the difficulty as to accent. For then by VI. 2. 2, S. 3736 the *am* will retain its accent in the Tatpurusha. But it is intended that the accent should be on *mi*; i.e. the *चित्* accent. For the Rig Vedins read it with the acute on the middle of *amitra*, as in the following: *अमित्रस्य व्ययया मनुमिन्द्रः* (Rig Veda VI. 25. 2), *अमित्रमित्रं मर्त्ये* (Rig VIII. 75. 10).

But these two objections of Haradatta proceed on the assumption that the word *amitra* is a Tatpurusha compound. But as a matter of fact it is a Bahuvrihi compound and consequently the rule of gender taught in II. 4. 26 does not apply to it. Haradatta overlooked the context in applying this rule. He further forgot sūtra VI. 2. 116 S. 3850 which specifically applies to the accent of *amitra*, when he raises the objection as to accent.

NOTE:—Did Haradatta really misapply sūtra II. 4. 26 and forget VI. 2. 116; or is not Bhattoji floundering? Why should the word *अमित्र* be taken as a Bahuvrihi and not a Tatpurusha? The Bahuvrihi *amitra* would mean 'friendless,' and not 'an enemy.'

४१। 'पत्रपत्रपत्रिसूत्रकक्षाः पुंसि च' ॥

41. The following are masculines (in addition to their being neuters):—

पत्र 'a leaf'; पत्र 'a vessel'; पत्रिस 'holy'; सूत्र 'a thread'; कक्षा 'a line.

Thus पत्रः or पत्रम् ॥

४२। 'कुसुमकुसुमकुसुमपुष्पपत्तनरथमभिधानानि' । कर्त्तृ वीर्यम् ॥

42. The synonyms of कुरु 'courage or strength,' कुसुम 'a flower,' पुष्प 'a rope, string,' पत्तन 'a town' and रथ 'fight' are neuters. Thus कर्त्तृ वीर्यम् ॥

४३। 'पद्मकमलोत्पन्नानि पुंसि च' । पद्मादयः शब्दाः कुसुमाभिधायित्वेऽपि द्विविधा स्युः । अमरोऽप्याह—'वा पुंसि पद्मं नलिनम्' इति । एवं च 'अर्धशतिसूत्रे तु, कर्त्तृ' पद्मं नपुंसकमेव' इति वृत्तिवन्द्यो मतान्तरेण नैवः ॥

43. The words पद्म, कमल, उत्पन्न 'the lotus flower,' although names of a kind of flower, are masculines also (in addition to their being neuters).

In the Amarakosha, (I. 2. 39) पद्म and नलिन are optionally masculines. In II. 4. 31, Kāśikā says 'padma meaning lotus is neuter only.' This is however one view of the case:

४४। 'आहतवह्नौ पुंसि'

44. The words आहत and वह्नि 'fight' are masculines. By III. 42 these words being synonyms of राणा would have been Neuters. This makes them masculines.

४५। 'आजिः स्त्रियामेव'

45. The word आजि fight is always feminine. This also by sūtra 42 and would have been Neuter.

४६। 'फलजातिः' । 'फलजातिवाची शब्दे' नपुंसकं स्यात् । आमलकम् । आम्रम् ॥

46. Names of fruits are neuters.

MASCULINE AND FEMININE GENDERS.

१ । 'स्त्रीपुंसयोः' । अधिकादेशम् ॥

1. Masculine and Feminine Genders.

This is an adhikāra sūtra.

२ । 'गोमर्दिगामुष्टिपाटनिवसिशास्मलिकुटिमसिमरीचयः' । इयमयं वा गोः ॥

2. The following belong to both masculine and feminine genders :—

गो 'the cow,' मणि 'a gem,' शिष्टि 'a stick,' मुष्टि 'the fist; पाटलि 'the trumpet-flower,' वसि 'residing,' शास्मलि 'name of a tree,' कुटि 'cutting' मसि ink,' मरीचि 'pepper.'

Thus इयं or अयं गोः.

३ । 'मन्युमृत्युङोषुककन्थुकिङ्कुजयदुरेणवः' । इयमयं वा मन्युः ॥

3. The following are both masculine and feminine :—

मन्यु 'anger' (Up. III 20), मृत्यु 'death,' णीषु 'rum,' कङ्कु 'the jujube tree'

I 93) कण्डु 'scratching,' रेणु 'an atom of dust.'

Thus इयं or अयं मन्युः ।

४ । 'गुणवचनमुकारान्तं नपुंसकं च' । त्रिभिर्हमित्यर्थः । षट्-पटुः-पट्वी ॥

4. Nouns ending in उ denoting quality or qualification are also neuters.

That is they belong to all the three genders. Thus षट्, पटुः, पट्वी.

५ । 'अपत्याद्यन्तर्हिते' । औपगवः-औपगवी ॥

5. Those तद्धित nouns which denote an offspring are both masculine and feminine.

Thus औपगवः or औपगवी ॥

इति स्त्रीपुंसाधिकारः ॥

MASCULINE AND NEUTER GENDERS.

१ । 'पुंनपुंसयोः' । अधिकादेशम् ॥

1. Masculine and Neuter Genders.

This is an adhikāra sūtra.

२ । 'दधतभूतमुक्तमृदेतिरात्रतपुनकमुक्तमोदितः' । अयं घृतः । ददं घृतम् ॥

2. The following are both masculines and neuters :—दधत 'butter,' भूत 'any being,' मुक्त 'a kind of grass,' मृदेति 'play,' येरावत 'Indra's elephant,' पुनक 'a book,' मुन 'the burnt crust of roast meat,' मोदित 'redness.'

Thus अयं दधतः or ददं दधतम्.

३ । 'अङ्गार्धनिदाघोऽग्रमश्वयुद्धः' । अयं अङ्गः । ददं अङ्गम् ॥

3. The following are both masculines and neuters :—अङ्ग 'a horn,' अर्ध 'half,' निदाघ 'heat,' अग्र 'effort,' अश्व 'a spear,' युद्ध 'firm.'

Thus अयं अङ्गः or ददं अङ्गम् ।

४ । 'सत्रकुञ्जकुचकुर्वकृत्यदर्पमार्धचर्मपुष्पाः' । अयं सत्रः । ददं सत्रम् ॥

4. The following are both masculines and neuters :—सत्र 'a. multitude,' कुञ्ज 'a tree,' कुच 'a carpet,' कुर्व 'a bundle,' कृत्य 'a level plain,' दर्प 'pride' चर्म 'a geometry' (Up. I. 137), अर्ध 'half a verse,' दर्प 'a kind of grass,' and पुष्प 'tail.'

Thus अयं सत्रः or ददं सत्रम्.

५ । 'कवन्धोपधायुधान्ताः' । स्पष्टम् ॥

5. The following are both masculine and neuter :—कवन्ध 'a headless trunk,' औषध 'medicine,' आयुध 'a weapon.'

६ । 'दण्डमण्डलवण्डशयसैन्यवपाशर्षाकाशकुशकाशाङ्कुशकुलिशाः' । एते पुनपुंसकयोः स्युः । 'कुशो रामसुते दधे योके द्वीपे कुशं जले' इति विश्वः । शलाकावापी तु स्त्रियाम् । तथा च 'जानपद-' (५००) आदिमुत्रायाविकारे ङीवि । कुशी । दाननि तु टाया 'कुशा वानस्पत्याः स्य ता मा यात' इति युतिः । अतः कर्कमि- (१६०) इति सूत्रे 'कुशाकर्कमि' इति प्रयोगश्च । व्यासं न च—'हानी तूपायनशब्दे शेषत्वात्कुशाच्छन्दः' इति । तत्र शारोःकभाष्येऽप्येवम् । एवं च युतिमूत्रभाष्याणामेकवाक्यत्वे स्थित्वा कवन्ध इत्याङ्गप्रश्लेषादिपरो भामतीयन्यः प्रोठिवादमात्रपर इति विभावनायं बहुयुतेः ॥

6. The following are both masculines and neuters :—दण्ड 'punishment,' मण्ड 'the solum of boiled rice,' वण्ड 'a break,' शय 'the corpse,' सैन्य 'a kind of rock-salt,' वार्ध 'the side,' काश 'cough,' अङ्कुश 'a hook, a goad,' आकाश 'the sky,' कुश 'kuśa grass,' कुलिश 'thunder-bolt.'

These words are both masculines and neuters. Thus we find in the Viśva-kosha—"Kuśa is the name of the son of Rāma, it means also *darbha* grass, as well as the rope of kuśa grass for connecting the yoke of a plough with the plough, and an island. Kuśam (neuter) means water' But when it means a ploughshare or a rod (*śalākā*) it is feminine. That being so, when the *śalākā* is made of iron the feminine will be formed by ङीव as कुशी । This is by sūtra IV. 1. 42, S 500. But when it means a *śalākā* made of wood, the feminine is formed by टाप् । As कुशा 'a piece of wood.' As we find in the śruti :—कुशावानस्पत्याः स्य ता मा यात 'you kuśas are the children of the tree, do you protect me.'

So also in VIII. 3. 46, S. 160, we find the word कुशा used.

So also in the Vyāsa Sūtra we find the word कुशा used. See Vedānta Sūtra III. 3. 26 where the getting rid of good and evil is mentioned; "the obtaining of this good and evil by others has to be added, because the statement about the obtaining is supplementary to the statement about the getting rid of, as in the case of the *kuśas*, the metres, the praise and the singing. This (i.e. the reason for this) has been stated in the Pūrva Mīmāṃsā." (According to the commentators, small wooden rods used by the Udgātṛis in counting the stōtras are called kuśās. *Thibaut's Vedānta Sūtras Part II, p. 227*).

So also in the commentary on the above sūtra by Śaṅkarācārya, we find 'कुशानामविशेषेण वनस्पतिरिति स्वयमेव' ॥

Thus we find that the Śruti (kuśa vānस्पतयः), the sūtra (VIII. 3. 46, S. 160), the Śāririka Bhāṣhya (kuśa nāma &c) all unanimously agree in stating that there is such a word as kuśa; and it is this word which is used in the Vedānta Sūtra III. 3. 26 (Kuśa Chhandas &c). The words कुशाच्छन्दः in that sūtra are equal to कुशा plus छन्दः; and not कुश plus आच्छन्दः । Bhāṣmati the commentary on the Śāririka Bhāṣhya is therefore evidently wrong when it analyses the words कुशाच्छन्दः of the sūtra into कुश + आ + छन्दः । So it is a mere bold assertion of the author of Bhāṣmati, and is not borne out by any authority. Let the learned ponder over it.

७ । 'ग्रहमेव देहः पटपटहाष्टापटाम्बुदककुदाश्वः' ॥

7. The following are both masculines and feminines :—ग्रह 'a house,' मेह 'a ram,' देह 'the body,' पट 'a slab, tablet,' पटह 'a kettle-drum,' अष्टापद (!) 'a cloud,' ककुद 'the peak or summit of a mountain.'

इति पुंनपुंसकाधिकारः ॥

COMMON GENDER.

१ । 'अथिगष्टानिहम्' ॥

1. The rest.

This is an adhikāra sūtra.

२ । 'अव्ययं कति युग्मदस्मदः' ॥

2. The avyayas (Indeclinables), कति, युग्मद् and अस्मद् can be used with words in all the three genders.

३ । 'ख्यान्ता सख्या' । शिष्टा पूर्वत् । एकः पुरुषः । एका स्त्री । एकं कुलम् ॥

3. Numerals ending in घ and ण्य can be used with words in all the three genders.

Thus एकः पुरुषः । एका स्त्री । एकं कुलम् ॥

४ । 'गुणवचनं च' । शुक्रः पटः । शुक्रा पटी । शुक्रं वस्त्रम् ॥

4. So also attributive words.

Thus शुक्रः पटः । शुक्रा पटी । शुक्रं वस्त्रम् ॥

५ । 'कृत्यावच' ॥

5. The kṛitya derivatives also.

The words formed by kṛitya affixes follow the gender of the words which they qualify. (III. 3. 171. S. 3312).

ई । 'करणाधिकरणयोर्लुट्' ॥

6. The words formed by the affix *lyuṭ* added with the force of instrument or location. (III. 3. 117 S. 3 293).

। 'सर्वादीनि सर्वनामानि' । स्पष्टार्थे च त्रिसूची ॥

The Pronominals *sarva* 'et cetera,' (I. 1. 27 S. 23).

इति निहानुशासनप्रकरणम् ।

इति श्रीभट्टोजिदीक्षितविरचिता वैयाकरणशिखान्तकौमुदी समाप्ता ॥

१॥ शुभमस्तु ॥

